

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDWARD J. ERICKSON I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU

ÇANAKKALE, KUTÜ'L-AMARE VE FİLİSTİN CEPHESİ

Çeviren: Kerim Bağrıaçık

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HARP TARİHİ

**EDWARD J. ERICKSON
I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU
ÇANAKKALE, KUTÜL-AMARE, GAZZE VE MEGİDDO MUHAREBELERİ**

**ÖZGÜN ADI
OTTOMAN ARMY EFFECTIVENESS IN WORLD WAR I
A COMPARATIVE STUDY**

**© 2007 EDWARD J. ERICKSON
ROUTLEDGE, TAYLOR & FRANCIS GROUP İZİNİYLE İNGİLİZCEDEN ÇEVİRİLMİŞTİR**

**İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
KERİM BAĞRIAÇIK**

**© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009
Sertifika No: 11213**

**EDİTÖR
ALİ BERKTAY**

**GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM**

**REDAKSİYON
GAMZE VARIM**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

I. BASKI: 2000 ADET, NİSAN 2009

**BASKI
ŞEFİK MATBAASI SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
TURGUT ÖZAL CAD. NO: 137
İKİTELLİ İSTANBUL
(0212) 549 62 62
Sertifika No: 0307-34-008250**

**Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

Edward J. Erickson

**I. Dünya Savaşı'nda
Osmanlı Ordusu**
*Çanakkale, Kutü'l-Amare,
Gazze ve Megiddo
Muharebeleri*

Çeviren: Kerim Bağrıaçık

**Bu kitap arkadaşım ve öğretmenim Profesör Briton Cooper
Busch'un anısına adanmıştır.**

**Colgate Üniversitesi
1936-2004**

İÇİNDEKİLER

Harita ve Çizelgelerin listesi	VIII
Önsöz	XI
Teşekkür	XIII
 Giriş	 1
 I Felaketin Küllerinden Doğmak	 11
 II Çanakkale Savaşı, 1915	 27
 III Kutü'l-Amare, 1916.....	 103
 IV Üçüncü Gazze-Birü's-Sebi Muharebesi, 1917	 151
 V Megiddo (Nablus) Muharebesi, 1918	 197
 VI Sonuç: Bir Ordunun Gücü	 239
 Ek A Osmanlı Ordu Emirnamesi No. 1	 259
Ek B 1918'de Savaşın Diğer Harekât Alanları	267
Ek C Osmanlı Piyade Tümeni	273
 Notlar	 281
 Kaynakça	 321
 Dizin	 335

Kuruluş çizelgeleri

1. 1910 yılı piyade tümeni kuruluşu	277
2. 1914 yılı piyade tümeni kuruluşu	279
3.1917 yılı piyade tümeni kuruluşu	279
4. 1918 yılı piyade tümeni kuruluşu	280

Haritalar

2.1 Osmanlı Ordusu Savunma Düzeni, Aralık 1912	30
2.2 Osmanlı Birliklerinin Mevkii, 26 Mart 1915	36
2.3 Önemli Osmanlı Komutan ve Birliklerinin Yerleri, 25 Nisan 1915, saat 05.00	37
2.4 27. Piyade Alayı Ateş Planı, 15 Şubat 1915	39
2.5 Anzamlara Yaklaşma Yürüyüşü, 25 Nisan 1915	53
2.6 Arıburnu Cephesi Komutanlığı, 25 Nisan 1915	58
2.7 26. Piyade Alayı Ateş Planı, 4 Ekim 1914	71
3.1 Osmanlı Ordusunun Kuşatma Harekâtları, Kasım-Aralık 1915	131
4.1 Birinci Sefer Kuvveti Harekât Planı, 22 Mart 1917	157
4.2 Osmanlı Askere Alma Sistemi, 1917	167
4.3 Osmanlı Takviye Kuvvetlerinin Yeniden Tertiplenmesi, 10-28 Ekim 1917	183
5.1 Megiddo (Nablus) Muharebesi, 19 Eylül 1918	229

Çizelgeler

2.1 Osmanlı III. Kolordusu, önemli subaylar 1914-1915	45
2.2 3. Piyade Tümeni cephesi, muharebeye girmeden önceki insan, hayvan ve silah mevcudu, 5 Temmuz 1915	97
2.3 Hastaneye yatırılan Osmanlı askerleri, Gelibolu, 25 Nisan-1 Temmuz 1915	99
3.1 Kolorduların barışta mevcut olmayıp seferde teşkil edecekleri karargâh, kurum, birlik ve kolları, 1914 yazı	107
3.2 45. Piyade Tümeni'nin Kuruluşu	109
3.3 Birinci ve Beşinci Sefer Kuvvetleri'ni oluşturan birlikler	111
3.4 Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın 16 Aralık 1915 tarihindeki subay, er, araç, gereç silah ve hayvan mevcudu	133
3.5 İngiliz ve Türk birliklerinin muharebe zayıyatı, Ocak-Nisan 1916	146
4.1 Sina cephesindeki birliklerin piyade kuvvetleri, 30 Eylül 1917	169
4.2 Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki komutanları, Eylül 1917	171
5.1 Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki zayıyat oranları, 31 Ekim-31 Aralık 1917	200
5.2 Yedinci Ordu sol kanat müfrezesi, 1 Mayıs 1918	209
6.1 Mevcut Raporu, 38. Piyade Alayı, 8 Temmuz 1918	242
6.2 Osmanlı ordusunun yeniden yapılanma çalışmaları, 1913-1914	243

Önsöz

Savaş ve onu izleyen iç savaş her iki imparatorluğun da devlet teşkilatını yok ettiğinden, ne Rusya ne de Türkiye resmi harp tarihlerini yayımlamışlardır.

(John Keegan, *The First World War*, New York: Alfred A. Knopf, 1999, 449)

Zamanımızın en saygın askeri tarihçilerinden birinin, Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki harekâtlarının resmi harp tarihini Türklerin yayımladıklarından habersiz olması beklenmedik bir şey değildir. Aslında Türkler Türkiye sınırları dışında nadiren görülen, neredeyse otuz ciltlik resmi harp tarihi kitabı yayımlamışlardır (bunlar daha sonra bu kitapta ele alınacaktır). Bu habersizlik, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden seksen beş yıl sonra bile Osmanlı ordusunun savaşta durumu hakkında hâlâ çok az şey bildiğimizi göstermektedir.

Bu incelemenin kaynağı, 2000 yılı Nisan ayında Tel Aviv Üniversitesi'ndeki Uluslararası İsrail-Türk Kolokyumu'na sunduğum bir bildiriye dayanmaktadır. Bildirinin başlığı "Very Good Indeed: Ottoman III. Corps Effectiveness at Gallipoli" idi ve Türklerin 25 Nisan 1915'te Çanakkale'de neden başarılı olduğunu açıklamaya girişmiştim. O sırada I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun genel tarihiyle ilgili bir kitabım baskıdaydı ve o savaşta Türklerin

durumu hakkında hatırı sayılır bir araştırma yapmıştım. Fakat bir muvazzaf subay olarak, Osmanlı ordusunun bildiğim herhangi bir askeri etkinlik modeline uymamasından çok etkilenmiştim. Üstelik Türkler benim kafamdaki etkili ordu düşüncesinin tam tersini temsil ediyordu sanki. Ya Osmanlı ordusunu sandığım kadar iyi bilmiyordum ya da bütün teorik askeri etkinlik modelleri yanlıştı –muhtemelen Osmanlı ordusunu çok iyi tanı mıyordum.

Konferansta Profesör Yigal Sheffy (ayrıca o sırada İsrail Ordusu İstihbarat Teşkilatı'nda yarbaydı ve 2000 yılında yapılan kolokyumun koordinatörüydü) araştırmaya ve kitabı yazmaya devam etmek için bir doktora programı bulmam konusunda beni cesaretlendirdi. Daha sonra iyi arkadaşım olan rahip Dr. Wayne D. Pokorny beni İngiltere'deki üniversitelere yönlendirdi. Böylece o sırada Leeds Üniversitesi'nde bulunan ve *The Journal of Strategic Studies*'in editörü olan Dr. Joe Maiolo ile tanıştım. Joe aracılığıyla beni Leeds Üniversitesi'ne doktora öğrencisi olarak kabul etmeye istekli olan John Gooch ile tanıştım. Bu inceleme bu insanların tavsiye ve yüreklendirmeleri olmasa asla gerçekleşmezdi. Bu nedenle hepsine minnettarım.

Teşekkür

Önsözde adı geçen kişilere ek olarak Clarkson Üniversitesi'nden Profesör H. Sönmez Ateşoğlu'na; Colgate Üniversitesi'nden müteveffa Profesör Briton C. Busch'a; Manchester Üniversitesi'nden Dr. Paddy Griffith'e; Brunel Üniversitesi'nden Dr. Matthew Hughes'a; Bilkent Üniversitesi'nden Profesör Stanford J. Shaw'a; Kara Harp Okulu'ndan Yüzbaşı Mesut Uyar'a (PhD); Tel Aviv Üniversitesi'nden Profesör Yigal Sheffy'ye; Leeds Üniversitesi'nden Profesör Edward Spiers, Profesör John Childs ve Profesör Keith Wilson'a (ayrıca Profesör Gooch'un ücretli izni sırasında benim geçici danışmanlığımı yapmıştır); Manchester Üniversitesi'nden Profesör Feroze Yasamee'ye; Ankara'dan serbest araştırmacı Bülent Yılmaz ve New York'tan Dan Callahan'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu yolda bana yardım eden daha pek çok kişiye, özellikle Leeds Üniversitesi'nde idari işlerim konusunda yardımcı olan School of History'den Maria DiStefano'ya teşekkür ederim. Onca belge ve malzemeyi bulmam konusunda bana yardımcı olan kütüphanecilere de, Ankara'daki ATASE Kütüphanesi'nden Ahmet Çalışkan'a, Leeds'deki Brotherton Kütüphanesi'nden Chris Senior'a, National Defense Üniversitesi Kütüphanesi'nden Susan Lemke'ye, Guernsey Memorial Kütüphanesi'nden Ruth Mason'a ve Norwich High School Kütüphanesi'nden Sa-

mantha Howe'a teşekkür ederim. Son olarak, doktora tezimi dışarıdan inceleyen Oxford Üniversitesi'nden Profesör Hew Strachan'a tavsiyeleri ve desteğinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu projenin hazırlanması sırasında Ankara'ya, Leeds'e ve Tel Aviv'e gerçekleştirdiğim yolculuklarımda bana destek olan Norwich City School District'e teşekkür ederim. Son olarak eşim Melanie'ye dört sene süresince göstermiş olduğu sabır ve anlayış için minnettarım.

E. J. Erickson

Giriş

Gerçeği söylemek gerekirse onların bu kadar başarılı olacaklarını bilmiyordum.

(General Sir Ian Hamilton'ın Çanakkale Komisyonu'na anlattıklarından, 1916)

Bu kitap I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun, Britanya ordusuna oranla nasıl yüksek seviyede genel muharebe etkinliği geliştirebildiğini ve sürdürebildiğini incelemektedir. Osmanlı ordusu, Osmanlı Devleti'nin geri yapısına rağmen, Britanya, Rus ve (zaman zaman da) Fransız ordularına karşı çok cepheli bir savaşı gerçekleştirdi. Bu orduların hepsi Türkleri fena halde küçümsediler ve onlar karşısında yenilgiye uğradılar. Bu küçümseme Çanakkale Komisyonu'nda konuşan General Ian Hamilton'ın sözlerinde en güzel şekilde ifadesini bulmuştur: “Gerçeği söylemek gerekirse, onların bu kadar başarılı olacaklarını bilmiyordum.”¹ İtilaf devletlerinin nihai zaferi çok zaman alacak, ağır bir bedel ödenerek ek-sik bir zafere ulaşılacaktı.

Ian Hamilton Osmanlı ordusunun muharebe yeteneğini takdir eden birkaç yüksek rütbeli İngiliz subayından birisiydi. Ian Hamilton'ın savunmasını soruya çevirdiğimizde, pekâlâ şu soru sorulabilir: “O halde Türkler ne kadar başarılıydılar?” Bu inceleme

Osmanlı ordusunun muharebe etkinliğini en önemli rakibi olan Britanya ordusuna göre incelemektedir.² Ayrıca bu kitap daha kapsamlı soruları açıklamaya ve kısmen cevaplamaya çalışmaktadır: “Osmanlı ordusunun gücü neydi ve nasıl oldu da Türkler dört yıl süren savaş boyunca etkili bir orduyu muharebe alanlarında tutmayı başarabildiler?”

1914 yılında Osmanlı ordusu birçok Avrupa ordusu tarafından zaafli bir ordu ya da kolay bir hedef olarak görülüyordu. Türklerle ittifak kuran Almanlar bile müttefiklerini eksikleri açısından değerlendirme eğilimindeydi. Bununla beraber Türkler dört yıl boyunca çok cepheli bir savaşta gelişmiş düşman ordularının karşısında dayanarak şaşırtıcı bir performans gösterdiler. 1918 yılının Kasım ayında Osmanlı ordusu hâlâ ayakta ve savaşıyordu. Batı'nın İngiliz dilinde kaleme alınmış hâkim tarih anlayışı Osmanlı'nın muharebe alanı başarısını esas olarak Alman generallerinin ve kurmay heyetinin varlığı; İtilaf devletlerinin harekâtlarını olumsuz etkileyen iklim, hava ve arazi koşulları; İtilaf birliklerinin beceriksizliği ve amatörce harekâtlar; İtilaf kuvvetlerinin istihbaratının yetersiz olması ya da lojistik gibi dış unsurlara bağlar.³ Ayrıca Osmanlı ordusunu kurtaran yegâne nitelik, genel olarak her Osmanlı askerinin zafer kazanma azmiyle gösterdiği yiğitlik ve inatçı kararlılık olarak görülmekteydi. Liderlik, komuta ve kontrol, doktrin ve eğitim gibi Osmanlı ordusunun başarısında asli rol oynayan dahili unsurlara çok az değinilmiştir.

Türklerin büyük kısmı okuma yazma bilmeyen ve endüstri toplumuna ait olmayan, farklı etnik kökenlerden gelen köylülerden oluşan bir ordusu vardı. Osmanlı askerlerinin Osmanlı Türkçesi konuşmadığı olurdu ve hatta birçoğunun çıkarları imparatorluğun varlığını sürdürmesine açıkça karşıydı. Barış zamanı hazırlığı (teyakkuz) yetersizdi. Tecrübeli bir astsubay sınıfı tesis edilmemişti. Hem ordu halk arasındaki savaş coşkusu dalgasından da yararlanamamıştı (bu 1914 yılında imparatorlukta mevcut değildi gerçekten.) Ordu son dönemde Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgiye uğramış, neredeyse yedek cephanesinin ve ikmal stoğu-

nun tamamını harcamıştı. Hazineye bu kayıpları yerine koymak için para yoktu ve genellikle askerlerin maaşını ödemek için hemen hemen hiç para olmazdı. Her türlü kıtlık vardı. Modern muharebe etkinliği ölçülerine göre savaş alanını elinde tutamayacak bir ordu söz konusuydu. Bununla beraber, 1918 Kasım'ında Türkler hâlâ muharip kabiliyete sahip yaklaşık bir milyonluk orduyu muharebe meydanlarında muhafaza ediyorlardı.

Mukayese edildiğinde, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın da Osmanlı ordusuna benzeyen, farklı etnik kökenlerden gelen köylülerden oluşan orduları vardı, fakat bu orduların sahip olduğu çok önemli avantajlara Osmanlı ordusu sahip değildi. Örneğin Avusturya-Macaristan ordusunun oldukça sağlam bir endüstriyel temeli ve önemli sayıda okuma yazma bilen askeri vardı. Ayrıca Avusturya-Macaristan ordusu 1866 yılında Prusya karşısında yenilgiye uğradıktan sonra esaslı bir modernleşme programından geçmişti. Rus ordusu son dönemde muharip tecrübeler (Rus-Japon Harbi'nde) edinmiş, topçuluk sistemlerini ve seferberlik işlemlerini geliştirmişti. Üstelik Avusturyalıların ve Rusların mükemmel genelkurmay sistemleri ve yeterli genel karargâh subaylarının mevcut olduğu teşkilatları vardı. Bununla beraber her iki ordu da yenildi ve genel muharebe etkinliği eksikliğinden ötürü, savaş bitmeden çöktü.

Hatta daha güçlü başka ülkeler bile maneviyata ve muharebe etkinliğine ilişkin sorunlarla uğraştılar. Örneğin Fransız ordusundan kimi unsurlar 1917'de isyan etmiş ve taarruz harekâtlarını icra etmeyi reddetmişti. Romanya ordusu ise savaşta tamamen dağılmış ve çökmüştü. Siper savaşından dolayı çok az zayıyat vermiş olsa bile Balkan devletlerinin en savaşçısı olarak görülen küçük Bulgaristan da 1918 yılında çöktüler.

I. Dünya Savaşı sırasında Türkler Britanyalı düşmanlarını (bu terim bundan sonra Avustralya, Hint ve Yeni Zelanda birliklerini de kapsayacak şekilde kullanılacaktır) Çanakkale'de ve 1916 yılının başında Mezopotamya'da mağlup ettiler. Bu yenilgiler Britanya hükümetinde öylesine büyük bir şok etkisi yarattı ki, yenil-

gileri araştırmak için iki parlamento komisyonu teşkil edildi. Daha sonra Britanya yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirdi ve savaşın sonunda Türkleri kati olarak mağlup edebildi.

Tümgeneral Townshend'in Kutü'l-Amare'de küçük düşerek teslim olması sonucunda hazırlanan Mezopotamya Komisyonu raporu 1917'de yayımlandı. Rapor yenilginin sorumluluğunu komuta, idare, lojistik gibi konularda yapılan hataların da dahil olduğu imparatorluk askeri sisteminin bünyesindeki faktörlere ve Hint ordusunun eğitim koşullarıyla teçhizatına yüklemişti.⁴ Bu raporun hiçbir yerinde Osmanlı ordusundan İngiliz-Hint yenilgisinde katkısı olan bir unsur olarak bahsedilmemiştir.⁵ Parlamento Komisyonu'nun gözünde Türklerin zaferinin nedenlerinin Osmanlı ordusu ve harekâtlarıyla bir ilgisi yoktu.

Keza Çanakkale Komisyonu'nun ilk raporu 1917 yılında yayımlandı. Bu ön rapor planlama, idare ve lojistik konularındaki kusurları vurgulamasıyla Mezopotamya raporunun tıpatıp benzeriydi. Bununla beraber, kimin suçlu olduğuna ilişkin önemli soru zamanın siyasi hassasiyetinden dolayı savaş sonrasına ertelendi. Çanakkale Komisyonu'nun nihai raporu 1919 yılında yayımlandı; rapor bütün harekâtı çok eleştirmiş ve suçu çok geniş bir kesime yaymıştı. Savaş sonrası yayımlanan bu belgede Britanya hükümeti gönülsüzce bir itirafta bulunuyordu: "Balkan Savaşları sırasındaki olaylar ve son dönemde Mezopotamya'daki bazı muharebeler sonucunda, Türk askerlerinin muharip askerler olarak güçlerini kaybetmiş oldukları fikri egemendi, fakat Seddülbahir ve Anzak koyu çıkarmaları esnasında ve müteakip aylardaki muharebelerde bunun hatalı bir görüş olduğu ortaya çıktı."⁶ Komisyon vardığı sonuçta birliklerin "hareket serbestisi, arazi avantajları, yığınak ve ateş gücüne sahip bir düşmana karşı siper savaşına girdiğini" belirtmişti.⁷ Ayrıca "çıkarmaları müteakip niyetlenilen harekâtlar Türk savunma gücünün ve Türk birliklerinin muharebe yeteneklerinin yanlış değerlendirilmesi sonucu aniden durduruldu."⁸ Ağustos 1915'te "Hamilton başarıdan emindi, fakat Türk direnişinin inatçılığı karşısında yine şaşkına dönmüştü."⁹

Muhtemelen savaşın ilk iki yılı boyunca Osmanlı ordusu Yakındoğu'daki Britanya ordusuna oranla daha yüksek bir muharebe etkinliğine sahipti. Savaşın üçüncü yılında Britanya ordusu liderlik ve harekât etkinliğini geliştirdikçe iki ordunun etkinliği eşitlendi. Gelişen taktik doktrinler Britanya ordusuna muazzam üstünlüğünden bütünüyle yararlanma olanağı tanıdığından nispi muharebe üstünlüğü 1918 yılında önemli ölçüde tersine döndü. Buna rağmen Türkler muharebe alanında kalmayı başardılar ve savaşın sonuna kadar savaşımaya devam ettiler.

“Muharebe etkinliği” teriminin tam bir tanımı yoktur. Bu incelemede muharebe etkinliği, savaşın istenen hedefleri elde etme kabiliyetleri arasındaki göreceli ilişki olarak tanımlanmıştır. Kavramsal olarak muharebe etkinliği savaşın harekât ve taktik seviyeleri ya da muharebe fiili olarak sürerken savaşın seviyeleri, gerçekleşen sefer ve muharebeler üzerinde odaklanır. Bu terim, ulusların savaşı nasıl planlayacakları ve nasıl idame ettireceklerine odaklanan daha yüksek bir savaş seviyesini tanımlayan askeri etkinlikten ayrılır. Bu kitap seferler ve muharebelerle ilgilendiğinden, iki ek tanımlayıcı unsur gereklidir ve bunlar kitap boyunca kullanılacaktır. İlki hedeflerin etkili olarak seçimi ve bu hedefleri emniyete almak için gerekli kuvvetlerin tesirli olarak bütünleştirilmesi olarak tanımlanan “harekât etkinliği”, ikincisi ise hedefleri emniyete almak için başvurulacak belirli tekniklerin etkili kullanımı olarak tanımlanan “taktik etkinliktir.”¹⁰

Etkinliğin unsurlarını ya da etkinliği ölçmek için kullanılan ölçütleri tam doğrulukla belirlemek aynı ölçüde zordur. Amerikalı tarihçi ve asker Albay Trevor N. Dupuy'a göre, “Muharebe etkinliğinin en önemli unsurları muhtemelen liderlik, eğitim/tecrübe, moral ve lojistik.”¹¹ Albay Dupuy 20. yüzyılda savaşa yönelik kapsamlı yaklaşımıyla muharebe etkinliğinin en önemli değişkenlerini özetlemiştir. Bununla birlikte, bu inceleme albayın eserinden çok daha dar kapsamlıdır ve bu önemli değişkenlerin yeniden gözden geçirilmesi gereklidir. İlk olarak, Türklerle İngilizler arasındaki muharebelerin asla *Materialschlacht* (malzeme savaşları-yıpratma sa-

vaşları)* olmadığının hesaba katılması önemlidir ve bunlar Batı cephesindeki muharebelerden açıkça farklıdır.¹² İkincisi, Ortadoğu'daki fiili muharebelerin çoğu kapsam ve süre açısından sınırlıydı, Fransa'daki muharebelere göre daha düşük bir harekât temposunu yansıtmaktaydı.¹³ Üstelik, Ortadoğu'daki muharebeler boyunca hem Osmanlı hem de İngiliz komutanlar, kendi durumlarıyla rekabet halindeki ve hiç kontrol edemedikleri ulusal stratejik öncelikler nedeniyle genellikle lojistik açıdan fakirdiler. Bu inceleme bu unsuru göz önüne alarak Türkler ve İngilizler arasındaki muharebelerde lojistiği savaşın son yılı hariç olmak üzere önemli bir unsur olarak hesaba katmamıştır. Ayrıca moral unsuru da dikkate alınmamıştır, çünkü her ne kadar münferit koşullarda geçici olarak değişebilse de, hem Osmanlı hem Britanya orduları sürekli olarak büyük bir cesaret ve dayanma gücü sergilemişlerdir.

Askeri başarının, muharebe etkinliğinin önemli unsurları olarak gözükmeyecek başka unsurları da vardır. I. Dünya Savaşı'nın son iki yılında değişen doktrinlerin ve teşkilat yapılarının etkisi ve daha sonra *Blitzkrieg*'in (yıldırım savaşı)** ortaya çıkma-

* 1916-1918 yılları arasında "yıpratma savaşı" yerine kullanılmıştır. Endüstrileşmenin muharebe sahasına olan etkisinin doruğa ulaştığı I. Dünya Savaşı'nın 1916 yılı, bu terminolojinin dünya savaş tarihinde ilk kez kullanılmasına tanık olmuştur. 1916 yılının Eylül ayında Somme muharebe sahasına gelen Doğu cephesinin Alman Sekizinci Ordu komutanı Mareşal Paul von Hindenburg ve Kurmay Başkanı Korgeneral Ludendorff cepheye gördükleri karşısında dehşete düşerek I. Dünya Savaşı'nda her şeyi yakıp yıkan, mahveden bu gelişmeyi "*Materialschlacht*—malzeme savaşı" olarak adlandırdılar. Böylece bu terim I. Dünya Savaşı'nda ilk kez kullanılmış oluyordu. Aslında burada ifade edilmek istenen, teknolojinin gelişmesiyle birlikte savaşın bir "imkânlar", "kaynaklar" savaşına dönüşmesiydi. Önceki savaşlardan farklı olarak bu savaşta ölümler sadece askerlerle ve cephelerle sınırlı kalmamış, hem siviller hem de cephe gerisindekiler hayatlarını kaybetmişlerdi. Savaşta daha fazla tankı, makineli tüfeği, topu ve daha fazla insanı olan dayanabilecekleri artık. O nedenle bu terim aynı zamanda "yıpratma savaşı" anlamına geliyordu. I. Dünya Savaşı sırasında yıpratma savaşı yerine ilk kez kullanılan bu terimin "çöpyekün savaş"ın habercisi olduğu söylenebilir. (Sayfa altlarındaki dipnotların hepsi çevirmene aittir.)

** Bir Amerikan gazetesi tarafından bulunan bu isim 1942 yılından sonra çok yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. Yıldırım savaşı, Almanya'nın Polonya'yı, Fransa'yı, Rusya'yı ve diğer ülkeleri işgali esnasında kullandığı taktikleri açıklamak için kullanıldı. Bu taktikte önce hedefler seçildi, daha sonra düşman cephesinin en zayıf noktaları tespit edildi. Ve bu noktalardan zırlı birlik harekâtları başlatıldı ve bu harekâtların öncesinde düşmanın ulaşım şebekesini felç etmek için hava kuvvetleri kullanıldı, stratejik noktalara paraşüt birlikleri indirildi. Buradaki en önemli unsurlardan biri de ateş ve manevra unsurunun bir arada ve çok süratli bir şekilde kullanılmasıydı.

şı bu konuda önemli örnekler olarak kendini göstermektedir. Bu incelemenin ortaya koyduğu gibi doktrinler ve tümen yapıları Osmanlı muharebe etkinliğinde belirgin biçimde yer almaktadır. Bu nedenle bu inceleme Türk cephelerindeki muharebe etkinliği unsurlarını, 1/ liderlik: komuta ve karargâh, 2/ eğitim ve tecrübe, 3/ harekât ve taktik doktrinler, 4/ teşkilat yapısı olarak yeniden tanımlamaktadır.

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun katıldığı seferleri harekât ve taktik seviyede dört vaka incelemesi olarak sunmaktadır: 1915'te Çanakkale, 1916'da Kutü'l-Amare, 1917'de Üçüncü Gazze-Birü's-Sebi ve 1918'de Megiddo (Nablus). Bu belirli seferler, muharebeye katılan kuvvetlerin çapı, zaman ve mekân olarak yerlerinin belirlenebilmesi açısından ve Türklerle Britanyalılar arasındaki savaşın her yılına ilişkin önemli bir çarpışmayı temsil etmelerinden ötürü seçildiler. Her vaka incelemesinde, söz konusu muharebeyi etkilediklerinden, muharebe etkinliğinin belirli unsurlarının irdelenmesine ayrıca önem verilecektir. Bu unsurlar; Çanakkale'de liderlik, eğitim ve tecrübe, teşkilat yapısı; Kutü'l-Amare'de liderlik, teşkilat yapısı (ordunun büyümesi); Üçüncü Gazze-Birü's-Sebi'de harekât ve taktik doktrinler; Megiddo'da eğitim ve tecrübe, harekât ve taktik doktrinlerdir. Bu kitap bir tarih çalışmasıdır, fakat aynı zamanda Osmanlı ve Britanya ordularının muharebeye hazırlanmak için neler yaptıklarının ve nasıl savaştıklarının karşılaştırmalı bir tahlilidir. Bu anlamda, kitabı oluşturan bölümler belli muharebe ve seferlerin tam bir tarihi değildir; bu bölümler daha ziyade orduların savaş mekanizmalarını göstermek için kaleme alınmışlardır.

Bu kitap I. Dünya Savaşı'nda Yakındoğu'da muharebelerin neden kazanıldığını ve neden kaybedildiğini açıklamak için bütün Türk ve Britanya arşivlerini, resmi harp tarihi yayınlarını, tali kaynakları ve muharebeye katılanların anılarını birleştiren ilk eserdir.¹⁴ Dört vaka incelemesinin her birinde Britanya resmi harp tarihi, Türk resmi harp tarihiyle birlikte araştırılmıştır.

Türk resmi harp tarihi yayınları pekâlâ Britanya ve Avustralya resmi harp tarihi yayınlarıyla karşılaştırılabilecek değerdedir. Örne-

ğin Çanakkale Savaşı'nı anlatan üç ciltte toplam 1.429 sayfa, 124 renkli harita, 42 adet muharebe düzeni krokisi, 23 bilgilendirici şema, onlarca fotoğraf ve 12 adet tıpkı basım orijinal belge vardır.¹⁵ Mezopotamya, Mısır ve Filistin cephelerindeki seferlerin tarihi Çanakkale Savaşı'nı anlatan yayınlar gibi her biri ikişer ciltlik eserlerden oluşmakta ve aynı sayıda sayfa, harita, şema, çizelge ihtiva etmektedir.¹⁶ Yazarın bildiği kadarıyla Türk resmi harp tarihi yayınlarının tamamı dünyada Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın arşiv ve kütüphanelerinden başka yerde mevcut değildir – bu durum bu yayınları kolay erişilemeyen tarihi kaynaklar haline getirmektedir.¹⁷

Bu inceleme aynı zamanda daha önce kullanılmamış arşiv kaynaklarına, özellikle Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları'nın (ATASE) zengin kaynaklarına dayanmaktadır. Ankara'da Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın yakınında bulunan ATASE Osmanlı ordusunun tarihi arşivlerini idame ettirmekte ve sadece I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna ait olmak üzere 1,5 milyonu aşkın belge bulundurmaktadır.¹⁸ Bu arşivlere ek olarak, ATASE ordu birlikleri (tümen ve alaylar) hakkında çok sayıda yayımlanmamış karargâh incelemesini muhafaza etmektedir. Bu karargâh incelemeleri Türk ordusu subayları tarafından yazılmış ve doğrudan Osmanlı ordusu harp ceridelerine (savaş günlükleri) ve arşiv bölümünde tutulan kayıtlara dayandırılmıştır. Bu askeri arşivlere erişmenin zorluğu bugün de devam etmektedir; arşivlerdeki bürokratik sınırlamalar araştırmayı yavaşlatmakta ve eksiksiz bir araştırmaya izin vermemektedir.¹⁹ Sonuç olarak askeri arşivlerden gelen en küçük yeni bir bilgi bile savaştan Osmanlı ordusunu anlamamıza önemli katkıda bulunmaktadır.

Bu incelemede ayrıca iki önemli, fakat az kullanılan Türk kaynağından daha yararlanılmıştır. İlki Türk ordusu tarafından 1930 ve 1940'larda yayımlanan resmi mesleki dergi *Askeri Mecmua*'nın* sayılarıdır. *Askeri Mecmua*'da bazen anılar ve genç muvazzaf su-

* *Askeri Mecmua: Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye, Ceride-i Askeriyye*'nin yayımlanmasından yaklaşık 14 yıl sonra 1294 (1878) yılı Eylül'ünde aylık olarak yayımlanmıştır. *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye*, çıkışından dört yıl sonra 1882 tarihinde *Mecmua-i Askeriyye* adıyla yayın hayatına devam eder. Ancak yayın faaliyetine I. Dünya Savaşı

baylar için öğretici metinler olarak kaleme alınmış harp tarihi yazıları bulunurdu. İkincisi, bu inceleme Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki birçok komutanının anılarının yeniden basımlarını gerçekleştiren modern Türk yayıncılığının memnuniyetle karşılanan gelişiminden de yararlanmıştı.²⁰ Bu, Türk halkının askeri tarihe duyduğu ilginin uyanışının bir yansımasıdır.

Ayrıca bu incelemenin ne olmadığı da belirtilmelidir. Bu inceleme, “askeri etkinlik”le ilgili değildir. Askeri etkinlik stratejiyi, silahların geliştirilip üretilmesini, devlet ekonomisinin seferber edilmesini, milli iradeyi, ittifakları, mali kararları, devlet borçlarını, azınlıkların entegrasyonunu ve ordudan ziyade ulusun savaşı nasıl idame ettirdiğini tarif eden bu tür başka unsurları tanımlayan daha üst seviyede bir terimdir. Ayrıca Osmanlı ordusunun mücadele etmek zorunda kaldığı yaygın firar, yetersiz demiryolları ve ulaşım şebekeleri, sivil ve askeri yönetimdeki yozlaşma gibi pek bilinen yetersizlik ve sorunların yeniden ifadesi yoluna da gidilmemiştir. Yazar, Osmanlı Devleti ve ordusunun birçok seviyede dillere destan yetersizlikleri olduğunu kabul etmektedir. Bununla beraber, yerlilik etkinlik ile eşanlımlı değildir ve bu çalışma Osmanlı'nın nasıl başardığını, neyi yanlış yaptığını ve ziyade neyi doğru yaptığını odaklanarak incelemektedir. (Yazar bu yaklaşımın kitaba oldukça Osmanlı yanlısı bir duruş kattığını kabul etmektedir.)

“Osmanlı ordusu I. Dünya Savaşı sırasında neden etkiliydi?” sorusuna gelince, geçen seksen yıl boyunca ortaya çıkan nedenler bu soruyu tam anlamıyla cevaplayamamıştır.

Her ne kadar cesaret tek tek askerler açısından önemli bir unsur olabilse de, genelleştirilebilecek bir koşul olamaz ve kendi ba-

başladıktan sonra ara verilmiştir. *Mecmua-i Askeriyye* 1 Mart 1919 tarihinde yeniden birinci sayıdan başlayarak yayın hayatına devam etmiştir. *Mecmua* 1919'dan 1926 yılına kadar *Mecmua-i Askeriyye* adı ile 16x22,5 cm ebadında çıkmıştır. 50. sayıdan itibaren üç ayda bir yayımlanmaya başlamıştır. Dergide askeri tarih konularıyla alakalı telif ve tercüme çok sayıda yazı bulunmaktadır. Askeri sevk, idare, taktik, strateji, lojistik, yabancı ordular hakkında bilgiler, eski harpler, jeostrateji, istihbarat, askeri yönetmelikler, komutanlık, liderlik, askeri biyografi ve daha birçok askeri konudaki yazılar araştırmacılar için fevkalade önemli kaynaklardır. *Mecmua* Cumhuriyet döneminde de bir müddet aynı adla yayınına devam ettirmiştir. Daha sonra *Ordu Dergisi* (1948 yılında 145. sayıdan itibaren) adını almıştır ve halen *Silahlı Kuvvetler Dergisi* (1961 yılında 199. sayıdan itibaren) adıyla yayınına sürdürmektedir.

şına sefer kazanmaya yetmez. Bir avuç Almanın da uzakta bulunan harekât alanlarındaki bütün operasyonel ve stratejik durumları değiştirmeleri mümkün değildir. Bundan başka, Britanya parlamento komisyonu bile İngilizlerin hatalarının Türk zaferlerini tamamen açıklamadığını kabul etmiştir. Aslında bu sorunun cevabı pekâlâ Osmanlı ordusunun kuruluş (teşkilat) yapısı, tecrübeli muharip lider kadrosu, eğitim ve muharebe için teşkilatlanma yeteneği ve Alman savaş tarzını uygulaması gibi iç unsurlarında yatıyor olabilir.

I

Felaketin Küllerinden Doğmak

Türk Ordusu'nu bir bütün olarak ele aldığım da, yeterince eğitilmemiş ve dayanıklı, ama beklenmeyen bir olay karşısında paniğe kapılmaya eğilimli, kalın kafalı köylülerden oluşan bir milis ordusu olduğunu söylemeliyim.

(P. P. Graves, 10 Kasım 1914)¹

Değerlendirmeler, 1913

Osmanlı ordusu İkinci Balkan Savaşı'nın Temmuz 1913'te sona ermesinden Ağustos 1914'teki seferberliğe kadar sadece bir yıl barış yüzü gördü. Dünya o dönemin sonunda Osmanlı ordugâh ve garnizonlarından çıkan perişan haldeki ordunun kötü eğitildiğini, yetersiz şekilde sevk ve idare edildiğini ve donanımının feci durumda olduğunu düşünüyordu. Aslında Türkler 1912-13 yıllarındaki feci yenilgilerin ortaya çıkardığı eksiklerin birçoğunu düzeltmek için zamanlarını iyi kullanmışlardı ve her ne kadar kötü bir ün tarafından gizlenmiş olsa da, Osmanlı ordusu dünyayı hayrete düşürecek derecede, muharebe etkinliğinin üst seviyelerine yaklaşıyordu.

İngilizlerin, Osmanlı ordusunun modern standartlara uyma konusundaki başarısızlıklarına ilişkin görüşü özellikle sertti.² İs-

tanbul'daki İngiliz askeri ataşesi Yarbay Fredrick Cunliffe-Owen, Osmanlı Ordusu Komuta Kademesi'nin seferberlik ve teşkilatlanmadaki beceriksizliklerini, ordunun modern yöntemleri benimseme konusundaki başarısızlığını ve disiplinsizliklerini içeren pek çok mesaj gönderdi.³ Cunliffe-Owen 1913 yılına ait raporun kendisine düşen kısmında Osmanlı ordusunun yüksek komuta kademesinin “böyle bir mekanizmayı düzene sokma konusunda tam bir kapasitesizlik sergilediğini” ifade etmişti.⁴ 1913 yılının Ekim ayında İstanbul'u konuyla ilgili bilgi sahibi olarak ziyaret eden Albay Henry Wilson (Britanya Ordusu Askeri Harekât Başkanı), vardığı kanaati, “Türk Ordusu ciddi anlamda modern bir ordu değil... Batılı düşünce ve yöntemleri kabul ettiklerine ilişkin hiçbir işaret yok. Ordu kötü bir şekilde sevk ve idare edilmektedir ve güruh halindedir” şeklinde ifade etmişti.⁵ Cunliffe-Owen da ordunun 1912'deki sabit garnizonlarına dönmemiş olduğunu (ki bu orduyu yerinden etmiş ve yetersizliğine neden olmuştu) ve her çeşit teçhizatının eksik olduğunu belirtmişti.⁶ Hatta yakınlarda oluşturulan *Alman Askeri Islah Heyeti** de 1914 yılının başında Osmanlı ordusu hakkında benzer fikirler edinmişti.⁷

Bu olumsuz görüşlere ek olarak Batı'da Osmanlı ordusunun iç askeri meselelerine ilişkin genel bir ilgisizlik vardı sanki. İstanbul'daki Britanya Büyükelçiliği dikkatini Alman General Otto Liman von Sanders'in gelişine ve görevine, ayrıca İngiliz Deniz Misyonu'nu tekrar canlandırmaya yoğunlaştırmıştı.⁸ 1 Temmuz 1913 ile 1 Eylül 1914 tarihleri arasında geçen dönemde Amerika'nın İstanbul askeri ataşesi Binbaşı J. M. R. Taylor, yirmisi doğrudan Osmanlı ordusuy-

* Osmanlı ordusu 1912-13 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşı'nda çok ağır bir yenilgi almış, Rumeli kaybedilmişti. Yenilginin nedenleri üzerine düşünen Osmanlı İmparatorluğu ve Silahlı Kuvvetler üst yönetimi özellikle kara kuvvetlerinin çok ciddi bir yeniden yapılanma ve yenilenme ihtiyacı olduğuna karar verdiler. Bu çerçevede görevlendirilen Liman von Sanders 14 Aralık 1913'te beraberinde kurmay subaylarla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Liman von Sanders ve Alman Askeri Islah Heyeti Türkiye'de kaldığı süre zarfında özellikle Harbiye Nezareti ve Genelkurmay Başkanlığı iç bünyelerinde teşkilat yeniden düzenleme konularında, ayrıca bunlara ilaveten askeri okullar, atış okulları ve talimgâhların belirli bir program dahilinde geliştirilmeleri konularında ciddi çalışmalar yapmışlardır.

la ilgili olmak üzere, Birleşik Devletler Savaş Bakanlığı'na 159 mesaj göndermişti.⁹ Türkler hakkında faal olarak bilgi toplayan yegâne yabancı istihbarat teşkilatı, Osmanlı başkentinde etkili bir casus şebekesi bulunduran ve ordunun süregelen yeniden teşkilatlanması konusunda malzeme toplayan Rusların teşkilatıydı.¹⁰

Gerçekte bu döneme ordularını yeniden yapılandırmayı ve Balkan Savaşları'ndan alınan derslerin ışığında muharebe etkinliğini artırmayı hedefleyen Türkler açısından çılgın bir askeri faaliyet damgasını vurdu.¹¹ Avrupalılar Osmanlı ordusunun muazzam yeniden teşkilatlanmasından haberdar olsalar da, giderek iyileşen eğitim, muhtelif muharip sınıf taktikleri, dinamik liderlik, karar-gâh çalışması ve taktik işletim usullerin standart hale getirilmesi gibi daha küçük girişimlerin farkında değillerdi. Üstelik Batı böylesine değişikliklerin Osmanlı ordusu üzerinde ne gibi etkileri olacağını anlamamıştı.

Kurumsal Tepki ve Değişim

Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı subayları hemen Balkan Ligi karşısında uğradıkları yenilgilerin nedenlerinin tahlil edilmesiyle ilgilenmeye başladılar. Bu pek alışık olmadık şekilde kamuya açık biçimde yürütülmüş ve felaketin en net açıklamasını savaş sırasında Osmanlı Genelkurmayı'nda görev yapan eğitilmiş Kurmay Binbaşı Asım (daha sonra Asım Gündüz) yapmıştır. Kurmay Binbaşı Asım 1913 yılı sonbaharında yenilginin dokuz önemli nedenini açık biçimde ortaya koyan, *Balkan Savaşları'nda Neden Mağlup Olduk?* başlıklı iki bölümlük küçük kitabı yayımlamıştı.¹² Bu nedenler siyasi hatalar, askeri hazırlıklardaki eksiklikler, deniz kuvvetlerine öncelik vermemek, milli hatalar, seferberlikte yapılan hatalar, yığınaktaki hatalar, stratejideki hatalar, taktik konularındaki bilgisizlik ve ordudaki düşük moraldir. Asım özellikle *nizamiye* (muvazzaf)* birlikleriyle ihtiyat birlikleri arasındaki zayıf bağ-

* Askeri yükümlülüğe bağlı ordunun muvazzaf kuvveti olup barış kadrosuyla kuruluydu. Yirmi senelik askerlik süresinin üç senesi muvazzaf, üç senesi seferde nizamiye birliklerinin ikmalî için ihtiyatlık, sekiz senesi redif, altı senesi de müstahfız

lantıyı, yetersiz ihtiyat eğitimini, ehliyetsiz subayları, eksik seferberliği, piyade ve topçu arasındaki zayıf işbirliğini ve yürüyüş kolundan muharebe düzenine geçmedeki zayıf işbirliğini ordunun yetersizliği konusunda başlıca nedenler olarak tespit etmişti.¹³ Bu kitap her tarafa dağıtılmıştı ve Osmanlı yenilgisinin kesin ve dürüst bir açıklamasını yansıtıyordu.¹⁴

Daha sonra 1913 kışında Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri (daha sonra Nuri Conker), 1. Piyade Tümeni'nin "Zabit ve Kumandan" başlıklı eğitim konferansında yaptığı konuşmada, ordunun Balkan Savaşı sırasındaki sorunlarını ele aldı. Mayıs 1914'te, Mehmet Nuri'nin arkadaşı olan ve o tarihte Sofya'da askeri ataşe olarak bulunan Kurmay Yarbey Mustafa Kemal bu konuda kamuoyuna açık bir cevap kaleme almış ve *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* başlığıyla yayımlamıştı.¹⁵ Bu görüşler, Kurmay Binbaşı Asım tarafından daha önce ifade edilenlere benziyordu.

Birinci Balkan Savaşı'nın (Ekim 1912-Nisan 1913) kaybı Osmanlı İmparatorluğu ve ordusu için muazzam sonuçları olan bir felaketti. Osmanlı İmparatorluğu 15. yüzyıl başlarından beri elinde bulunan en verimli Rumeli vilayetlerini (günümüz Arnavutluk, Makedonya, Epir ve Kosova toprakları) kaybetmişti. Bundan başka ordu 36 nizamiye (muvazzaf) piyade ve ihtiyat tümenini, 6 koldu karargâhını ve yaklaşık 250 bin askerini de kaybetmişti. Ayrıca çok büyük teçhizat ve ikmal stoku da yitirilmişti ki bu da aynı ölçüde önemliydi. Yine de Türkler, ordularını mümkün olan en kısa sürede yeniden yapılandırmaya ve eğitmeye kararlıydılar. Bu çalışmanın mimarı 1913 yılının sonbaharında bu girişimleri üstlenmeye başlayan Osmanlı ordusu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ahmet İzzet Paşa idi.¹⁶

Ahmet İzzet Paşa çalışmalarına 11 Aralık 1913 tarihinde, ordunun Yeni Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi'ne göre "Ordu, Ba-

birlikleri için ayrılmıştı. Nizamiye erleri hizmet sürelerini bitirince ihtiyat er durumuna geçerlerdi. Ordunun düzenli eğitilmiş en güçlü birlikleriydiler ve barış zamanında daimi orduyu meydana getirirlerdi. Devletin daimi ordusu "Nizamiye Kuvvetleri" adıyla teşkil edilmiştir. Meşrutiyete gelindiğinde Nizamiye Ordusu yedi ordu ile Trablusgarp ve Hicaz Tümenlerinden meydana geliyordu. Toplam olarak 21 piyade, 6 süvari ve 5 topçu nizamiye tümeni vardı.

ğimsız Kolordu ve Tümen Bölgeleriyle Konuş Durumları” adını alan radikal yeniden yapılandırmanın icrasıyla başladı.¹⁷ Bu, bütün sahra ordusunun ve ordunun konuşlandığı askere alma bölgelerinin kaybının ve Avrupa’da kaybedilen birliklerin Anadolu’da yeniden teşkil edilmelerinin gerekli kıldığı bir plandı. Bu plan çerçevesinde, ordunun Trakya’dan Anadolu’daki daimi barış garnizonlarına dönüş (intikal) süreci –hayli karmaşık bir süreç– başlatıldı.¹⁸ Bununla beraber basit bir yeniden konuşlanmadan daha ötesini hedefleyen plan orduya önemli yapısal düzenlemeler de getiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa tek bir kapsamlı değişiklikle ihtiyat süvari kolordusu dışında ordudaki bütün kurulu ihtiyat birliklerini kaldırdı. Bu yeniden teşkilatlanma, barışta hazır olan ihtiyat alay, tümen ve kolorduların barış kadrolarını seferi (savaş) durumuna geçiren klasik Avrupa uygulamasının aksi yönündeydi. Bu, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları’nda hazırlıksız olduğu ortaya çıkan ihtiyat birliklerinin (*Redif*)* son zamanlardaki kötü performansının doğrudan bir sonucuydu. Bundan böyle seferberlik bölgelerine çağrılan ihtiyat askerleri kurulu birliklerin üyeleri olarak değil, tek tek kişiler olarak görevlendirileceklerdi.¹⁹ Bu askerler birliklerin sefer kadrolarına bütünlüklemek amacıyla buralardan ilgili yerlere sevk edileceklerdi.

Barış zamanında (Aralık 1913’ten sonra) Osmanlı ordusunun nizamiye tümeni ve daha alt seviyedeki birlikleri sefer (savaş) kadrolarının yüzde 40’ı kadardı ve önemli sahra manevraları ve mu-

* II. Mahmut 1834 yılında kurmayı kararlaştırdığı ihtiyat ordusuna “Asakir-i Redif-i Mansure” adını verdimişti. 1835 yılında İstanbul’a gelen genç kurmay yüzbaşı von Moltke (Mareşal Moltke) 1836-37 yıllarında redif birlikleri teşkilatının düzenlenmesinde ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bunlar, ihtiyatlık süresini tamamlamış erlerden oluşuyordu. Bu birliklerin savaş, silah ve malzemesi bulundukları bölgelerin redif depolarında muhafaza edilirdi. Bu konuda görevlendirilen subayların emir ve komutasında 20 ila 40 kişilik gruplar halinde toplanırlardı. Bu birlikler barış zamanında askerlik şube ve daire görevlerini de yürütmekteydiler. Terhislerinden 6-16 yıl sonra redif birliklerini teşkil ettiklerinden dolayı yeni savaş tekniklerinden yoksun kalıyorlardı. Başlangıçta piyade ve süvari sınıflarından ibaret olarak kurulan bu teşkilatın süvari sınıfı 1908 yılında kaldırılmış, yalnız piyade sınıfı bırakılmıştı. Redif birlikleri Balkan Savaşı’ndan sonra tamamen kaldırılmıştır.

harebeler için nitelikli ihtiyatlarla tamamlanacaktı.²⁰ Örneğin 1914 yazında III. Kolordu'nun her piyade tümeninde (7., 8. ve 9.) ortalama 175 subay, 5.000 asker ve 700 hayvan vardı (seferi kadro yaklaşık 300 subay, 12.000 asker ve 2.300 hayvandı).²¹ Seferberliğin ilanı ile birlikte ihtiyatlar Osmanlı piyade tümenlerindeki alayların mevcutlarını seferi duruma yükselttiler. Sonuç olarak 1914 yılındaki seferberlik Osmanlı ordusundaki piyade tümeni miktarını (otuz altı) hemen artırmadı. Buna mukabil, Almanya otuz bir piyade ihtiyat tümenini, Fransa yirmi beş piyade ihtiyat tümenini, Britanya ise on dört gönüllü (*teritoryal*)* piyade tümenini seferber etmişlerdi.²²

Ayrıca Aralık 1913'te Alman Askeri Islah Heyeti Başkanlığı'na yeni atanan General Otto Liman von Sanders ve oldukça iyi eğitilmiş yaklaşık yirmi Prusyalı ve Bavyeralı kurmay subay geldi. Almanların görevi, Türklerin gıpta edecekleri numune alaylar meydana getirmek suretiyle ordunun canlandırılmasına yardım etmekti. Buna ek olarak, birkaç Alman Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde ders vermek, kolorduda ve ordu seviyesindeki karargâhlarda hizmet vermek üzere görevlendirildiler.

Enver Paşa'nın Reformları

İttihat ve Terakki Cemiyeti 3 Ocak 1914'te Ahmet İzzet Paşa'nın yerine kendi üyelerinden birini, Osmanlı ordusunu etkili bir muharip güç olarak yeniden inşa etmeye istekli genç bir milliyetçi olan Enver Paşa'yı getirdi. Enver Paşa iki ay içerisinde ordunun modernizasyonuna engel teşkil edeceklerini ya da Jön Türklere

* Britanya'da Gönüllü Ordu'nun (Teritoryal) uzun bir tarihi geçmişi vardır. Teşkilat, eğitim ve donatım açısından Düzenli Ordu modelini örnek almıştır. Bununla beraber Düzenli Ordu'dan temel farkı askerlerin yarı zamanlı (*part-time*) esasa göre eğitilen gönüllü insanlardan oluşmasıydı. Bu gönüllü askerlerin denizaşırı askerlik yapma yükümlülüğü yoktu. Bu unsur Savaş Bakanı Kitchener'in kıta Avrupa'sında savaşması gereken ordunun büyütülmesi fikrinin çıkış noktasını şekillendirmiştir. Kitchener kurmayı planladığı Yeni Ordu'nun esaslarını idare, askere alma ve teşkilat yönlerinden Gönüllü Ordu'dan (Teritoryal) farklı olarak planlamıştır. Bu nedenle Yeni Ordu aynı zamanda Kitchener'in Ordusu olarak da anılmıştır.

muhaliif olduklarını düşündüğü 1.300 yaşlı subayı emekliye ayırdı.²³ Bu, Enver'in altı ay önce Binbaşı Asım tarafından anahatlarıyla belirlenen eksiklikleri giderme yolunda ordunun yeniden eğitimi için belirli talimatları yayınlamasına imkân sağladı.

Enver Paşa 14 Mart 1914'te Kara Kuvvetleri'ne bağlı birliklerin eğitimlerinin taktik seviyede icrası konusunda ayrıntılı bilgilerin yer aldığı Ordu Emirnamesi No.1'i yayınladı.²⁴ Emirnamenin ilk kısmı liderliğin doğrudan cepheden yürütülmesi zorunluluğuyla ilgiliydi. İkinci kısım, yürüyüş kolundan muharebe düzenlerine hızla geçme konusundaki taktik talimatlar, taarruz ve ani karşı taarruzlar, hızlı tahkimat, makineli tüfek eğitimi ve etkili topçu ateşi desteğinin geliştirilmesi gibi savunma harekâtları konularıyla ilgiliydi. Bu önlemler derhal ordu eğitimine dahil edilecekti ve sorunları anlamlı bir biçimde ele alma yolunda kurumsal bir istekliliği gösteriyordu.²⁵ Ordu Emirnamesi No.1, Osmanlı ordusunun düşman üzerinde karma sınıfların ateş üstünlüğünü çok süratli bir şekilde tesis etme zorunluluğunu vurgulayarak, ordunun ateş gücünün öneminin daha yeni farkına varıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bu belgenin önemi ve Osmanlı ordusunun harekâtları üzerinde yarattığı etki üzerinde 2. ve 3. bölümlerde durulacaktır.

Bu noktada Enver Paşa'nın taktik görüşünü, 1914'te Camberley Kraliyet Akademisi'nde öğrenci olan Yüzbaşı J. F. C. Fuller'ın yazılarında açıkladığı çağdaş İngiliz taktik düşüncesiyle karşılaştırmak yararlı olabilir. 1914 yılının Ocak ve Temmuz ayları arasında (Enver Paşa'nın Ordu Emirnamesi No.1 ile aynı dönem) Fuller "kabul görmemiş görüşleri kapsayan ve tümü kontrol karargâhının muhalefetiyle karşılaşan" üç yazı yazdı.²⁶ Fuller'ın kıskırtıcı iddiaları düşman hatlarının doğrudan yarılmasının piyade ve topçu ateşi işbirliğine bağlı olduğu ve tıpkı piyadenin hızlı tahkimatı gibi topçu ateş üstünlüğünün de çok önemli olduğu yolundaydı.²⁷ Fuller'ın Larkhill Kraliyet Topçu Okulu'na yaptığı yolculuğun notlarını değerlendiren Brian Bond, "Fuller'ın otuz altı yaşında bir muvazzaf subay olmasına karşın, o güne kadar bir topçu bataryasını ateş ederken görmemiş olması, o devirde bu üç sınıfın birbirinden nasıl ayrı olduğunu ortaya çıkarmaktadır" diyordu.²⁸

Enver Paşa, Binbaşı Asım tarafından vurgulanan stratejik sorunların çözümünde, seferberlik ve muharebe planlarını gözden geçirmek amacıyla (Osmanlı Genelkurmayı'na birinci başkan olarak atanan) Alman Tuğgeneral Fritz Bronsart von Schellendorf gözetiminde çalışan Osmanlı Genelkurmayı'na güveniyordu.²⁹ 1912 yılına ait 12 harp planından 7 Nisan 1914 tarihinde onaylanan tek bir savunma savaşı planı lehine vazgeçildi. Bunu, tek bir seferberlik planı ve tek bir yığınak planı destekliyordu. Büyük Avrupa devletlerinin savaş planlarından farklı olarak Osmanlı harp planı olaylara ya da dış unsurların belirlediği bir programa bağlı değildi.³⁰ Gerçekte seferberlik ve yığınak Osmanlı İmparatorluğu'nun çok eski ulaşım ağı nedeniyle sorunlu hale gelmişti ve savaş planını gerçekçi olmayan sevkıyat planlarına bağlamak Balkan Savaşları'nda neredeyse ölümcül sonuçlar doğurmuştu. Osmanlı ordusu bu nedenle gerekli hazırlığı yapamamış birlikleri muharebe alanına sürülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan zaman planlaması zulmünden kurtulmuş oluyordu.

Enver ayrıca Osmanlı ordusunun subay talimgâh sistemini merkezi hale getirdi ve yeniden canlandırılmasını hızlandırdı. İstanbul, Erzincan ve Halep'te Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu müfettişliklerine bağlı üç adet subay talimgâhı kurdu. 14 Nisan 1914'te bu talimgâhların yönetimlerini I., VI., ve X. kolordulardaki Türk komutanların emrine verdi.³¹ Bir hafta sonra İstanbul'da açılan *Erkân ve Ümera** (general ve üstsubaylar) Talimgâhı da Ordu Emirnamesi No. 7 ile doğrudan Schellendorf'un gözetimine verildi.³²

* Mirlivadan müşire kadar olan rütbelerde bulunan generallere "erkân" denirdi. Erkânı "ümera" denilen rütbe bölümü izlerdi. Ümera (üstsubaylar) denilen bölümde miralay (albay), kaymakam (yarbay) ve binbaşılar bulunurdu. Binbaşidan teğmene kadar olan subaylar grubuna "zabitan" denirdi. Subay grubunun en büyüğü kolağası (kd. yzb.) idi. Bu rütbeden sonra yüzbaşı rütbesi gelirdi. Ancak süvari sınıfına özel olarak bir yüzbaşı vekili rütbesi bulunmaktaydı. Yüzbaşı rütbesinin küçüğü mülazım-ı evvel (üsteğmen) ve bu rütbenin de küçüğü mülazım-ı sani (teğmen) idi. I. Dünya Savaşı'na kadar Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun olunurken, I. Dünya Savaşı'nın başlarında subay rütbelerine zabıt vekili (asteğmen) ve zabıt namzedi (subay adayı) adıyla birer kademe daha eklenmişti. Albay ve yarbayların unvanı "izzetlu", binbaşılardan unvanı "rifatlu" idi. Yüzbaşı ve kıdemli yüzbaşılara "fütüvvetlü", üsteğmen, reğmen ve asteğmenlere "hamiyetlu, gayretlu" denirdi. Erkân, üstsubay ve subay rütbelerindeki kademelenme bu şekilde 1928 yılındaki dil devrimine kadar aynı şekilde devam etmiştir. Rütbe sahiplerine Mülazım-ı evvel Kemal *Efendi*, Binbaşı Mustafa *Bey* ve Ferik Nurettin *Paşa* diye hitap edilirdi.

24 Mayıs 1914'te Osmanlı Genelkurmayı *Harp Cerideleri*'nin (savaş günlükleri) yazımını ve şeklini düzenleyen çok kapsamlı talimatlar içeren bir genel emir yayınladı.³³ Bu emirler ayrıca söz konusu *Harp Cerideleri*'nin yazımını gerçekleştirecek birliklerin listesini de içeriyordu. *Harp Cerideleri*'nin biçimi yedi bölüm haline getirilerek bir standartlaşma sağlanmıştı. Bu bölümler sırasıyla teşkilat yapısı ve sınıf işaretleri; emirler, raporlar, harekâtlar; görevler; lojistik; personel ve hayvanlar; özel tecrübe ve deneylerle özel talimatlardan oluşuyordu. Savaş günlükleri gizli belgeler olarak sınıflandırılıyor, harekâtlar için ya da üç aylık sürelerin sonunda açılıp kapanıyordu. Tamamlanan günlükler üç ayda bir Osmanlı Genelkurmayı'na gönderilirdi.³⁴ Aynı zamanda muharebe raporları ve durum raporları da Osmanlı ordusunun *Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi*'nde (İdare Talimnamesi) standart hale getirildi.³⁵ Olay yeri raporlarının da belli bir biçimi vardı, ancak bunlar yazılı ya da sözlü olabiliyordu.

Ordu Balkan Savaşı'na katılan tümenlerini sonbahar, kış ve bahar aylarında tekrar daimi garnizonlarına intikal ettirdi. Bununla beraber, ordunun büyük bir bölümü imha edilmiş ya da savaş sırasında teslim olmuştu. Anadolu ya da Arabistan'daki yeni garnizon bölgelerinde kalan bitkin kadrolardan yeniden birlikler teşkil edilmesi gerekiyordu.³⁶ İmha edilen on iki aktif piyade tümeni Haziran 1913'te Balkanlar'dan tahliye edilen alay ve taburlardan tekrar teşkil edildi ve tahliye edilen tümen unsurlarından yeniden iki piyade tümeni kuruldu. 1914 yılı baharında toplam otuz altı Osmanlı piyade tümeninden on dördünün yeniden teşkil edilme faaliyetleri devam ediyordu. Bunlardan başka sekiz piyade tümeni daha Trakya'dan Anadolu'daki daimi garnizonlarına dönmüştü.

Alman Nüfuzu, 1914

Böylece Osmanlı ordusu tehlikeli 1914 yazına girdiğinde, ordunun Balkan Savaşları'nda tespit edilen eksikliklerini giderecek çarelerin bulunması yönünde çok çaba harcanmıştı. Yazar bu çalışmaların birçoğunun muhtemelen Osmanlı Genelkurmayı'na bağlı

subaylar tarafından gerçekleştirildiğine ve bu çabaları sırasında Almanlardan çok az yardım gördüklerine inanmaktadır. Ancak bu görüş, 20. yüzyılda genel olarak kabul gören, Almanların 1914 yılında Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasında can alıcı bir rol oynadığı yolundaki tarihi görüşle çatışmaktadır. Avustralyalı tarihçi C. E. W. Bean savaştan sonra şöyle yazıyordu: “Altı ay zarfında ... Türk ordusu tamamen Prusya ordusuna benzetildi. Ocak ayındaki disiplinsiz perişan yığın şimdi kaz adımıyla resmi geçit yapıyordu...” Britanyalı tarihçi C.F. Aspinall-Oglander da bu görüşü, “Alman Askeri Islah Heyeti o ana kadar öyle başarılıydı ki, 1914 yılının bahar ve yaz ayları boyunca ordunun yeterliliği hızla arttı” yorumuyla destekliyordu.³⁷

Günümüzde ise bu konu üzerindeki tarihsel görüş mutabakatı değişmektedir. Britanyalı tarihçi Hew Strachan, “Türk Ordusu’nun değişimini... Liman von Sanders’ten ziyade Enver’e borçlu” olduğuna dikkat çekiyor, “Alman Askeri Islah Heyeti’nin etkisinin bir kenara itildiğini” ekliyordu.³⁸ Aslında Türkiye’ye gelen Almanlar 7 Ocak 1914 tarihine kadar göreve başlamamış, Anadolu’nun uzak bölgelerine gönderilen subaylar ancak aylar sonra işe başlayabilmişlerdi.³⁹ Alman subayların hiçbirisi akıcı olarak Türkçe konuşamıyordu ve muhtemelen Osmanlı ordusunun yenilikçi *üçlü kolordu ve tümen teşkilatından** haberleri yoktu.⁴⁰ Bundan başka, Almanların tavsiyelerine karşı da hatırı sayılır bir direniş vardı. Liman von Sanders’in bizzat itiraf ettiği üzere, Osmanlı askeri faaliyetlerinde ağırlığını hissettirme konusunda epey zorluk yaşamış ve çoğunlukla cesareti kırılmıştı.⁴¹ Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Kâzım (daha sonra Korg. Karabekir) anılarında, Bronsart von Schellendorf’un açıkça Alman çıkarlarını temsil etme eğilimi nedeniyle çoğunlukla

* Genel olarak üçer piyade tümenli (üçlü kuruluş) ve birçok bağlı birliklerden oluşan kolordular teşkil edilmiş ve böylece kolordu teşkilatı ilk defa 8 Ocak 1911 tarihinde kabul edilmiş oluyordu. 1910 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi çerçevesinde gerçekleştirilen bu yenilik ve değişiklikler aslında 1911 yılında uygulanma şansı bulabileceklerdi ve o nedenle 1911 kuruluşu adını almışlardır. Bu dönem 1913 yılında Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi’nin yayınlanmasına kadar devam etmiştir.

kasten görmezden gelindiğini yazmıştı.⁴² Bu unsurlar bir araya gelerek askeri islah heyetinin tam etkinliğini azalttı.

Alman subayları Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına dağılmışlardı.⁴³ 1914 yılı ilkbaharının sonlarına doğru iki subay Genelkurmay'da, dört subay kolordu kurmay başkanlığında, iki subay piyade tümen komutanlığında, iki subay alay komutanlığında, bir subay ordu kurmay başkanlığında, beş subay müstahkem mevki ya da lojistik danışmanlığında, beş subay da gösteri birliklerinde görevlendirildi.⁴⁴ Dokuz subay kolordu karargâh hizmetinde görevlendirildi. Bununla beraber, Osmanlı ordusunun yeni kurulan üç eğitim merkezine (talimgâh) hiçbir Alman atanmadı.⁴⁵

Alman subaylarının ülkenin her tarafına dağılmaları hâkim bir görevlendirme şekli haline geldi ve 1918 yılına kadar devam etti. Almanların bu şekilde dağılması verimsiz toprağa atılan gübrenin bol hasat vermesine benzetildi ve bu, Osmanlı muharebe etkinliğinin can alıcı bir unsuru olarak görülmeye başlandı.⁴⁶ Bu, diğer koşullarla yan yana konduğunda hatalı bir benzetmedir. Aslında, Avusturya-Macaristan ordusunun genelkurmay teşkilatı ile Osmanlı ordusunda görevlendirilen Alman genelkurmay subayları arasında aşağı yukarı doğru bir karşılaştırma yapılabilir. 1914 yılına gelindiğinde, Avusturya-Macaristan ordusu Prusya tarzında eğitim görmüş yetenekli kurmay subaylardan oluşan, küçük fakat sağlam bir genelkurmay teşkilatına sahip olmuştu.⁴⁷ Bir avuç son derece eğitilmiş Avusturyalı-Alman genelkurmay subayı –Türklerin ordusuna benzeyen– farklı etnik kökenlerden gelen bir köylü ordusuna seyrek bir şekilde dağıtılmışlardı; ama bu durum, muharebede başarıyı sağlamadı. Aslında Avusturya-Macaristan ordusu yetersizlikler içerisindeydi, uyum ve muharebe gücü yönünden eksikleriyle ün salmıştı. Avusturya-Macaristan ordusu pek az başarı kazandı ve savaş sona ermeden çöktü.

Osmanlı ordusunun birçok bakımdan Alman ordusuna benzediğini belirtmek gerekir. Aslında Osmanlı ordusu 1882 yılından bu yana imparatorlukta askeri bir heyet bulunduran Alman ordusunu örnek almıştı. Osmanlıların 1913 yılının sonlarına kadar yürürlükte olan zorunlu askerlik ve ihtiyat sistemi, 1870-71 yılların-

da Fransızlar karşısında çok başarılı olan Alman modeline göre şekillenmişti. Osmanlı Genelkurmayı, tıpkı Osmanlı Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin öğrenci seçme kriterleri ve ders programı gibi Alman Genelkurmayı esaslarına dayanıyordu. Bundan başka, ordunun taktik ve sınıf okullarının yanı sıra Erkân-ı Harbiye'deki derslerde Alman ordusunun (Osmanlıcaya çevirilmiş) talimnamelerini kullanıyordu.⁴⁸ Ayrıca Osmanlı ordusu yıllık planlı manevra ve tatbikatlarını Almanların yöntemlerini kullanarak icra ediyordu. Bu nedenle, Alman ordusunun Osmanlı ordusu üzerinde birkaç nesil boyu süren geniş kapsamlı kurumsal nüfuzundan muhtemelen haberi olmayan İtilaf devletleri gözlemcileri, 1914 yılında Liman von Sanders'in heyetinin kesinlikle ani ve olumlu bir etki yaptığı izlenimine kapılmışlardır.

Osmanlı başarılarında Almanların payı olduğu görüşünün kökenleri konusunda birkaç açıklama vardır. İlki, Türkiye'de görev yapan Alman yetkililerin bu konudaki anılarıdır. Örneğin Liman von Sanders, Kress von Kressenstein, Mühlmann, Güse ve von Kannengiesser anılarında kendilerini aşırı olumlu takdim etme eğilimi göstermişlerdi.⁴⁹ İkinci neden ise, Almanların rakiplerinin, özellikle de İngilizlerin kendi yenilgilerini açıklarken Almanların rollerini abartma eğiliminde olmalarıdır. Bu durum, hem Anglo-saksonların kendilerini bütün uluslardan üstün görmelerinin, hem aşağı bir ırk karşısında yenilgiyi açıklamaya çalışan sosyal Darwinciliğin, ayrıca da savaşı bütün ayrıntılarıyla açıklayan yeterli Türk harp tarihi eserlerinin eksikliğinin bir sonucuydu.⁵⁰ Bunun sonucunda seksen yıllık resmi ve gayri resmi Batı tarihçiliği, hataya düşerek, Osmanlı ordusunun yeniden doğuşunun ve başarısının birinci nedeni olarak Almanları gösterme eğilimi içine girmiştir.⁵¹

Seferberlik ve Yığınak

Türkler Almanlarla 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak anlaşması yaptılar. Bu anlaşma pek kesin ifadeler içermiyordu ve aslında Almanya daha önceden Rusya'ya savaş ilan ettiği için, imzalandığında geçersizdi. Yine de bu anlaşma Türkleri İtilaf devletlerinden uzaklaştırarak, İttifak devletlerine ve savaşa yaklaştırdı.

Osmanlı Genelkurmayı 2 Ağustos 1914 Cuma günü, öğleden sonra o gün saat 09.00'dan geçerli olmak üzere genel seferberlik ilan etti. Bununla beraber, planlama nedenlerinden dolayı seferberliğin ilk günü olarak ertesi gün tespit edildi.⁵² Plana göre birliklerin birçoğunun yaklaşık yirmi bir gün zarfında tamamen seferber olmaları bekleniyordu, fakat Genelkurmay tam seferberlik için kırk ila kırk beş günün daha gerçekçi olacağını tahmin etti.⁵³ Aslında bazı kolordular iki ay içinde tamamen seferber olamadılar ve Eylül ayına gelindiğinde Osmanlı ordusu hâlâ savaşa hazır değildi. Bununla beraber, on üç kolordudan sadece biri bu zorlu seferberlik planının gereklerini yerine getirdi. Gelibolu, Çorlu, Lüleburgaz ve Kırkkilise'de (Kırklareli) konuşlanan ve 7., 8. ve 9. Piyade Tümenlerinden oluşan III. Kolordu yirmi iki günde seferberlik hazırlıklarını tamamladı. III. Kolordu'ya tek bir Alman subayının atanmış olması, onun da çok kısa bir süre görev yapması önemlidir.⁵⁴ Tümen ve alay seviyelerinde görevlendirilen Alman yetkili yoktu. İtilaf devletleri III. Kolordu ile Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasında karşılaşacaklardı.

Osmanlı Genelkurmayı Eylül 1914'te çok zor bir faaliyet olan yığınağa başlamıştı. Yığınak bir sorundu, çünkü Osmanlı demiryolu ağı (Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve Rusya'daki demiryolları ağlarından farklı olarak) askeri amaçlar ya da seferberlik ihtiyaçlarına uygun biçimde tasarlanmamıştı. Aslında yabancı girişimciler hemen hemen bütün Osmanlı demiryolu ağını kâr amacıyla inşa etmişlerdi ve demiryolları sınırlara değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik merkezlerine uzanıyordu.⁵⁵ Bundan başka, demiryollarının kimi kısımlarında dingil açıklıkları farklıydı (*geniş hat/dar hat*)* ve demiryolu taşıtları (pek çoğu ciddi onarım istiyordu) eskiydi. Çok önemli bir nokta ise, Osmanlı demiryolu ağının Toros ve Amanos dağlarında tamamlanmamış iki hattının olmasıydı; bu durum, kesintisiz sevkıyatı imkânsız hale getiriyor ve büyük zaman kaybına neden oluyordu. Kafkas-

* I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda 5.000 km'si geniş hat (dingil açıklığı 1,44 metre) ve 1.500 km'si dar hat (1,05 metre) olmak üzere toplam 6.500 km demiryolu vardı.

ya'daki Üçüncü ve Mezopotamya'daki Altıncı Ordular hiçbir demiryolundan yararlanamadılar. Yığınak faaliyeti üç ayı aşkın bir süre devam etti. Fakat Kasım ayının sonlarına gelindiğinde, ordu muharebe bölgelerine intikal etmişti. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Osmanlı ordusunun seferberlik ve yığınak faaliyetleri yetersiz ve yavaştı.

Çelişen İngiliz Görüşleri

Yarbay Cunliffe-Owen, Osmanlı İmparatorluğu hakkında daha önce yaptığı ve devam eden seferberlikle ilgili gözlemlere dayanan değerlendirmeleri İstanbul'da gözden geçiriyordu. 10 Ekim 1914'te şöyle yazıyordu:

Yeterlilik konusunda çok büyük bir ilerleme sağlanmıştır ve ordu Balkan Savaşı öncesindeki haline göre çok daha üstün durumdadır. Birliklerin sürekli eğitime tabi tutulması, bu geçen sürede seferberliğin ayrıntılı olarak örgütlenmesi ve idari düzenlemelerin yapılması Türk kuvvetlerini Balkanlar'da ciddiye alınması ve hesaba katılması gereken bir unsur haline getirmiştir.⁵⁶

Yarbay Cunliffe-Owen altı gün sonraki raporunda Osmanlı VIII. Kolordusu'nun eğitiminin "büyük bir gayretle ele alındığına" dikkat çekiyordu.⁵⁷

Bir başka rapor da, ihtiyat tümenlerinin faal hale gelmediğini, daha önce bu tümenlere atanan askerlerin doğrudan nizamiye taburlarına sevk edildiğini haber vererek, Londra'yı alarma geçiriyordu.⁵⁸ Bu raporda ayrıca Türk askeri "düşman süngüsünden çok korkan", sakar, idraksiz ve inisiyatifsiz olarak nitelendiriliyordu. Subaylar ise bedenen zayıf, asabi ve telaşlı olarak tanımlanıyordu. Kurmay subayların başarılı oldukları kabul edilirken, alay seviyesindeki subaylar önemsiz bulunuyordu.⁵⁹ Bu rapor, Genelkurmay'da görevli Yüzbaşı G. Effington Smyth tarafından Osmanlı ordusunun teşkilat yapısı hakkında hatalı bilgiler içerdiği gerekçesiyle eleştirilse de, Lord Kitchener'a ve krala gönderildi. Onlar raporu "ilginç" ve "mükemmel" buldular. Sonuç olarak,

yazarın savaşta görev alması önerisi ortaya atıldı.⁶⁰ Demek ki, 1914 yılı sona ererken Osmanlı ordusunun niteliği ve yeterliliği hakkında çelişkili fikirler mevcuttu.

1915 yılının ilk aylarında Türklerle ilgili genelde pek parlak olmayan izlenimleri destekleyen yeni haberler geliyordu. Savaşın ilk muharebeleri Osmanlı ordusu için felaketle sonuçlanmıştı ve bu felaketler zincirine Sarıkamış'ta Ruslar karşısında uğranılan yenilgi de dahildi. Bunlardan başka Osmanlı orduları Süveyş Kanalı'nda ve Mezopotamya cephesinde Britanya karşısında da yenilgiye uğramıştı. Bu Osmanlı yenilgileri yozlaşmış ve yetersiz bir askeri mekanizmayı teyit eden kanıtlar olarak görülüyordu.

Aslında, Sarıkamış ve Süveyş muharebeleri çok çetin çarpışmalardı ve çok sayıda birliğin çok zor arazi ve iklim koşullarında sevk ve idaresi gelişmiş ve etkili bir örgütlenme becerisi gerektirmişti. Sarıkamış'ta, Kafkas Dağları'nda Osmanlı ordusuna ait altı piyade tümeni Ruslar tarafından püskürtülmeden önce hedeflerine ulaşmak için korkunç kış şartları ve kar altında üç günde 75 km yürümüşü. Osmanlılar susuz Sina çöllerinde üç piyade tümeni halinde yürümüş, geri çekilmek zorunda kalmadan önce çölü geride bırakıp dubalar üstüne kurulan seyyar köprü ve teknelerle Süveyş Kanalı'nı geçmişlerdi. Osmanlı birliklerinin muharebeyi kaybederken bile böyle bir kapasiteye sahip olması önemliydi. Mezopotamya cephesindeki yetersizliğin asıl nedeni Dicle-Fırat vadisine açılan geçidi hemen hemen savunmasız bırakan son derece hatalı stratejik konumdan kaynaklanıyordu.⁶¹ Yine de bu tarz bir yenilgi, İngilizlerin "Türk birlikleri her ne kadar son iki yıl içerisinde büyük ilerleme kaydetmiş olsalar da, son dönemde savaştıkları Balkan devletleriyle cesaret dışında hâlâ aynı seviyeye gelemediklerini söylemek gerekir" görüşünü haklı çıkarıyor gibiydi.⁶² Bu yanlış değerlendirme 1915 ve 1916 yıllarında İngilizlere pahalıya mal olacaktı.

II

Çanakkale Savaşı, 1915

İngiliz subayları cesur ama tecrübesizdiler, muharebede askerlerini nasıl sevk ve idare edeceklerini bilmiyor gibiydiler.

(Türk subaylarından Yüzbaşı (ABD) R. H. Williams'a, Gelibolu, 6 Kasım 1915)¹

Çanakkale (*Gallipoli*) Savaşı hem tarihçiler hem de sıradan insanlar için ilgi çekici bir konu olma özelliğini sürdürüyor.² I. Dünya Savaşı muharebeleri içerisinde benzersiz bir yeri olan Çanakkale, klasik ve romantik sit alanlarını ve anıları barındıran bir arazi üzerinde, çok kapsamlı bir stratejik planla modern çıkarma hareketlerini birleştirmiştir. *Gallipoli*'nin (Gelibolu) adı bile bir ihtilaf hissi uyandırır ve I. Dünya Savaşı'nda "Ya öyle değil de böyle olsaydı?" sorusunun en çok gündeme geldiği muharebe bu olmuştur. Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar için Çanakkale Savaşı, 20. yüzyılın ana akımları içinde yerlerini alan bu halkların rüştlerini ispat etmelerini temsil ediyordu.

Çanakkale Savaşı ve muharebeleri geride bıraktığımız seksen yıl boyunca İtilaf devletleri tarafından çok güzel bir şekilde belgelenmiştir.³ Osmanlı ordusunun zaferine ilişkin kabul görmüş en yaygın fikir, İtilaf birliklerinin planlarını etkisiz kılan bir dizi hatası karşısında Türklerin inatla direnmiş olmalarıdır.⁴ 2001 yılında

kaleme alınmış bir tarih eseri, taktik seviyede, başarısızlıktan Britanya komuta heyetini, kara kuvvetleriyle deniz kuvvetleri arasındaki sürtüşmeyi, tecrübesiz birlikleri ve birlik komutanlarını sorumlu tutuyor.⁵ Harekât seviyesinde ise, 1995 yılında kaleme alınmış bir çalışmada şu görüşe yer veriliyor: “Türkler yarımada muharebeye hazır daha fazla birlik bulundurdıkları için, hayati noktalara ve bölgelere daima daha fazla asker sevk etme olanağı buldular.”⁶ Stratejik seviyede ise, 2003 yılında yayımlanan üçüncü bir tarih kitabına göre, sefer iyi tasarlanmamış ve beceriksizce icra edilmişti.⁷ Daha eski tarihi değerlendirmelerde bu konular hakkında farklı görüşler vardır. Nihayet her tarihi değerlendirmede, Türklerin Liman von Sanders ve Mustafa Kemal’in komutanlık yetenekleri ve savaşan askerlerin inanılmaz dayanıklılığı sayesinde kazandıkları görüşü yer almaktadır.⁸

Batılı tarihçiler Çanakkale muharebelerini ancak son zamanlarda Osmanlı bakış açısından yeniden değerlendirmeye başlamışlar ve cesaret ile Alman komuta heyetinin yardımlarının önemli payına karşın, bunların sadece Osmanlı muharebe etkinliğine ilişkin daha geniş bir tablonun parçaları olduğu belirginleşmiştir.⁹ Bu bölümde, Türklerin niçin başarılı olduklarını açıklamak için liderlik, eğitim, tecrübe ve teşkilat yapısının da dahil olduğu, Osmanlı ordusunun iç unsurları incelenecektir. Bu bölüm 1912 yılındaki Osmanlı seferberliği ile başlayıp, 5 Mayıs 1915’te sona eriyor. Bunun nedeni, bu dönemde yarımada taktik manevra birliklerinde (kolordu ve daha alt düzeyde) görevli Alman yetkililerin mevcut olmamasıdır.¹⁰ Bu durum, Türklerin ve Almanların başarılarını birbirinden kesin biçimde ayırmaya olanak vermektedir. Bu bölümde ayrıca, Türklerin savaşın bu safhasında sahip olduğu taktik ve harekât kabiliyetlerini göstermek için, muharebe eden iki ordu karşılaştırılmış ve farklılıkları incelenmiştir.

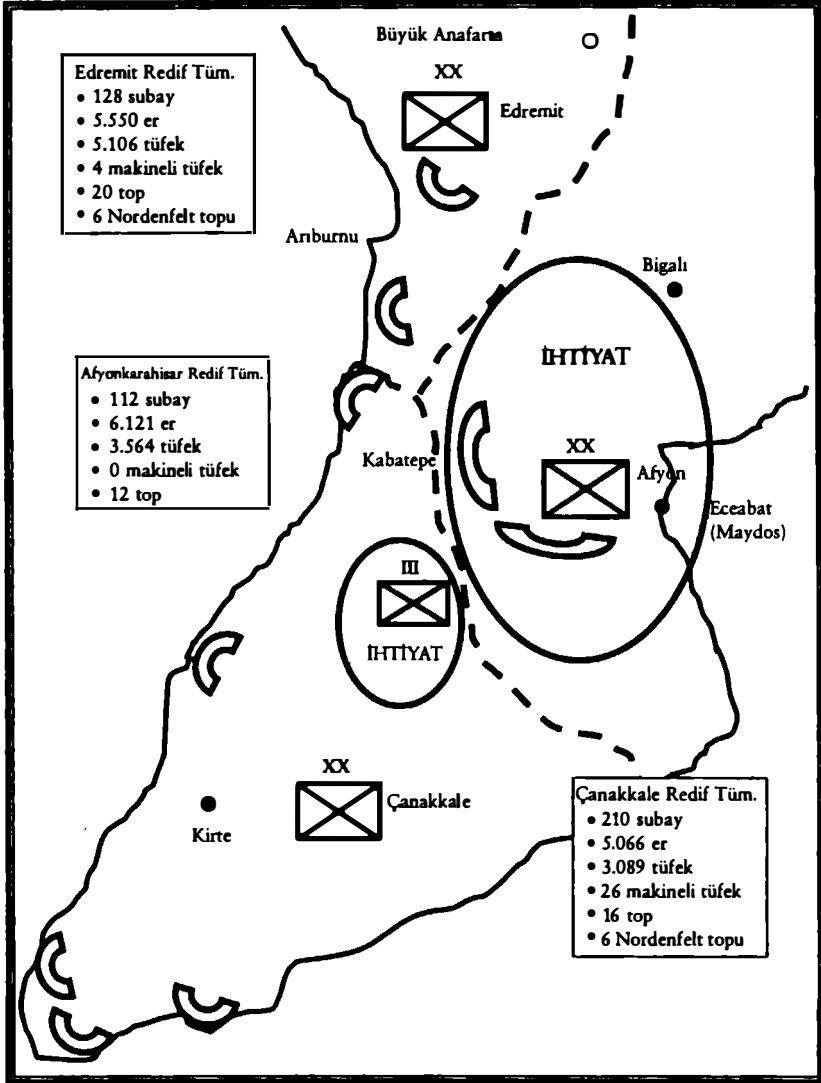
Balkan Savaşları’nda Çanakkale Boğazı¹¹

Gelibolu yarımadası Osmanlı İmparatorluğu’nun en iyi savunulan yerlerinden birisiydi ve bu savunma çalışmalarının geçmiş

yüzlerce yıl öncesine dayanıyordu. Yarımada'nın günümüzdeki savunmasının temelleri 1880'lerde atılmış ve çalışmalarda Çanakkale Boğazı'nın denizden uğrayacağı taarruz dikkate alınmıştı.¹² Bunun sonucunda 1912 yılına kadar mevcut olan savunma sistemi esas olarak kıyı savunma topları, sualtı mayınları ve ışıldaklardan meydana geliyordu. Osmanlı Genelkurmayı 1912 yılında Yunanların çıkarma tehdidi karşısında Gelibolu yarımadasının tahkimatını emretmişti. Birinci Balkan Savaşı esnasında Gelibolu yarımadasında düşmanın yapacağı çıkarmalara karşı tahkimat inşa ve işgal etmek amacıyla kolordu seviyesinde komutanlık teşkil edilmişti.¹³

Çanakkale Boğazı tahkimatlarının Birinci Balkan Savaşı (1912-1913) esnasında enikonu denemeden geçirildiği genel olarak bilinmez. Osmanlılar 1915 yılında yarımada'yı savunurken kullanılacak temel savunma planlarını ve kavramlarını bu savaş sırasında hazırlamışlardı. Osmanlılar Gelibolu yarımadasının savunması için büyük imkânlardan yararlanmışlardı. Çanakkale Boğazı ve yarımada 1912 yılında Çanakkale Boğazı Kuva-yı Mürettep Komutanlığı'na bağlandı.¹⁴ Kale komutanlığının emrine 27. Piyade Tümeni, mürettep bir piyade tümeni ve sırasıyla Afyon, Çanakkale ve Edremit'te bulunan üç redif tümeni verildi. Ayrıca komutanlığın bünyesinde Menderes Müfrezesi, geçici bir süvari tugayı, üç bağımsız topçu bataryası ve boğazın müstahkem mevkiilerini savunmak amacıyla kıyı savunma topları vardı. Ve yarımada'nın savunması için Türklerin 27.000 tüfek, 38 makineli tüfek ve 102 topla (bu toplar kıyı savunmasını kapsamıyordu) silahlandırılmış toplam 40.000 askeri bulunuyordu.¹⁵

Tuğgeneral (Mirliya) Fahri 1912 yılında Çanakkale Boğazı Kuva-yı Mürettep Komutanı'ydı. Yarımada'nın savunması için üç ihtiyat piyade tümeninden ikisini kıyı savunmasına tahsis etmeye karar vermişti. Bu görevleri Bolayır'da konuşlanacak 27. Piyade Tümeni ile genel ihtiyat göreviyle Eceabat'ta bulunacak diğer ihtiyat tümeni icra edecekti. Menderes Müfrezesi Anadolu kıyısını savunmakla görevlendirilmişti. Böylece, yılın sonunda Türklerin genel savunma düzeni tesis edilmiş oluyordu. (Harita 2.1 yarımada'nın 1913 kıyındaki taktik tertiplenmelerini göstermektedir.)

Harita 2.1 Osmanlı Ordusu Savunma Düzeni, Aralık 1912

Gelibolu, Çanakkale ve bizzat yarımadaadaki askerlerden oluşan Çanakkale Redif Tümeni yarımadanın en güney ucunda görevlendirildi. Bu bölge daha sonra Seddülbahir (*Cape Helles*) olarak bilinecekti. Edremit Redif Tümeni bu tümenin sağ kanadına yerleştirildi. Tümenin konuşlandığı bu bölge daha sonra Anzak ve Suvla Koyu olarak bilinecekti. Çanakkale ve Edremit Redif Tümenleri niza-miye piyade tümenlerinden daha zayıftı ve her ikisinin toplam gücü 1915 yılında yarımadayı savunan Osmanlı ordusunun 9. Piyade Tümeni kadardı. Bu iki tümen kıyılara hâkim kritik arazide tabur çapında mukavemet noktaları inşa ettiler. Kıyılar bölük çapındaki birliklerin ateş örtüsü altındaydı ve aynı zamanda tümen topçusu tümen bölgesini ateş altına alabilecek şekilde merkezi olarak mevzi-lendirilmişti. Afyonkarahisar Redif Tümeni Eceabat'ta ihtiyat göreviyle karargâhını kurmuştu ve Çanakkale ya da Edremit Redif Tümenlerinden birisini desteklemeye hazırdı. Bu birlikler siper kazma-ya, top mevzilerini hazırlamaya, bir yol ve muhabere ağı döşemeye ve karşı taarruz planlarını prova etmeye başlamışlardı. Anzaklar 1915 yılında kendi bölgelerinde, daha sonra "Balkan Avcı Çukur-ları" diye adlandıracakları bu tahkimat hazırlıklarının kalıntılarını keşfedeceklerdi. Anadolu yakasında ise Menderes Müfrezesi'nin gü-cü tümen seviyesine ulaşmış, Kumkale'de ve komşu kıyı şeritlerinde ise benzer savunma hazırlıkları başlamıştı. Kuzeye doğru ise 27. Pi-yade Tümeni de 1915 yılında 7. Piyade Tümeni'nin Bolayır yakın-larında savunacağı bölgede benzer görevleri icra ediyordu.¹⁷ Kur-may Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Bolayır'da 1. Şube Müdürü olarak görev yapıyordu.¹⁸ En son olarak, üç ihtiyat piyade tümeni ve Menderes Müfrezesi'nin komuta ve kontrolünü sağlamak ama-cıyla Eceabat'ta bir mürettep kolordu karargâhı kuruldu. Londra Antlaşması'nın 1913 yılında İkinci Balkan Savaşı'nı sonra erdirmesinden sonra, yarımada normal barış koşullarına dönmüştü.

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 1914¹⁹

Balkan Savaşları'ndan sonraki barış döneminde Çanakkale Bo-ğazı'nın savunması Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlı-

ğının sorumluluğundaydı. Bu komutanlığın sorumluluk bölgesinde bir dizi eski kale ve üç ağır, bir orta topçu alayı bulunan bir tugay vardı. Bu kaleler ve toplar genellikle Çanakkale Boğazı'nın ağzında, en dar bölgelerinde toplanmışlardı ve barış zamanında savunmaları zayıf tutuluyordu.

Yunan savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı yakınındaki hareketinin Osmanlı Genelkurmayı'nı alarına geçirdiği 31 Temmuz 1914 gibi erken bir tarihte, yarımada'nın savunma planları yeniden faal hale getirildi.²⁰ Aynı gün Harbiye Nazırı saat 11.45 itibariyle özel bir seferberlik emri yayınlayarak müstahkem mevki komutanını hazırlıklara başlaması ve takviye beklemesi için alarına geçirmişti. Güncel savunma planları III. Kolordu'nun kaleyi tahkim etmesini ve yarımada'nın savunması için asker tedarik etmesini gerektiriyordu.²¹ Yarımada'nın 1913 tarihli savunma planında önemli bir değişiklik söz konusuydu. 1913'te kuzey sınırı Bolayır cephesiydi, fakat 1914 yılında Türkler bütün Saros Körfezi'ni savunma planlarına dahil etmek zorunda kalmışlardı. Türkler 1914 yılının Ağustos ayı başlarında planlarını gözden geçirdiler ve üç ana hareket grubunu –Anadolu yakası (aynı kaldı), Bolayır'ın güneyi (aynı kaldı) ve plana yeni dahil edilen Saros Körfezi bölgesi– Gelibolu Yarımadası'nı savunmakla görevlendirdiler.²²

1914 yılı Ağustos ayı başlarında ne müstahkem mevki ne kolordu savaşa hazırды. 1914 yazında, Temmuz ayındaki krizi müteakip Osmanlı Genelkurmayı, henüz imparatorluk savaşta olmasa bile bir tedbir olarak seferberlik ilan etmeye karar verdi. Osmanlı Genelkurmayı 2 Ağustos 1914'te, saat 01.00'da seferberlik emrini Rodosto'da (Tekirdağ) bulunan III. Kolordu Komutanlığı'na gönderdi.²³ Kolordu komutanı hemen muharebe hazırlıklarına başladı. Ertesi gün, yani 3 Ağustos seferberliğin ilk günü olarak kabul edildi ve III. Kolordu seferberlik hazırlıklarına başladı.²⁴ Bununla beraber, kolordunun başlangıçta yaklaşık 15.000 subay ve er olan mevcudu, Türk ordusunun barış zamanındaki hazırlıklarının yetersizliğini yansıtıyordu.²⁵

Seferberlik üzerine 9. Piyade Tümeni seyyar ihtiyat göreviyle Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bağlandı. Teknik

olarak hâlâ III. Kolordu'ya bilgi veriyordu ama gerçekte Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bağlanmıştı. 27 Ağustos'ta 9. Piyade Tümen Komutanı, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı ile tümenin Gelibolu yarımadasına intikalini görüşmeye başladı ve 1914 yılının Eylül ayı ortalarında tümen yarımada'ya doğru intikal etmeye başladı. 7. Piyade Tümeni 29 Ekim'de onu izledi ve III. Kolordu karargâhı 4 Kasım'da Rodosto'dan (Tekirdağ) Gelibolu'ya intikale başladı. Sina cephesinde bulunan 8. Piyade Tümeni'ne hazır olma emri gönderildi ve tümen intikal için hazırlıklara başladı. (Onun yerine intikal edecek 19. Piyade Tümeni de 1 Ocak 1915'te faaliyete geçirildi.)²⁶ Böylece imparatorluk fiilen savaşa girdiğinde güçlü birlikler yarımada'ya yerlerini almıştı.

Bütün bu hazırlıklara rağmen, tahkimatların iyi olmaması, toprakların çoğunun köhneliği, cephanenin ve ikmal maddelerinin yetersizliği ve Müstahkem Mevki Komutanlığı ile kolordu karargâhı arasında işbirliği eksikliği nedeniyle Çanakkale Boğazı'nın savunması zayıf durumdaydı. Almanlar teknik yetersizlikleri gidermek amacıyla kıyı savunması konusunda uzman olan Koramiral von Usedom'u gönderdiler. Koramiralin beraberinde kıyı savunma konusunda uzman 500 Alman vardı. Ekip aynı zamanda kıyı topçuluğu, muhabere, istihkâm ve mayın konusunda uzmandı. Bu personelden hiçbiri III. Kolordu'da görevlendirilmedi. Almanlar Türkiye'ye, tarafsız ülkeler olan Romanya ve Bulgaristan üzerinden çok sınırlı malzeme de gönderdiler. 3 Kasım 1914'te Britanya Kraliyet Deniz Kuvvetleri Çanakkale Boğazı girişindeki müstahkem mevkiileri çok kısa süreli bir bombardımana tabi tuttu. Bu bombardımanın askeri açıdan değer taşıyan hiçbir hedefi yoktu ve gerçekte Türklerin boğazların savunma zafiyetini anlamasına neden oldu. Aslında Britanya saldırısı Osmanlı Genelkurmayı'nı tam anlamıyla alarma geçirmiş, savunma ve tahkimat programının hızlandırılması için çok iyi bir gerekçe oluşturmuştu.

İtilaf kuvvetlerinin sahip olduğu kaynakların çapı yanında 1912'deki Yunan tehdidinin gülünç sayılabileceği Osmanlı Genelkurmayı açısından ortadaydı ve yarımada'nın savunmasının takviye edilmesine karar verildi. 1915 yılının Şubat ayı ortalarında,

150 mm'lik seyyar obüslerden oluşan 8. Topçu Alayı gemilerin taarruzlarını önlemek amacıyla boğaza gönderildi.²⁷ Yirmi iki obüs üç harekât grubuna ayrıldı ve Çanakkale Boğazı'nın girişini ateş altına alacak şekilde örtü ve gizleme sağlanarak mevzilendirildi. Daha sonra bu grup 120 mm'lik on dört seyyar obüsle takviye edildi.

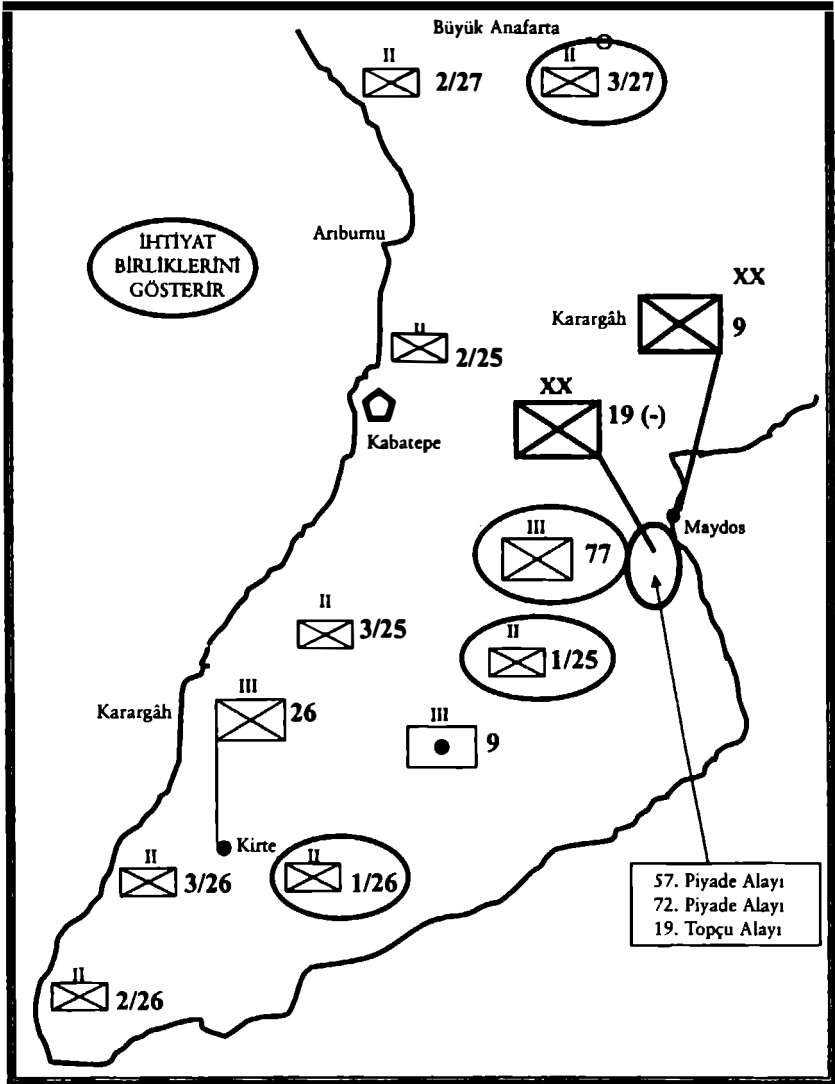
Şimdi artık savunma planlamasına, eğitime ve özellikle çıkarmaya karşı koymak için tatbikatlara ciddi olarak başlanmıştı; birlikler de denizden gelecek saldırıya karşı savunma hazırlıklarını geliştirmeye başlamışlardı ve aynı zamanda yol inşası ve dahili muhabere hatlarının döşenmesi işlerini de yürütüyorlardı. Şubat 1915'e gelindiğinde, 9. Piyade Tümeni'ni de bünyesinde bulunduran Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın yarımada da 34.500'den fazla askeri, 25.000 tüfeği, 8 makineli tüfeği ve 263 topu vardı. Şimdi bünyesinde sadece 7. Piyade Tümeni'ni bulunduran seyyar III. Kolordu'nun, 9.448 tüfek, 8 makineli tüfek ve 50 topla silahlanmış toplam 15.000 mevzilenmiş askeri vardı.²⁸ 19. Piyade Tümeni ise Rodosto garnizonunda genç ve enerjik komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde çok sıkı eğitime tabi tutuluyordu. İtilaf kuvvetlerinin 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na yaptıkları deniz taarruzu sırasında, Türklerin elinde yarımadanın savunması için sabit mevzilerinde muharebeye hazır 82 top, ayrıca 230 seyyar top ve obüs bulunuyordu. Mart ayının başlarında Mustafa Kemal'in tümeni, 9. Piyade Tümeni'ne katılmak üzere yarımadaya intikal etti.

Şekiz ayı aşkın bir süre zarfında, eğitilmiş Osmanlı Genelkurmay subaylarının yönetiminde, çıkarma yapılabilecek muhtemel sahilleri savunmak için mevzilerini işgal eden piyade birliklerini ve sahillerin arkasında korunaklı mevzilerinde yerleşen büyük çapta ihtiyat birliklerini tertipleyen geniş kapsamlı bir plan hazırlandı ve uygulandı.²⁹ Asıl hedef düşman çıkarmasını yavaşlatmak ve sonra da düşmanı denize dökmek için koordineli olarak karşı taarruza geçmektir. Osmanlı ordusunun tertiplenmesi General Otto Liman von Sanders'in anılarında büyük ölçüde eleştirilmiş ve savunma mevzilerindeki yer seçimlerinin çok başarısız olduğu ve hatalı ola-

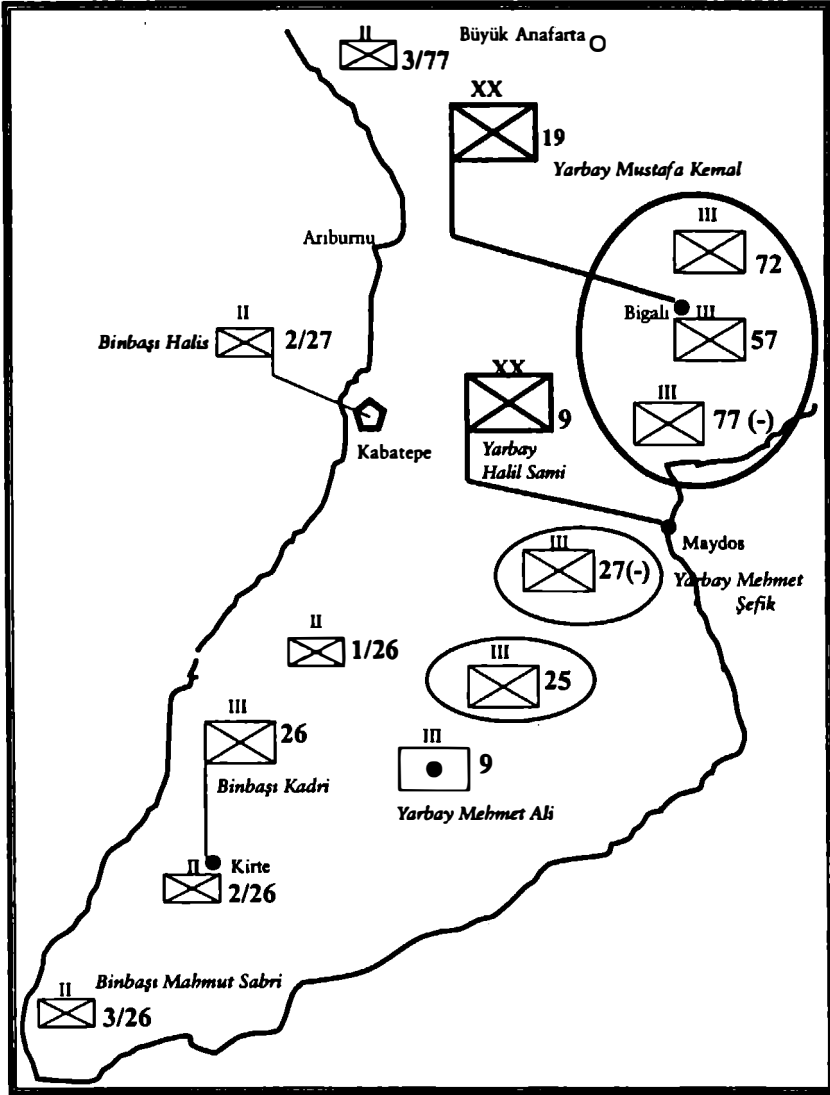
rak hazırlandığı algılaması bugüne kadar hüküm sürmüştür. (Sanders özellikle karşı taarruz için mevcut olan ihtiyatların miktarını eleştirmiştir.)³⁰ Aslında Osmanlı savunması Sanders'in 26 Mart 1915'te bölgeye gelmesinden önce çok iyiydi ve gayet iyi mevzilenmiş ihtiyat birlikleri vardı.³¹ Harita 2.2, hemen muharebeye hazır on iki ihtiyat piyade taburu da dahil olmak üzere, Osmanlı birliklerinin o günkü mevzilerini göstermektedir. (Okurlar bu mevzileri 25 Nisan 1915 tarihindeki mevzileri gösteren 2.3 numaralı haritayla karşılaştırabilirler.) Her ne kadar Sanders sonraki günlerde 19. Tümen'i kuzeye kaydıracaksa da, aslında 25 Nisan 1915 günü mevcut ihtiyat birliklerine sadece tek bir batarya ilave etmiş olacaktı.³² Bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı III. Kolordusu'nun muharebe öncesindeki mevcut birliklerinin tertibine Liman von Sanders'in pek az katkısı olduğu görülmektedir.

Osmanlı Ordusunun Muharebe Hazırlığı

Gelibolu'daki Osmanlı ordusunun muharebeler için iyi hazırlanmadığı ve eğitilmediği yönünde bir algılama mevcuttur.³³ Elbette Osmanlı ordusunun Alman ya da Britanya orduları kadar yeterli olmadığı ileri sürülebilir. Yine de 1915 baharında III. Kolordu'nun tümenleri çok iyi eğitilmişlerdi. Bu durum tutarlı bir biçimde uygulanan, çetin ve gerçekçi bir muharebe eğitimini gösteren eğitim programlarının kayıtlarına da yansımıştır. Ayrıca arşiv kayıtları III. Kolordu birliklerinin Enver Paşa'nın Ordu Emirnamesi No. 1'in parçası olan taktik talimatlarını uyguladıklarını göstermektedir. Okuyucunun Osmanlı ordusunun bu bölümde anlatılan birçok tertiplenme ve düzen konularını daha iyi takip etmesi için III. Kolordu'nun ana tertiplenmeleri ve komutanları Harita 2.3'te gösterilmiştir.

Harita 2.2 Osmanlı Birliklerinin Mevkii, 26 Mart 1915

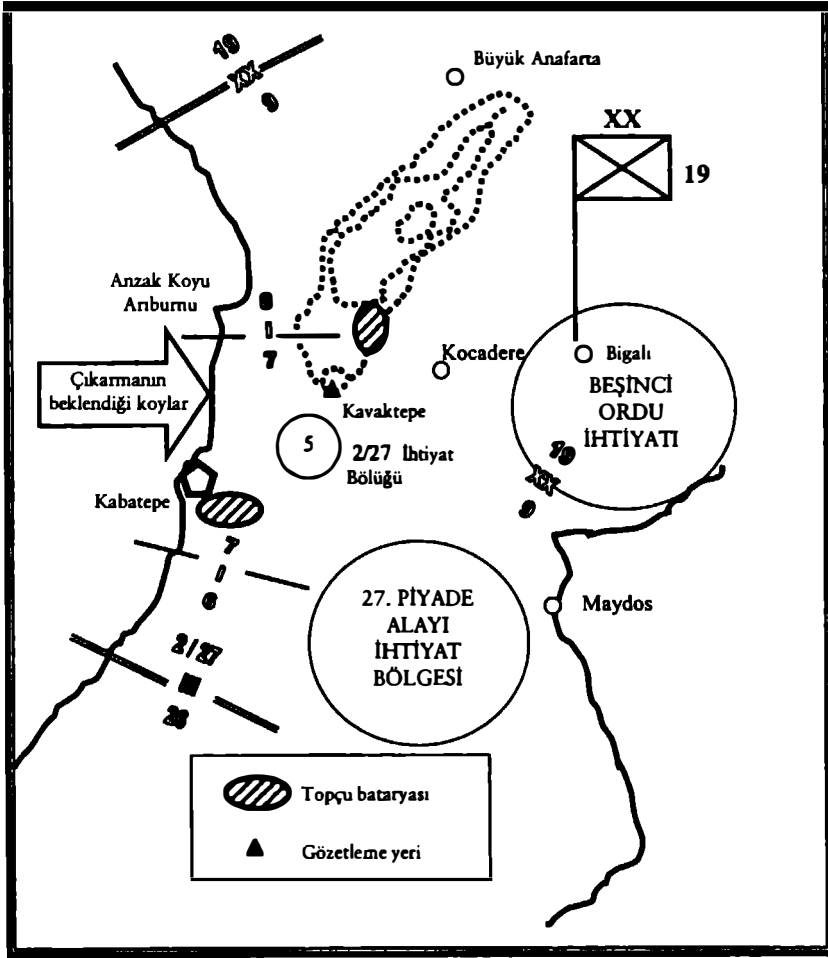

Harita 2.3 Önemli Osmanlı Komutan ve Birliklerinin Yerleri, 25 Nisan 1915.

Gelibolu'daki 9. Piyade Tümeni'ne bağlı 26. Piyade Alayı 12 Ağustos 1914 tarihinde 2. ve 3. Taburlarının sefer (savaş) durumuna yükseldiğini rapor etmişti. Alayın 1. Taburu ise Basra'da müfrez* görevdeydi. 15 Ağustos'ta alayın kadrosunda 381'i nizamiye, 2.092'si ihtiyat ve 199'u eğitimsiz asker vardı ve ertesi gün yeni bir 1. Tabur teşkil edilmeye başlandı.³⁴ Dört gün sonra alaya kıyı gözetleme yerlerini işgal etmesi ve bir bölüğünü Seddülbahir'de, bir takımını Kabatepe'de, bir bölüğünü Ece Limanı'nda mevzilendirerek savunma mevzisi hazırlaması ve kalan birliklerin de Eceabat'ta (Maydos) konaklamaları için emir verildi.³⁵ Bursa Sahra Jandarma Taburu, tümen dağ obüs tabur ve süvari birlikleri de 13 Eylül'de doğrudan alayın emrine verildi. Daha sonra 4 Ekim'de alay, Alçıtepe'den kullanılacak ateş planını 8. Batarya, 3. Dağ Obüs Taburu ve 105 mm'lik obüs bataryasıyla koordine ederek hazırladı.³⁶

Ayrıca Gelibolu'da tertiplenen 27. Piyade Alayı da muhtemel Yunan çıkarması tehdidine karşı 31 Temmuz 1914'te kısmi seferberliğe geçmişti. 27. Piyade Alayı Saros Körfezi sahillerini gözetmesi ve taraması için acil olarak görevlendirildi.³⁷ Alay 1 Ağustos'ta ikmal hazırlıklarını tamamlamıştı. 7 Ağustos'ta Gelibolu Sahra Jandarma Taburu, 2. Tabur, 9. Sahra Topçu Alayı ve bir süvari takımı 27. Piyade Alayı'nın emrine verildi.³⁸ 10 Eylül'de 3. Tabur Komutanı Binbaşı Mehmet Şefik alayın komutasını devraldı.³⁹ Binbaşı Şefik'in komutası altındaki alay Eylül ayı boyunca tek er muharebesine yoğunlaştı ve Ekim ayında yapılan tümen ve ordu manevralarına iştirak etti. Alay 1 Kasım 1914'ten başlayarak ihtiyat bölgesinde bulunan dağ obüs taburu ve obüs bataryasıyla yapılan özel eğitime katıldı.⁴⁰ Kış yaklaşırken Binbaşı Şefik'in alayına daha sık gönderdiği emirler, piyade ve topçu işbirliği eğitimlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan özel talimatları kapsıyordu.⁴¹ Daha sonra 15 Şubat 1915'te alay komutanlığına yeni terfi eden Yarbay Şefik, Maydos Bölge Komutanlığı'na atandı ve III. Kolordu'nun genel ihtiyatı oldu. Ve Yarbay Şefik hiç vakit yitirmeden

* Bir şahsın ya da birliğin mensup olduğu birlikten başka bir teşkilde (kuruluştaki) yaptığı hizmet, görev.

Harita 2.4 27. Piyade Alayı Ateş Planı, 15 Şubat 1915

Notlar:

- Osmanlı III. Kolordusu İtilaf kuvvetlerinin çıkarmasının Arıburnu koyunun tam güneyine, 9. Piyade Tümeni bölgesine yapılmasını bekliyordu.
27. Piyade Alayı'nın 2. Taburu üç bölüğünü kıyı boyunca mevziledirmiş, 5. Bölüğü'nü de ihtiyatta görevlendirmişti.
- Kavaktepe'deki gözetleme yeri muhtemel çıkarma bölgesine hâkim bir arazi-deydi ve Kabatepe ile Kemalyeri yakınlarındaki topçu bataryalarıyla irtibat halindeydi.

merkezde bulunan Kavaktepe bölgesinde topçu ateş planlarını koordine edip, güncelleştirdi. Ateş planları 3. Tabur'un topçu bataryaları, 9. Sahra Topçusu ve (daha sonra Anzak kıyıbaşı olarak bilinecek bölgeyi de kapsayan) alay bölgesindeki hedefler için hazırlandı.⁴² Harita 2.4 Kavaktepe ateş planlarını göstermektedir.

9. Piyade Tümeni'nin kalan alayı olan 25. Piyade Alayı'nın da Ağustos ve Eylül ayları benzer tecrübeyle, birliklerin tek er eğitimiyle geçti.⁴³ Bu alay Erenköy yakınlarında manevralar yaparak eğitime devam etti ve 17 Kasım'da Kumkale'deki sahilleri savunmak için ileriye kaydırıldı. Tümen topçusu olan 9. Sahra Topçu Alayı, piyade alaylarına ateş desteği sağlamak için direk desteğe verildi.⁴⁴

Yarbay Mustafa Kemal'in sonradan ünlenen ve 1 Ocak 1915 itibariyle faal hale getirilen 19. Piyade Tümeni 57., 58. ve 59. Piyade Alaylarından oluşuyordu. Bununla beraber, 58. ve 59. Piyade Alayları VI. Kolordu'ya gönderilmiş ve tümen 9 Şubat 1915 tarihinde 72. ve 77. Piyade Alaylarının da dahil edilmesiyle yeniden düzenlenmişti. Tümen 6 Nisan 1915'te yeni kurulan Beşinci Ordu'ya bağlandı. Muhtemelen Batılıların bu tümenle ilgili edindikleri en kalıcı izlenim, birkaç alayının "Araplar"dan meydana gelmesi ve bunun 19. Tümen'in bir kısmını güvenilmez hale getirmesiydi.⁴⁶

57. Piyade Alayı, Gelibolu'nun kuzeyinde Marmara Denizi kıyılarında Tekirdağ'da (Rodosto) teşkil edildi ve 22 Şubat'ta alay sancağını aldı.⁴⁷ Alayın bir taburu daha önce, 27 Ocak'ta 12 Ağustos 1914'ten beri eğitim yapan 19. Piyade Alayı'nın üç taburunun 4. bölüklerinin bir araya getirilmesiyle teşkil edilmişti.⁴⁸ Yeni kurulmuş olan alayın eğitimini daha da geliştirmek için III. Kolordu 7. Piyade Tümeni'ne üç *mümtaz** yüzbaşısını askerlerin eğitiminde yardımcı olmaları için alaya göndermesini emretti.⁴⁹ Böylece alay iyi eğitilmiş subaylar tarafından komuta edilen çok tecrübeli Türk

* 1902 yılından itibaren Erkân-ı Harbiye (kurmay) sınıflarından çok iyi derece ile mezun olanlara Kurmay ve iyi derece ile bitirenlere Mümtaz unvanı verilmeye başlanmıştır. Bu usul 1909 yılına kadar devam etmiştir. Mümtazlar arasında Kurmay ihtiyacını karşılamak üzere sonradan Kurmaylıkları onaylananlar da bulunmaktadır.

askerlerden oluşmuştu ve Mustafa Kemal tarafından en güçlü alayı olarak kabul ediliyordu. Alay 23 Şubat'ta Eceabat'a (Maydos) intikal etti ve sonraki iki ayı "sıklıkla icra edilen arazi tatbikatlarına katlanarak eğitimle" geçirdi.⁵⁰ 77. Alay ise 3 Ağustos 1914'te Halep'te seferberlik emrini alan VI. Kolordu'nun kadrosundaydı. Ve 21 Ağustos itibarıyla kadrosunda 47 subay ve 2.347 er bulunuyordu.⁵¹ İstanbul'a intikali emredilen alay, 28 Ağustos'ta Halep'ten ayrıldı ve 13 Eylül'de Haydarpaşa'ya vardı. Alay İkinci Ordu'ya bağlandı ve 27 Eylül 1914'te çok sıkı bir şekilde tek er eğitimine başladı.⁵² Bu eğitimler erlerin tecrübe kazanmaları için zorlu yürüyüşleri ve sahra eğitim tatbikatlarını kapsıyordu. Alay Ekim ayında ordu manevralarına katıldı. 1 Kasım'da alayın 64 subayı ve yaklaşık 1000 kadarı bütünleme (ikmal) amacıyla Trakya er ikmal merkezlerinden gelen 3.179 askeri vardı. Alay 6 Kasım'da Çatalca'da Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın da katıldığı bir törenle sancağını aldı.⁵³ Türkçe konuşmayan Arap erlerin fazlalığı nedeniyle tören Arapça'ya çevrildi. Sonraki aylarını arazi muharebe eğitimleri ve manevralarla geçiren alay, 23 Şubat'ta tren ve gemiyle Gelibolu'ya hareket etti ve iki gün sonra Mustafa Kemal'in emrine girdi. Mustafa Kemal tarafından 77. Piyade Alayı'na gönderilen ilk tümen emirleri, komşu birliklerin krokilerini, kıyıları savunan 9. Piyade Tümeni birlikleriyle ilgili durum raporlarını ve İngilizlerin karanlıkta çıkarma teşebbüsünde bulunabileceklerine dair istihbarat bilgilerini kapsıyordu.⁵⁴

Diğer alayların da 9. ve 19. Piyade Tümenlerinin alaylarınıninkine benzer tecrübeleri vardı. 7. Piyade Tümeni'ne bağlı 19. Piyade Alayı 12 Ağustos 1914'te tam mevcutlu olarak seferberliğe geçti ve kısa bir süre sonra çok yoğun eğitimlere başladı.⁵⁵ Tümenin 20. ve 21. Piyade Alayları da seferberlik hazırlıklarını çok kısa sürede tamamlamış ve 1914 yılı sonbaharı süresince eğitimlerine başlamışlardı. Bu alaylar Kasım ayı başında Gelibolu'ya intikal ederek, burada arazi tatbikatlarına ve manevralara devam ettiler.⁵⁶

5. Piyade Tümeni'ne bağlı 15. Piyade Alayı 18 Ağustos 1914'te 3.600'ü aşkın subay ve askeriyle eğitim ve manevralara başladı.⁵⁷ 16. Piyade Tümeni'ne bağlı olan 48. Piyade Alayı 16 Ağustos

1914'te benzer mevcutla eğitimine başladı ve 9 Eylül'de trenle Trakya'ya doğru yola çıktılar. 3 Ekim 1914'te alay Keşan yakınlarında çok sıkı eğitime tabi tutuluyordu.⁵⁸

16. Piyade Tümeni'ne bağlı olan 47. Piyade Alayı Balkan Savaşları'nda imha edilmişti, fakat 15 Aralık 1913'te Mersin'de 1. Tabur, 125. Piyade Alayı ve 26. Nişancı Taburu'nun birleştirilmesiyle yeniden teşkil edildi.⁵⁹ 7 Ağustos 1914'te alayın ancak 1.200 subay ve askeri vardı fakat on bir gün sonra 3.400 askerle sefer durumuna yükseldi. 23 Ağustos'ta bir topçu taburu alayın emrine verildi ve alay 1. ve 2. Taburlarla birlikte trenle İstanbul'a doğru yola çıkarıldı.⁶⁰ Bu birlikler 28 Ağustos'ta Küçükçekmece'ye vardılar ve hemen yoğun eğitim ve tatbikatlara başladılar. 5 Ekim'de VI. Kolordu Komutanı Tuğgeneral (Mirliva) Ali Rıza Paşa alayı teftiş etti. Bu arada 3. Tabur Tarsus'taki Depo Alayı'nda 10 subay, 1.036 er ve 105 hayvandan oluşan yetki verilmiş mevcuduyla kadrosunu teşkil etti. Bu tabur da alayın ardından Trakya'ya intikal etti.

47. Piyade Alayı eğitimde o kadar başarılı oldu ki, İkinci Ordu Komutanı 2 Kasım 1914'te alaya eğitim tatili verdi ve komutanları morallerinin çok yüksek olduğunu bildirdiler.⁶¹ Ondan sonra alay arazi tatbikatlarını ve manevraları da kapsayan dört aylık yoğun bir eğitim dönemine girdi. Alay çıkarma esnasında Gelibolu'da değildi, fakat 26 Nisan 1915'te bölgeye intikal etmesi emredildi. Alayın 3.400 subay ve erinin, 373 adet hayvanının ve 587 sandık mühimmatının trenle Uzunköprü'ye intikali sağlandı ve alay buradan yaya olarak cepheye ulaştı. Bu intikal sırasında erlere her gün sıcak kumanya ve yeterli mola verildi. Alayın tamamı günde 25 km yürüyerek 29 Nisan'da Gelibolu'ya ulaştı. "Yürüyüşte düzenli ve disiplinli" olan alay savaşıma hazır ve istekliyd.⁶²

Destek sınıfları da benzer koşullar içerisindeydi. Savaştan önce topçu okulunun 150 mm'lik Obüs Gösteri Taburu'nun Yüzbaşı Ali Tevfik komutasındaki 3. Bataryası'nın günlük cephane atım hakkı 500 adet idi. Bunun tespiti topçu okulunda çok başarılı bir eğitim seviyesine ulaşan eğitmen Askir Arkayan tarafından yapılmıştı.⁶³ Bu batarya 23 Temmuz 1914'te Erenköy'e geldi, fakat daha sonra doğrudan yarımada intikali emredildi. Aynı şekilde kı-

yı topçusunun da disiplin ve eğitimi iyi olarak nitelendiriliyordu, çünkü askerlerinin çoğu tecrübeliydi.⁶⁴

Daha üst seviyelerde, 11. Piyade Tümeni'nin tecrübesi Osmanlı tümenlerinin tipik özelliklerini yansıtıyordu. Tümen 8 Ağustos 1914 günü sefer mevcuduna ulaşmış ve sonraki hafta tertiplenmeye başlamıştı. Tümen 8 Ekim'de Bandırma yakınlarında eğitime başladı.⁶⁵ Bu eğitimler çok sıkı tabur ve alay eğitimlerini, tümen ve kolordu manevralarını, zorlu yürüyüşleri ve –nadir olarak– gemiye binme, gemiden inme ve boşaltma eğitimlerini kapsıyordu. 14 Ekim'de tümen Birinci Ordu'nun sahra manevralarına katıldı. Eğitim kış boyunca devam etti ve 3 Mart 1915'te tümen çok sık gece yürüyüşleri yapar hale gelmişti. Tümen yirmi gün sonra 50.000'i Avustralyalı olmak üzere toplam 80.000 İtilaf kuvveti askerinin Çanakkale'yi istila etmek üzere çıkarma yapması beklenen Kalvert Çiftliği çevresindeki mevzilere intikal etti.⁶⁶

Böylece Nisan 1915'te, Osmanlı ordusunun yeni teşkil edilen Beşinci Ordusu'nun muharebe için tertiplenen birlikleri İtilaf kuvvetlerini karşılamaya hazırdı. Alayların birçoğu Balkan Savaşı'na katılan askerlerden meydana geliyordu ve askerler sekiz aylık eğitim süresince beraberdi. Bu aşamada icra edilen eğitim sistemi Enver Paşa'nın Ordu Emirnamesi No. 1'deki prensipleri takip ediyordu ve bu eğitimler piyade ve destek unsurlarının müşterek sınıf eğitimlerini, çok sık gerçekleştirilen yürüyüşleri, çok kademeli sahra manevralarını kapsıyordu. Sonuçta birliklerin kendilerine olan güvenleri gelmişti ve İtilaf birliklerinin yaklaşan çıkarması nedeniyle subay ve erler alarma geçmişlerdi. Aynı zamanda durum, çok kapsamlı bir eğitim düzeninin Liman von Sanders gelmeden önce tesis edilmiş olduğunu gösteriyordu.

Tecrübe Seviyeleri

III. Kolordu'nun komutanı, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Epir'deki büyük Osmanlı garnizonunu savunan Yanya Müdafaası kahramanı Korgeneral Esat'tı.⁶⁷ Esat Paşa'nın kendisi gibi Balkan Savaşları'nda görev yapmış çok güçlü ve tecrübeli bir komuta ka-

demesi vardı. Çizelge 2.1'de önemli subaylar ve savaşta bulundukları görevler gösterilmektedir. Balkan Savaşları'nda görev alan subaylar da III. Kolordu'nun 7. Piyade Tümeni'ne ve onun piyade alaylarına komuta etmişlerdir. Beşinci Ordu'nun kolordu ve tümenlerinin komuta ve karargâh heyeti de benzer şekilde teşkil olunmuştu ve sorumluluk alanları içerisinde kıyı savunma müstahkemleri ve bataryaları bulunan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Balkan Savaşları'nda albay rütbesiyle Çatalca Müstahkem Mevki Topçu Kurmay Başkanlığı görevini yürütmüş olan Tuğgeneral Cevat Paşa (Org. Çobanlı) idi. Daha alt kademelerde bulunan üstsubaylar (albay, yarbay ve binbaşı rütbesindeki subaylar) ve bölük seviyesindeki subaylar da Balkan Savaşları'na iştirak etmişlerdi.

Bununla beraber, Osmanlı ordusunun liderlik yapısı içerisinde büyük bir boşluk vardı ve bu boşluk kendisini tecrübeli profesyonel astsubay sınıfının yokluğu şeklinde hissettirmişti. Rudyard Kipling'e göre "ordunun belkemiği" olan astsubay sınıfı çok uzun bir süredir askeri etkinliğin önemli bir unsuru olarak nitelendirilmekteydi. 1914 yılında Avrupa'daki orduların bünyesindeki astsubay oranlarına ilişkin istatistikler değişmektedir. David Jones'un verdiği bilgilere göre, barış döneminde Avrupa piyade bölüklerinin kadrolarındaki savaş öncesi astsubay (onbaşılar hariç) mevcudu; Almanya'da on iki, Fransa'da altı, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da üç ve Rusya'da iki idi.⁶⁸ Başka kaynaklarda ise daha yüksek mevcutlara rastlanmaktadır: Alman ordusunda on sekiz ila yirmi, Fransız ordusunda sekiz ila dokuz astsubay. Ancak bu miktarların onbaşılıarı da kapsadığı kesindir.⁶⁹ Osmanlı ordusunun savaş öncesi dönem piyade bölük kadrosunda sadece bir astsubay ve üç subay vardı.⁷⁰

Erlerin okuryazarlık oranı çok düşüktü ve çok büyük bir bölümü sanayileşmemiş kırsal bölgelerden, geri kalmış köylerden geliyordu.⁷¹ Bu pek de çözümü olmayan belirgin bir sorundu. Biraz okuma ve yazma bilen erler hemen onbaşılığa ya da çavuşluğa terfi ediyorlardı. Sonuçta, eğitimlerinin büyük bir bölümü özellikle bu durum için hazırlanmış kitaplar okuyarak erleri bilgilendiren subay

Çizelge 2.1 Osmanlı III. Kolordusu'nun önemli subayları, 1914-1915

<i>Subayın adı ve rütbesi</i>	<i>III. Kolordu'daki görevi</i>	<i>Balkan Savaşları'ndaki görevi</i>
Yarbay Fahrettin (Altay)	III. Kolordu Kur. Bşk.	Osmanlı Genelkurmayı, Kh. Kurmayı
Yüzbaşı Remzi	III. Kolordu Karargâh subayı	Kurmay Başkanı, Edirne Kalesi
Teğmen Baki	Esat Paşa'nın emir subayı	Osmanlı Genelkurmayı, Batı Ordusu
Albay Halil Sami	9. Piyade Tümen Komutanı	5. Nişancı Alay Komutanı
Binbaşı Hulusi	9. Piyade Tümen Kur. Bşk.	Gümülcine Redif Alay Komutanı
Yarbay Mehmet Şefik	27. Piyade Alay Komutanı	Selanik Redif Tümen Komutanı
Yarbay Mustafa Kemal	19. Piyade Tümen Komutanı	Gelibolu Seyyar Ordusu 1. Şube Müdürü
Binbaşı Avni	57. Piyade Alay Komutanı	21. Piyade Tümen Kur. Bşk.

Kaynak: İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basınevi, 1993), 9-85.

ve astsubayların doğrudan talimatlarına dayanıyordu. Bu kitaplar-
dan bazıları ise *Tarihte Osmanlı Neferi, Yiğitlere Öğütler-Gazilere*
Armağan ve Osmanlı ordusuna ait eğitim talimnameleri idi.⁷² Bu
uygulamanın sonuçları çok geniş kapsamlıydı, fakat maalesef ne
resmi tarihte, ne bu kitapta incelenen kaynaklarda, ne de eğitime
katılanların anılarında bu özel konuya değinilmiştir. Elbette, sefer-
berlik ilanı üzerine ihtiyatlar ve eski astsubaylar sefer mevcutlarını
tamamlamak üzere bölüklere çağırılmışlardı. III. Kolordu'da oldu-
ğu gibi asker alma merkezlerinde yeni terhis edilmiş askerler de bu-
lunmaktaydı ve muhtemelen bu durum had safhada olan eğitilmiş
astsubay açığının yarattığı olumsuz koşulları hafifletiyordu.

1914 Yılında Britanya Ordusu

Osmanlı ordusunun Britanya ordusu ile mücadelelerini bu ki-
tapta belirli bir çerçeve içerisine oturtabilmek için Britanya ordu-
sunun 1914 yılındaki bazı özelliklerinin burada geniş bir şekilde
özetlenmesi çok önemlidir.⁷³ I. Dünya Savaşı sırasında Britanya or-
dusunun durumu hakkında resmi arşivleri, savaşın önde gelen ta-
rihi şahsiyetlerinin anılarını ve ordunun doktriner yayınlarını ince-
leyen çok fazla araştırma vardır.⁷⁴ Britanya ordusunun harekâtla-
rı, özellikle komuta ve kontrol konusundaki faaliyetleri üzerinde
sürekli ihtilaf mevcut olduğu kabul edildiğinden, Britanya ordusu
hakkındaki önemli noktalar aşağıda ele alınmıştır.

Britanya ordusu* teşkilat yönünden, düşünce açısından ve pro-
fesyonel yönden sınıflara, bölümlere ayrılmış bir orduydı; Os-
manlı ordusu gibi zorunlu askerlik hizmetine dayanan bir anayurt

* Britanya ordusu: Ordu ya da kolordu ve tümenler arasındaki başlıca fark, orduların
ya da kolorduların sadece komuta zincirini oluşturan karargâh olmaları, teşkilatların-
da devamlı birlik bulunmamasıydı. Tümenlerin teşkilatlarında genellikle hep aynı tu-
gaylar, tugayların kendi taburları bulunurdu. Bunun sonucunda bir asker nadiren
hangi birliğe bağlı olduğunu bilirdi. Ordunun teşkilat yapısı esnek değildi. Tümen ya
da tugay içerisinde hiçbir birlik bir başka birliğin emrine verilmezdi. Müşterek sınıf
eğitim anlayışı ve koordinasyonu yoktu ya da çok zayıftı. Söz konusu eksikliklerin
anlaşıp düzeltilmesine 1917 yılının sonlarına doğru başlanmış ve kısa sürede büyük
mesafe katedilmiş, Britanya Ordusu I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru çok daha et-
kin bir ordu haline gelmiştir.

ordusu değildi. Daha ziyade, yerel gönüllülerin farklı alaylarda silah altına alındığı ve uzun hizmet süresi esasına dayanan küçük bir profesyonel kuvvetti. Her ne kadar Britanya ordusunun ihtiyatları ve gönüllü yurt savunma birlikleri mevcut idiyse de, bu birlikler Avrupa kıtasında geniş çaplı bir harekâtı idame ettirmek için yetersizdi. Mali baskılardan dolayı Britanya ordusu barış zamanında muvazzaf (düzenli) orduyla ihtiyat birlikleri arasında işbirliği sağlayacak büyük çaplı manevraları hiçbir zaman icra etmemişti. Kolordu ve tümen karargâhlarının sayısı ve personel mevcudu çok azdı. Bunun sonucunda da ordunun sınıfları, üst rütbeli subayları, bazı alayları, muvazzaf ve ihtiyat birlikleri arasındaki işbirliği en düşük seviyede idi.⁷⁵

Britanya ordusunun son topyekûn savaşı yüzyılın başında Güney Afrika’da gayrinizami bir harp şeklinde cereyan etmiş ve ordu savaştan sonra eksikliklerini gidermek için çok çaba harcamıştı (bu eksikliklerden çoğu, tamamlandıklarında zaten çağdışı kalmışlardı). Ancak son zamanlarda işlevsel bir genelkurmay sistemine geçilmişti. Ordunun yüksek komuta heyeti düşünce yapısı bakımından geri kalmıştı –Camberley’deki Britanya Harp Akademisi 1908 yılı civarına kadar Amerikan İç Savaşı (1861-65) ve Fransız-Prusya (1870-71) savaşındaki harekâtların önemini vurguluyordu. Savaştan hemen önceki yıllarda Harp Akademisi komutanı ordu için modern savaşın incelenmesi esasına dayanan bir “düşünce okulu” kurmak ve müfredatı modernleştirmek için çaba gösterdi. Bu gelişmeler ve değişiklikler yapılırken akademiden mezun olanlar Avrupa’daki çağdaş meslektaşları kadar güncel bilgilere sahip değildi ya da karargâh konularında onlar kadar yeterli değildiler.⁷⁶ Bir tarih kitabına göre, 1914 yılındaki Britanya Sefer Kuvveti’nin komuta kademesi “melez”lerden oluşmuştu; düşünsel olarak, Victoria dönemine özgü alay ve kurmay subay yeterliliklerinin karışımıyla tanımlanabilecek “akademi mezunu subaylar” için bu terim kullanılmıştı, ancak bu yeterlilikler modern savaş anlayışı ile bağdaşmıyordu.⁷⁷

1914 yılında modern komuta ve kontrol Britanya ordusu komuta kademesi tarafından iyi anlaşılmamıştı. Bu durum son dö-

nemdeki muharebe tecrübesi eksikliğinden çok, barış döneminde tümen, kolordu ve ordu karargâh kadrolarının tam olmamasından ve geniş kapsamlı manevralar için ödenek ayırma konusundaki isteksizlikten kaynaklanmıştı. Bir tarihçi ordunun komuta ve kontrol geleneklerinin, komuta kademesini harekâtları faal olarak denetleme görevinden koparan bir komuta yöntemi yüzünden büyük sorun yarattığı fikrini daha da geliştirdi.⁷⁸ Diğerleri ise komuta anlayışının babadan kalma ve geri olduğunu belirtmişlerdi. Ayrıca, Britanya ordusunun bütün muharebe birliklerinin üst kademe, alt kademe ve aynı seviyedeki birliklerle olan bilgi iletme-muhabere kabiliyeti (rapor, talimat, istihbarat, emir haberleşmesi) neredeyse çalışmaz durumdaydı.⁷⁹

Britanya ordusunun Avrupa'daki harekâtlar için altı piyade tümenini ve bir süvari tümenini donatmaya yetecek kadar modern silah ve teçhizatı vardı. Ayrıca bu birliklerin savaşa hazır olduklarını da söyleyebiliriz. Fakat 1914 yılında (ve 1915 yılının başlarında) denizasırlı ülkelere gönderilen koloni ve dominyon tümenlerinin yanı sıra diğer Britanya tümenlerinin de silah ve teçhizatları bir dereceye kadar yetersizdi. Aslında savaşın ilk yılında ordunun her türlü kıtlık, özellikle de topçu mermisi ve makineli tüfek kıtlığı yüzünden başı dertteydi.

Britanya ordusu 1914 yılında bir bütün olarak modern savaşa hazır değildi.⁸⁰ Her ne kadar denizasırlı intikalleri ve tertiplenmeleri iyi gittiyse de, Fransa'daki ilk muharebelerde Fransa ve Almanya orduları kadar başarılı değillerdi. Sonuçta, İngiliz Sefer Kuvveti (BEF) felaketten birkaç kez kılpayı kurtuldu ve etkili tarruzlarda bulunamadı. Kazanılan başarı, esas olarak alay ve daha alt kademede bulunan subay ve askerlerin büyük kahramanlıkları sayesinde elde edilmişti. Britanya ordusu 1914 yılında ve 1915 yılının başında Osmanlılara karşı girdiği muharebelerde, uygun bölgesel harekât koşulları altında daha başarılı olmuştu. Bununla birlikte, bu incelemede görüleceği gibi, 1915 yılında diğer harekât alanlarında, Osmanlı ordusunun savaşa hazır birlikleri karşısında İngiliz Sefer Kuvveti'nin birçok yetersizliği tekrar ortaya çıkacaktı.

Anzaklar, 25 Nisan 1915

İngilizce ve Almanca kaynaklara duyulan aşırı güven, 1915 yılının Nisan ayı sonlarında Türklerin Anzak koyundaki çıkarmada nasıl savaştıkları konusunda yanlış bir izlenim yaratmıştır. C. E. W. Bean'ın (1923) ve Nigel Steel ile Peter Hart'ın (1994) kitaplarında yer alan olaylarla Türklerin kaydettikleri olaylar büyük ölçüde uyuşmaktadır.⁸¹ Robert Rhodes James (1965), Michael Hickey (1995) ve Moorehead'ın (1956) yorumları ise doğruluk derecesi en düşük olanlardır.⁸² Çanakkale Savaşı hakkında son tarih çalışmalarından birini yapan Tim Travers (2001) Osmanlı kaynaklarını kullanmış, ancak kolordu seviyesinde bazı faaliyetleri incelememiş ve Türklerin verdiği karşılığa ait bazı can alıcı noktaları kaçırmıştır.⁸³ Bu tarihçilerin hepsi 27. Piyade Alayı'nın muharebe öncesi yaptığı planlama ve eğitimin hayati önemini gözden kaçırmışlardır. 19. Piyade Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal ve Liman von Sanders'in rollerini takdir eden bu tarihçilerin hiçbirisi III. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın ve 9. Piyade Tümen Komutanı Albay Halil Sami'nin rollerinin önemini anlamamıştır. Ayrıca bu çalışmalardan hiçbirisinde Türk komutanlar arasında muharebe alanında ne olup bittiğinin kavranmasını sağlayan mesaj trafiğinin (muhaberenin) olağanüstü katkısı belirtilmemiş ve yine çalışmaların hiçbirisinde, Türklerin "oldukça hızlı bir karşılık" vermesi dışında takdir edilecek başka bir özellik belirtilmemiştir.⁸⁴ Bununla beraber, Osmanlı arşiv ve kayıtlarının ayrıntılı incelenmesi Türklerin nasıl en kritik noktalarda kati muharebe güçlerini hazır edebildiklerini gösterecektir.

27. Piyade Alayı'nın 2. Taburu daha sonra Anzak adını alacak koyu savundu. Bu taburun kıyı boyunca üç bölüğü (6., 7. ve 8. Bölükler) vardı ve dördüncüsü (5. Bölük) acil ihtiyat görevindeydi. Bu tabur 1912 yılından bu yana çok iyi tahkim edilmiş bulunan siperlerde mevzilenmişti ve aylarını hem bu mevzileri hem de muharebe sistemini geliştirmekle geçirmişlerdi. Tabur komutanı, Eylül 1914'de komutayı Mehmet Şefik'ten (Alb. Aker) devralan Binbaşı Halis'ti. Binbaşı Halis Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katıl-

muştu ve komuta yerini Kabatepe'deki mukavemet noktasında kurmuştu.⁸⁵

Yarbay Mehmet Şefik komutası altında bulunan 27. Piyade Alayı'nın diğer iki taburu birkaç km geride, 9. Piyade Tümeni'nin ihtiyat bölgesinde tertiplenmişti. Tümene bağlı topçu ve süvari birlikleri neredeyse dokuz aydır Şefik'in komutası altındaydı. Şefik bölgesinde gözetleme eğitimi yaptırmış ve örneğin çıkarmalardan önce 2. Tabur'a güncelleştirilmiş hedef tatbik krokilerini karargâhına göndermesini emretmişti.⁸⁶ Tam kuzeyde Beşinci Ordu ihtiyatı olan Mustafa Kemal'in yeni 19. Piyade Tümeni bulunuyordu. Bu birlikler her an beklenen İtilaf kuvvetleri işgaline karşı alarına geçirilmişlerdi ve Şubat sonundan bu yana 27. Piyade Alayı ile Mustafa Kemal'in 19. Piyade Tümeni arasında sürekli bir işbirliği vardı.⁸⁷

Şubat 1915'te yapılan Kavaktepe ateş planı tatbikatı Türklerin çıkarma yapılmasını bekledikleri en muhtemel koyun (daha sonra Avustralyalılar tarafından Brighton Koyu olarak adlandırılacak) Kabatepe'nin hemen kuzeyinde bulunduğunu gösteriyordu. 2. Tabur'un ihtiyatı olan 5. Bölük karşı taarruz amacıyla bu bölgenin yakınında mevzilendirilmişti. (Bkz. Harita 2.2.) Aslında Avustralyalılar Türklerin bekledikleri bu bölgeye çıkarma yapmayı planlamışlardı, ancak hatalı çıkarma onları Arıburnu'nundaki çok dar, dik yamaçlı koya attı. İngilizlerin değerlendirmelerinde bu, uzun bir süre, çıkarma harekâtını altüst eden ciddi bir yanlışlık olarak kabul edildi. Bununla beraber, Anzaklar planlandığı gibi belirlenen bölgeye çıkarma yapmış olsalardı, kendilerini hemen Kabatepe mukavemet noktasının ve 5. Bölük silahlarının karşısında bulacaklardı. (Seddülbahir'de [Cape Helles] bulunan Ertuğrul Koyu* [V Koyu] ve Teke Koyu'nda [W Koyu] bulunan birlikler de benzer amansız koşullar içerisindeydi.)⁸⁸ Ancak büyük şans eseri, Avus-

* Akdeniz Sefer Kuvveti'nin 25 Nisan 1915 sabahı Seddülbahir'e çıkarma yapacak olan 29. Britanya Tümeni için 5 çıkarma bölgesi (koyu) tespit edilmiş ve bunlara kapalı adlar (harekât kodları) verilmiştir. Bu kodlar ve bu çıkarma bölgelerinin Seddülbahir'deki koy adları şöyledi: Morto Koyu (S Koyu - S Beach), Ertuğrul Koyu (V Koyu - V Beach), Teke Koyu (W Koyu - W Beach), Zığındere Koyu (Y Koyu - Y Beach) ve İkiz Koyu (X Koyu - X Beach).

tralyalılar 27. Piyade Alayı bölgesinde kendileri için en iyi koruma sağlayan koya çıktılar.

İtilaf kuvvetlerinin gizlenme ve sessiz olma çabalarına rağmen 8. Bölük 25 Nisan 1915 günü, saat 02.30'da İngilizlerin çıkarma yapmaya hazırlandığını bildirerek, 9. Piyade Tümeni'ni alarına geçirdi.⁸⁹ Bu haber Türk komuta kademesini hemen harekete geçirdi ve elli dakika sonra III. Kolordu çıkarmanın an meselesi olduğunu Beşinci Ordu'ya haber verdi.⁹⁰ Türkler saat 04.20'de yaklaşmakta olan botlara piyade silahlarıyla ateşe başladılar. Beş dakika sonra "daha güneyde konuşlanan topçu bataryasının" etkili topçu ateşi, "botlardaki askerler arasında büyük bir kargaşa yarattı."⁹¹ Birkaç bot muhtemelen 77 mm'lik mermilerden tam isabet aldı ve kumsalda gün ağardığında mürettebatları ölü veya yaralı durumdaki iki küçük zırhlı bot, üç cankurtaran ve bir motor karaya oturmuştu.⁹² Her ne kadar önceden planlanan öldürücü bölgenin tam merkezine çıkarma yapılmadıysa da, Türklerin menzili dahilinde önceden gerçekleştirilen hedef isabet alanında yeterli sayıda Avustralyalı bulunuyordu.

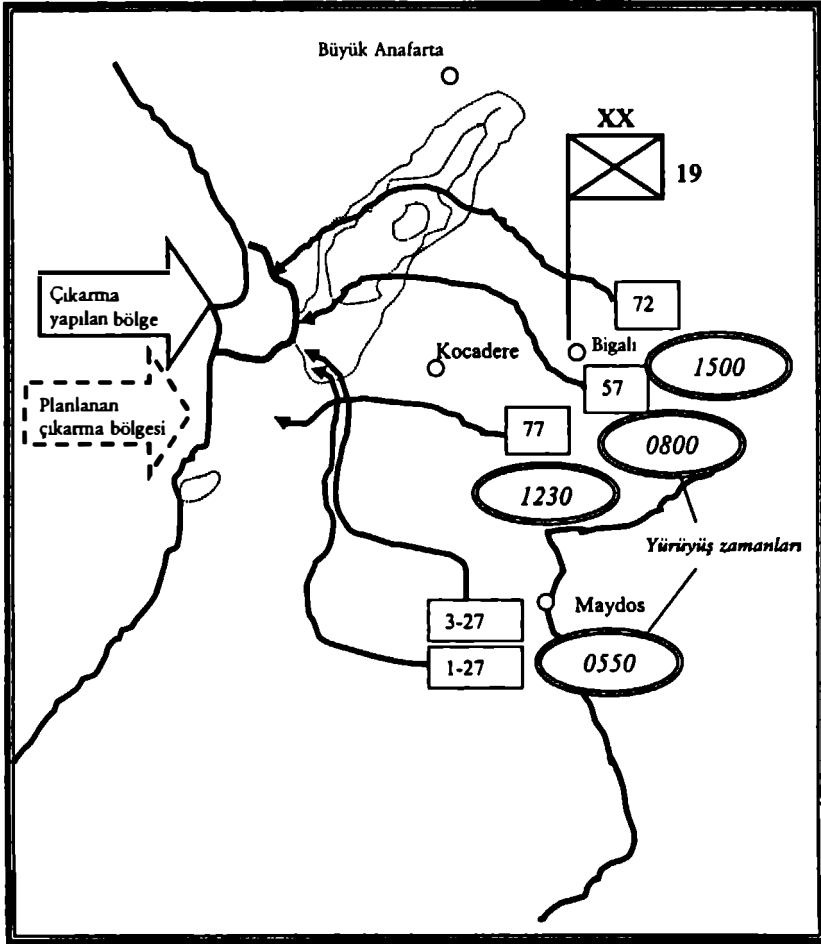
Avustralyalılar saat 05.00 sularında çıkarma yapmaya başladılar ve çıkarma bölgesi derhal III. Kolordu karargâhına bildirildi. Her ne kadar askerleri gece eğitiminden yorgun düşmüşlerse de, Yarbay Şefik düşmanı denize dökmeleri için piyade ve topçu birliklerine derhal emir verdi. Yarbay Şefik'in raporu üzerine 9. Piyade Tümen Komutanı Albay Halil Sami saat 05.55'te yayınladığı emirlerde: (1) düşmanın otuz dakika önce Arıburnu ve Kabatepe arasında kıyıya çıktığını belirtti, (2) Yarbay Şefik'e resmi olarak 27. Piyade Alayı, topçu bataryası ve makineli tüfekleriyle "düşmanı denize dökme harekâtına devam etmesini" emretti, (3) ateş desteği için diğer birliklerle işbirliği tedbirlerinin alınması talimatını verdi.⁹³ Daha sonra Albay Halil Sami 27. Piyade Alayı'nı desteklemesi için 77 mm'lik bataryayı yola çıkardı. Bu emirlerin birer sureti, bilgi olarak III. Kolordu'ya ve ayrıca Mustafa Kemal'in 19. Piyade Tümeni'ne gönderildi.⁹⁴

Saat 08.00 civarında Yarbay Şefik'in 1. ve 3. Taburları ve topçu birliği paralel yollardan Kavaktepe'ye doğru ilerliyorlardı. Yar-

bay Şefik yolda yayınladığı kısa muharebe emrinde taarruz etmek istediğini belirtti ve bir topçu birliğini 165 rakımlı tepeye gönderdi. Avustralyalılarla muharebeye giren Türk birlikleri sadece bu birlikler değildi. Daha önce yaklaşık saat 05.30'da Yarbay Mustafa Kemal 19. Piyade Tümeni'ni muharebeye girmesi için alarma geçirmiş ve süvari birliğine de Kavaktepe'nin kuzeyinde bulunan Kocaçimentepe yolunun keşfi için emir vermişti. Saat 07.00'da III. Kolordu'dan hiç emir gelmemişti ve sabırsız, atılgan Mustafa Kemal 57. Piyade Alayı'na, dağ obüs bataryasına ve sıhhiye müfrezesine Kocaçimentepe'ye yürüyüş emri verdi. Mustafa Kemal niyetlerini açıklayan bir durum raporunu III. Kolordu'ya gönderdi ve bu arada birlikleri bir saat içerisinde yürüyüşe geçti.⁹⁵

O sırada farklı komutanların emrinde iki ayrı kuvvet Anzaklara doğru ilerliyordu. (Harita 2.5 bu güzergâhları göstermektedir.) Bunu fark eden 9. Piyade Tümen Komutanı Albay Halil Sami çok süratli bir şekilde harekete geçti ve saat 08.25'te Yarbay Şefik'e komuta kademesini yeniden düzenleyen ve duruma açıklık getiren yeni emirlerini gönderdi.⁹⁶ Bu emirler Yarbay Şefik'i 57. Piyade Alayı'nın Mustafa Kemal komutasında Kocaçimentepe'de muharebede olduğu konusunda çok acil olarak uyardı. Yarbay Şefik'e harekâtlarını Mustafa Kemal ile işbirliği içerisinde yürütmesi ve müteakip talimatları Kavaktepe bölgesinde alması emredildi. Yaklaşık saat 09.00'da Yarbay Şefik'in öncü unsurları Kavaktepe'ye yaklaşıyor ve 2. Tabur'un çarpışarak kıyıdan geri çekilen askerleriyle buluşuyorlardı. Bu askerlerin yanında, ilk çıkarmada sahile çıkan ve esir alınan "3. Avustralya" (muhtemelen 3. Tugay) askerleri de vardı.⁹⁷ Saat 10.30'da 27. Piyade Alayı düşmanla yoğun temas sağlamıştı, bununla beraber Yarbay Şefik'in planlı taarruzu şimdi Mustafa Kemal'le işbirliği yapmasını bildiren emirlerle durdurulmuştu.

Bu arada, saat 09.40'ta Mustafa Kemal emir subayıyla birlikte Yarbay Şefik'in 2. Taburu'nun bir takımı tarafından korunan Conkbayırı'na ulaştı. Mustafa Kemal burada 57. Piyade Alayı'nın 1. ve 2. Taburlarının taarruza geçeceğini, 3. Tabur'un ise ihtiyatta görevlendirdiğini bildiren kısa bir taarruz emri hazırladı. 9. Piyade

Harita 2.5 Anzaklara Yaklaşma Yürüyüşü, 25 Nisan 1915

Notlar

- a 27. Piyade Alayı'nın 1. ve 3. Taburları ayrı güzergâhlardan ilerlediler ve Mustafa Kemal'in 57. Piyade Alayı'ndan iki saat önce yürüyüşe başladılar.
- b Türkler Kavaktepe'nin civarındaki hâkim noktaya takviyeli bir piyade tümeni mevzilendirerek Anzaklara karşı tedbir almışlardı.

de Tümeni'nden bir süvari subayı saat 11.00'da Mustafa Kemal'e Yarbay Şefik'in planının anahatlarıyla anlatıldığı bir rapor getirdi; Mustafa Kemal de kendi planını anahatlarıyla açıklayan ve böylece etkili bir taktik eşgüdüm sağlayacak bir cevap yazdı. Bu emirlerin bilgi nüshaları III. Kolordu'ya gönderildi. Mustafa Kemal'in planının özü şuydu: Alayı ve topçusuyla birlikte düşmanın sol kanadına taarruz edecek, fakat bunun için Yarbay Şefik'in 27. Piyade Alayı'nın taarruzunu bekleyecekti. Şefik saat 11.30'da doğrudan Mustafa Kemal'e verdiği cevabında, düşmanın 2.000 metre uzunluğunda bir kıyıbaşını işgal ettiğini, kendi niyetinin taarruz etmek ve keşif birliklerini Arıburnu'na doğru ilerletmek olduğunu bildirdi. Ve gönderdiği raporu, "birlikte taarruza kalkıp, birlikte ilerleyeceğiz" diyerek bitirdi.⁹⁸ Bundan sonra Şefik topçusuna ve makineli tüfek birliğine hazırlık ateşi emrini verdi. Yarbay Şefik belli ki hem Albay Halil Sami'nin Mustafa Kemal'in emrinde savaşması yolundaki tavsiyesini hem de Mustafa Kemal'in muharebeyi sevk ve idare taktiğini anlamıştı. Şefik öğleyin "aslanlar gibi dövüşerek istilacı düşmanları denize dökmelerini" emreden alay taarruz emrini yayınladı.⁹⁹ Şefik alayını Kanlısirt adlı küçük vadiyi merkez alarak konuşlandırdı; aynı zamanda 3. Tabur'undan bir bölüğü 1. Tabur'un emrine vererek Mustafa Kemal'in alayına en yakın olan sağ kanadını güçlendirdi.

Saat 12.30 ile 13.00 arasında Yarbay Şefik'in avcı erleri ileri fırladı, bu askerleri piyadenin süngü takmış erleri takip etti. Mustafa Kemal'in askerleri de ileri atıldılar. Bu birlikler 165 rakımlı tepede, Göktepe ve Kavaktepe'de mevzilenmiş bulunan üç adet dağ ve sahra topçusu tarafından destekleniyordu. (Bunlar, Şefik ve Mustafa Kemal'e bağlı topçu birlikleriyle, Albay Halil Sami'nin gönderdiği 77 mm'lik topçu birliğiydi.) Mustafa Kemal de 77. Piyade Alayı'na Şefik'in alayının sol kanadını takviye etmesi ve kalan 72. Piyade Alayı'nın da kendi sağ kanadını desteklemesi emrini verdi. Bu taarruz Avustralyalıları şaşkına çevirdi ve birliklerin ilerlemesini durdurdu. Bununla beraber, güçlü Avustralya direnişi azimli ancak sayıca çok az olan Türkleri durdurdu. (Sekiz Avustralya taburuna karşı dört Türk taburu taarruz ediyordu.)

Her ne kadar Türkler karşı taarruzlarına, en uygun saat olan 10.00'dan birkaç saat geç başlamışlarsa da, işbirliği tamamlanmaya kadar bekleyerek çok önemli avantajlar elde etmişlerdi. Ne Yarbay Şefik ne de Yarbay Mustafa Kemal acele edip hazırlıksız ve desteksiz bir taarruza kalkıştılar. Onun yerine "hareket halindeyken" topçunun ve makineli tüfeklerin tam desteğiyle müşterek bir taarruz koordine ettiler. Albay Halil Sami 27. Piyade Alayı'nın sevk ve idaresini Mustafa Kemal'e bırakmakla, 19. Piyade Tümeni'ne etkili ve gayriresmi alay muharebe desteği sağlamıştı. Bu, muharebe mahallindeki en kıdemli komutana (Mustafa Kemal) komuta birliği avantajı sağlarken, aynı zamanda Albay Halil Sami'ye de dikkatini Seddülbahir'de bütün hızıyla devam etmekte olan çarpışmalara yoğunlaştırma fırsatını vermişti. Muharebe rapor ve emirlerinin zamanında gelmeleri Şefik ve Mustafa Kemal'in muharebe alanında gelişen olayları değerlendirmelerini sağlıyordu. Altı saat içinde, Mustafa Kemal ve Şefik kilometrelerce uzakta ihtiyat mevzilerinde bulunan dört piyade taburunu (beşincisi ihtiyatta olmak üzere) destek bataryaları ve silahlarıyla birlikte muharebeye sokmuşlardı.

Bu pek görülmemiş bir başarıydı ve doktrin konusunda, raporlama sisteminde ve ateş destek koordinasyonunda çok yüksek bir standartta ulaşmadan gerçekleştirilemezdi. Sonucun en canlı tasvirleri, Bean ve Travers'in yazdıklarında bulunabilir; bu yazarlar, Türklerin çok etkili topçu ateşinin ve keskin nişancılarının Avustralyalıları şiddetle cezalandırdığını açıklamışlardır. Hiç dinmeyen topçu mermisi yağmuru ve müteakip Türk süngü hücumu Anzakların moralinin ve muharebe etkinliğinin bozulmasına ve bu durumun gün içerisinde giderek hızla artmasına neden oldu. 12.50 gibi erken bir saatte, topçu ateşi desteği olmadan Türklerin karşısında dayanamayacaklarına ilişkin raporlar Avustralya karargâhına gelmeye başlamıştı.¹⁰⁰

Saat 15.30'da 77. Piyade Alayı'nın iki taburu mevzilerindeydi (üçüncüsü Suvla Körfezi'nde kıyı savunma görevindeydi ve taarruza katılamıyordu) ve Mustafa Kemal 27. ve 57. Piyade Alaylarının beş taburuyla uyum içinde çok kuvvetli ikinci bir karşı taarruza

geçti. Bu taarruz şimdi Kemalyeri olarak bilinen bölgeden topçu ateşiyle destekleniyordu. Bir saat sonra o sırada mevzilerinde olan 72. Piyade Alayı'nın üç taburu da taarruza katıldı. İtilaf kuvvetlerinin on sekiz taburuna karşılık Mustafa Kemal'in şimdi muharebede on taburu vardı.

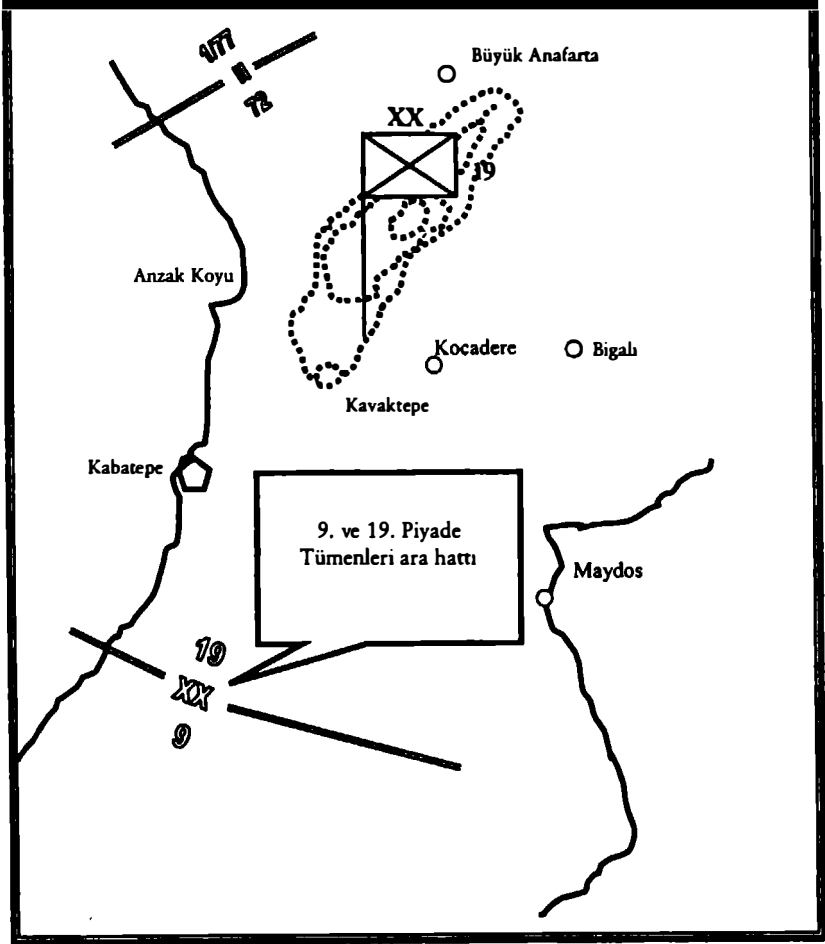
Mustafa Kemal'in şansına İtilaf taburları Türklere karşı pek iyi tertiplenmemişlerdi. Bu durum, kolordu ve tümen seviyesinde etkisiz bir sevk ve idarenin sonucuydu. Sahile ilk çıkan birlik, Tuğgeneral MacLagan'ın komutasındaki 3. Avustralya Tugayı idi. Yanlış kıyıya çıkmasına karşın MacLagan atak bir şekilde yüksek arazi içlerine doğru ilerlemeye başladı. O ana kadar bölgede kıyıya ayak basan ilk yüksek rütbeli komutan MacLagan olduğundan, gelen 2. Tugay ve Yeni Zelanda Tugayı onun talimatları uyarınca tertiplendi.¹⁰¹ Bununla beraber MacLagan'ın arazi ya da durum hakkında net bir bilgisi yoktu ve yeni taburları (kilit önem taşıyan tepeyi ele geçirerek kıyıbaşını genişletmek üzere muharebe düzeni almaktansa) kendi tugayının yayılmasını takviye etmek üzere mevzilendirdi. Aslında bir tugay komutanı kritik arazi yerine silah seslerinin geldiği tarafa doğru harekete geçmiş ve hem kendi tümeninin hem de bütün kolordunun etkili tertiplenme düzenini boşa çıkarmıştı. Sonuçta Avustralyalılar Mustafa Kemal'in taarruzu sırasında en zayıf durumdaydılar.¹⁰² Bundan başka MacLagan taburların sırt çantalarını ve küreklerini sahilde bırakmalarına izin vermişti ve bu yüzden, karşı taarruza uğradıklarında hemen siper kazıp mevzilenme kabiliyetini de kaybetmişlerdi.

Bu arada, Esat Paşa'nın Maltepe'deki III. Kolordu karargâhında yapılan durum muhakemesinde eldeki ihtiyatların hepsinin İtilaf birliklerinin çıkarmalarına karşı tespit taarruzu* amacıyla kullanıldığı görülmüştü ve komuta düzenlemelerini muharebe alanı gerçeklerini yansıtacak şekilde gözden geçirmek gerekliydi.

* Düşmanı mevzide tutmak, asıl taarruzun yapılacağı yer hakkında yanıltmak, asıl taarruz kuvveti karşısındaki birliklerin takviyesine engel olmak ya da ihtiyatlarını kati neticeye tesir etmeyecek bir yerde zamanından önce muharebeye sokmasına neden olmak amacıyla yapılan taarruz.

Tamamen teknik bir açıdan bakıldığında, Mustafa Kemal, Albay Halil Sami'nin bölgesinde savaşıyordu. Çok süratli bir şekilde kolordusunu yeniden düzenleyen Esat Paşa, Mustafa Kemal'i Arıburnu Cephesi Komutanlığı'na atadı ve 27. Piyade Alayı'nı yeni komutanlığın emrine verdi.¹⁰³ Aslında bu atama 27. Alay'ın 2. Taburu'nun kıyı hattı sorumluluk bölgesini (Kabatepe'nin güneyinden Balıkçıdamları mevkiinin kuzeyine kadar) Halil Sami'nin 9. Piyade Tümeni'nden Mustafa Kemal'in 19. Piyade Tümeni'ne nakletmiş oluyordu (bkz. 2.6 numaralı harita). Böylelikle, Albay Halil Sami ile Yarbay Mustafa Kemal arasında sabahdan bu yana devam eden işbirliği düzenlemeleri de resmileştirilmiş oluyordu. Esat Paşa böylelikle Mustafa Kemal'in bütün dikkatini ve gücünü Arıburnu'ndaki Anzaklara, Halil Sami'nin ise Seddülbahir'de bulunan İngilizlere vermesini sağlamış oluyordu.

Muhakkak ki Türkler de koordinasyon sorunlarından paylarına düşeni almışlardı. Hem Bean hem Travers, öğleyn gerçekleştirilen taarruzda 57. Piyade Alayı'nın taktik kontrolünün kaybolduğunu tespit etmişlerdir.¹⁰⁴ Bununla birlikte, muharebe sahasına karanlık çöktükçe moralleri bariz şekilde bozulan Avustralyalılar olmuştu. Öğleden sonra düşmanı püskürten Mustafa Kemal, bu başarısından aldığı cesaretle, alaylarına geceleyin süngü taarruzuna devam emrini verdi. İşte bu süngü taarruzları sırasında 77. Piyade Alayı'nın Arap askerleri muharebe disiplini kaybedip sağa sola, komşu dost birliklere ateşe başladılar. Gece taarruzları tabur seviyesinde icra edildi ve her ne kadar taktik anlamda başarılı olamadıysa da, muharebedeki Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar üzerinde baskı kurulmasını sağladılar. O gece, dikkate değer bir şekilde, her iki Anzak tümen komutanı, Tümgeneral W. T. Bridges ve Tümgeneral Sir Alexander Godley, gün içinde 24.000 askerden 20.000'ini karaya çıkarmış olmalarına rağmen, Türklerin avantajlı olduklarına ve şafakla birlikte kolordularının mağlup edileceğine inanmışlardı. Özellikle Avustralyalılar düşman sahra topçusunun çok etkili ateşi ve şiddetli piyade taarruzu karşısında neredeyse felç olmuşlardı.¹⁰⁵ Geceyarısına doğru hep birlikte çıkarma kıyısını tahliye etme talebinde bulunarak kolordu komutanları Kor-

Harita 2.6 Arıburnu Cephesi Komutanlığı, 25 Nisan 1915, öğleden sonra

- a Esat Paşa'nın öğleden sonra yaptığı komuta ve kontrol düzenlemeleri, 25 Nisan 1915. (Okurlar bunu Harita 2.3'te gösterilen önceki düzenlemeyle karşılaştırmak isteyebilirler.)
- b Esat Paşa 9. ve 19. Piyade Tümenlerinin ara hatlarını belirlemek suretiyle Anzakların çıkarma yaptığı kıyıbaşının taktik komuta ve kontrol sorumluluğunu resmen Mustafa Kemal'e vermiş oluyordu.
- c Esat Paşa Arıburnu Cephesi Komutanlığı'nı tesis ederek 27. Piyade Alayı'nın Mustafa Kemal'in 19. Tümeni'ne bağlanmasını resmileştiriyordu.

general Sir William Birdwood'u şaşkına çevirdiler.¹⁰⁶ Birdwood bu kararı General Sir Ian Hamilton'a iletti; o da, Avustralyalılara ve Yeni Zelandalılara oldukları yerde kalıp "toprağı kazmaları" yönündeki o meşhur tavsiyede bulundu.¹⁰⁷

Karşılaştırma ve Tahlil

Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (The Australian and New Zealand Army Corps, ANZAC) her yanlarından canlılık, güven ve cesaret fışkıran, fiziksel görünüş açısından etkileyici, olağanüstü donanımlı ve tümü gönüllü askerlerden oluşan bir kuvvetti. Bir günlük muharebeyle morali çökmesi beklenen bir kuvvet değildi. O zaman bu birliğin teşkilatı, eğitimi ve tüm muharebe hazırlığı konusunda ne söylenebilir?

Genel olarak birliklerin büyük çoğunluğu amatör askerlerden oluşuyordu. Örneğin 1. Avustralya Tümeni'ndeki askerlerin yüzde 41'inin hiç askeri tecrübesi yoktu, yüzde 15'i yaşları on dokuz ila yirmi arasında değişen kursiyer milislerdi. Diğer yüzde 27'si daha yaşlı ya da eski milis askerleriydi ve ancak yüzde 9'u eski muvazzaf (bunların da yüzde 7'si eski İngiliz Gönüllü Ordusu-Teritoryal askeriydi) İngiliz askeriydi.¹⁰⁸ Tümendeki subayların yüzde 16,5'i Boer Savaşı'na (1899-1902) katılmıştı ve karargâhta akademi mezunu sadece dört subay vardı.¹⁰⁹ Birlikler 17 Ağustos 1914 tarihine doğru teşkil edilmişler ve Avrupa'da görevlendirilmek üzere 1 Kasım'da intikale başlamışlardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince, bu kolordunun yönü Mısır'a çevrilmiş ve Aralık başında yerine intikal etmişti.

Bridges'in 1. Avustralya Tümeni Mısır'da küçük birlik taktiklerine yoğunlaştı ve Şubat 1915'te tabur ve tugay tatbikatlarına katıldılar.¹¹⁰ Tümen seviyesinde hiçbir tatbikat yapılmadı. Bununla beraber Godley'in 2. Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni derhal tümen seviyesinde piyade birliklerinin yürüyüş, taarruz ve tahkimatına önem veren eğitimlere başladı. Kolordu seviyesinde eğitim yoktu. Dikkati çeken diğer bir nokta da, piyade ve topçu sınıfları arasında müşterek sınıf eğitiminin olmamasıydı. Bu durum, sahra

topçusunun rolünü tali olarak değerlendirip, topçuyu piyade taarruzundan ayırma eğiliminde olan Britanya ordusunun *Sahra Hizmet Talimnameleri*'ne dayanan, geçerliliğini kaybetmiş taktikleri yansıtmaktaydı.¹¹¹

Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar modern savaşa iyi hazırlanmamışlardı. Tecrübesizdiler, eğitimleri dağınık ve düzensizdi. Bunun yarattığı olumsuz etki, genel standart doktrin ve raporlama usullerindeki eksiklik nedeniyle daha da artmıştı. Teşkilat yapısı tugay ya da taburların karşılıklı emre verilmelerine elverişli değildi. Ayrıca piyadeyi destekleyecek etkili topçu ateşini teminde tamamen başarısızdılar.¹¹² Son olarak, düşmanlarının yeterlilik seviyeleri ve kararlılığı hakkında kesinlikle hiçbir bilgiye sahip değillerdi.

Başlangıçtaki muharebe sonuçlarına bakıldığında, Anzakların tabur ve tugay seviyesindeki harekât koordinasyonunu sağlayamadıkları görülmektedir. Topçuyu sahile çıkarmaları ya da deniz topçusunun ateşini etkili biçimde kullanmaları mümkün olmamıştı.¹¹³ Cephedeki vaziyet hakkında çok elzem bilgileri eksiksiz ve doğru olarak ileten rutin muhabereyi gerçekleştiriyorlardı. Tümen komutanları durumun seyrini etkileyememiş, kolordu komutanı çıkarma bölgesinde sorun yaşanana kadar kıyıya çıkmayıp gemide kalmıştı.

Öte yandan, Türkler savaşın ne olduğunu Balkan Savaşları'nın çetin muharebe okulunda öğrenmişlerdi. Türklerin Balkan Savaşları'ndaki durumu Anzakların şimdiki durumuyla benzerlik gösteriyordu, fakat Türkler savaştan hemen sonra ordularını düzene koymak için çaba göstermişlerdi. 9. ve 19. Piyade Tümenleri ve III. Kolordu muharebe alanlarındaydı ve savaşıyorlardı. Her şeyin ötesinde Mareşal Sir Bernard Montgomery'nin daha sonra kullanacağı terimle, "hâkimiyet"i idame ettiriyorlardı. Montgomery bu terimi muharebe sahasını profesyonel olarak ve sıkı bir biçimde denetim altında tutma uygulamasını tanımlamak için kullanmıştı. Bu, savaşın komutanı yönetip yönlendirmesine izin vermek yerine, komutanın savaşa yön verip, duruma hâkim olması demekti ve "duruma hâkim olmak" zaferle mağlubiyet arasındaki farkı ifade ediyordu.¹¹⁴ "Hâkimiyet"i elde etmenin en önemli unsurları, ger-

çekçi ve sıkı bir eğitim, muharebe öncesi tam hazırlık ve komutanlık faaliyetinin sürekli olarak yürütülmesidir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı ordusunun, eğitim ve muharebeye hazırlık için imkân bulunca, Enver Paşa'nın cepheden sevk ve idare, etkili ateş koordinasyonu ve standart usulleri konusundaki fikirlerini başarılı bir şekilde icra ederek Montgomery'nin muharebede "hâkimiyet" kavramını gerçekleştirdiği görülmektedir.

Son olarak, Osmanlıların "Arap" Alaylarının azalan muharebe etkinliği konusu ele alınmalıdır (bu konu için bkz. bu bölüm içindeki "Osmanlı Ordusunun Muharebe Hazırlığı" başlığı). Çanakkale Savaşı'na ilişkin Türk resmi harp tarihinde, "etnisite" unsurunun harekâtı etkileyen bir etken olarak gösterilmediğini belirtmek gerekir. Bununla beraber, III. Kolordu Komutanlığı'nın önemli subaylarının anılarında, "Arap" Alaylarına ilişkin çeşitli eleştiriler mevcuttur. III. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Org. Altay) 72. ve 77. Piyade Alaylarının eğitimlerinin çok az olduğunu belirtir.¹¹⁵ Esat Paşa da aynı konuya değinmiş ve ayrıca alayların paniğe eğilimli olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Mustafa Kemal 77. Piyade Alayı'nın birçok yanlış harekâtı olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷

Özellikle 77. Piyade Alayı'nın hazırlığı ve eğitimi konusundaki eleştiriler, bu bölümde daha önce aktarılan tarihi kayıtlarla çelişiyor gibidir. Ayrıca Esat Paşa ve Fahrettin Bey'e¹¹⁸ göre ağırlıklı olarak Yezidi ve Nusayrilerden oluşan alayın etnik bileşimiyle ilgili bu bilgi, zayıfın takviyesine ilişkin bilgiler ve modern Osmanlı ordusuyla ilgili bilimsel araştırmalara bakıldığında ortaya çıkan sonuçlarla çelişmektedir.¹¹⁹ Alaydaki askerlerin birçoğunun doğru dürüst Türkçe konuşmadığı ve bu durumun alayın icra ettiği hazırlıksız taarruzları çok ciddi olarak etkilediği tartışma götürmez. (25 Nisan'da gündüz yapılan düşmana yaklaşma yürüyüşü ve gece süngü taarruzları.)

Bu incelemede "Arap" Alaylarının muharebe etkinliği sorunu daha sonra ele alınacak. Bu konu incelendiğinde, 72. ve 77. Piyade Alaylarının aldığı eğitimin kapsam ve süresinin Osmanlı ordusunun diğer alaylarından farklı olmadığı görülür. Bu alayların düşmana yaklaşma yürüyüşü ve taarruzlardaki durumunun 27. ve 57.

Piyade Alaylarının faaliyetlerine benzediği ve bu konunun abartıldığı görülmektedir.

Anzaklar, 26 Nisan-1 Mayıs 1915

26 Nisan 1915 günü saat 01.50'de Beşinci Ordu karargâhı, Harbiye Nezareti'ndeki Enver Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafla, Sanders'in o günlerdeki niyetlerini bildirdi.¹²⁰ Beşinci Ordu 19. Piyade Tümeni'nin gece taarruzları icra ettiğini ve Anadolu yakasındaki XV. Kolordu'nun düşmanla temas halinde olduğunu ve mevziyi elde tuttuğunu bildirdi. Telgrafta Saros Körfezi'ne çıkarma yapılmadığı ve Liman von Sanders'in 9. ve 19. Piyade Tümeni bölgelerine XV. Kolordu ve 7. Piyade Tümeni'nden (iki tümen çapında) takviye birliği gönderme niyeti bulunduğu bildiriliyordu. Mesaj, Beşinci Ordu'nun her iki muharebe cephesiyle de telgraf haberleşmesi bulunduğu ve ayrıca müstahkem mevki komutanlığı ve muharebe kruvazörü *Goeben*'le de (*Yavuz*) telsiz irtibatı olduğu bilgisiyle bitiyordu. Telgrafın gönderilmesiyle ilk takviye birlikleri olan 33. ve 64. Piyade Alayları eşzamanlı olarak intikal etmeleri için alarma geçirildiler.

26 Nisan günü erken saatlerde Enver Paşa'ya gönderilen şifreli telgraf Sanders'in Hamilton'ın karaya çıkan birliklerinin kati yenilgisindeki en önemli katkısını yansıtmaktaydı. Beşinci Ordu Komutanı gününü İtilaf kuvvetlerinin Saros Körfezi'ndeki şaşırtma harekâtlarını bizzat değerlendirerek geçirmiş ve bu manevralara aldanmamıştı. Üç tümeni düşmanla temasta olan Sanders, cesur bir kararla kalan iki tümenini Anzak ve Seddülbahir'deki muharebelere tahsis etti. Böylece Türk birliklerinin Bolayır kıstakında ve Anadolu yakasında bulunan Kumkale'deki Fransız cephesinde (şaşırtma amaçlı göstermelik çıkarma bölgesi) gereksiz yere beklemesini önledi. Bu karar ordu seviyesinde (1915 yılı standartlarına göre) olağanüstü derecede duruma vakıf olunduğunu ve Türk birliklerinin doğru ve zamanında bilgi iletme yeteneğini göstermektedir.

26 Nisan 1915 sabahının erken saatlerinde (05.10), 19. Piyade Tümeni Kurmay Başkanı Kumay Binbaşı İzzettin (Org. Çalışlar)

birliklerin yeniden teşkilatlandırılması konusunda zaten III. Kolordu'yla eşgüdüm içindeydi.¹²¹ İlk takviye birlikleri, Kemalyeri'ndeki topçu mevzilerini işgal edecek 7. Piyade Tümeni'nin (3. Tabur, 7. Sahra Topçusu) dağ obüs taburuydu. Mustafa Kemal'in birlikleri, özellikle de Yarbay Şefik'in kırk sekiz saattir ayakta olan 27. Piyade Alayı yirmi dört saattir süren çarpışmalardan dolayı bitkin düşmüştü. Bu nedenle, Mustafa Kemal günü düşmanı topçu ateşiyle döverek ve birkaç piyade alayını daha emrine alma işlemlerini tamamlayarak geçirdi. Mustafa Kemal ayrıca alaylara bölgesel ihtiyat birlikleri teşkil etmeleri için cephe hattından alay emrine birkaç bölük almaları direktifini verdi, kendi tümeninden bir süvari bölüğünü ve III. Kolordu'nun süvari gruplarını tali siper hatları kazmaları için Kocadere yakınlarında kendi merkez bölgesinin bir km arkasında mevzilendirdi.

İkinci vakti 27. Alay'ın fena halde bitkin düşen askerleri düşmanın *yoklama taarruzunu** tüfek ve makineli tüfekleriyle zorlukla püskürtebildiler ve Mustafa Kemal onları desteklemek için 72. Piyade Alayı'ndan iki piyade bölüğünü gönderdi. Sonuçta Türkler 26 Nisan'ı sakin bir gün olarak kabul ettiler ve o akşam Mustafa Kemal emrindeki birliklere taarruzu yenilemeleri için hazırlık yapmaları talimatını verdi ve ayrıca kendi savunmalarının kanat birlikleriyle dikkatle koordine edilmesini emretti. Daha yüksek kademelerde ise takviye birlikleri Anadolu yakasından Eceabat'a (Maydos) doğru gemiyle yola çıkmışlardı. (3. Tümen'den 64. Piyade Alayı, 11. Tümen'den 33. Piyade Alayı – Beşinci Ordu'nun XV. Kolordu birlikleri).

19. Piyade Tümen karargâhı tümen bölgesine yeni gelen alayları birliklere dahil etmek için muharebe planı hazırlığına başladı. Bu, belki de çok yorgun olan tümen karargâh unsurlarını zorlamaya başlayacaktı.¹²² Yine de Mustafa Kemal ve kurmay başkanı yeni gelen 64. Piyade Alayı'nı kuzey kanat bölgesine ve 33. Piyade Alayı'nı merkeze yerleştirmeye karar verdiler. Zorlu bir yürüyüş-

* Düşman savunmasının başlıca mukavemet noktalarıyla zayıf taraflarını meydana çıkarmak için yapılan taarruz.

ten gelen bu alaylar 27 Nisan sabahının ilk saatlerinde mevzilerini işgal ettiler. Hem III. Kolordu Komutanı Esat Paşa, hem Mustafa Kemal askerlerin çok yorgun olmalarından dolayı endişeliydiler, fakat Liman von Sanders taarruz emrini verdi. Taarruz sabah saat 07.30'da başladı, fakat yeni alaylar plandaki zamana göre taarruz edemediler, sadece 57. Piyade Alayı zamanında taarruz etti. Bu gelişmelere rağmen Türkler kararlı süngü taarruzlarıyla ilerleme kaydettiler ve İtilaf birliklerinin hatlarında paniğe sebep oldular. Bunun üzerine düşman denizden yoğun topçu ateşi başlattı ve Türkler de taarruz çıkış hatlarına döndüler.¹²³

Müşterek olarak taarruza kalkmada başarısız olan alayların yarattığı durumdan rahatsız olan 19. Piyade Tümen Kurmay Başkanı Kurmay Binbaşı İzzettin taarruzu tekrar başlatmak için yeni emirler gönderdi ve saat 10.00'da 64. Piyade Alayı nihayet taarruz çıkış hattını geçip Avustralyalılara taarruz etti. Hâlâ taarruza hazır olmayan 33. Piyade Alayı'nın dışındaki alaylar da taarruza iştirak etti, fakat İtilaf kuvvetlerinin deniz topçusu Türk taarruzunu tekrar durdurdu. Türkler gün boyu düzensiz bir şekilde taarruz ettiler, harekâtlarını koordine edemediler. Taarruzda Türklerin verdikleri zayıat giderek artmaya başlamıştı ve saat 18.30 civarında 27., 57. ve 72. Piyade Alaylarının kayıpları yüzde 30-40'lara ulaşmıştı. Bu noktada Mustafa Kemal düşman deniz topçusunun etkilerini azaltmak için taarruzu iptal etmeye ve gece taarruzuna hazırlanmaya karar verdi. Mustafa Kemal ayrıca Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerlerin önceki gece büyük bir moral çöküntüsüne uğradıklarını öğrenmişti ve şimdi (iki taktik grup halinde teşkil edilen) on beş piyade ve dokuz topçu taburuna ulaşan kuvvetiyle bu durumdan yararlanmayı umuyordu.¹²⁴

Gece taarruzu saat 21.00'ı biraz geçte Mustafa Kemal'in kuzey kanat grubu olan 57. ve 64. Piyade Alaylarının düşman siperlerine "dalgalarda halinde" gelmesiyle başladı. Çok yakın mesafede şiddetli bir muharebe cereyan ediyordu, fakat Anzakların şiddetli makineli ve piyade tüfek ateşi Türkleri püskürttü. Kısa bir süre sonra, Mustafa Kemal'in güney kanadında bulunan dört alay da taarruza kalktı. Mustafa Kemal hiçbir ihtiyat birliği bırakmayarak son

askeri de muharebeye soktu. Türkler tekrar düşman siperlerine girdiler fakat iki günlük muharebelerden dolayı bitkin düşen ve mevcudu azalan alaylar siperleri yaramadılar. Bundan başka çeşitli alaylardan Türk askerleri karanlıktaki şaşırtıcı muharebe esnasında büyük karmaşa yaşadılar. Mustafa Kemal III. Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya çok acil bir mesaj göndererek takviye istedi. Fakat Esat Paşa'nın bütün birlikleri çarpıştığı için olumsuz cevap aldı. O zaman gece taarruzu küçük çatışmalara dönüşerek azaldı ve sonunda çöktü.

Ertesi gün iki taraf da ele geçirdikleri mevzilerin yeniden düzenlemesini ve siperlerin tahkimatını sağlamaya çalıştıkları için muharebenin şiddeti azaldı. Anzak birliklerinin gücü yirmi bir piyade taburuna ulaşmıştı ve muharebe alanındaki Türk birliklerinden sayıca üstün hale gelmişlerdi. Türklerin 25 Nisan günü harekât konusunda sergilediği maharet müteakip günlerde kaybolmaya başlamıştı. Her ne kadar mevcut kayıtlarda özellikle bir sorun olarak belirtilmemişse de, sevk ve idarenin bozulmasının muhtemel nedeni o sırada 19. Piyade Tümen Komutanlığı'nın emrindeki alayların çok fazla olmasıydı. Bununla birlikte Anzak çıkartma bölgesi takviye kuvvetlerini hâlâ mıknaş gibi çekmeye devam ediyordu ve 28 Nisan'da 125. Piyade Alayı geldi. Bu alaya topçu birliklerinin yanındaki Türk mevzilerinin merkezinde kısa bir istirahat molası verildi. Bu arada Enver Paşa'dan umut verici haberler geldi. Bu haberlere göre İstanbul yakınlarında genel ihtiyatta bulunan Osmanlı ordusu birlikleri çok yakında cepheye hareket edecekti.¹²⁵ Bu gelişmeyle cesaretlenen Beşinci Ordu taarruzun tekrarlanması ve 5. Piyade Tümeni'nin geri kalan kısmına muharebeye iştirak etmek için güneye hareket etmesini emretti. III. Kolordu 19. Piyade Tümeni'ne, 5. Piyade Tümeni'nin gelen alaylarını emrine almasını ve Anzakları denize dökmek için bir başka büyük taarruz düzenlemesini emretti.

Şimdi Mustafa Kemal'in önünde kati bir taarruzu planlamak için yaklaşık yirmi dört saati vardı. Mustafa Kemal asıl taarruz merkezde olmak üzere, topçu hazırlık ateşiyle desteklenen üç koldan taarruza karar verdi. Bu taarruzu icra etmek için sağ kanadı

(dört alaydan yedi tabur) Binbaşı Avni'nin (Arıburnu) komutasına, merkezi (14. ve 15. Piyade Alaylarının altı taburu) Yarbay Ali Rifat'ın komutasına ve sol kanadı da (dört alaydan altı tabur) Yarbay Mehmet Şefik'in (Alb. Aker) komutasına verdi.¹²⁶ Her ne kadar merkezdeki asıl taarruz gücü yetersiz gibiyse de, bu taarruz kuvveti yeni gelen askerlerle ve kuruluş olarak noksansız olan alaylarla desteklenen Yarbay Ali Rifat komutasındaki 5. Piyade Tümeni'nden meydana gelmişti. 5. Piyade Tümeni'ni destekleyen birlik 125. Piyade Alayı'nın bir taburuydu. Mustafa Kemal yirmi iki makineli tüfek (altı müfrezeden), üç sahra topçu bataryası ve yedi dağ topçu bataryasının asıl taarruzu desteklemesini emretti. Topçu birlikleri 30 Nisan gününün büyük bir kısmını taarruzu desteklemek için toplarını yeniden mevzilendirmekle geçirdi. Mustafa Kemal, yeni askerlerden oluşan tümen çapında bir asıl taarruz düzenlemeyi ve bunu tümen çapında eşzamanlı iki tali taarruzla desteklemeyi, muharebeye toplam 18.000'i aşkın asker sürmeyi planladı. Tümen emirleri akşamın erken saatlerinde siperlerde bulunan bölük komutanlarına ulaşmıştı.¹²⁷

Mustafa Kemal Avustralyalıların moralinin neredeyse çökmekte olduğunu gözlemiş, bu gözlem üzerine başarının mümkün olduğunu hesaplamıştı ve askerleri bir kez düşman siperlerine girdi mi, rakiplerinin çökeceğini hissediyordu.¹²⁸ Ayrıca topçusunun düşman üzerinde özellikle moral bozucu etkisi olacağına inanıyordu. 77. Piyade Alayı'nın Arap askerlerinin güvenilirliği yönünden devam eden endişe verici sorunlar vardı, fakat Mustafa Kemal bu askerleri bir başarısızlık durumunda kati taarruzu tehlikeye atmaya-
cak olan sağ kanatta tertiplemişti. Birlikler o geceyi taarruz beklentisi içerisinde istirahat ederek geçirdiler.

1 Mayıs 1915 günü, saat 05.00'te Türk topçusu düşman siperlerine hazırlık ateşine başladı. Mühimmat kıtlığından dolayı, hazırlık ateşinin on beş dakika sürmesi ve sonrasında piyadenin taarruza geçmesi planlanmıştı. Merkez ve sol kanatlar planlanan hedeflere zamanında ulaşmışlardı, sağ kanat biraz gecikmişti. Kritik olan merkez bölgede siperler arasındaki mesafe (tarafsız bölge) yaklaşık 200 metreydi ve maalesef Türkler açıkta ve savunmasız-

di. Her ne kadar düşman topçu ateşi zayıf ve etkisiz ise de Türkleri hemen “şiddetli makineli tüfek ve piyade tüfeği ateş duvarı” karşıladı.¹²⁹ Türkler büyük zayıat verdiler, fakat küçük gruplar Avustralya hatlarına ulaşmayı başarıp, burada süngü ve bıçaklarla göğüs göğüse bir muharebeye girdiler. Türk hücumları çok şiddetli direniş karşısında yavaşladı ve sonra durdu.

Üç taarruzun da başarısız olduğunu gören Mustafa Kemal saat 10.30’da ihtiyatlarını merkezdeki taarruzun desteğine verdi. Bununla beraber, öğleyin, bütün kanat komutanları –her ne kadar sol kanatta biraz arazi ele geçirildiyse de– şiddetli taarruzun başarısız olduğunu bildirdiler. Türk topçusunun ateşi sadece cephe kütüğünden susmuştu. Mustafa Kemal’in cesareti kırılmıştı ve taarruzu iptal etmeyi düşünüyordu. Fakat öğleden sonra bir Osmanlı telsiz müfrezesi Avustralyalıların taktik durumunun kritik olduğuna ilişkin bir mesaj yakaladı. Bu haberle heyecanlanan Mustafa Kemal bilgiyi sol kanat komutanı Yarbay Şefik ile paylaştı ve gece taarruzu için birliklerini yeniden tertiplemeye başladı.¹³⁰

Saat 16.30’da 13. Piyade Alayı’nın iki taburunu siperlerden ihtiyat birliği olarak geri çeken bir tümen taarruzu emri yayınlandı. Gün içerisindeki çarpışmalarda bazı arazi parçaları ele geçirilmişti ve cephe hattı boyunca iki ordu arasındaki mesafenin sadece 10 metreye indiği yerler vardı. Mustafa Kemal’in taarruzunun sol kanattaki başlama saati gece yarısı, merkezde ve sağ kanatta ise saat 02.00 idi. Taarruzlarını bu sırayla planlayan Mustafa Kemal düşman ihtiyatlarını asıl taarruzdan uzak tutmayı umuyordu. Bu hareket tarzı 1 Mayıs 1915 gece taarruzu olarak ün kazandı. Anzakların alarmda olmaları ve cephelerini gözetlemeleri Türkler için maalesef talihsizlik olmuştu. Türkler tekrar makineli tüfeklerin ve piyade tüfeklerinin tahripkâr baraj ateşiyle karşılaştılar. Saat 03.00’da Mustafa Kemal başarısızlığı kabul etti ve taarruzları iptal etti. Osmanlı kayıpları korkunçtu ve İtilaf kuvvetleri 10.000 kadar Türkün (Türkler resmi kayıtlarda 6.000 olduğunu kabul ediyor) öldürüldüğünü tahmin ediyorlardı.¹³¹ Taarruz eden alaylar dağılmışlardı. Örneğin 15. Piyade Alayı’nın harp ceridesinde o gece 960’ı aşkın subay ve askerin öldüğü ve yaralandığı kayıtlıydı.¹³²

Osmanlı ordusu o gece muharebeye katılan subay ve askerlerin cesaret ve başarılarını takdir etmişti. 1 Mayıs gecesi icra edilen gece taarruzuna katılan 19. Piyade Alayı çok yorgun ve bitkin olarak 3 Mayıs'ta ikinci bir gece taarruzuna iştirak etmişti. 9 Mayıs 1915'te Alay Komutanlığı yüksek başarılarından dolayı Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası* ile ödüllendirildi.¹³³ Diğer komutanlar ve alaylar da benzer ödüller aldılar.

Anzaklar: Düşünceler

Türklerin bakış açısından Arıburnu'na (Anzak koyu) yapılan çıkarmalar ve muharebeler tümen seviyesinde başlayan ve birkaç gün zarfında kolordu seviyesine çıkan muharebelerdir. Osmanlı komuta kademesi asıl düşman taarruzunu bu bölgede bekliyordu ve planlarını da buna göre yapmıştı. Muharebeler geliştikçe Türkler mükemmel bir komuta kontrol sistemi tesis ettiler ve birlikler arasında devamlı bir koordinasyonu sürdürdüler. Türk tarafında harekât ve taktik üstünlüğü idame ettirmelerine olanak sağlayan yüksek seviyede duruma hâkimiyet ve kendine güven mevcuttu. Kıyıda ilk yarım günden sonra Anzaklar sadece beklediler, endişe ettiler ve siper kazdılar. Türkler Anzakları denize dökmeyi kıl payı kaçırdılar. Bunun nedeni Türk tarafının yetersiz performansından çok, 1915 yılındaki genel taktik dinamiktir.

Türk tarafının asıl hatası, Anzak Koyu gibi çok dar ve dik yamaçlı bir bölgede çıkarmayı müdahalesiz bırakmasıydı. Bu, Türklerin muharebe öncesi çok dikkatli değerlendirme ve analizlerinde Arıburnu Koyu'nun (İtilaf kuvvetlerince Brighton Koyu olarak bilinir) mantiki çıkarma bölgesi olarak belirlenmesinin sonucuydu. Aslında askeri açıdan söylersek, Türkler bu bölgeyi çıkarma için uygun olmadığından dikkate almamışlardı. Tahlildeki bu başarı-

* Meşrutiyet Dönemi'nin en başta gelen madalyası I. Dünya Savaşı'nda belirlenen Harp Madalyası idi. Muharebelere cesaret ve fedakârlıkla dövuşen kahramanlara verilen Harp Madalyası'ndan sonra, tekrar fedakârlık gösterenlere sırasıyla Gümüş Muharebe Liyakat ve İmtiyaz Madalyaları ve Altın Muharebe Liyakat ve İmtiyaz Madalyaları verildi. Bu madalyalar şahıslara verildiği gibi alay sancaklarına da verilebilirdi.

sızlık İngilizlerin (bilerek olmasa da) oraya çıkarma yapmasına ve neredeyse yirmi dört saatlik zaman zarfında piyade kolordusunun tamamının sahile yerleşmesine olanak sağladı. Bu ise Beşinci Ordu'yu felaketin eşiğine getirdi. Yine de, Türklerin planı bu yanlış değerlendirmenin sonuçlarından kurtulmalarını sağladı ve onlar da Anzakları felaketin eşiğine getirdiler. Wellington'ın sözleriyle, Anzaklar kıl payı kurtulmuşlardı.

Seddülbahir (Cape Helles), 25 Nisan 1915

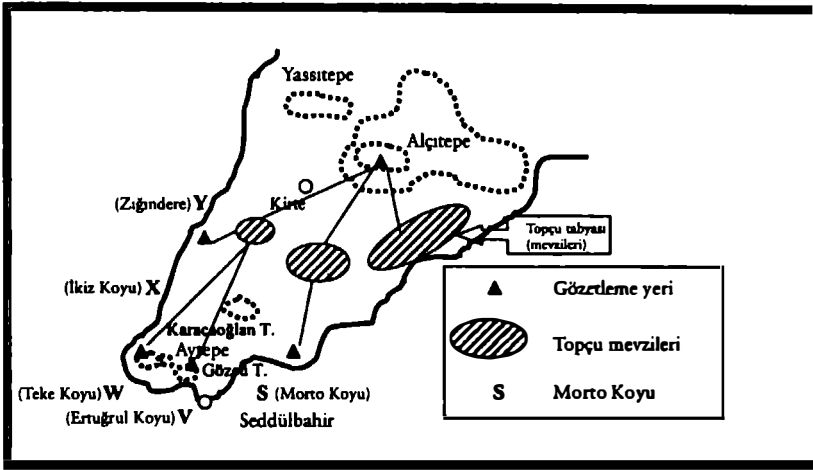
Gelibolu yarımadasının güney ucunda 25 Nisan 1915 günü hüküm süren şiddetli muharebelerin hikâyesi, Britanya resmi harp tarihi kitaplarında ve daha sonraki tarihçilerin kitaplarında Anzak çıkarmalarından daha doğru olarak anlatılmaktadır.¹³⁴ Bunlar, Avustralyalıların o güne dek katıldıklarından büyük ölçüde farklı muharebelerdir, çünkü çoğu doğrudan çıkarma kıyılarında cereyan etmiştir. 25 Nisan 1915 gününün muharebeleri kıyılardan çıkmak ve önlerindeki yüksek arazilere ulaşmak amacıyla umutsuz bir mücadele şeklinde cereyan etmişti. İngilizlerin karaya çıkmaya çalıştıkları sahillerde karşılaştıkları zorluklar ileride Omaha koyu, Betio, Saipan gibi uzak bölgelerde tekrarlanacaktı. Aslında İngilizler, çok iyi sevk ve idare altındaki, iyi eğitilmiş ve kendine güvenen birlikler tarafından savunulan, yarımadaadaki en güçlü Osmanlı tahkimatının merkezine taarruz etmişlerdi.

Osmanlıların Seddülbahir savunması taktik seviyede bir bütündü ve 26. Piyade Alayı'nın sorumluluğundaydı. Alay bu bölgeyi 19 Ağustos 1914 tarihinde işgal etmişti ve sekiz ayı aşkın bir süredir savunma tahkimatlarını pekiştirmekteydi. Ayrıca, bu görev için direk topçu desteği, süvari, jandarma ve istihkâm sağlanmıştı. Bu dönem zarfında alay genellikle kıyı savunması siperlerinde iki tabur görevlendirirken, bir taburu da ihtiyatta bulunduruyordu.¹³⁵ Alayın askerleri 25 Şubat'ta, (dört askerin öldüğü ve on dört askerin yaralandığı) 3 Mart'ta ve 18 Mart'ta İtilaf kuvvetlerinin deniz taarruzları esnasında deniz topçu mermilerinin ateşine hedef oldu. Kan dökülse de, muharebe gören bu alayın taburları arasında moral yüksekti.¹³⁶

Osmanlı ordusunun takviyeleri 1915 yılının Mart ve Nisan aylarında intikal ederken, 25. Piyade Alayı'nın tümünü Anadolu yakasından Gelibolu yarımadasına getirmek mümkün oldu (böylece 9. Piyade Tümeni'nin bütün birlikleri bir araya geldi). Halil Sami bu alayı 26. Piyade Alayı'nın işgal ettiği bölgede ihtiyat birliği olarak görevlendirdi ve 21 Nisan'da 26. Piyade Alayı'nın tamamını kıyı savunması için Seddülbahir'e kaydırabildi.¹³⁷ Böylece İtilaf kuvvetlerinin işgali arifesinde Albay Halil Sami'nin emrinde, Gelibolu yarımadasının güney sahillerini savunacak tam eğitilmiş ve tam mevcutlu bir piyade alayı vardı. Özellikle genç alay komutanı Binbaşı Kadri 4 Ekim 1914'te daha önce irdelediğimiz Alçıtepe'deki topçu ateş plan tatbikatını yönetmişti ve aynı zamanda hem araziye hem de ilgili savunma planlarına çok vakıftı. (bkz. Harita 2.7.)

Binbaşı Kadri ve karargâhı 22 Nisan sabahı savunma koordinasyonunu tamamlamak için çalışmaya başladılar ve 24 Nisan 1915'te yürürlüğe girecek emirleri süratle yayınladılar. Binbaşı Kadri'nin yayınladığı alay emri on altı paragraf uzunluğundaydı ve askerlerinin savunma mevzilerini nasıl işgal edeceklerini ayrıntılı bir biçimde açıklıyordu.¹³⁸ Binbaşı Kadri topçu desteğine çok dikkat etmiş ve 150 mm'lik, 105 mm'lik obüsleri, sahra topçu bataryalarını ve 37 mm'lik seri atışlı topları piyade taburlarının direk desteğine vermişti. Binbaşı Kadri bu planları gösteren harekât taktik krokilerinin yaptırılmasını ve kendi komutanlarına olduğu gibi komşu kale komutanlığına da dağıtılmasını emretti. Ayrıca kendi ihtiyat taburu ile 25. Piyade Taburu'nun yerinde değişimini bizzat denetledi.

25 Nisan sabahı yapılan nihai planlama uyarınca, Binbaşı Kadri 3. Tabur'unu Seddülbahir'de, 1. Tabur'unu da (16 Ağustos 1914'te yeniden düzenlendiği için bazen 4. Tabur da deniyordu) Kumtepe'de savunma için mevzilendirdi. Merkezde ise 2. Tabur'un üç bölüğünü alay ihtiyatı olarak tutarken, bu taburun 6. Bölüğü'nü de batı kıyısında mevzilendirdi (böylelikle Seddülbahir ve Kumtepe mevzileri arasında irtibat kurmuş oluyordu). Kadri alay komuta yerini ve alay ihtiyatını Kirte Köyü'nde tesis etmişti. Binbaşı Kadri'nin topçu birliklerinin büyük bir bölümü, İtilaf kuv-

Harita 2.7 26. Piyade Alayı Ateş Planı, 4 Ekim 1914.

Notlar

- a Türk gözetleme yerleri muhtemel çıkarma koylarına hâkimdi ve bu gözetleme yerleri topçu mevzileriyle telefon, işaret flamaları ve haberciler aracılığıyla sürekli irtibat halindeydi.
- b Müstahkem mevki topçu birliğinin obüslerinden sağlanan ateş desteği Alçıtepe'deki gözetleme yerinden talep edilebiliyordu.

vetleri deniz topçu ateşinden bir ölçüde korunduğu yarımada'nın doğu yamaçlarında mevzilenmişti, fakat gözcüler yarımada'nın aşağı bölümüne hâkim, Alçıtepe'de kaldılar.¹³⁹ Kadri Binbaşı'nın alayının arkasında genel ihtiyat görevini almış olan 25. Piyade Alayı bekliyordu. Her ne kadar dengeli bir plan söz konusu olsa da, (1912'lere dayanan) tertiplenmedeki temel taktik varsayım, düşmanın karaya çıkmak için yarımada'nın uç kısmını seçeceği ve savaşı kuzeye ilerleyeceği esasına dayanıyordu.

9. Piyade Tümen Topçu Alay Komutanı Yarbay Ali yaklaşan muharebe için benzer şekilde son hazırlıklarını yapıyordu. Üç bataryayı 27. Piyade Alayı'na bağladıktan sonra elinde çeşitli çap ve türlerde kırk dört adet çeşitli topçu silahı mevcuttu ve bunlar tümen bölgesinin güneyinde bulunuyorlardı.¹⁴⁰ Bu topçu unsurlarının çoğu piyadenin direk desteğine verilmiş ve çıkarma sahillerinde mevzilendirilmişti.¹⁴¹

Toplar ve yeni mevzileştirilen piyade arasında koordinasyon artırıldı. Yarbay Mehmet Ali'ye ayrıca Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı yakınında bulunan iki adet 105 mm'lik ve bir adet 150 mm'lik obüs bataryaları için ateş önceliği verildi. Yarbay Mehmet Ali bu bataryalara verdiği emirde ilk önceliğin Çanakkale Boğazı'na girmeye çalışan İtilaf kuvvetlerine ait gemiler olduğu, bu tehlikenin söz konusu olmadığı durumda ise (arkalarında bulunan) İtilaf kuvvetlerinin Seddülbahir'e yapacakları çıkarma harekâtına karşı topçu desteği için hazırlıklı olmaları yolunda emirler vermişti. Ayrıca bütün topçu bataryalarına etkili olabilmeleri için piyade-topçu timlerinde teşkilat ve disiplinin gerekli olduğunu hatırlattı.¹⁴²

25 Nisan'da Anzak koyunda yapılan muharebe bir tesadüf muharebesi* ve Osmanlı ordusunun onu izleyen hazırlıksız taarruzu şeklinde gelişirken, Seddübahir'deki muharebeler İngilizlerin düşmanın mukavemet noktalarına yaptıkları direk taarruzlar olarak tanımlanmıştır. Buradaki muharebe daha ziyade Fransa'da cereyan etmekte olan muharebeye benziyordu ve bunun sonucunda çok şiddetli bir çarpışma söz konusu olmuş, çok fazla İngiliz zayıyatı ile sonuçlanmıştı. Ayrıca muharebedeki cesaretin karşılığında çok sayıda Victoria Haçı Nişanı** verilmişti. Kuzeye doğru ilerleyerek Alçıtepe'nin yüksek kesimlerini ele geçirmeyi hedefleyen İngilizler, düzenli ordu birlikleri olan 29. Piyade Tümeni'nin neredeyse bütün kuvvetlerini Gelibolu yarımadasının en ucuna çıkarttılar. Çok güçlü deniz topçu unsurları tarafından desteklenen büyük çaptaki kuvvet karşısında savunma yapan tek birlik, Binbaşı Mahmut Sabri komutasındaki 26. Piyade Alayı'nın 3. Taburu'ydu. (Bu alayın yeri için bkz. Harita 2.3.)

Bu taburun kıyı savunmasında görevli iki bölümü vardı (10. ve 12. Bölükler). Bu bölüklerin her biri iki takımını çıkarma koyları

* Hareket halinde ve muharebe hazırlığı tamamlanmamış bir kuvvetin, hakkında yeterli istihbarata sahip olduğu bir düşman kuvvetiyle çatıştığında ortaya çıkan muharebe şekli.

** Düşman karşısında üstün cesaret gösteren İngiliz Silahlı Kuvvetler mensuplarına verilen en yüksek kahramanlık nişanı. Prens Albert'in isteği üzerine 1856 yılında (Kırım Harbi sonrasında) Kraliçe Victoria tarafından oluşturulan bir nişandır.

olan İkiz Koyu'nu (X Koyu), Teke Koyu'nu (W Koyu) ve Ertuğrul Koyu'nu (V Koyu) gören alçak tepelerdeki (dikenli tel ve siperlerle tahkim edilmiş) mukavemet noktalarında mevzilendirmişlerdi. Her bölükteki üçüncü takım ise tepelerin ardında ihtiyattaydı. Binbaşı Mahmut Sabri tabur komuta yerini, iki piyade bölüğünü (9. ve 11. Bölükler) ve istihkâm bölüğünü genel ihtiyat olarak çıkarma kıyılarından yaklaşık bir km içeride bulunduruyordu. Bu mevzilenme, hazır ihtiyatın takviye ve karşı taarruz için mevzilendirildiği klasik bir savunma tertiplenmesiydi. Ayrıca taburun direk ateş desteği için Kirte'nin güneybatısında mevzilenmiş bir topçu bataryası vardı.

Beklenen İtilaf kuvvetleri çıkarması için alarma geçirilen Binbaşı Mahmut Sabri 23 Nisan 1915'te yaklaşan muharebeye hazır olmaları için taburuna yeni emirler gönderdi.¹⁴³ Mahmut Sabri takımlarını, düşman gemilerini ve çıkarma botlarını 200-300 metrelik menzile girince şiddetli ateş altına alabilecekleri mukavemet noktalarında mevzilendirdi. Binbaşı takımlarına düşmanın asıl taarruz yönünü öğrendiğinde ihtiyat birlikleri tarafından takviye edileceklerini bildirdi. Mahmut Sabri birliklerine cesur olmalarını ve sabırla hazırlıklarını yapmalarını söyledi. Bu bir "ölüm-kalım" emri değildi – Mahmut Sabri Harapkale'de taburun ilkyardım istasyonunun yerini tespit etti ve bunun dışında "ortadaki yolu" düşman ateşinden örtü sağladığı için Harapkale'ye gitmek için en iyi güzergâh olarak belirledi. Taburun askerleri bu emri 24 Nisan sabahı aldılar. Bu, İngilizlerin çıkarmasından evvel aldıkları son emirdi.

24/25 Nisan gecesi sakin ve mehtaplıydı. Hafif meltem ve dalgalara rağmen Türk nöbetçileri düşman gemilerini ve ara sıra da düşman uçaklarını duyabiliyorlardı. Saat 04.30'da İngilizlerin deniz bombardımanı üç yönden, bütün Türk savunmasını tamamen alarma geçirecek şekilde başladı. Binbaşı Mahmut Sabri, her ne kadar İngilizlerin gerçekten nereye çıkacağı konusunda şüphesi olsa da, bölük komutanlarının raporlarını beklemeye karar verdi ki bu raporlar 06.00 civarında eline ulaştı. Bu raporlar durumu daha fazla kavramasına hiç katkıda bulunmadı, fakat kendisi alay komuta yerine mevzilerini bombardımana tabi tutan deniz birlik-

lerinin gücü hakkında bilgi veren bir durum raporu gönderdi. Raporunu, “taburum hazırdır ve sonuna kadar savaşıacaktır” sözleriyle bitirdi.¹⁴⁴

Aynı anda 12. Bölüğün takımları kırkı aşkın filikanın sıra halinde Teke Koyu'na (W Koyu) doğru geldiğini tespit etmişti. Filikalar 400 metrelik menzile girince, Türklerin ağır makineli tüfekleri öndekilere ateşe başladı, fakat İngilizler kıyıya 40 metre yaklaşıp kadar piyadeler tüfekleriyle ateşe başlamadılar. Çıkarma koyun orta bölgesine, dolayısıyla önceden Türkler tarafından atışla dövülen kısmına yapılmıştı.¹⁴⁵ Saat 07.05'te ileri hattaki Türk takımı (gösteri ya da şaşırtma olmayan) gerçek çıkarmanın başladığını bildirdi.¹⁴⁶

Saat 06.00'da 10. Bölük askerleri Seddülbahir'de, Ertuğrul Koyu'nun (V Koyu) yakınlığında birçok filikanın arasında bir buharlı geminin (tadilat yapılmış kömür gemisi *River Clyde*) kıyıya yaklaşmakta olduğunu büyük bir şaşkınlıkla gördüler. Gemi 400 metrelik menzile girince, Türkler makineli tüfek ve hafif topçu ateşine başladılar. Saat 06.30'da yirmi düşman filikasıdan beşi ana gruptan ayrıldı ve Türkler bu filikaları şiddetli tüfek ateşine tabi tuttular. Kömür gemisi baştankara edildi ve Türkler, bu geminin içinde yüzlerce düşman askeri ve çok sayıda makineli tüfek olduğunu gördüler. Bölük komutanının emriyle, bu gemi Türk makineli tüfek ve piyade tüfeklerinin şiddetli ateşlerini mıknaş gibi üzerine çekti. Türk resmi harp tarihi *River Clyde*'dan Truva Atı diye söz eder.

Raporlar Binbaşı Mahmut Sabri'nin tabur komuta yerine saat 09.07'de ulaştı.

10. Bölük'ten gelen raporda *River Clyde* harekâtının başarısızlıkla sonuçlandığı bildiriliyordu.¹⁴⁷ Yine de Mahmut Sabri'ye göre, bu geminin varlığı Seddülbahir'in düşmanın asıl çıkarma bölgesi olduğunun işaretiydi ve (o sırada tabur ihtiyatında olan) 11. Bölüğe ileri gitmesini emretti. Bu, Mahmut Sabri'nin kritik sol kanadı için 300 silahlı asker demekti.¹⁴⁸ Bu arada ve eşzamanlı olarak düşman İkiz Koyu (X Koyu), Zığındere Koyu (Y Koyu) ve Morto Koyu'na (S Koyu) çıkıyordu. İngilizler böyle yaparak Türklerin akıllarını karıştırmayı, ihtiyatlarını dağıtmalarına ve ortaya

çıkarmalarına neden olmayı umuyorlardı. Bunlardan sadece Zığindere Koyu'na yapılan çıkarma 3. Tabur'un bölgesi dışında gerçekleşmişti.

Bu tehlikeli duruma elinde kalan 9. Bölük'le karşılık vermeyi düşünen Mahmut Sabri, Teke Koyu'nun kuzeyindeki tepeleri takviye etmeye karar verdi. 9. Bölük oradaki yüksek araziden İkiz Koyu'na hâkim olabilecekti. Bölüğüne acele etmesini ve durumu eski haline kavuşturmak için Karacaoğlan Tepe'de mevzilenmesini emretti.¹⁴⁹ Taburun hepsi o sırada muharebe için Binbaşı Mahmut Sabri'nin emrindeydi ve saat daha sabahın 10.00'uydu. Bununla beraber, daha önce takviye istemişti ve 26. Piyade Alayı o sabah saat 06.50'de (2. Tabur'a bağlı) 7. Bölüğü Kirte'den hareket ettirdi.¹⁵⁰ Mahmut Sabri başlangıçta bu bölüğü tabur ihtiyatı olarak planlamış ve yolda olan bölük komutanına acele etmesini bildiren bir mesaj göndermişti. Düşmanın yoğun ateşi altında ilerlerken görülmedik bir biçimde inisiyatif kullanan 7. Bölük komutanı bölüğünü derhal muharebeye sokup, İkiz Koyu'na çıkarma yapan düşmana taarruz etmeye karar verdi. Türkler bu hücumu, piyade bölüğünü İngiliz çıkarmasının kuzey kanadının karşısında mevziledirdiği için talihli bir karar olarak kabul etmişlerdir ve bunun sonucunda yarma harekâtı önlenmiştir.¹⁵¹

Çanakkale Savaşı'nı konu alan eserlerde açıklandığı gibi İkiz Koyu, Teke Koyu ve Ertuğrul Koyu'ndaki muharebeler çok kanlı olmuştur. Bu muharebeler İngilizlerin asıl taarruzunu Binbaşı Mahmut Sabri'nin çok iyi tahkim edilmiş savunmalarıyla karşı karşıya getirmişti. Arazinin hâkim bölgelerindeki mukavemet noktalarında bulunan Türkler, İngilizleri 25 Nisan gününün büyük bir bölümünde kıyıda tuttu ve İngilizler 10. ve 12. Bölüklerin mevzilerini ancak akşamın ilk saatlerinde ele geçirmeyi başardılar. Gün boyunca sürekli rapor ve emir akışı, savunma yapan Türklerle üst kademelerinin irtibatını sağladı.

Saat 09.30'da 26. Piyade Alay Komutanı Yarbay Kadri telefonla çok acil olarak 9. Piyade Tümeni'nden takviye istedi.¹⁵² Bunu Binbaşı Mahmut Sabri'nin bölgede giderek kötüleşen durumu anlatan rapor yağmuru takip etti. Türk resmi harp tarihi, Tümen Ko-

mutanı Albay Halil Sami'nin Seddülbahir'deki duruma müdahalede geciktiğini yazar.¹⁵³ "Nihayet" (resmi tarihe göre) saat 14.15'te, 9. Piyade Tümen karargâhı 25. Piyade Alayı'na (tümen ihtiyatı) 3. Taburu'nu karşı taarruz için görevlendirmesini emreder.¹⁵⁴ Anlaşılan Halil Sami dikkatini Arıburnu (Anzak koyu) çıkarmasına yoğunlaştırmıştı ve bu nedenle yegâne ihtiyatını tahsis etmek konusunda tereddüt geçirmişti.¹⁵⁵ Yine de, otuz dakika sonra, 3. Tabur'un askerleri Sarafim Çiftliği'nden yola çıkmışlardı. Kirte'den geçen tabur düşman deniz topçusunun ateşi altında yoluna devam ederek batıya, Saritepe Koyu'na döndü ve taarruz mevzilerini işgal etti.

Saat 14.00 civarında kalenin topları o sırada muharebeye iştirak etmiş bulunan iki tümenin topçu bataryalarının desteğinde ateşe başladıklarında, Yarbay Mehmet Ali'nin topçu ateşi koordinasyonu ve hazırlık çabaları etkisini göstermeye başladı. Beş adet 105 mm'lik obüs topu ile yine beş adet 150 mm'lik obüs topundan oluşan iki batarya Morto Koyu ve Saritepe Koyu'nu dövdüler.¹⁵⁶ Ayrıca 1913 yılında Bulgaristan'dan ele geçirilen birkaç adet 120 mm'lik obüs de 250 adet mermi attı.

Yarımadanın ucundaki Türklerin durumu giderek kötüleşiyordu. Saat 15.00'da Binbaşı Mahmut Sabri komutasındaki bütün kuvvetleri muharebeye soktuğunu ve Aytepe'deki durumun belirsiz olduğunu rapor ediyordu. Albay Halil Sami 25. Piyade Alayı'nın iki ihtiyat taburunu ve onların desteğindeki sahra topçu bataryasını hâlâ elinde tutuyordu ve bunlar elinde kalan biricik ihtiyat birlikleri olduğundan muharebeye iştirakleri için emir vermekte isteksizdi. Onlar muharebeye girdiğinde, Halil Sami sonucu değiştirme imkânını kaybetmiş olacaktı. Bununla beraber, elinde kalan son ihtiyatlarla Zığındere'den karşı taarruza geçmeye karar verdi ve kararını III. Kolordu'daki komutanına bildirdi.¹⁵⁷

Zayıat hızla artıyordu. İngilizlere karşı süngü hücumuna kalan 7. Bölük, bölük komutanı dahil birçok askerini kaybetti.¹⁵⁸ Halil Sami yine tereddüt etti ve pek anlaşılamayan nedenlerden dolayı (daha önce III. Kolordu'ya bildirdiği gibi) 25. Piyade Alayı'nın bekleyen taburlarına taarruz emirlerini hemen yayınlamadı.

Bu, Türklere çok pahalıya mal olan ciddi bir hataydı. Halil Sami'nin sabahın ilk saatlerindeki parlak başarısı gün içinde kayboluyor gibiydi.¹⁵⁹

Saat 17.40'ta Aytepe düştü ve komşu bölgede bulunan Gözcü-baba'daki mukavemet noktası taarruzun doğrudan hedefi haline geldi.¹⁶⁰ Kirte'nin kuzeyindeki topçu bölgesinde bulunan Halil Sami'ye her iki alaydan da bu taktik felaketi teyit eden ve ihtiyatları kısmi olarak muharebeye sokmanın hata olduğunu belirten yazılı raporlar ve telefon raporları gelmeye devam ediyordu. Saat 18.30'da Albay Halil Sami 25. Piyade Alayı'nın kalan iki ihtiyat taburunu ve makineli tüfek müfrezesini Teke Koyu'nda ve Seddülbahir'de mevzilendiren emirlerini gecikmiş olarak yayınladı. Halil Sami ayrıca o gece çok hızlı hareket edilmesini ve düşman çıkarma bölgelerine yaklaşılmasını emretti.¹⁶¹

Albay Halil Sami çok karmaşık olan tümen emrinde, 25. Piyade Alayı'nın 1. Taburu'nun iki bölüğünü ve makineli tüfek takımını o sırada Zığındere Koyu'da İngilizlere karşı gerçekleştirilecek gece taarruzu için ilerlemekte olan 3. Tabur'u takviye etmekle görevlendirdi. Halil Sami 1. Tabur karargâhına, kalan diğer iki bölüğüne ve makineli tüfek takımına, Mahmut Sabri'nin çok zor durumda olan 26. Alayı'nın 3. Taburu'nu takviye etmeleri için "sahili temizleme" emrini verdi.¹⁶² 25. Piyade Alayı'nın 2. Taburu ve iki bölük Eskihisarlık Koyu'nda bulunan 8. Bölüğü takviye için gönderildi ve kalan iki bölük bizzat Albay Halil Sami'nin geceyi geçirmeyi planladığı Yassitepe'de ihtiyatta tutuldu. Kesin olan husus, Albay Halil Sami'nin İtilaf kuvvetlerinin asıl çıkarma bölgesi konusunda emin olmaması ve bunun sonucunda kendini, çok az sayıdaki ihtiyat birliklerini bütün çıkarma sahillerini kapsayacak şekilde mevzilendirmek zorunda hissetmesiydi.

Halil Sami'nin belirgin biçimde durumun farkına varamamasıyla, Anzakların Arıburnu Koyu'na tek seferde büyük bir çıkarma yaptıklarını tespit eden Mustafa Kemal'in duruma çok iyi vakıf olması büyük bir tezat teşkil ediyordu. Ayrıca Halil Sami daha önceden 27. Piyade Alayı'nı (ya da kuvvetinin yaklaşık üçte birini) Mustafa Kemal'e bağlamış ve Seddülbahir'deki çıkarmalar karşı-

sında 9. Piyade Tümeni'ni sadece iki piyade alayıyla bırakmıştı. İngilizlerin Türkleri şaşırtmak amacıyla Seddülbahir'e birçok noktadan çıkarma yapma planları bu nedenle taktik seviyede çok başarılı olmuştu.

26 Nisan 1915 günü saat 01.00'da Binbaşı Mahmut Sabri'nin komuta yerine 25. Piyade Alayı'nın 1. Taburu'ndan haberciler geldi. Mahmut Sabri Aytepe'nin kaybedilen yüksek arazi kesimlerini tekrar ele geçirmek için çok acele bir plan hazırladı ve bu planı haberciyle tekrar tabur komutanına gönderdi. Mahmut Sabri'nin planına göre, 25. Piyade Alayı 1. Taburu'nun yeni birlikleri saat 02.30'a kadar direk taarruz mevzilerine ilerleyecek ve geceleyin Aytepe'ye karşı gerçekleştirecekleri süngü taarruzuna hazırlanacaklardı.¹⁶³ Mahmut Sabri en yüksek seviyede kontrolü sağlamak için, gelen 3. Bölük ile kendi 9. Bölüğü ve yine gelen 4. Bölük ile kendi 12. Bölüğü arasında irtibatı sağladı. Bu hareket, gelen birliklerin düşmanın ve taktik hedeflerin nerede olduğunun farkına varmalarını sağlamıştı. 11. Bölüğe Gözcübaba'yı geri alması emredilmişti. İki makineli tüfeğiyle gelmekte olan takım Aytepe'ye yapılacak ilerlemeyi destekleme görevini almıştı. En nihayet, gelen tabur komutanı bir piyade takımıyla Harapkale'de ihtiyatta kalması için emir almıştı. Mahmut Sabri'nin taarruzu saat 03.30'da başlayacaktı.

Gece süngü taarruzu planlandığı saatte başladı, fakat ilerleyen Türk piyadesi İngilizlerin tüfek, makineli tüfek ve el bombasından oluşan ateş duvarıyla karşılaştı.¹⁶⁴ Bunu hemen deniz topçusunun ateşi izledi. Mahmut Sabri ihtiyat takımını 3. Tabur komutanının emrine verdi. Muharebenin ibresi bir o yana bir bu yana dönüyor ve Mahmut Sabri sol kanadın başarısı hakkında çelişkili raporlar alıyordu. Her ne kadar İngiliz siperlerinin bazı kısımları ele geçirilmişse de, Mahmut Sabri'nin taarruzu bir saatlik bir muharebeden sonra başarısızlığa uğradı. Zorlu muharebenin ilk yirmi dört saati, Mahmut Sabri'nin yaklaşık 1000 kişilik taburundan 500'ü aşkın askerin ölmesiyle sona ermişti. Ancak taburun halen çökmemiş olması ve birliğini muhafaza etmesi dikkate değerdi.

Mahmut Sabri'nin taarruzu başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, olağanüstü azimli bir girişimdi. Onun muharebe emirlerinin,

yeni katılan birliklerin araziye tanıyan tecrübeli erlerin yardımıyla vaziyete hâkim olmalarını sağladığını gözden kaçırmamak gerekir. Bütünüyle ele alındığında Mahmut Sabri'nin planı mantıklıydı ve eldeki askerlerinden en yüksek düzeyde yararlanma olanağı sağlıyordu. Bu plan Türklerin bölük ve taburlarını bir alaydan diğerine karşılıklı emre vermede ne kadar esnek olabildiklerini göstermektedir. Mahmut Sabri 25. Piyade Alayı'nın bir taburuyla kendi 26. Piyade Alayı'nın bir taburunun birleştirilmesini çok kısa bir zaman zarfında halledebilmiştir. Ayrıca ilk yirmi dört saat boyunca duruma "hâkimiyeti" sağlamıştır. Mahmut Sabri'nin tek bir taburunun neredeyse on iki İngiliz taburuyla çarpışarak onları durdurduğunu düşündüğümüzde, başarısının harikulade etkileyici olduğunu görürüz.

Karşılaştırma ve Tahlil

Britanya ordusunun 29. Piyade Tümeni, Hindistan'daki garnizonlardan geri çekilen on bir muvazzaf* (on ikincisi Teritoryal-Gönnüllü Anavatan Ordusu-İskoç piyade taburuydu) piyade taburundan meydana gelmişti. Bu taburlar yerlerini ülkelerindeki Teritoryal Garnizonları'ndan gelen birliklere bırakarak, 1914 yılının sonbahar ve kış aylarında İngiltere'ye geri çekilmiştir. 29. Piyade Tümeni savaşta teşkil edilen son düzenli ordu tümenidir ve esas olarak Batı cephesi için planlanmıştır.¹⁶⁵

Neredeyse tamamen düzenli ordu birliklerinden oluştuğundan 29. Piyade Tümeni Çanakkale'ye gönderilen en iyi İtilaf birliği olarak nitelendirilmiştir ve diğerleriyle kıyaslandığında, gerçekten de öyleydi. Bununla beraber, 29. Piyade Tümeni sadece görünüşte tûmendi ve ciddi eksiklikleri vardı. Warwickshire'da alelacele teşkil edilmişti ve Anzak Tûmenleri gibi tugay ve tûmen seviyesinde eğitim yapma fırsatını hiçbir zaman bulamamıştı. Üstelik rakibi Osmanlılardan bütünüyle farklı olarak, 12 Mart 1915'te Kral V.

* Muvazzaf askerlerden oluşan orduya verilen addır. Düzenli Ordunun birlikleri savaşta ilk katılan birlikler oldukları gibi büyüyen ordunun da temelini oluşturmuşlardır.

George'un önünde yapılan tümen geçit töreninin dışında, tümen topçusu ve muhabere birlikleri –Osmanlı askerinden farklı olarak– Gelibolu çıkarmasına kadar asla piyade ile müşterek eğitim ve tatbikat yapmamıştı.¹⁶⁶ 29. Tümen komutanı Tümgeneral Aylmer Hunter-Weston her ne kadar tümenin gayriresmi harp tarihi içinde gözetilmişse de, ziyadesiyle atak ve inatçıydı ve modern savaşın taktik gerçeğini tam anlamıyla kavramamıştı.¹⁶⁷

1. Tabur'un (Lancashire Fusiliers) yaşadıkları, 29. Piyade Tümeni'nin taburlarının tecrübelerinin tipik bir örneğiydi.¹⁶⁸ Lancashire Fusiliers Taburu Hindistan'dan Ekim 1914'te ayrıldı ve 1. İrlanda Kraliyet Taburu (Royal Irish Rifles) ile görev değişiminde bulunmak için Aden'de kısa bir mola verdi. 2 Ocak 1915'te Avonmouth Rıhtımı'na (Bristol) çıktılar ve Nuneaton'daki (Warwickshire) kışlalara gittiler. Bütün erat kısa bir süre istirahat etti ve sonra yeni teçhizat ve üniformalarını kuşandılar. Burada yürüyüşle sınırlı kısa bir eğitim için zamanları oldu ve bu eğitimden sonra tabur 12 Mart'ta Rugby (Warwickshire) yakınlarında kral tarafından teftiş edildi. Tabur savaş için dört gün sonra tekrar gemilere bindi ve 27 Mart 1915'te Mısır'a vardı.

Nisan ayının ilk beş günü boyunca birlikler çıkarma harekâtında kullanılacak ikmal maddelerinin ve mühimmatın gemiden tahliyesi, gemiden çıkarma bölgesine yanaşma ve indirme tatbikatlarını icra ettiler. Ayrıca atış tatbikatı eğitimi için atış yerlerine gittiler.¹⁶⁹ Tabur 7 Nisan 1915 günü tekrar gemilere bindi ve Mondros'ta demir atmak üzere denize açıldı. Gemide kalan askerlerin çoğu mektup yazıyor ve teçhizatlarını temizliyorlardı, bu arada subaylar ise ellerindeki doğru olmayan Gelibolu haritalarını inceliyor ve adayı (Limni) geziyorlardı.¹⁷⁰ 24 Nisan 1915 gecesine 1. Tabur (Lancashire Fusiliers) Bozcaada'ya (Tenados) doğru açıldı ve Kraliyet Donanması harp gemilerine bindi. Ve ertesi gün şafak vakti küçük filikalarla Teke Koyu'na çıktılar.¹⁷¹

Düzenli birliklerin gösterdikleri taktik performanslar hep aynı değildi. Yarımadanın ucunda bulunan Teke ve Ertuğrul koyları ölüm tuzaklarına dönmüştü, bununla beraber taburlar kıyıya kadar kendilerine yol açtılar. Morto Koyu, İkiz Koyu ve Sarıtepe Ko-

yu'nda karşı koyan ya çok az birlik vardı ya da hiç yoktu ve piyade kolaylıkla sahile çıktı. Bununla beraber İngilizler bu bölgelerde başarıyı genişleterek daha içerilere giremediler. Muharebenin ilk yirmi dört saati boyunca Hunter-Weston Teke ve Ertuğrul koylarında çakılı kaldı.¹⁷² Tarihçi Travers, bu başarısızlığı düşmanın en zayıf noktasından ziyade en güçlü noktasına yoğunlaşan Britanya ordusunun komuta sistemindeki kurumsal bir özelliğe bağlamaktadır.¹⁷³ Bunun altını çizen Travers, sadece Sarıtepe'deki İngiliz askerlerinin mevcudunun Mahmut Sabri'nin tüm alayının mevcudundan fazla olduğuna, ancak İngilizlerin ilerleyemediklerine dikkat çekmiştir. Hunter-Weston *Euryalus* gemisinde kalırken, Tuğgeneral Marshall'ı kıyıda komutan olarak atamıştı.¹⁷⁴

Seddülbahir, 26 Nisan-1 Mayıs 1915

Britanya 29. Piyade Tümeni 26 Nisan sabahı piyadesini kıyıya çıkarmıştı ve topçusunu kıyıya çıkarmaya hazırlanıyordu. Bazı piyade taburları çıkarma esnasında çok büyük kayıplar vermişlerdi, fakat yine de tümen asıl hedefi olan Alçıtepe'yi ele geçirmek için içerilere doğru ilerlemeye niyetliydi. İlk saatler sakindi ve Türkler zamanı kendi geri bölgelerinde tali siper mevzileri hazırlamakla geçiriyorlardı. Saat 09.00'da İngiliz makineli tüfekleri Türklerin üzerine ateş açtı ve piyade de tepelere doğru kendine yol açmaya başladı. Türk mevzileri hâlâ Binbaşı Mahmut Sabri'nin kontrolü altındaydı. Elindeki sınırlı ve yorgun birliğiyle gün boyu İngiliz birliklerini zorlukla ilerleyecek hale getiren oyalama muhaberesine* girişti. Mahmut Sabri'nin taktik komutası altında üç piyade taburundan geriye kalan birlikler, bu mevcudun karşısında ise eksik kadrolu on dört İngiliz piyade taburu vardı. Yarımadanın aşağısında Mahmut Sabri'yi takviye edecek başka bir Türk birliği yoktu. Gün boyunca, Alçıtepe'nin yüksek kesimlerinde tesis edilen yeni

* Geri çekilme harekâtının bir çeşidi. Bu yöntemde zaman kazanmak için araziden fedakârlık edilir, yeterli neticeli muharebelere girişmeden düşmana azami zayıat verdirilir.

savunma hattına çekilmek amacıyla hazırlıklı geri çekilme gerçekleştirildi. Burada, Mahmut Sabri'nin hazırladığı tali siper hattında cephe istikrara kavuşmuştu. Günün sonunda Mahmut Sabri muharebe öncesi 1.128 olan subay ve er mevcudundan altı subay ve 630 asker kaybettiğini rapor etti.¹⁷⁵ Bununla beraber, düşmana 2.600 ila 3.000 kişi zayıat verdirdiğini tahmin ediyordu. Albay Halil Sami o gece III. Kolordu'ya 9. Piyade Tümeni'nin 25. ve 26. alaylarından on subay ve 1.887 asker zayıat verdiğini rapor etti.¹⁷⁶ Ancak takviye birlikler gelmek üzereydi.

Travers'a göre İtilaf birlikleri 27 Nisan günü çok daha fazla ilerleyebilirlerdi, çünkü "Liman von Sanders ve Türkler çıkarma harekâtına karşılık vermekte biraz gecikmişlerdi."¹⁷⁷ Aslında yardım gelmek üzereydi ve 26. Piyade Alayı'na gönderilen ve ilk takviye birliği olan Bursa Jandarma Taburu 27 Nisan günü yaklaşık öğle vakti cepheye ulaştı. Daha sonra 7. Piyade Tümeni'nden 20. Piyade Alayı Bolayır'dan başlayan çok zorlu bir yürüyüşten sonra ikinci vakti geldi. Bu alay çok tecrübeli ve çok iyi eğitimliydi.¹⁷⁸ Albay Halil Sami 20. Piyade Alayı'nı sağ kanadında kullanmaya ve geri kalan kuvvetlerini sol kanadındaki 26. Piyade Alayı'nın komutasında birleştirmeye karar verdi.¹⁷⁹ Günün ilerleyen saatlerinde, Binbaşı Mahmut Sabri'nin birlikleri mevzilerden alınırken yerlerini 20. Piyade Alayı aldı ve Binbaşı Mahmut Sabri'nin birlikleri 26. Piyade Alayı'nın bölgesinde tekrar mevziletiler. Özetle 9. Piyade Tümeni'nin şu anda Gelibolu yarımadasının batısında 3.000'i aşkın askerden oluşan yeni bir alayı ve doğusunda denk güçte karma bir alayı vardı.

27 Nisan'daki nispi sükûnetten yararlanmak isteyen Albay Halil Sami, İtilaf birlikleri elde ettikleri avantajları takviye etmeden yeni birlikleriyle mevzi bir taarruza karar verdi.¹⁸⁰ Halil Sami düşman siperlerini ele geçirmek amacıyla 20. ve 26. Piyade alaylarıyla gece süngülü taarruza geçilmesini emretti. Amacı İtilaf birliklerini siperlerinden söküp atmaktı ve taarruzu 28 Nisan günü saat 01.00'da uygulamak üzere planladı. Halil Sami taarruz eden alayların istihkâm bölüklerini beraberlerinde getirmelerini ve savunma siperlerinin tahkimatlarının şafak söküne kadar bitirilmesini emretti.

Tümen emri komuta zincirine dağıtılmıştı ama “ayrıntılara boğulmuştu.”¹⁸¹

Taarruz emriyle çatışan önceki emirlere ve taktik tertiplenmeye ilişkin çok fazla karmaşa vardı. Özellikle yeni 20. Piyade Alayı’nın komutanı, üç taburundan birisi daha önce Albay Halil Sami tarafından tümen ihtiyatı olarak görevlendirildiği için endişeliydi. Tümen bu sorunu, 20. Piyade Alayı komutanına 25. Piyade Alayı’nın 3. Taburu’nun komutasını vererek çözdü. 26. Piyade Alayı 2. ve 3. Taburlarını kadrosunda tuttu ve ayrıca kendisine 25. Piyade Alayı’nın 1. Taburu ve Bursa Jandarma Taburu bağlandı. Bu değişiklikler akşamleyin gerçekleştirildi ve epeyce geciken nihai taarruz emriyle sonuçlandı. Sonuçta muharebe öncesi hazırlıkları eksik kalmış ve bazı birliklere taarruzun başlamasından ancak bir saat önce haber verilmişti.¹⁸²

Taarruz zamanında başlamış, ancak tümen harekâtı çok acele koordine ettiğinden kötü bir şekilde düzenlenmişti. Çok zor bir gece taarruzu için gerekli hazırlıklar (yol keşfi, tatbikatlar, birliklerin istirahati) eksikti. Sonuç, tahmin edilebileceği gibi, İtilaf birlikleri üzerinde pek etkili olamayan başarısız bir taarruz olmuştu.¹⁸³ Aslında Türk taarruzu İtilaf kuvvetlerinin 28 Nisan günü saat 08.00’da başlayacak büyük taarruzunu tereddüte sevk etme konusunda başarısız olmuştu.

Tümgeneral Hunter-Weston komutasındaki İtilaf birlikleri 27 Nisan gününü Kirte Köyü’nü ele geçirmek amacıyla tasarlanan kolordu seviyesindeki taarruz için hazırlık yaparak geçirdiler. Hunter-Weston’ın emrinde on dört Britanya piyade taburu ve beş Fransız taburu vardı. Her ne kadar kıyıdaki sahra topçu birliği azsa da, müşterek İtilaf donanmasının topları emrindeydi. Albay Halil Sami’nin elinde muharebeye girmiş, yorgun on piyade taburu vardı, fakat 5. Piyade Tümeni’ne bağlı 15. Piyade Alayı’ndan yeni 2. Tabur ve 7. Piyade Tümeni 19. Piyade Alayı’ndan iki tabur kuzeyden geliyorlardı. Bu takviye birlikleri Türklere düşmanları karşısında eşit şans vermişti.

Gece düzenlenen süngü hücumunun başarısızlığına rağmen fikrinden caymayan Albay Halil Sami askerlerine yeni muharebe

emirleri yayınladı. Emirleri “geceleyin süngü hücumunda dağılan taarruz kuvvetleri savunma hatlarına geri çekilecektir” şeklindeydi.¹⁸⁴ Albay Halil Sami 20. Piyade Alayı’nı batı kanat komutanlığına, 26. Piyade Alayı’nı da doğu kanat komutanlığına bağladı (böylece cephesini ikiye bölmüş oluyordu). Ondan sonra 19. Piyade Alayı’nın gelen taburlarının ve makineli tüfek müfrezesinin 20. Piyade Alayı’nın doğu kanadındaki savunma hattında mevzilenmelerini emretti. Ayrıca Bursa Jandarma Taburu da 19. Piyade Alayı’na bağlandı ve 15. Piyade Alayı’nın 2. Taburu Kirte Köyü yakınında ihtiyatta kaldı. Albay Halil Sami birliklere muharebe için gerçekleştirilen yeniden teşkilatlanma faaliyetinin çok süratli bir biçimde yerine getirilmesi talimatını verdi ve siperlerin “sonuna kadar” savunulmasını emretti.¹⁸⁵ Albay Halil Sami en son olarak alay komutanlarına işgal ettikleri mevzilerin tatbik krokilerini Yassitepe’deki komuta yerine getirmelerini emretti.

Yeni gelen birlikler güzergâhları hakkında çelişkili bilgiler aldıklarından büyük bir karışıklık vardı. Bunun nedeni Alçıtepe’nin güneyindeki yolların İtilaf birliklerinin denizden yaptıkları bombardımanlar nedeniyle tehlikeli olmasıydı. Bu tehlikenin varlığı yürüyüş cetvellerinin “eksantrik” görünmesine neden oluyor ve şaşırان birlikler, güzergâhı belirleyen gözden geçirilmiş yürüyüş cetvelleri kendilerine ulaşana kadar dolanıp duruyorlardı.¹⁸⁶ Bu durum onları yaklaşık üç saat geciktirmişti. Yine de 19. Piyade Tümeni’nin öncüleri saat 04.00 sularında Yassitepe’yi geçtiler ve 28 Nisan 1915 günü, saat 07.00’da cepheye vardılar. Takviye birlikleri zorlukla ileri siperlere sızmaya başladılar. Ayrıca diğer birlikler de ileri hareketlerine devam ediyordu ve Albay Halil Sami iki ağır makineli tüfek müfrezesini ileri bölgedeki alayların emrine verdi.

9. Piyade Tümeni’nin topçu unsurları merkezde cephenin sağ ve sol kanadını destekleyecek şekilde iki gruba ayrılarak tekrar düzenlendiğinden, topçu ateş desteği için Alçıtepe’deki ateş kontrol merkezi tadil edildi. Türk resmi harp tarihine göre, bütün topların tek bir tabur komutası altında batı kanadını (20. Piyade Alay bölgesi) destekleyecek şekilde düzenlenmesi, “esnek bir dü-

zenleme” tarzıydı.¹⁸⁷ Böylelikle bu komutanlık harekât bakımından Alçıtepe’deki gözetleme ve komuta yerinden ayrıldı ve Yassitepe’de yeniden teşkil edildi. Doğu kanadında (26. Piyade Alay bölgesi) ise Alçıtepe gözetleme ve komuta yeri faal halde kaldı ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’na bağlı ağır topçu grubunun takviyesiyle güçlendirildi.¹⁸⁸ Bu çok ihtiyaç duyulan takviye, tümen topçusuna yirmi dört adet top desteği sağlamış oldu.

İtilaf birlikleri 28 Nisan günü saat 08.00’da taarruz ettiklerinde Halil Sami’nin savunma hazırlıkları bütünüyle tamamlanmış değildi. III. Kolordu’nun Mustafa Kemal’in Anzakları denize dökme girişimini Osmanlı ordusunun asıl taarruzu olarak belirlemesi işleri daha da kötüleştirdi.¹⁸⁹ Her ne kadar Esat Paşa Anzakları püskürttüktan sonra Seddülbahir’deki kıyıbaşına taarruz etmeyi planladıysa da, Mustafa Kemal’in taarruzu Halil Sami’nin çarpışmasını tali duruma düşürmüştü ve sonuçta Mustafa Kemal’den daha az destek ve takviye almıştı. Halil Sami III. Kolordu’ya morallerinin çok yüksek olduğunu, fakat birliklerin henüz hazırlıklarını tamamlayamadığını bildirdi. Ayrıca takviyelerin ardının kesilmesinden endişe ediyordu.¹⁹⁰

Hunter-Weston’ın taarruzu alelacele koordine edilmişti ve taarruzda İngilizlerin düzenli ordu birlikleri, Hintli birlikler, Kraliyet Deniz piyadesi ve Fransızlar görev almışlardı.¹⁹¹ Taarruz yeterli sahra topçu desteğinden yoksundu (sahilde sadece yirmi sekiz sahra topu vardı) ve hiç tatbikat yapılmamıştı. Britanya 29. Piyade Tümeni’ne kuzeye doğru ilerleyip Kirte ve Yassitepe’yi ele geçirmeleri emredilmişti, Fransızlar da İngilizlerin sağ kanadını korumak için taarruz edeceklerdi. Bu hedefler bir kez ele geçti mi, Hunter-Weston doğuya dönüp Alçıtepe’yi (İngilizler bu tepeye Achi Baba diyorlardı) ele geçirmeyi planlıyordu. 1915 yılının standartları göz önüne alındığında, bu plan taktik olarak karmaşıktı, üstelik çokuluslu bir koordinasyon gerektiriyordu.¹⁹²

On taburu aşkın İngiliz piyadesi 20. Piyade Alayı’nın ileri mevzilerine karşı hücumla kalktı. Birçok noktada siperleri yardılar fakat karşılarına hemen Osmanlı ordusunun mevzii olarak tertiplen-

miş takım büyüklüğünde ihtiyat birlikleri çıktı. Bununla beraber bu mevzi ihtiyat birlikleri Kraliyet Deniz topçusunun ateşiyle çok kısa sürede imha edildi ve Osmanlı alay komutanı 9. Piyade Tümen ihtiyatlarının serbest bırakılmasını talep etti. Halil Sami saat 10.00'da ihtiyat birliği olan 15. Piyade Alayı'na bağlı 2. Tabur'a muharebeye katılmasını emretti.¹⁹³

İtilaf birliklerinin taarruzları Türklerin sağ kanadında başarılı oldu. Hattın bu bölgesi 25 Nisan günü mağlup olan 25. ve 26. Piyade Alaylarının yorgun askerleri tarafından tutuluyordu. Saat 11.30'da bölge komutanı raporla düşmanın hücumları sonucunda cephenin çökmekte olduğunu ve erlerinin ileri siperlerden çekilmeye zorlandığını bildirdi. Bölge komutanı hemen hemen bütün ihtiyatları muharebeye sokmuştu ve çok acil yardım istiyordu.¹⁹⁴ Halil Sami bu talebe 19. Piyade Alayı'na cephenin 5 km gerisinde olan mevzilerinden ileri atılmaları emrini vererek cevap verdi. Bu alay, ileri hareketleri sırasında kendilerini yavaşlatan ve zayıf vermelerine neden olan ağır deniz topçu ateşine maruz kaldı.

Böylece Osmanlı 9. Piyade Tümeni öğle civarında çok zor duruma düştü ve Halil Sami, Alçıtepe-Yassitepe hattına çekilme kararı aldı. Bu konudaki emirler alay komutanlarına gönderildi.¹⁹⁵ Bununla beraber, Türklerin şansına, alay komutanları mevzilerinden geri çekilmeye henüz hazır değildiler ve aslında 20. Piyade Alayı komutanı geri çekilme emrini bölük komutanlarından saklamıştı. Doğu bölgesinde korkusuz Binbaşı Mahmut Sabri çok acele olarak bir araya toplanan ihtiyat kuvvetlerinin başına getirilmişti. Mahmut Sabri saat 15.00'da bölük çapında bir karşı taarruz başlattı. Aynı anda, gecikmiş bulunan 19. Piyade Alayı saat 13.00'da Üçtepe'deki kısa bir tertiplenmeden sonra yetişti ve Mahmut Sabri'nin askerlerinin sağ tarafından zamanında bir süngü taarruzuna kalktı. Bu hücumlar Osmanlı topçu birlikleri tarafından çok iyi desteklendi ve "ateş ve hedef planlarıyla çok büyük başarılar elde edildi."¹⁹⁶ Bu karşı taarruz Hunter-Weston'ın taarruzunun ölüm çanıydı ve "yorgun ve düzensiz" İtilaf birlikleri geri çekilmeye ve tahkimata başladılar.¹⁹⁷ Bu, Seddülbahir'deki Gelibolu muharebelerinin ilk safhasının sonuydu.

III. Kolordu'daki Faaliyetler

Batı'nın Çanakkale Savaşı'na ilişkin harp tarihi Osmanlı komuta yapısının iki seviyesine odaklanır: Taktik seviye (tümen ve aşağısı) ve stratejik seviye (ordu ve yukarısı). İngiliz, Avustralyalı ve Almanların konuyla ilgili eserlerinde Osmanlı ordusunun muharebelerde harekât seviyesindeki (ya da kolordu seviyesindeki) faaliyetlerinin ayrıntılı olarak incelenmesine hiç rastlanmaz. Burada söz konusu edilecek olan Esat Paşa komutasındaki III. Kolordu'dur.¹⁹⁸

III. Kolordu, 1910 yılında ordunun yeniden düzenlenmesi talimatları çerçevesinde alınan kapsamlı değişiklik kararlarının sonucunda, Ocak 1911'de Kırkkilise'de (Kırklareli) teşkil edildi.¹⁹⁹ 1912-13 yıllarında cereyan eden Balkan Savaşları'na iştirak eden kolordu, Trakya harekât alanında gerçekleşen bu savaşın bütün önemli muharebelerine katılarak kendini kabul ettirdi. Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını mahveden bir savaştan teşkilat açısından noksansız çıkan tek kolorduydu. (III. Kolordu savaşa 7., 8. ve 9. Piyade Tümenleriyle başlamış ve savaşı aynı tümenlerle bitirmiştir.) Savaş sırasında kolordu barış dönemi merkez üssü olan Çorlu'dan 70 km'den fazla uzaklaşmamıştı. Sonuç olarak, III. Kolordu 1913 yılında ne büyük bir intikale katılmak ne de yeniden teşkilatlanmak zorunda kaldı. Böylece III. Kolordu 1914 yılında Osmanlı ordusunun on üç kolordusu içerisinde sırf harekât ve eğitimle ilgilenebilen tek kolorduydu.

Aralık 1913'te ordunun yeniden teşkilatlanmasının etkileri II. I. Kolordu'yu daha da geliştirdi. Bu reformlar ihtiyat kolordularının ve tümenlerinin yapısını lağvetmiş ve Osmanlı ordusunun piyade tümenlerinin kadrolarının başlangıçta tecrübeli erlerle dolmasını sağlamıştı. 9. Piyade Tümeni'nin seferberliği ordunun 1914 yılı genel uygulamalarının tipik bir örneğiydi. Ağustos 1914'te mevcut erlerin dörtte biri faal görevdeydi; bu askerlerin çoğunluğu yeni askere alınmıştı ve temel eğitime tabi tutuluyordu. Seferberlikte, alayları sefer durumuna yükseltmek için gerekli sayıda insan silah altına alındı. 1914 yılı yaz mevsiminde tecrübeli

ihtiyat askerlerinin toplandığı merkezler (en azından İngilizlerle karşılaştırıldığında) benzersizdi, çünkü toplanan askerlerin çoğu son Balkan Savaşları'na iştirak etmiş, muvazzaf hizmetten yeni terhis edilmişlerdi. Özellikle 7. ve 9. Piyade Tümenleri atak ve yetenekli komutan Mahmut Muhtar Paşa komutası altındayken büyük Kırklareli, Pınarhisar-Lüleburgaz ve Birinci Çatalca gibi muharebelerde çok iyi savaşan birlikler olarak ün kazanmışlardı.²⁰⁰ Bu yüzden, tümenleri ele aldığımızda erlerin büyük bir bölümü sadece savaşta tecrübe kazanmış askerler değildi, aynı zamanda muhteşem gözüyle bakılan birliklerin mensuplarıydılar. 1914 yılında III. Kolordu Osmanlı ordusunun tartışmasız en tecrübeli ve en hazırlıklı kolordusuydu.

Tuğgeneral (Mirliva) Esat Paşa 10 Aralık 1913'te III. Kolordu komutanlığını üstlendi.²⁰¹ Yunanistan'daki esaretten 2 Aralık'ta henüz dönmüştü ve imparatorlukta Yanya Kahramanı olarak büyük ilgi görmekteydi. Esat Paşa'nın ne Türkçede ne de İngilizcede kapsamlı bir biyografisi vardır ve oldukça gölgede kalmıştır. Her ne kadar Çanakkale Savaşı'nın başlıca karakterlerinden birisi olsa da, karşı konmaz karizmasıyla Mustafa Kemal'e ve yetenekli Liman von Sanders'e odaklanan Batılı tarihçiler ve yazarlar Esat Paşa'yı gözden kaçırmıştır. Bununla birlikte, Esat Paşa 25 Nisan 1915'te muharebe meydanında III. Kolordu'ya komuta ediyordu ve Gelibolu'da başlangıçtaki Türk harekâtının durumuyla, buna verilen karşılıktan sorumluydu.

1862 yılında Yanya'da doğan Esat 1884'te Harbiye Mektebi'ne girdi ve daha sonra alayda görev yaptı.²⁰² 1887'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne girdi ve 1890 yılında mezun oldu. Erkân-ı Harbiye'de elde ettiği başarı o kadar olağanüstüydü ki (askeri sicilinde Almanca, Fransızca ve Rumence bildiği belirtiliyordu), Prusya Harp Akademisi'nde okumak için 10 Kasım 1890'da Almanya'ya gitti. 27 Mayıs 1894'te mezun olarak Türkiye'ye döndü. Binbaşı olarak Osmanlı Genelkurmayı'na tayin oldu, fakat 1895'te yarbaylığa terfi etti ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne tayin oldu. 1897 yılında albay oldu ve alay komutanı olarak Yunan Savaşı'na katıldı. 1899 yılında dönüşünü müteakip, Harbiye Mekte-

bi Ders Nazırlığı'na atandı. 1901 yılında tuğgeneral (mirliya) oldu ve sonraki birkaç yılını Osmanlı Genelkurmayı'nda geçirdi. 1908 yılında Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı oldu ve 1909 yılında Colmar von der Goltz'a ünlü teftiş gezisinde eşlik etti. Esat Paşa 1910 yılında Askeri Şura Piyade Encümeni Başkanlığı'na atandı ve 1911 yılında kısa bir süre Nizamiye 5. Gelibolu Tümeni'ne, daha sonra da Balkanlar'da 23. Piyade Tümeni'ne komuta etti.

26 Eylül 1912'de, Birinci Balkan Savaşı'nın başlangıcında aniden tümen komutanlığından alındı ve Bağımsız Yanya Kolordusu'na tayin edildi. Yanya Kolordusu ve kalesi, Osmanlı ordusunun Batı Makedonya ve Arnavutluk savunmasının kilit unsuruydu. Takviye birlikler geldiğinde altı tümeni barındıracak hale gelebilen kolordu büyüklüğünde garnizonu olan kale, modern ve kendine yeterliydi. Savaş süresince Yunan Epir Ordusu'nun şehri kuşatması esnasında Esat Paşa çok başarılı bir savunma sergiledi. Esat Paşa'nın şehrin kuşatması sürerken kolordu komutanlığı seviyesinde gösterdiği giderek artan başarı kayda değerdi. Esat Paşa'nın komutasının belirleyici özelliği, kritik araziye elde tutmak amacıyla çok süratli bir şekilde tümen büyüklüğünde geçici birlikler teşkil edebilme kabiliyetiydi. Özel olarak oluşturulan bu grupların başına kıdemli subaylar atanıyor ve bu gruplar özel taktik görevlere uygun hale getiriliyordu. Esat Paşa kendisinininkilerden sayıca üstün birliklerin taarruzlarını püskürtebildi ve aynı zamanda modern savaş anlayışını geliştirdi. Her ne kadar Osmanlı ordusunun bozgununda teslim olmak zorunda kaldıysa da, Esat Paşa savaştan gerçek bir Osmanlı kahramanı olarak çıktı ve esaretten Türkiye'ye döndüğünde paşa unvanıyla ödüllendirildi.²⁰³ 25 Nisan 1915'te Esat Paşa on altı ayı aşkın bir süredir III. Kolordu'ya komuta etmekteydi ve ayrıca Balkan Savaşları'nda kolordu seviyesinde altı aylık komutanlık tecrübesi vardı.

Esat Paşa'nın fotoğraflarında dede gibi görünmesi faal tabiatını, atak ve sert komuta tarzını gizliyordu. Üst rütbeli Osmanlı subaylarına büyük bir hayranlık beslemeyen Liman von Sanders, Esat Paşa'yı "azimli ve uzak görüşlü" ve "şövalye ve yiğit" diye tanımlamıştı.²⁰⁴ 2 Ağustos 1914 günü saat 02.45'te Osmanlı ordu-

sunun seferberlik emrini yataktan kalkarak bizzat okuması bir anekdot olarak anlatılmakla birlikte, Esat Paşa'nın kişiliğini yansıtır.²⁰⁵ Nesnel performans ölçüleriyle ele alındığında, Esat Paşa'nın III. Kolordusu Osmanlı ordusunun on üç kolordusu içerisinde yirmi iki günlük seferberlik çizelgesine uyan tek kolordu oldu.²⁰⁶ Ağustos ayının sonlarında kolordu Tekirdağ (Rodosto) civarında yığınak yaptı. 9. Piyade Tümeni 9 Eylül 1914'te Gelibolu'ya hareket etti ve 7. Piyade Tümeni 29 Ekim'de Gelibolu'daki mevzilerini işgal etti, Esat Paşa'nın karargâhı da müteakiben 4 Kasım'da intikal etti.²⁰⁷ 9. Piyade Tümeni Çanakkale Boğazı girişi savunması için Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na bağlanırken, III. Kolordu Bolayır ve Saros Körfezi'nin kontrolünü üstlendi.

Esat Paşa 8 Kasım 1914'te III. Kolordu birlikleri için eğitim kılavuzu yazdı ve yayımladı.²⁰⁸ Birliklerin gözetleme teknikleri, muharebe ve olay yeri raporlama usulleri, alarm tatbikatları, muharebe düzeni tatbikatları, jandarma ile koordinasyon ve taktik aldatma tedbirleri eğitimlerini yapmasını istedi. Esat Paşa'nın birlikleri bütün kış boyunca savaşa hazırlandı. 25 Şubat ve 18 Mart deniz taarruzları Çanakkale Boğazı'na yapılacak büyük İtilaf çıkarmasının eli kulağında olduğu hissini artırmıştı.

7 Nisan'da Liman von Sanders 9. Piyade Tümeni'nin denetimini yeniden III. Kolordu'ya verdi ve Esat Paşa'yı yarımadayı savunmakla görevlendirdi.²⁰⁹ Esat Paşa hemen hazırlığa başlayarak, üç piyade tümeninden ikisini (7. ve 9. Piyade Tümenleri) yeniden düzenlenmiş kıyı savunma bölgelerinde görevlendiren ve ihtiyatta görev alan alayları belirleyen emirleri yayınladı.²¹⁰ Ayrıca tümen komutanlarına topçu birlikleriyle ateş destek koordinasyonunda bulunmaları ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ile topçu eğitimi yapmaları konusunda talimat verdi. Esat Paşa Mustafa Kemal'in 19. Piyade Tümeni'ni genel ihtiyatta bıraktı ve Mustafa Kemal'e Gelibolu'da ya da Anadolu yakasında muharebeye hazır olması talimatını verdi. Daha da önemlisi, birliklerin yaklaşan muharebeye kendilerini nasıl hazırlayacakları konusunu eğitim kılavuzuna dahil etti. Esat Paşa birliklerin tahkimatlarda gece ve gündüz prova yapmalarını emretti. Birliklerin haftada üç gün ihtiyat

bölgelerini çok süratli bir şekilde terk ederek muharebe meydanı mevzilerini işgal etme tatbikatı yapmalarını emretti (bu tatbikat da gece ve gündüz icra edilecekti). Esat Paşa özellikle 9. Piyade Tümeni'nin Sarafim Çiftliği'ndeki ihtiyat birliği olan 25. Piyade Alayının harekâtlar için geceleyin Seddülbahir'e rahat yürüyüş* tatbikatı icra etmesi ve sonra ertesi gece dönmesi talimatını verdi.²¹¹ Esat Paşa ayrıca kıyı gözetleme görevindeki birliklerin yorgun olmalarından endişeliydi ve komutanlara bu askerleri sık sık dönüşümlü olarak dinlendirmeleri için talimat verdi. Muhabere konusunda endişeliydi ve tümenleriyle bağımsız birliklerine sık sık mesaj gönderme eğitimi yapmalarını emretti, bunun için seçilmiş bir subayın bu konularda uzmanlaşmasını istiyordu. Ayrıca birliklerine muhaberede sorun olduğunda telefonla, yazılı raporla, atlı haberciyle, ışık ve flama ile haberleşmeleri konusunda hazırlıklı olmaları talimatını verdi. Talimatlarını askerlerin yürüyüşler esnasında iyi beslenmeleri ve karargâhının Gelibolu'da tesis edildiği uyarısıyla bitirdi.

Esat Paşa Nisan ayının başlarında Gelibolu yarımadasının nüfusuyla ilgilenmeye başladı. Osmanlı Genelkurmayı Birinci Balkan Savaşı'ndaki (1912) Çatalca Muhaberesi'nden önce orduya Trakya'daki Hristiyan nüfusu tahliye etmesini emretmişti.²¹² Bu tahliyenin nedeni, Türklerin Osmanlı ordusunun geri bölgelerinde yaşayan çok sayıda Rum ve Bulgar Hristiyan nüfusun isyan çıkartabileceğini, taarruz eden Bulgar ordusuna doğrudan ya da dolaylı olarak yardım edeceğini hissetmeleriydi. Gelibolu yarımadası 1912 yılında olduğu gibi ordu için tehdit oluşturduğu düşünülen binlerce Rumun tarihi yurduydı. 10 Nisan 1915'e kadar Esat bu nüfusun çoğunu Anadolu yakasındaki köylere tahliye etmişti.²¹³ Toplam olarak 22.000 Rum yarımadadan tahliye edilmişti.

25 Nisan 1915 günü saat 03.00'dan itibaren III. Kolordu karargâhına sürekli olarak muharebe raporları yağmaya başladı. Daha önceden açıklandığı gibi, Esat Paşa'nın karargâhı bütün bu ra-

* Eratın uygun adını bırakmasına, konuşmasına, türkü söylemesine müsaade edilen yürüyüş.

porları Beşinci Ordu karargâhına gönderiyordu. Anzak çıkarmasının şekli ve kapsamı birkaç saat içerisinde belli olmaya başlayınca, Esat Paşa Arıburnu'na yapılan çıkarmanın yarımadanın güney ucuna savunma önceliği veren ilk planı tehlikeye soktuğundan endişelenmeye başladı.²¹⁴ Esat Paşa, Liman von Sanders'e harita ve kroki üzerinde bilgi vermek ve takviyeleri güneye kaydırmayı önermek amacıyla saat 08.00 civarında arabasına atlayıp Gelibolu'dan Bolayır'a yola çıktı. Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders'i Bolayır Mevzileri'nin tahkimli merkez siperlerinde İtilaf kuvvetlerinin Saros Körfezi'ndeki şaşırtma harekâtlarını gözlerken buldu. Esat Paşa, Liman von Sanders'ten 7. Piyade Tümeni'ni serbest bırakmasını talep etti ancak Sanders bu teklifi reddetti; bununla beraber Beşinci Ordu Komutanı Arıburnu Koyu'na yapılan çıkarmalara öncelik vermeye razı oldu.²¹⁵ Ondan sonra Liman von Sanders Esat Paşa'ya gemiyle Maydos'a gitmesi ve yarımadanın güney kısmının komutasını alması talimatını verirken, kendisi de İngilizlerin Saros Körfezi'ne yapmakta oldukları çıkarmanın şaşırtma harekâtı olup olmadığını değerlendirmek için Bolayır'da kaldı.²¹⁶

Esat Paşa acele bir emirle 7. Piyade Tümeni'ne yerlerinde kalmaları talimatını verdi, ama III. Kolordu karargâhının Maydos'a (Eceabat) intikal ettiğini bildirdi. Ayrıca tümeni şayet emir verilirse çok süratli bir şekilde güneye harekete hazır olmaları konusunda uyardı.²¹⁷ Gelibolu'ya döndü ve saat 11.00'da 62 numaralı Şirket-i Hayriye vapuruyla Gelibolu'dan Maydos'a doğru yola çıktı. Maydos'a geldi ve saat 14.00'da karargâhını kurduğu Arıburnu Cephesi yakınlarında bulunan Maltepe'ye doğru yola devam etti.²¹⁸ Esat Paşa ikinci vakti Maltepe'de 9. Piyade ve 19. Piyade Tümenlerini Arıburnu Cephesi'nde tertiplemek amacıyla tümen arahatlarını değiştirerek muharebeye en büyük katkıyı sağlamış oldu (bkz. Harita 2.3 ve önceki metin). Bu, Mustafa Kemal'in Arıburnu Cephesi Komutanlığı'nı resmi hale getiriyordu.

Esat Paşa'nın muharebenin bu safhasındaki eylemleri o zamana göre olağanüstü modern bir komuta ve kontrol anlayışını yansıtıyordu. Esat Paşa on iki saatlik bir zamanda düşmanın asıl niyetini tespit etmiş, birliklerin çok başarılı müfrez karşı taarruz teklif-

lerini onaylamış, Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders'i durum hakkında bilgilendirmiş, takviye talep etmiş, muharebenin en hararetli anında tümen bölgelerini yeniden düzenlemiş ve III. Kolordu'nun asıl taarruzunu bizzat denetleyebileceği kritik noktaya gitmişti. Müfrez yüksek komuta döneminde Esat Paşa olağanüstü faaldi, eylem ve kararları modern taktik dinamik anlayışı yansıtıyordu.

Osmanlı Ordusunun Taktik Olarak Yeniden Düzenlenmesi, Anzaklar, 5 Mayıs 1915

1915 yılının Mayıs ayı başında Osmanlı III. Kolordusu kendisini iki ayrı cephede, Arıburnu ve Seddülbahir'de savaşırken buldu; komutası altında muharebeye katılan alayların toplamı yedi piyade tümenini aşmıştı. Yarbay Mustafa Kemal Anzak bölgesindeki küçük tümen karargâhında kolordu dengi birliklere komuta ediyordu. Benzer bir durum Seddülbahir'de mevcuttu. Beşinci Ordu'nun birliklerini devam eden muharebelere elverişli hale getirmek amacıyla taktik olarak yeniden düzenleme zamanının geldiği aşikârdı. 5 Mayıs 1915'te Liman von Sanders muharebe sahasının özel bölgelerini kontrol altında tutan taktik grupların teşkil edilmesi için emir yayınladı. Anadolu yakası *Anadolu Grubu*, Seddülbahir bölgesi *Güney Grubu*, Anzak bölgesi *Kuzey Grubu* ve savunması en zayıf Kuzey Ege sahilleri *Saros Grubu* adlarıyla taktik gruplara ayrıldılar. Grup komutanları bölgelerindeki birlikler üzerinde, kuruluşuna ve hangi birliğe ait olduğuna bakmaksızın tam taktik yetkiye sahiptiler.

III. Kolordu karargâhı yeni Kuzey Grubu'nun çekirdeğini oluşturuyordu ve Esat Paşa muharebenin direk kontrolünü Mustafa Kemal'den devralmıştı. Aynı zamanda III. Kolordu'nun Seddülbahir'de çarpışan birlikleri de Mustafa Kemal'in komutasından ayrılmıştı. Esat Paşa 17 Mayıs'ta muharebeleri daha iyi sevk ve idare etmek için kolordu karargâhını Maltepe'den Kemalyeri'ne nakletti.²¹⁹ Mustafa Kemal de tümen komutanlığına döndü, fakat daha sonra grup komutanı olacaktı.

Osmanlı Ordusu Personel Değişirme ve İkmal Sistemi

Bu kitapta başka karşılaştırmalar için referans noktası olarak kullanılacak, burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da birlik gücü (birlik kuvveti)* meselesidir. Çanakkale Savaşı'nın başında Beşinci Ordu'nun piyade tümenleri seferi kadro mevcutlarını muhafaza ediyorlardı; ayrıca yarımada'ya gönderilen takviyeler seferi kadrolara sahipti. Fakat siper savaşları Osmanlı birliklerinin kadrolarını eksilttiğinden, birliklerin başlangıçtaki kuvveti zayıflıyordu. Osmanlı ordusunun bu durumu telafi etmek için muharip tümenlerini yeni eğitilmiş subay ve askerlerle belirli aralıklarla ikmal eden bir personel değişirme ve eğitim sistemi vardı.

Tabur seviyesindeki zayıflık özellikle taarruz harekâtlarında yüzlerce ölü ve yaralıya ulaşıyordu. Ordunun ikmal sistemi boş kadroları doldurarak işlevini yerine getiriyordu. 48. Piyade Alayının durumu buna iyi bir örnektir. 18/19 Mayıs 1915 tarihinde gece taarruzunda alay, toplam mevcudu olan 3.500 askerden 311'ini kaybederken, 477 askeri yaralanmıştı ve 319 asker de kayıptı.²²⁰ Alay topçu ateşi yüzünden müteakip haftalarda da zayıflık vermeye devam etti. 28 Haziran 1915'te, alayın toplam 700 asker kaybına karşılık 331 eğitilmiş ve 84 eğitimsiz ikmal eri (değişirme personeli) gönderildi.²²¹

Osmanlı ordusunun sefer (savaş) zamanı eğitimi ve personel ikmal sistemi İngilizce eserlerde hiç açıklanmamıştır.²²² Acemi erler altı haftalık temel eğitimleri için Er Eğitim Merkezleri'ne ve buradan da depo alay ve depo taburlarına gönderiliyorlardı. Askerler orada sınıflarına ayrılıyor ve çavuşların nezaretinde sınıf eğitimi görüyorlardı. Beşinci Ordu ikmal erlerini Davutpaşa'daki (İstanbul) 3. Eğitim Merkezi'nden, Konya'daki 7. Eğitim Merkezi'nden, Eskişehir'deki 8. Eğitim Merkezi'nden ve Adapazarı'ndaki 9. Eğitim Merkezi'nden temin ediyordu. Eğitimin tamamlan-

* Dost ya da düşman birlikleri için kullanıldığı şekliyle personel sayısı, ikmal maddeleri miktarı, silah ve teçhizat, araçlar ve toplam lojistik kabiliyetini belirtmek için kullanılmaktadır.

masından sonra askerler teçhizatlarını kuşanmak, sağlık muayenesinden geçip gerekirse tedavi olmak ve ilave on beş günlük taktik eğitiminden geçmek için depo alaylarına gönderiliyorlardı.

Osmanlı ordusu depo alayları sınıflara ayrılmıştı ve Beşinci Ordu'yu desteklemek üzere Ankara, Manisa, Konya, Bursa, İzmir ve Yeşilköy'de bulunan altı piyade depo alayı, ayrıca Yıldız (İstanbul) ve Bandırma'da da iki süvari depo alayı vardı. Bunlara ek olarak Hasköy'de bir istihkâm, Hadımköy ve Taksim'de iki ağır topçu, Tekirdağ, Eskişehir ve Erenköy'de (İstanbul) üç piyade ve Bandırma'da bir depo taburu vardı. Bir depo taburunun mevcudu yaklaşık 1000 askerdı (depo alaylarında yaklaşık 3.000 asker vardı). İkmal erlerinden birçoğu I. ve V. Kolordu Asker Alma Bölgeleri'nden Gelibolu'ya ya da Tekirdağ'a gemiyle sevk ediliyorlardı. Diğerleri ise Uzunköprü-Keşan güzergâhıyla geliyorlardı. Teorik olarak Beşinci Ordu'ya günlük sevk edilecek eğitilmiş azami asker sayısı yaklaşık 1000 civarındaydı, fakat elbette ki bu, depo alay ve taburlarına gelen asker miktarına bağlıydı.

Depo alaylarındaki eğitim fiziki olarak zor ve çetindi. İstanbul'daki Amerikan Ataşesi bölgesel eğitim merkezlerinin sıkı bir gözlemcisiydi. Ataşe bedensel cezanın olağan olduğunu belirtmiş, Türk subay ve astsubaylarının eğitimlerde dikkatsiz acemi erleri tokat ve yumruk atarak uyardıklarını gözlemlemişti.²²³ Ataşe ayrıca acemi erlerin çok zorlandıklarını, eğitim sürelerinin uzun olduğunu, çok fazla bedensel eğitim içerdiğini ve "bu hımbıl köylü acemi erlerde bu kadar kısa sürede sağlanan büyük değişikliğin gerçekten şaşkınlık verici" olduğunu belirtmişti.²²⁴ Koşu eğitimin ayrılmaz bir parçasıydı ve ayak uyduramayan erler yetişmeleri için deri kayış darbeleriyle uyarılıyorlardı.²²⁵ Bunların dışında Osmanlı ordusunda eğitim diğer ordulara benziyor ve süngü talimi, ilk yardım ve nişancılık eğitimini de kapsıyordu.²²⁶

Osmanlı ordusunun personel değiştirme ve ikmal sistemi, alay depolarındaki eğitilmiş erlerin kendi bağlı oldukları taburlara sevk edildikleri İngiliz alay değiştirme ve ikmal sisteminden (askerlerin nereye sevk edileceklerinin önceden belirli olduğu sistem) farklı olarak, belirli garnizon şehirlerini belirli muharip birliklere sevk

etmek yerine, ihtiyacın olduğu birliğe personel sevkini esas alan bir sistemdi. Bu bakımdan, Osmanlı ordusunun sistemi Amerikan Ordusu'nun II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında kullandığı sisteme benziyordu. Her iki sistemde de, değiştirme ve ikmal personel sistemi planlaması sonucu en çok asker ihtiyacı olan birliğe eğitimli asker sevk ediliyordu. III. Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Fahrettin (Org. Altay) 7 Mayıs 1915'te babasına yazdığı mektupta, bazı taburların mevcutlarının iki subay ve 200 askere kadar düştüğünü belirtmişti. Bununla beraber, taburların mevcutlarını tamamlayacak değiştirme ve ikmal personelinin yolda olduğunu da ilave etmişti.²²⁷ Bundan başka, mektubunda değiştirme ve ikmal personelinin başlangıçtaki çıkarmanın (25 Nisan) ilk üç günü zarfında gelmeseydi Boğaz'ın kaybedileceğini de belirtmişti.

Osmanlı ordusunun değiştirme ve ikmal personeli sisteminin başarısını anlamak için geleceğe bakıp 1915 yılı Nisan-Haziran aylarındaki muharebelerde ağır zayıat veren bazı muharip tümenleri incelemek gerekir. Beşinci Ordu'nun ilk piyade tümenlerinden birisi 25 Nisan'da Kumkale'de Fransızlarla çarpışan ve ondan sonra alaylar halinde Gelibolu'ya intikal ettirilen 3. Piyade Tümeni'ydi. 3. Piyade Tümeni 1915 yılının Haziran ayı başında bulunduğu hattan alınmış, Alçıtepe'nin gerisinde mevzilenmesi emredilmiş ve daha sonra 10 Haziran'da tekrar Anadolu yakasına, Kumkale'ye gönderilmişti.²²⁸ Tümen 4 Temmuz'da, ertesi gün Seddülbahir'e yapılacak taarruza iştirak etmek için Gelibolu'ya döndü. Çizelge 2.2, 3. Piyade Tümeni'nin tam mevcutlu piyade taburlarıyla muharebeye iştirak etmek için döndüğünü gösteriyor.

3. Piyade Tümeni üç piyade taburunu Anadolu yakasında bırakmıştı, fakat muhtemelen bu taburlar 2.2 numaralı çizelgede belirtildiği gibi eşit miktarda personel takviyesi aldılar. 5 Temmuz'da gerçekleştirilen taarruza da katılan 5. Piyade Tümeni personel değiştirme ve ikmal sistemince yaklaşık seferi kadrosunu tamamlayacak şekilde takviye edilmişti. 5. Piyade Tümeni'nin her piyade taburunda ortalama on bir subay ve 973 asker vardı. (3. Piyade Tümeni'nin her piyade taburunda ortalama on üç subay ve 1.038 asker vardı.)²²⁹

5 Temmuz taarruzu çok kanlı oldu ve başarısızlıkla sonuçlandı. 3. Piyade Tümeni'nden 8 subay ve 1.393 er öldü, 26 subay ve 1.555 er yaralandı. 226 erin de kaybolmasıyla toplam zayıat 3.182 kişiydi (ya da zayıat oranı neredeyse yüzde 50'ydi).²³⁰ 5. Piyade Tümeni de taarruzda ölü, yaralı ve kayıp olmak üzere toplam 1.843 kişi kaybetmişti. Ayrıca Güney Grubu 28 Haziran-5 Temmuz 1915 tarihleri arasındaki dönemde 10.858 zayıat daha vermiş, bu kayıp tek bir haftada verilen toplam zayıatın 16.000'i aşmasına neden olmuştu. (Bu rakam, Esat Paşa'nın Anzak Koyu bölgesinde bulunan Kuzey Grubu'na ait hiçbir zayıatı kapsamamaktadır.)²³¹ Tahmin edilebileceği gibi verilen bu kadar fazla zayıat, birlikleri yeniden teşkil etmek için gerekli olan normal personel değiştirme ve ikmal sisteminin kapasitesini çok aşmıştı ve 1915 yılı Temmuz ayının başında gerçekleştirilen taarruzlara katılan tümenlerin eksiklerinin tamamlanması aylar aldı.

Çizelge 2.2 3. Piyade Tümeni'nin muharebeye girmeden önceki insan, hayvan ve silah mevcudu, 5 Temmuz 1915

<i>Birlik</i>	<i>Subay</i>	<i>Er</i>	<i>Toplam</i>	<i>Tüfek</i>	<i>Hayvan</i>
Tümen Kh.	10	60	70		
1/31 P.*	7	1.050	1.057	973	45
3/31 P.	11	1.050	1.061	954	75
2/32 P.	15	1.039	1.054	1.020	55
3/32 P.	14	1.025	1.039	1.020	52
2/39 P.	10	1.000	1.010	1.003	57
3/39 P.	20	1.065	1.085	1.020	66
3 Mak.Tüf. Bl.	5	118	123	4 Mak.Tüf.	39
3 Sıhhiye Bl.	6	158	164		13
5 İstihkâm Bl.	5	262	267		31
Toplam	103	6.827	6.930	5.990	489

Kaynak: ATASE Klasör 3489, Dosya H-22, Fihrist 1- 35, T.C Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980), 205.

* 1/31 (3. Piyade Tümeni 31. Alay, 1. Tabur)

Sağlık Desteği ve Moral

Osmanlı ordusu Beşinci Ordu Bölgesi'nde hayret edilecek düzeyde başarılı bir sağlık sistemi idame ettirmiştir.²³² Her piyade tümeninin kadrosunda bir sıhhiye bölüğü ve bir sahra hastanesi vardı. Ayrıca Osmanlı kolordu kuruluşlarında sahra hastanesi vardı. Bu ileri bölge tesislerinin gerisindeki Güney Trakya kasabalarında 11.080 yatak kapasiteli yirmi iki bölge hastanesi bulunuyordu.²³³ Ayrıca 1.600 ilave yatak kapasiteli dört hastane gemisi vardı. Sıhhiye ikmal depoları ordunun yaralı ve hastaları için destek sistemini tamamlıyordu.

28 Temmuz 1915'te Beşinci Ordu'nun 250.818 askerinin yüzde 4,7'si (11.788 asker) hastanedeydi. Bu askerlerin bazılarının tümen ve kolordu sıhhiye tesislerinde tedavi görme olasılığı göz önüne alındığında, Osmanlı sağlık sisteminin İstanbul'a yakın olmasından dolayı kapasitesinin üstüne çıkmadığı anlaşılmaktadır. İngilizlerden farklı olarak Türkler hastalıktan yana pek büyük sorun yaşamadılar. Muharebelere ilişkin Türk resmi harp tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere göre 25 Nisan-1 Temmuz 1915 tarihleri arasında cereyan eden harekâtların sonucunda Osmanlı ordusu hastane sistemindeki yaralı askerin hasta askerlere oranı 24:1 idi (bkz. Çizelge 2.3). Yaralının hastaya oranının bu kadar dengesiz olmasının nedeni pek açık değil. Belki de bu kadar yüksek zayıat oranından dolayı hasta sayısı en alt düzeyde bildirilmiş olabilir.

Yarbay Abil babasına yazdığı mektupta sıhhiye hizmetlerinin mükemmel olduğunu ve hiçbir yaralının ilgisiz bırakılmadığını bildiriyordu.²³⁴ Yarbay sistemin yaralıyı sedyeyle ambulansa, oradan da hastaneye taşıyacak şekilde işlediğini açıklıyordu. Genellikle Osmanlı ordusu sıhhiye sınıfının Gelibolu muharebe sahalarından tahliye ettiği ölü ve yaralı sayısı günde ortalama 300 askeri buluyordu.²³⁵

Çok yüksek zayıata rağmen, Türk askerinin bu zaman ve mekânda morali çok yüksekti. Birçok Osmanlı askeri muharebeden önce alay imamıyla birlikte dua ediyor ve daha sonra imamlar da askerlerle birlikte savaşa gidiyorlardı.²³⁶ Osmanlı muharebe et-

Çizelge 2.3 Hastaneye yatırılan Osmanlı askerleri, Gelibolu, 25 Nisan-1 Temmuz 1915

Ay	Yaralı	Hasta
Nisan	25.065	207
Mayıs	16.298	1.192
Haziran	15.031	959
Toplam	56.394	2.358

Kaynak: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980), 549.

kinliğinin başlıca unsuru olarak dinin önemi, Liddle koleksiyonlarındaki Türkçe mülakatların hepsinde bulunan ortak bir yönüdür.²³⁷ Ayrıca etkili olan diğer unsurlar da vardı. III. Kolordu bölgesinde yeterli yiyecek içecek vardı ve ayrıca tümen bandosu her gün çalıyordu. Bundan başka düzenli posta hizmeti sayesinde aileler cephedeki askerlere yiyecek, içecek ve giyecek gönderebiliyordu.²³⁸ Birçok asker üstü toprak ve tahtalarla örtülü, içerisinde raflar, masalar, sahra telefonları ve dolaplar bulunan siperlerde yaşıyordu.

Her ne kadar modern Türk resmi harp tarihinde Çanakkale Savaşı'na ilişkin çok ciddi moral kaybı sorunundan bahsedilmiyorsa da, Albay Fahrettin Bey'in (Org. Altay) yardım etmesi için cepheye gönderilen ünlü mayın gemisi *Nusret*'in mürettebatına ilişkin anlattığı bir olay vardır.²³⁹ Bu denizci erler Arap taburunda görevlendirilmiş ve cepheden kaçacakları tehdidinde bulunmuşlardı. Albay Fahrettin “üçünün kurşuna dizildiğini ve bunun diğerlerini yola getirdiğini” ileri sürmüştür.²⁴⁰ Anlaşılan firar, en azından yarımadanın kontrollü coğrafi koşulları altında, savaşın bu aşamasında Osmanlı ordusu için önemli bir sorun oluşturmamıştır.

Sonuç: Muharebe Etkinliği

Bu incelemenin sınırları, Osmanlı ordusunun Mayıs ve Haziran 1915'te icra ettiği (başarısız) büyük cephe taarruzlarının ya da Osmanlı ordusunun Suvla Körfezi harekâtına verdiği karşılığın (başarılı) ayrıntılı bir tahlilini yapmaya imkân vermiyor. Sonuçta İngilizler Ocak 1916'da yarımadaı tahliye etmişler ve böylelikle Türklerin etkili rakipler ve askerler oldukları fikrine hak vermişlerdir. Bu bölüm Osmanlı ordusunun Gelibolu'da başardığı harekât ve taktik etkinliğe katkıda bulunan muharebe etkinliğinin üç unsuru (liderlik, eğitim ve tecrübe, teşkilat yapısı) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı ordusu harekât yönünden Gelibolu'nun III. Kolordu bölgesinde etkili olmuştu, çünkü komutanları gerçekçi hedefler tespit etmişler ve bu hedefleri emniyet altına almak için gerekli birlikleri çok iyi sevk ve idare etmişlerdi. Bu, esas olarak ordunun tecrübeli liderliğinden ve gelişmiş, esnek teşkilat yapısından kaynaklanmıştı.

Osmanlı III. Kolordusu'nda görev yapan Türk subayları liderlikte çok etkili olmuşlardı. Burada önemli olan bir konu, hiçbir Alman yetkilinin uzun süren seferberlik boyunca ve Çanakkale Savaşı'nın bu safhasında III. Kolordu ya da tümenlerinde görevli olmamasıdır. Bu nedenle Türklerin kendi başlarına ya da Alman müttefiklerinden ayrı olarak nasıl muharebe ettiklerini incelemek mümkündür.

İngilizler, "kötü komuta edilen ve kötü yönetilen" bir ordu ile karşılaşacaklarını umuyorlardı.²⁴¹ Oysa muharebede bölük, tabur, alay, tümen ve kolordu seviyesinde çok atılğan, savaşın sevk ve idaresinde çok yetenekli subaylarla karşılaştılar. Binbaşı Kadri (tabur), Yarbay Şefik ve Binbaşı Mahmut Sabri (alay), Albay Halil Sami ve Yarbay Mustafa Kemal (tümen), Esat Paşa (kolordu) Osmanlı komuta kademesinin başarılı örnekleridir.

Özellikle grup olarak Osmanlı komuta heyeti İngilizlerin başaramadıkları neleri başarabilmişti? Gelişen olayların anlaşılmasını sağlayacak güvenilir raporları ast ve üst kademelere gönderebildi-

ler. Planlama, koordinasyon yapabildiler ve topçu ateş desteği sağlayabildiler. Talimat almadan hareket edebildiler, ancak komutanın genel niyet ve planları çerçevesi içerisinde kaldılar. Muharebeyi bizzat cepheden sevk ve idare ederek, bizzat olay mahallinde karar verdiler. Bölük, tabur ve alayları kolaylıkla karşılıklı emre verebildiler. Birlikleri toparlayabiliyor ve harekete geçebiliyorlardı.

Bunlar grup olarak genç askerlerdi. Halil Sami kırk yaşında bir albaydı. Rakibi Hunter-Weston elli yaşında bir tümgeneralidi. Birdwood elli bir yaşında korgeneralidi ve karşısındaki rakibi otuz dört yaşında, Mustafa Kemal adında bir yarbaydı. Yaşlardaki bu oransızlık İngiliz tuğgeneralleri ile Osmanlı tabur komutanları arasında yapılacak bir karşılaştırmada da mevcuttu.

Osmanlı ordusunun kuruluş (teşkilat) yapısı alayların ve taburların kolaylıkla etkili biçimde karşılıklı emre verilmesine de vasıta oluyordu. Osmanlı ordusu piyade tümenlerinin 1910 yılında yürürlüğe giren ve Balkan Savaşları'nda son düzeltmeleri yapılan ilk üçlü teşkilatı oldukça esnekti ve Türklerin kuvvetlerini etkili bir şekilde yığınak yapmalarına olanak sağlıyordu. Türkler için bir alay ya da taburu bir tümenin kuruluşundan alıp gerçek anlamda hiçbir kapasite kaybına uğramadan başka bir tümenin emrine vermek mümkündü. Topçu, jandarma, istihkâm ve süvari de benzer bir kabiliyetten yararlanıyordu. Bu kabiliyet, esasen tümen koşulları çerçevesinde piyade tugaylarıyla çalışmak zorunda kalan İngilizlerden farklı olarak, Türklere kuvvetlerini “göreve uygun birlik” ve “araziye uygun birlik” şeklinde görevlendirme olanağı sağlamıştı.

Benzer şekilde, Gelibolu III. Kolordu bölgesindeki Osmanlı ordusu, hedeflerini emniyete almak amacıyla özel teknikleri etkili kullanma konusunda taktik olarak çok başarılıydı. Bu kabiliyet büyük ölçüde ordunun ateş gücü esasına dayalı doktrinlerinden ve çok amaçlı müşterek sınıf eğitim programlarından kaynaklanıyordu. Osmanlı ordusu 1913 yılının bahar aylarında, Balkan Savaşları tecrübesine dayanan ayrıntılı bir eğitim talimnamesi hazırlamıştı. Bu talimname modern savaşa uygundu. Ordu seferberlik esnasında ve muharebeden önceki aylarda bu talimnameye bağlı kalmaya devam etti. Askerler uzun yürüyüşlerle zorluklara alıştıdırıldı-

lar. Topçu, istihkâm, makineli tüfek nişancıları ve süvari sınıfları karşılıklı desteği sağlamak için piyade sınıfıyla işbirliği yaptılar. Komutanlar arazi yürüyüşleri ve ateş plan tatbikatları yaptırıldılar. Ayrıntılı manevralar icra edildi. Bütün bu yapılanlar Balkan Savaşları'ndaki tecrübelerle dayanıyordu. Müşterek sınıf eğitimi destekleniyor ve her seviyede uygulanıyordu. Bu uygulama o savaşırlara bizzat katılmış ve modern ateş gücünün dinamiklerini anlamış komutanların tecrübeleriyle takviye ediliyordu. Nispeten küçük Türk birlikleri defalarca ateş üstünlüğünü ele geçirebildiler, etkili makineli tüfek ve topçu ateşiyle düşmanı imha edebildiler.

Öte yandan, Britanya Ordusu muharip sınıfların ayrı kullanılmasına ağırlık veren eski doktrinlere saplanıp kalmıştı. Ayrıca, Anzakların ve 29. Piyade Tümeni'nin eğitim dönemleri muharip sınıf eğitim ve tatbikatlarını kapsamamıştı. O ordunun gücü olağanüstü piyadesi ve özellikle düzenli (muvazzaf) piyade askerleriydi. Türkler İngilizleri şu nedenlerden başarısız bulmuşlardı: (1) Farklı taarruz noktalarında gereğinden küçük birlik kullanıyorlardı; (2) İngiliz muvazzaf subayları yetersizdi.²⁴² Bundan başka Türklerin "hepsi bu subayların cesur fakat tecrübesiz oldukları, askerlerine muharebede nasıl komuta edeceklerini ve onları nasıl yöneteceklerini pek bilmedikleri konusunda mutabakata varmışlardı."²⁴³

Genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, Gelibolu'daki muharebelerde genellikle asker ve silah yönünden sayıca az olan Osmanlı ordusu, düşmanı İngilizler tarafından mağlup edilemedi. Çanakkale Savaşı'nın ileriki safhalarında Türklerin çok esnek ve dayanıklı oldukları ortaya çıktı. Osmanlı ordusu çok iyi eğitim görmüştü, standartlaşmış ve iyice kavranmış doktrinlere bağlıydı ve modern savaş gerçeğini doğru değerlendiriyordu. Aynı şekilde Osmanlı ordusunun komutanları da tecrübeli ve iyi eğitimliydi, muharebeyi cepheden yönetiyorlardı. Bu unsurların birleşmesi Osmanlı ordusuna çok yüksek bir askeri etkinlik seviyesi sağlamıştır. Bununla beraber, bu bölümü bitirirken, Çanakkale Savaşı'nın bu safhasında III. Kolordu'nun incelenmesinin muhtemelen Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki görece muharebe etkinliği açısından en iyi durum senaryosunu temsil ettiğini belirtmek gerekir.

III

Kutü'l-Amare, 1916*

Türkler siperin ardında iyi olsalar bile taarruzda başarılı değildiler.
(Tamim, Tümgeneral Charles Townshend, Kutü'l-Amare, 20 Ocak 1916)¹

Britanya birlikleri 1781 Yorktown ve 1942 Singapur yılları arasında en büyük teslimiyeti 1916 yılında Mezopotamya'da bulunan Kutü'l-Amare kentinde yaşamışlardır. "Aşağı ırklar"ın kuşatmalarına başarıyla direnme geleneği içine işlemiş olan bir ulus için Kutü'l-Amare fevkalade aşağılayıcıydı, çünkü birlikleri Osmanlı ordusuna teslim olmuştu.² Gelibolu yenilgisinin hemen ardından gelen bu ikiz felaket neyin yanlış olduğunun incelenmesi için parlamento komisyonlarının atanmasına neden oldu. İngilizler için 1916 yılı başları çevredeki muharebeler için endişe duyulan bir yıl olmuştu. Türkler için ise Kutü'l-Amare bir zaferdi ve yorgun birliklerine canlılık ve şevk getirdi.

* Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinin Bağdat sancağına bağlı kaza iken günümüzde Irak'ta şehirdir. Dicle'nin sol kıyısında Dicle ile Şattü'l-Arap'ın ayrıldığı yerde bulunan ve Dicle'yi 640 metre enlemesine kesen Kut Barajı ile sulanan bölgedir.

Batı'nın bu muharebe hakkındaki standart görüşü, Tümgeneral Charles Townshend'in Hint 6. Piyade Tümeni'nin Kutü'l-Amare'de kuşatılması ve yardım birliklerini beklerken çektikleri sıkıntı üzerine odaklanmıştır.³ Aslında bu, uzatılmış bir kuşatma harekâtıdır ve muharebe unsurlarından birisi de, Townshend'in birliklerinin Kutü'l-Amare'de tecrit edilmesidir. Bununla beraber, bu nokta Batı'nın güncel muharebe tarihinin harekât incelemelerinde dikkate alınmamıştır.⁴

Türkler ve İngilizler arasında Mezopotamya'da uzun süre devam eden bu muharebe çok az tarihçinin dikkatini çekmiş ve geniş kapsamlı I. Dünya Savaşı literatüründe bugüne dek büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu bölgede 1914-18 yılları arasında cereyan eden muharebe ve seferler hakkında İngilizcede mevcut yayınların sayısı (dört ciltlik Britanya resmi harp tarihi dahil) bir elin parmaklarını geçmez. Bu yayınlara iki ciltlik Türk resmi harp tarihi yayınları, bir adet Alman resmi harp tarihi yayını ve birkaç Almanca anı da eklenebilir. Bu, anlam çıkartabilmek ve karşılaştırma yapmak için yetersiz bir listedir.

Bu bölüm Osmanlı ordusunun Mezopotamya'da 1915 yılının Kasım ayından 1916 yılının Nisan ayına kadar gerçekleştirdiği muharebeler hakkında yeni bir bakış açısı sunmakta ve Kutü'l-Amare'yi daha büyük ve hazırlıklı bir kuşatma muharebesinin bir unsuru olarak değerlendirmektedir.⁵ Çanakkale bölümünde harekâtlar taktik harp seviyesinde ayrıntılı olarak incelenirken, bu bölümde harekâtlar, harbin harekât seviyesinde ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu bölüm Osmanlıda liderliği, Osmanlı ordusunun yayılmasını, harekât ve taktik doktrinlerini Britanya'nın yenilgisine katkıda bulunan askeri etkinlik unsurları olarak inceleyecektir.

Muharebenin Nedenleri

Mezopotamya'daki savaş 5 Kasım 1914'te Tuğgeneral W. S. Delamain komutasındaki D Kuvveti'nin (Hint Sefer Kuvveti) Şattü'l-Arap girişindeki Fav (Fao) mevkiine çıkmasıyla başlamıştır. D

Kuvveti daha önceden 4 Ekim tarihinde Hindistan'da Hint Ordusu 6. (Poona) Tümeni'nin 16. Tugayı'ndan teşkil edilmişti.⁶ Tuğgeneral Delamain çok kısa sürede zayıf Türk direnişinin üstesinden gelerek kıyıya çıktı. Bir hafta sonra tümen komutanı ve ikinci bir piyade tugayı nehrin yukarısına, Basra ve Kurna'ya doğru ilerlemek için geldiler. Yarım milyondan fazla Hintli ve İngiliz askerin katılacağı ve dört yıl sürecek, istemeyerek girilen bir sefer böyle başladı. Savaşın sonunda İngilizler çabalarının karşılığında pek bir şey elde edemeyeceklerdi.

Mezopotamya seferinin başlangıçtaki görevi sadece Basra Körfezi girişindeki Abadan'da bulunan petrol rafinerilerini, petrol tanklarını ve petrol boru hatlarını korumaktı (böylelikle Kraliyet Donanması'nın yeni gemilerine güvenilir şekilde yakıt ikmali sağlanacaktı). Gariptir ki bu görev savaş öncesi yapılan anlaşmalar gereğince Basra Körfezi'yle Basra'dan sorumlu olan Hint Ordusu Genelkurmayı'na düşmüştü.⁷ Böylece 1914 yılının sonbaharında ufukta Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş gözüktüğünde, Basra Körfezi'ndeki harekât ve planlama kontrolü Britanya Savaş Bakanlığı'ndan ziyade Hindistan Bakanlığı'ndaydı. İran sınırı boyundaki Araplara ilişkin planları olan Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın; Musul civarındaki petrol sahalarına ilişkin tasarıları olan Donanma Komutanlığı ve Anglo-Persian Oil Company'nin ve yaklaşan savaşta askerlerinin kontrolü konusunda bazı tedbirler almak isteyen Hint hükümetinin çatışan talepleri, denklemini daha da çetrefil bir hale getiriyordu.

Türkler ise stratejik durumu yanlış değerlendirdiler ve ordu birliklerinin büyük bir kısmını Bulgarlar ve Yunanlara karşı Trakya ve İstanbul'u elde tutmak için tasarlanan eski savaş planı çerçevesinde başka yerlere sevk ettiler.⁸ 1914 yılının Ekim ayı sonunda, Osmanlı ordusunun Ağustos ayında Mezopotamya'da bulunan dört piyade tümeninden geriye sadece bir faal tümen kalmıştı. 38. Piyade Tümeni Basra'da karargâh kurmuştu ama birlikleri Dicle Nehri boyunca Bağdat'tan Fav'a kadar yayılmıştı. Fav'a çıkarma yapan D Kuvveti takviyeli Hint Tugayı'nı yarı mevcutlu ve desteği olmayan, çok yetersiz mevzilerde bulunan ve İngilizler sahile çıktığında dağılan Osmanlı taburu ile çatışmaya soktu.

Türkler bu büyük stratejik hatalarını asla telafi edemediler. 6. Piyade Tümeni kıyıya çıktıktan sonra nehrin akış yönünün tersine doğru ilerleyerek, 1914 yılının Aralık ayı başında Kurna'yı ele geçirdi. Nisan 1915'te ikinci bir Hint Tümeni (12. Hint Tümeni) geldi ve 38. Türk Piyade Tümeni çok kötü bir yenilgiye uğradı. Türkler şimdi bulundukları mevzide sayıca az vaziyetteydiler. Yine de deltaya üç yönden taarruz denemesinde bulundular, fakat ağır kayıplar vererek geri püskürtüldüler. Ondan sonra İngilizler Türkleri nehir boyunca Amara'ya kadar takip ettiler ve 200 km daha ilerleyerek 29 Eylül 1915'te gerçekleştirilen çok parlak bir muharebeden sonra iyi tahkim edilmiş Kutü'l-Amare mevzilerini ele geçirdiler.⁹

Başarısız Çanakkale Savaşı'ndan kaynaklanan siyasi ve askeri saygınlık nedenlerinden dolayı, Bağdat'ın üzerine yürünüp, kentin ele geçirilmesinin önemli olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden, 6. Piyade Tümeni 23 Ekim'de Aziziye'ye varmış, buradaki Türk savunmalarını yandan kuşatmış ve Bağdat'a 50 km kadar yaklaşmıştı. Birlikler 12 Kasım 1915'te Selmanipak'taki (Ktesifon)* kuvvetli Türk mevzisiyle karşılaştı. Selmanipak hattındaki takviye edilmiş Türk kuvvetleri, Osmanlı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na bağlı olan 35., 38. ve 45. Piyade Tümenleri ve yeni gelen 51. Piyade Tümeni'nden oluşuyordu.¹⁰

Osmanlı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı

Osmanlı ordusu 1914 yılının Ağustos ayında Mezopotamya'da Dördüncü Ordu'yu meydana getiren büyük çapta bir kuvvet bulunduruyordu. Bu ordu XII. Kolordu (35. ve 36. Piyade Tümenleri) ve XIII. Kolordu'dan (37. ve 38. Piyade Tümenleri) oluşmuştu. Bununla beraber, Eylül ayında Dördüncü Ordu ve XII. Kolordu (ve piyade tümenleri) Suriye'ye ve XIII. Kolordu (37. Piyade Tümeni) Kafkasya'ya intikal ettiler. Mezopotamya cephesi, Irak ve

* Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinin Bağdat sancağının Aziziye kazasına bağlı olan bir nahiyedir.

Havalisi Genel Komutanlığı'na dönüştürüldü; elinde de askeri birlik olarak sadece 38. Piyade Tümeni ile bir avuç jandarma ve hudut taburu kaldı.¹¹

Mezopotamya Osmanlı ordusunun ihmal edilmiş bir bölgesiydi. Üç tümenli kolorduyu standart olarak belirleyen ordunun burada bulunan iki kolordusunun her birinde ikişer piyade tümeni vardı. Benzer şekilde, Mezopotamya'da bulunan topçu alaylarının kadrolarında da, üçlü kuruluş standartına uymayacak şekilde bir ya da iki tabur vardı.¹² Bütün harekât bölgesinde kesinlikle ne uçak ne de ağır topçu bulunuyordu.¹³ Ayrıca Mezopotamya'daki kolordular öncelik sırasında geride bulunmalarının sıkıntısını çekiyorlardı; bu nedenle, en önemli muharebe destek donanımlarından yoksundular. (Bkz. Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1 Kolorduların barışta mevcut olmayıp seferde (savaşta) teşkil edecekleri karargâh, kurum, birlik ve kolları, 1914 yazı

<i>Kolordular ve Bölgeleri</i>	<i>Erzak kolları (At arabası)</i>	<i>Ağır Erzak kolu*</i>	<i>Sahra hastanesi</i>	<i>Kolordu</i>
I, II (İstanbul)	8	8	6	25
III (Trakya)				
IX, X, XI (Kafkasya)	8	8	6	19-22
IV, V (Anadolu)	6	6	4	15-17
VI, VII (Suriye / Filistin)				
XII, XIII (Mezopotamya)	4	4	2-3	10-12

* Öküz ya da Cephane Kolları mında arabalıdır.

Kaynak: ATASE, Kolorduların Barış kadrolarını gösteren çizelge, ATASE Arşiv 65, Dosya 325, Fihrist 15, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985).

XII. ve XIII. kolorduların alayları mahalli Arap aşiretlerinden askere alınan Araplardan meydana geliyor ve askere alma oranı barış zamanı en düşük düzeyde tutuluyordu. 1913 ve 1914 yıllarında askeri okulları ve eğitim merkezlerini tesis etmek amacıyla girişilen çabaların hiçbiri Mezopotamya'ya kadar ulaşmadı. Seferberliği doğrudan etkileyen müthiş bir tecrübeli subay sıkıntısı vardı. Örneğin XII. Kolordu'nun yirmi üç gün içerisinde seferber olması gerekiyordu ancak gerçekte otuz bir günde seferberliği tamamlayabilmesi, yetersiz harekât durumunu yansıtıyordu.¹⁴ Bu, Mezopotamya'daki Osmanlı komutanlarının sevk ve idare sorumluluklarında bulunan kaynakları tam anlamıyla kullanmadıkları anlamına gelmiyordu. XII. Kolordu'nun 28 Eylül 1914'te Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifreli rapor, ihtiyat askerlerinin taburlara nasıl dahil edileceği, piyade alaylarının destek birlikleri için yer tespitleri ve kolorduyu taşımak için gerekli hayvan ihtiyacı konusunda komutanların endişelerini açıklamaktadır.¹⁵

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na Gönderilen Takviyeler

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın başına gelen ilk felaketler, Basra garnizonundan gelen ve kadrosunun altında mevcudu olan, yetersiz donatılmış 38. Piyade Tümeni ile ilgiliydi.¹⁶ Bu beklenmedik bir durum değildi, zira Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa İngilizlerin ve Rusların taarruz etmesi durumunda birliklerin kuvvetlerindeki ve mevzilerindeki vahim zayıflığa işaret etmişti.¹⁷ Bu uyarılar görünüşe göre İstanbul'da duyulmamış gibiydi. Bu stratejik felakete gecikerek cevap veren Enver Paşa, Dördüncü Ordu'ya bağlı XII. Kolordu'nun bazı birliklerini acele Mezopotamya'ya intikal ettirdi. Musul garnizonundan 35. Piyade Tümeni Mezopotamya garnizonuna intikal emri aldı ve 1915 yılı Şubat ayının sonlarına doğru Nasıriye'ye vardı.¹⁸

Daha sonra Dördüncü Ordu'dan diğer birlikler de Mezopotamya'ya gönderildi. Enver Paşa 22 Ağustos 1915 tarihinde o sırada safhalı (genel hazırlık bindirme safhası) sevkıyat için Pozantı'da bulunan yeni teşkil edilmiş 45. Piyade Tümeni'nin Halep üzerinden

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na intikal etmesini emretti.¹⁹ 141. Piyade Alayı'nın kadrosu ve 27. Sahra Topçu Alayı'nın 1. Taburu'nun üç bataryası (her biri dörder toplu) karayoluyla Suriye'den Musul'a, oradan da 2 Eylül 1915'te Bağdat'a vardı.²⁰ Bu ilk kademe Kutü'l-Amare'ye gönderildi. Yine Dördüncü Ordu'dan gelen ikinci kademe birlikler ise 25. Topçu Alayı ve 1. Topçu Taburu'ndan oluşuyordu ve (2.000 ikmal eriyle birlikte) Kutü'l-Amare'ye gönderildi.²¹ 11 Kasım 1915'te 3. Piyade Alayı'nın ilk taburları Selmanipak'a ulaştı ve kısa bir süre sonra 142. Piyade Alayı Mezopotamya'ya vardı.²² 45. Piyade Tümeni Mezopotamya'daki diğer Osmanlı tümenlerinden önemli ölçüde farklıydı, çünkü bu tümen çoğunluğu Avrupa yakasında ve Anadolu'da bulunan Türk piyadelerinden meydana gelmişti (bkz. Çizelge 3.2). Ayrıca, 45. Piyade Tümeni'nin yapısı, Osmanlı ordusunun savaş süresince yeni tümenler teşkil etmek için mevcut tümenlerindeki ihtiyatlarla faal alayları birleştirmek suretiyle, barış zamanı elinde bulunan 36 piyade tümeninin miktarını nasıl altmış iki tümene çıkardığını gösterir.

Çizelge 3.2 45. Piyade Tümeni'nin Kuruluşu

<i>Alay</i>	<i>Daimi garnizon</i>	<i>Birliklerin eski yerleri</i>
3. Piyade	İstanbul	1. Piyade Tümeni
141. Piyade	İzmir	1. Tabur-Hillah'tan ihtiyat birlikleri 2. Tabur-2/ 109. Piyade Yeniden numara aldılar 3. Tabur-130. Piyade
142. Piyade	İzmir	1. Tabur, 2. ve 3. Taburlar – ihtiyat
25. Topçu	Şam	25. Piyade Tümeni 1/27 Top-27. Piyade Tümeni

Kaynak: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 220-225.

45. Piyade Tümeni'nin ilk kademeleri Mezopotamya'ya, Eylül 1915'teki Birinci Kutü'l-Amare Muharebesi'nde Osmanlı'nın uğradığı yenilgiye doğrudan iştirak edemeyecek kadar geç geldiler.

Bu muharebeden sonra, Osmanlı ordusu daha fazla takviye birliğin geldiği Selmanipak civarındaki savunma mevzilerine geri çekildi.

Irak'a Gönderilen Tecrübeli Takviye Birlikleri

Bu noktada Kutü'l-Amare muharebesinde önemli bir rol oynayan 51. ve 52. Piyade Tümenlerinin kökenlerini ve geçirdikleri süreci anlatmak için Kafkasya'ya geçmemiz gerekiyor. Okur konudan ayrılmış gibi bir izlenime kapılabilir, fakat savaşa katılmış yeni tümenlerin durumu, tecrübeli komutanların ortaya çıkışı, grup ve takip harekâtına iştirakler ve hızlı yürüyüş kabiliyetinin geliştirilmesi konularında bilgi edinecektir.

Bu iki tümenin kuruluş hikâyesi Enver Paşa'nın İran'ın işgali için iki sefer kuvvetinin teşkilini emrettiği Aralık 1914'e kadar uzanır.²³ Enver Paşa bu birlikleri Bağdat'a intikal ettirdikten sonra, Zagros Dağları'ndaki seferi müteakip Tahran'ı ele geçirmeye niyetliydi. Osmanlı Genelkurmayı o sırada İtilaf devletlerine karşı savaş ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla barış zamanındaki mevcut otuz altı piyade tümenini elliyi aşkın piyade tümenine çıkarmak suretiyle orduyu büyütme faaliyetleriyle meşguldü. Osmanlı ordusunun 1913 yılından bu yana teşkil halinde ihtiyat tümenleri olmadığından, mevcut birliklerden alay ya da taburları alıp, bu birlikleri yeni kurulan karargâhlara bağlayarak orduyu büyütüyorlardı. (Önceki bölümde bu yöntem ayrıntılarıyla anlatılmıştır.) Bu durumda yeni sefer kuvvetleri Anadolu'daki Türk birliklerinden teşkil edilmişti. (Çizelge 3.3 bu birliklerin nasıl teşkil edildiğini göstermektedir.)

İngilizler başlangıçta Osmanlı ordusunun uygulamada üç alaylı piyade tümenlerinden oluşan sefer kuvvetlerinin kuruluş yapısı karşısında oldukça şaşırmuşlardı.²⁴ Bunun nedeni, Türklerin seferberliğiyle ilgili 27 Kasım 1914 tarihli raporundan sonra savaş fa-

aliyeti içinde iş bulan *Times* muhabiri Phillip Graves'in çalışmalarıydı.²⁵ Graves sonunda kendini Kahire'de bulmuştu; Osmanlı ordusu ve seferberliğiyle ilgili birçok gözlemi Genelkurmay Savaş Dairesi tarafından yayımlanan *Handbook of the Turkish Army*'nin 1915 Kahire baskısında yer aldı.²⁶ Savaşın birinci yılında Britanya istihbaratı Türklerin ihtiyat tümenlerinden vazgeçip, muvazzaf birliklerini ihtiyat askerleriyle takviye etmeye yöneldiklerini asla anlamadı. Özellikle Kahire istihbaratı hatalı bir değerlendirmeye Türklerin çifte nizamiye ve ihtiyat tümenleri teşkil ettiklerini ve bu birliklere aynı tümen numaralarını verdiklerini sandı.²⁷ Aynı numaralı tümenler İngilizler tarafından "mükerrer" tümen olarak adlandırıldı.²⁸ Örneğin Birinci Sefer Kuvveti, 3. Piyade Tümeni'nden alınma alayların fazlalığı nedeniyle "mükerrer" 3. Piyade Tümeni olarak biliniyordu.²⁹

Osmanlı Genelkurmayı yeni sefer kuvvetleri için çok tecrübeli iki yeni komutan seçti.

Çizelge 3.3 Birinci ve Beşinci Sefer Kuvvetleri'ni oluşturan birlikler

<i>Birinci Sefer Kuvveti</i>	<i>Alındığı birlik</i>	<i>Yer</i>
7. Piyade Alayı	3. Piyade Tümeni	İzmit
9. Piyade Alayı	3. Piyade Tümeni	Adapazarı
44. Piyade Alayı	15. Piyade Tümeni	Kayseri
3. Dağ Obüs Taburu	4. Topçu Alayı	Edirne
4. Topçu Alayı		
<i>Beşinci Sefer Kuvveti</i>	<i>Alındığı birlik</i>	<i>Yer</i>
37. Piyade Alayı	13. Piyade Tümeni	Ankara
40. Piyade Alayı	14. Piyade Tümeni	Adana
43. Piyade Alayı	15. Piyade Tümeni	Yozgat
3. Dağ Obüs Taburu	10. Topçu Alayı	Ankara
10. Topçu Alayı		

Kaynak: T. C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi*, 3. *Ordu Harekâtı, Cilt I* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 570-577.

Kurmay Yarbay Kâzım (Korg. Karabekir) Birinci Sefer Kuvvet Komutanı, Kurmay Yarbay Halil (Korg. Kut – Enver Paşa'nın kendinden yaşça küçük amcası) Beşinci Sefer Kuvvet Komutanı olmuştu.³⁰ Her iki subay da Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1905 yılında mezun olmuştu ve her ikisinin de Balkan Savaşları tecrübeleri vardı. Binbaşı Kâzım Edirne kuşatmasında ve Gelibolu muharebelerinde 10. Piyade Tümen Kurmay Başkanı'ydı. Binbaşı Halil ise Gönüllüler Müfrezesi Komutanı'ydı.³¹

Her iki sefer kuvveti de 1914 yılı Aralık ayı ortalarında Halep'e gitmek üzere İstanbul'dan trene bindirildi. Bununla beraber, Sarıkamış'ta felaketle sonuçlanan kış seferinden sonra, Enver Paşa Kafkasya'daki Üçüncü Ordu'nun çok acil takviyeye ihtiyacı olduğuna karar verdi ve Halil ile Kâzım'a yeni emirler verdi. 11 Ocak 1915 tarihinde Beşinci Sefer Kuvveti'ne kuzeye, Erzurum'a hareketi emredildi ve on bir gün sonra Birinci Sefer Kuvveti'ne aynı yer için hareket emri verildi. Beşinci ve Birinci Sefer Kuvvetleri 1915 yılının Şubat ve Mart aylarında Kafkasya'ya varmıştı.³²

Nisan 1915'te her iki sefer kuvveti de Van Gölü çevresinde Rus ve Ermeni birlikleriyle çarpışmalara başlamıştı. Muharebe çok şiddetliydi. 1-2 Mayıs 1915'teki Şorgel Muharebesi'nde, Birinci Sefer Kuvveti'nin 271 subayından on beşi öldü, yirmi sekizi yaralandı; 13.515 askerinden 453'ü öldü, 1.200'den fazlası yaralandı.³³ Haziran ayının başında, Birinci Sefer Kuvveti Bitlis Muharebeleri'nde şiddetli bir şekilde çarpışırken, Beşinci Sefer Kuvveti de Hınıs yakınlarında muharebe etmekteydi. Bu taarruz harekâtlarında verilen yaklaşık yüzde 50 zayıat sonucunda, her iki sefer kuvveti de başlangıçtaki güçlerinin hayaletine dönüşmüştü.³⁴ Birinci ve Beşinci Sefer Kuvvetleri Haziran ayı sonlarında Malazgirt ve Çoruh yakınlarında büyük Rus taarruzunu durdurmak için Osmanlı cephesinin merkezinde görevlendirildiler.

Her ne kadar sefer kuvvetleri Üçüncü Ordu'nun şiddetle ihtiyaç duyduğu takviye birlikler olsalar da, Kafkaslar'da harekât durumu hâlâ kritikti. 7 Haziran 1915'te Osmanlı Genelkurmayı Sağ Cenah Grup Komutanlığı'nı (kolordu seviyesinde harekât komutası) faaliyete geçirdi ve Yarbay Halil'i terfien Mürettep (18.)

Kolordu komutanlığına atadı. Hem iki sefer kuvveti, hem de 36. Piyade Tümeni, Sağ Cenah Grup Komutanlığı'na bağlandı.³⁵ Yarbay Kâzım (Org. Özalp) 36. Piyade Tümen Komutanlığı'na, Kurmay Yarbay Ali İhsan (Tümg. Sabis) Birinci Sefer Kuvvet Komutanlığı'na ve Kurmay Yarbay Bekir Sami de (Alb. Günsav) Beşinci Sefer Kuvvet Komutanlığı'na getirildiler.³⁶ 1915 yılının Haziran ayı sonunda ve Temmuz ayı boyunca Albay Halil'in Sağ Cenah Grup Komutanlığı Van Gölü'nün kuzeyinde 4. Rus Kolordusu'nun şiddetli taarruzlarını püskürttü. Bununla beraber harekât durumu değişmek üzereydi.

Harekât komutanlığının yeniden düzenlenmesiyle, Üçüncü Ordu Komutanı Tuğgeneral Mahmut Kâmil Paşa, Albay Halil'i Mürettep Kolordu Komutanı olarak tayin etti. Bundan sonra, Mahmut Kâmil Paşa Sağ Cenah Grup Komutanlığı görevini Tuğgeneral Abdülkerim Paşa'ya (Öpeli) verdi ve yeniden teşkil edilen IX. Kolordu'yu Sağ Cenah Grup Komutanlığı'nı takviye ile görevlendirdi.³⁷ Rusları 1914 yılındaki hudutlara geri püskürtmek amacıyla büyük çaplı bir taarruz için planlanlama başlamıştı. Plan 20 Temmuz 1915'te nihai haline getirildi ve plana göre IX. Kolordu kuzeyden ve Albay Halil'in Mürettep Kolordusu batıdan taarruzla Rusları Van Gölü önünde tuzağa düşürmeyi öngörüyorlardı.³⁸ Harekât 22 Temmuz 1915'te saat 05.00'da başlayacaktı ve harekâta sekiz piyade tümeni (ya da dengi) ve iki süvari tümeni katılıyordu. Albay Halil'in bölgesi içerisindeki sefer kuvvetleri taarruzun ağırlık merkezleriydi ve ilk hedefleri taarruz çıkış hatlarının 30 km ötesindeydi.³⁹

Harekât programa göre başladı ve sefer kuvvetleri müteakip beş gün süresince Rusların savunmasını yarararak, 50 km ilerlediler.⁴⁰ 1915 yılı standartlarına göre bu görülmemiş bir başarıydı. Abdülkerim Paşa Sağ Cenah Grup Komutanlığı'nın Kafkasya cephesinde dağılmakta olan Rus mevzilerine yapacağı taarruzun cepheyi tamamen çökerteceğini anladı ve bu fırsattan yararlandı. 27 Temmuz'da Abdülkerim Paşa grubuna Rusları 1914 yılı hudutları gerisine püskürtmeyi amaçlayan takip harekâtı için emir verdi.⁴¹ Bu iddialı bir girişimdi, fakat Albay Halil ve sefer kuvvetleri kuzeye hareket ettiler ve muharebe ederek 2 Ağustos 1915' e kadar 50 km daha ilerlediler.⁴²

Müteakip birkaç gün zarfında muharebe istikrara kavuştu, sefer kuvvetleri de Rusları Karaköse'nin 20 km kuzeyine püskürttüler. Türkler kapasitelerinin sınırına gelmişlerdi ve Ruslar 4-5 Ağustos 1915'te Sağ Cenah Grup Komutanlığı'nın sol kanadına (IX. Kolordu) güçlü bir karşı taarruz başlattılar.⁴³ Geri bölgelerinde bir yarma harekâtı tehlikesiyle karşı karşıya kalan Abdülkerim Paşa gruba geri çekilme emri verdi. Aynı anda da Rus ordusu Albay Halil'in Mürettep Kolordusu'na kuzeyden taarruz etti. Yarbay Halil'in birlikleri birkaç gün süresince (5-7 Ağustos) düşman baskısı altında oyalama muharebesi yaparak geri çekildiler.⁴⁴ Sağ Cenah Grup Komutanlığı, dayanılmaz Rus baskısı altında, 22-27 Temmuz muharebelerinde işgal ettikleri Rus mevzilerine kadar püskürtüldüğünden geri çekilme devam etti.⁴⁵ Albay Halil'in Mürettep Kolordusu 12 Ağustos 1915'e kadar savaşa ve iki haftalık zaman zarfında 200 km'yi aşkın bir süre yürüyüşüne devam etti.

Bu yürüyüş ve çarpışmalar her iki sefer kuvvetine eski güçlerinden pek çok şey kaybettirdi. Birinci Sefer Kuvveti 12 Ağustos 1915 tarihine kadar hiç durmadan icra ettiği 58 km'lik yürüyüşü sonunda askerlerinin ve hayvanlarının ancak dörtte birini toparlayabildi.⁴⁶ Beşinci Sefer Kuvveti yirmi dört saatte toplam 80 km'lik yürüyüşten sonra benzer bir sıkıntı içerisindeydi.⁴⁷ Bundan sonra sefer kuvvetleri güçlerinin bir bölümünü toparlamalarına olanak sağlayan savunma tertibine geçtiler.

20 Eylül 1915'te, Albay Halil'in Mürettep Kolordusu, XVIII. Osmanlı Kolordusu adıyla yeniden düzenlenirken, Birinci ve Beşinci Sefer Kuvvetleri de sırasıyla 51. ve 52. Piyade Tümenleri olarak yeniden düzenlendiler.⁴⁸ Aslında bu düzenleme, kadrolarında zaten dokuz piyade taburu, topçu ve destek silahları olduğundan, eski muharip birliklere resmi olarak sancak verilmesinden başka bir şey değildi. Bununla beraber, piyade tümenleri olarak faaliyete geçirilen bu geçici birliklerin artık Osmanlı ordusu kuruluş yapısının daimi bir parçası haline gelmesi, birliklerin etkinliğiyle ilgili önemli bir karardı. Albaylığa terfi ettirilen Halil'in komutasındaki XVIII. Kolordu Bitlis çevresindeki savunma harekâtlarına devam etti.

4 Ekim 1915'te Enver Paşa XVIII. Kolordu'ya Mezopotamya ya da İran'daki muhtemel harekâtlar için Bağdat'a intikal emri verdi.⁴⁹ Albay Halil'in komutasındaki kolorduda bulunan iki tümenin her birinde 7.500'er olmak üzere, yaklaşık 15.000 piyade eri vardı. Aslında 51. Piyade Tümeni'nin piyade taburlarında fiili kuvve* (yetki verilen personel mevcudu) olarak verilen 1000 piyade erinden 800'ü mevcuttu.⁵⁰ Osmanlı Genelkurmayı tümenin Mezopotamya'ya hareketinden önce boş kadroları tamamlamak amacıyla Hınıs'tan 2.000 asker ve 180 mm'lik iki topçu taburunun sevk edilmesini emretti.⁵¹ Albay Ali İhsan (Tümg. Sabis) IX. Kolordu Komutanlığı'nı, Albay Mehmet Ali 51. Piyade Tümeni Komutanlığı'nı devraldı ve Bekir Sami (Alb. Günsav) 52. Piyade Tümen Komutanı olarak kaldı. Nihayet tümen 9 Ekim'de, topçu taburlarının dağ obüsleri yerine sahra topları ile değişimi sonrasında intikale başladı.⁵² Ayrıca topçu birliklerine yanlarında getirebildikleri kadar fazla topçu mühimmatı getirmeleri emredilmişti ve 51. Piyade Tümeni 2.800 fazla atım, 52. Piyade Tümeni ise 5.600 fazla atım topçu mühimmatı getirmişlerdi.⁵³ Mezopotamya çok uzaktı ve birlikler Mezopotamya'ya kadar bütün yolu yürüyerek aşmak zorundaydılar. Birlikler önce geriye, Diyarbakır'a ve daha sonra Dicle Nehri'nden aşağı doğru Bağdat'a yürüdüler. 52. Piyade Tümeni'nin kimi birlikleri için yolda geçen toplam süre yetmiş üç gündü.⁵⁴

Osmanlı yüksek komuta kademesinin kuşatılmış bulunan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nı takviye kararının tam zamanında alındığı ortaya çıkacaktı.⁵⁵ 45., 51. ve 52. Piyade Tümenlerinin Mezopotamya'ya zamanında intikal etmiş olmaları taktik dengeyi Türklerin lehine değiştirdi. Görülebileceği gibi, bu tümenlerin varlığı Tümgeneral Charles Townshend'in Bağdat'ı almayı hedefleyen iddialı taarruzunun sonu oldu.

45. Piyade Tümeni yeni teşkil edilmişti fakat tümenin büyük çoğunluğu, savaş öncesi dönemde Batı Anadolu ve İstanbul'da bulunan piyade taburlarından oluşuyordu. Ordunun tümenlerinde

* Bir üst karargâh tarafından astı bir unsura gönderilmiş personel kullanma belgelerinde mevcut personel kullanma yerleri toplamı. Fiili Kuvve geniş anlamda araç, gereç, silah, hayvan mevcutlarını da kapsar.

görevlendirilen diğer alayların eğitim sistemlerine bakarak, 45. Piyade Tümeni'nin taburlarının da muhtemelen Gelibolu'daki Osmanlı Beşinci Ordusu'nun birçok piyade taburu gibi eğitim gördüklerini varsayabiliriz.

51. ve 52. Piyade Tümenlerini oluşturan alayların alındığı tümenlerin Gelibolu'da çok parlak sicilleri vardı.⁵⁶ 51. ve 52. Piyade Tümenlerinin savaş öncesi faal alayları iyi eğitimliydi ve Enver Paşa'nın 1914 yılında esaslarını belirlediği eğitim programından yararlanmışlardı. Her ne kadar geçici sefer kuvvetleri olarak teşkil edilmişlerse de, aslında tam kapasiteli piyade tümenleriydiler. Her iki tümen de Rus ordusuyla olağanüstü zor iklim koşulları altında çarpışarak Kafkas Dağları'nda sekiz ay geçirmişlerdi. Bu muharebeler sırasında tümenler taarruz ve savunma, takip ve özellikle uzun geri çekilme harekâtlarına katılmışlardı. Ayrıca bu tümenlerin kadroları Mezopotamya'ya intikal etmeden evvel sefer mevcutlarına yükseltilmişlerdi. Böylece 1915 yılının Ekim ayına gelindiğinde, 51. ve 52. Piyade Tümenleri pek görülmemiş bir harekât çeşitliliği tecrübesine sahip muharip tümenler olmuşlardı.

Selmanipak (Ktesifon) Muharebesi

Selmanipak Muharebesi, Mezopotamya'daki ilk Britanya taarruzunun doruk noktasıydı. Türkler 35. Piyade Tümeni batı yakasında, 38. ve 45. Piyade Tümenleri doğu yakasında olmak üzere Dicle Nehri'nin her iki yakasındaki savunma mevzilerine geri çekilmişlerdi. Townshend Türk mevzilerine yaklaştı, 20 ve 21 Kasım 1915 günleri birliklerini Leç'te topladı.

Townshend 24 Ekim'de, 14 Kasım 1915 tarihine kadar Bağdat üzerine yürümeye başlaması için emir almıştı. Bu görev için komutasında sadece takviyeli bir Hint piyade tümeni vardı ve kendisi denizden yaklaşık 650 km uzakta bulunuyordu. Her ne kadar Townshend üst karargâhına elinde ne kadar az birlik olduğu konusundaki endişesini ifade ettiyse de, Mezopotamya'da çevresindekilere güven telkin ediyordu.⁵⁷ Townshend Kasım ayının başında, Halil Bey komutasında 7.000 mevcutlu bir Türk birliği-

nin Bitlis'ten Musul'a gönderilmekte olduğu konusunda istihbarat raporları almaya başladı. Bir hafta içerisinde bu tahminler 15.000 asker ve en azından 12 top olarak düzeltilmişti.⁵⁸ Townshend Leç'e yaklaşırken Albay Halil'in 3. Tümeni'nin Bağdat'a doğru ilerlediğinden ve Colmar von der Goltz'un da İran'ın işgali için Mezopotamya'ya birliklerin komutasını almaya geldiğinden oldukça emindi.⁵⁹

Townshend'in kendinden bu kadar emin olması Türklerle yaptığı her muharebeyi kazanmasının verdiği tecrübeden kaynaklanıyordu. Ve aslında Townshend Birinci Kut Muharebesi hakkındaki notlarında şöyle yazıyordu:

Nurettin Paşa bu muharebede birliklerinin cesaret ve eğitim eksikliklerini gidermek için birçok generalin yaptığı gibi güçlü siperleri elde bulundurdu. Siperler disiplinsiz birliklere ve barbarlara karşı üstün gelebilir, fakat taarruz edenler daha iyi askerler olduğunda asla böyle olmaz. Fakat Nurettin'in bu ilk tecrübesinden tatmin olmadığı ve tekrar denemek istediği aşîkâr.⁶⁰

Kuşkusuz bu yazdıkları savunmada düzensiz olduğu ortaya çıkan, çökmeye ve bozguna uğramaya yatkın bir düşmana ait tecrübelerine dayanıyordu.

Bununla beraber, 1915 sonbaharında Osmanlı ordusunun yetenekleri konusunda Çanakkale'de aksi yönde hatırı sayılır kanıtlar ortaya çıkmıştı. Mezopotamya'daki İngiliz istihbaratı bu bilgileri dikkate almadı ve Türklerin muharebe düzenini hatalı yorumlayarak Townshend'in değerlendirmelerini kabul etti. 1924 yılında Albay W. H. Beach şöyle yazıyordu:

Türk Ordusu Personel Sınıfı'nın çok sık değişen faaliyetleri düşmanın muharebe düzeninin doğru olarak değerlendirilmesini çok zorlaştırmıştı; alaylar sürekli olarak tekrar numaralandırılıyor ya da diğer birliklerle birleştiriliyordu; teşkil edilen birliklerin kadroları devamlı değişiyordu, Arap ve Türk askerlerinin muharebe güçleri arasındaki büyük fark yanıltıcıydı.

Bu yüzden Selmanipak'ta ... yeni gelen birliklerin kuvveti kendilerinden önce gelen birliklerden çok fazlaydı ve personel de çok daha değerliydi.⁶¹

Townshend karşısındaki Osmanlı tümenlerinin muharip gücünü yanlış değerlendirdiği gibi, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın değişen yapısı hakkında da yanlış bilgilendirilmişti. Teknik olarak, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın yerine 5 Ekim 1915'te Osmanlı Genelkurmayı'nın talimatıyla Osmanlı Altıncı Ordusu kuruldu.⁶² Bu yeni ordunun komutası o sırada Osmanlı Birinci Ordusu'nun (Trakya) Komutanı olan Alman Mareşal Colmar von der Goltz'a verildi. Enver Paşa'nın yeni Altıncı Ordu'yla gerçekleştirmek istediği, bu harekât alanındaki çeşitli müstakil birlikleri bir araya toplayarak Mezopotamya cephesini istikrara kavuşturmak ve aynı zamanda 51. ve 52. Piyade Tümenlerinin takviyesiyle İran'a taarruz etmekte.⁶³

Von der Goltz'un İstanbul'dan yolculuğu çok zaman aldı ve Mezopotamya'ya Selmanipak Muharebesi'nden epey sonra geldi. Bu süre zarfında Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerinin komutası İngiliz harp tarihinde "Nur-ud-Din" olarak bilinen Albay Nurettin'deydi (Korg. Sakallı).⁶⁴ Albay Nurettin Osmanlı ordusunda erkân-ı harp eğitimi avantajlarından ve çevresinden yararlanmadan yüksek komuta kademesine ulaşan birkaç subaydan biriydi.⁶⁵ Her ne kadar Arapça, Fransızca, Almanca ve Rusça bilse de, Nurettin sadece 1893 yılında Harbiye'den mezun olmuştu ve bundan sonra resmi bir askeri eğitim görmemişti. Ancak savaş tecrübesi vardı. Nurettin 1897'de Osmanlı-Yunan savaşına komutanın emir subayı olarak katılmış, 1902 yılında Makedonya'da çetecilere karşı savaşmıştı. 1907 yılında Selanik'teki itibarlı Üçüncü Ordu kargâhına atanmıştı. 1910 yılında alay komutan yardımcısı olarak görev yapmış ve piyade tabur komutanlığında bulunmuştu. 11 Ocak 1911'de isyanı bastırmak amacıyla Yemen'e, XIV. Kolordu'ya gönderildi. 1913 yazında Yemen'den döndüğünde 9. Piyade Alay Komutanı oldu. Liman von Sanders'in Alman Askeri İslah Heyeti'ne seçildi ve 29 Nisan 1914'te 4. Piyade Tümen Komutanı oldu. Tümen komutanlığına atanmasından bir yıl sonra 20 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na atandı.⁶⁶ Çok zor şartlar altında bulunan bu orduyu teslim almak için Haziran ayı ortasında bölgeye geldi.

Albay Nurettin, Dicle Nehri boyunca kuzeye doğru çekilirken, 1915 yazı boyunca İngilizlerle birkaç kez çarpışmıştı. Townshend 26-28 Eylül 1915'te Albay Nurettin'i Birinci Kut Muharebesi'nde yendi. Bu muharebede kuvvetler çok denkti, fakat Albay Nurettin'in 35. ve 38. Piyade Tümenleri İngiliz ve Hint Tümenleri karşısında mevzilerinde tutunamadılar.⁶⁷ Türk resmi harp tarihi mağlubiyeti muharebedeki birliklerin moralinin düşük olmasına bağlamıştır.⁶⁸ Moral konusu Türkler arasında bu muharebeler boyunca nükseden bir sorun olmuştu ve Mezopotamya'da Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nı teslim alan ilk komutan Yarbay Süleyman Askeri, Arap askerlerinin başarısızlığı nedeniyle çaresizliğe kapılıp kendini vurarak hayatına son vermişti.⁶⁹

Selmanipak'ta tahkimat yapan Nurettin, birliklerini geniş bir L şeklinde mevzilendirdi. Yeni 45. Piyade Tümeni, Albay Nurettin'in sol kanadını teşkil eden geniş L şeklindeki mevzilerin zayıf bölümünü elde tutuyordu. 45. Piyade Tümeni savunma hattında bir alay mevzilendirirken, iki alayı da ihtiyatta bulunduruyordu. Albay Nurettin genel ihtiyatta ise gelen 51. Tümen'i görevlendirdi. Bu takviyelerle birlikte sayısal üstünlük Türklerin lehine döndü. Böylece Nurettin Townshend'in 10.000 piyade erine karşılık 18.000'i aşkın piyade askerini tertipleyebildi.⁷⁰

Townshend taktik ve harekât inisiyatifini elinde tutuyordu. Mevcut bütün askerlerini taarruzda dört kol halinde tertiplemişti ve ihtiyatta birlik bırakmamıştı. Townshend'in niyeti L şeklindeki mevzilerin tepe noktasına taarruz etmekti (Townshend mevzilerin bu bölümünü "Hayati Nokta" olarak adlandırırken, Türkler mevzilerin bu bölümüne "11 numaralı Mukavemet Noktası"* diyorlardı). Bu taarruz Türk ihtiyatlarını buraya çekecek ve bu sürede de Townshend'in Çevik Kolu Türk mevzilerini kuşatacak ve muharebeyi sona erdirecekti. Bu fevkalade cesur bir plandı ve neredeyse İngiliz kuvvetlerinin tümünü Türk mevzilerinin üçte birinin karşısına koyuyordu.⁷¹ Aslında Townshend asıl taarruz için (A, B

* Bir savunma mevkiinde genellikle kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş ve ağır otomatik silahlarla donatılmış, korunması için etrafı diğer mevzilerle çevrilmiş kilit nokta.

ve C kolları) 3.000 Türk askerine karşı yaklaşık 9.000 İngiliz ve Hintli asker hazırlamıştı.⁷²

Geceleyin taarruz mevzilerini işgal eden İngilizler, 22 Kasım 1915'te, saat 06.30 civarında taarruza geçti. Muharebenin ilk safhaları Townshend'in planına göre cereyan etti ve saat 10.00'da Türklerin 11 numaralı "Mukavemet Noktası" ele geçmişti. Muharebenin sonucu belli değildi, fakat 45. Piyade Tümeni'nin ihtiyat alaylarının zamanında muharebeye iştirak etmeleri İngilizlerin ilerlemesini durdurdu. Albay Nurettin ayrıca 35. Piyade Tümeni'nin Dicle Nehri'nin batı yakasında bulunan ve henüz muharebeye iştirak etmemiş birliklerinin birçoğunu nehrin doğu yakasında işgal edecekleri Türk ihtiyat siperlerine sevk etti. Daha sonra gün içerisinde, Nurettin 51. Piyade Tümeni'ni Townshend'in kuşatma harekâtını icra eden Çevik Kolu'nu durdurmak için görevlendirdi. Townshend bizzat kendisi günün çok büyük bir bölümünü 11 numaralı "Mukavemet Noktası"nda ateş altında neler olup bittiğini anlamaya çalışarak geçirdi. Her iki tarafta zayıat çok ağırdı. Nurettin baskı altında savunmasını tahkim edeceği ikinci siper hattına geri çekildi.

Muharebe ertesi gün de devam etti ve Townshend Türk hatlarını yarabilmek için taarruzunu yeniledi. Fakat bu girişim başarısız oldu ve bunu Nurettin'in bütün birliklerini İngilizlere karşı kullandığı Türk karşı taarruzu takip etti. Gece olurken her iki ordu da çok yorgundu fakat Türk mevzileri Townshend'i durdurmuştu. 24 Kasım 1915 günü cesareti kırılmış olan Townshend dikkatini yaralıları toparlayıp tahliye etmeye verirken, aynı zamanda ordusunun durumunu ve geri çekilmeyi düşündü. Townshend Nurettin'in de aynı şekilde cesaretinin kırıldığını ve geri çekilmeyi düşündüğünü bilmiyordu. Öyle ya da böyle, ilk vazgeçen Townshend oldu ve günün ortasında Leç'e genel geri çekilme emrini verdi. İngilizler 25 Kasım'da geri çekilmeye başladı; Nurettin de Diyala Nehri'ne çekilmeye karar vermişti. Bununla beraber, Nurettin süvari tugayından Townshend'in geri çekildiğine ilişkin raporlar alınca, yerinde bir hareket tarzıyla ordusunun geri çekilmesini iptal etti ve birlikleri geri döndürdü. Muharebe, Türklerin muharebe sahasında kalmasıyla ve İngilizlerin çekilmesiyle son buldu.

Bir İngiliz tarihçi şöyle diyordu: “Böylelikle Selmanipak Muharebesi sona ermişti. Tamamen gereksiz bir muharebeydi ve sona erdiğinde hiçbir taraf gerçekten kimin kazandığını bilmiyordu.”⁷³ Townshend’in kaybı yüzde 40’ı piyade olmak üzere 4.300 asker ve Nurettin’in kaybı yüzde 30’u piyade olmak üzere 6.100 askerdirdi. İngilizcede hiçbir kaynak Townshend’in yenilgisi için, “ilgili komutanların yanlış istihbarata dayanarak çok sayıda önemli (yanlış) kararlar vermesi” dışında bir neden ileri sürmez.⁷⁴ Moberly ise Nurettin’in genel durum hakkında kafası karışık ve çoğunlukla muharebeyi kontrol edememiş birisi olarak tanımlamıştır.⁷⁵ Ancak kazanan Nurettin olmuştur.

Türk resmi harp tarihi Selmanipak’taki zaferi iki önemli unsura bağlar: savunma planı ve topçunun kullanımı.⁷⁶ Albay Nurettin’in savunma planı ve muharebe sahası hazırlığı Townshend’e karşı Birinci Kut Muharebesi’ni 28 Eylül 1915’te kaybettikten sonra başlamıştı. Albay Nurettin’in Selmanipak’a geri çekilme emri savunma yerleşim planı için zemin hazırlamıştı.⁷⁷ 35. Piyade Tümeni’nin öncü unsurları 1 Ekim günü saat 16.00’da gelmeye başladılar. Bundan sonraki elli beş günü aşkın süre zarfında, Nurettin her yönüyle tamamlanmış ikinci yedek savunma siperlerinin desteklediği on iki mukavemet noktası bulunan çok iyi tahkim edilmiş bir cephe hattı hazırladı.⁷⁸ Ayrıca yeni 45. Piyade Tümeni’ni savunma mevziinin en zayıf noktasına yerleştirdi ve daha önce muharebeye iştirak etmiş olan muharip 51. Piyade Tümeni’ni herhangi bir kanat hareketini önlemesi için ihtiyatta görevlendirdi.

Nurettin az sayıdaki topçusunun büyük kısmını, asıl muharebe hattını ya da zayıf sol kanadını destekleyebilmek için merkezde mevzilendirdi. Nurettin’in 24 Kasım günü topçusuna verdiği emir çok netti.⁷⁹ Düşman “avucumuzun içindedir” diyor ve ordunun taarruza devam ederek düşmanı geri çekilmeye zorlayacağını söylüyordu. Ağır Topçu Grubu’na (Deriye Grubu) düşman gambotlarına ateş açmalarını ve daha sonra emir verildiğinde ihtiyatları destekleyecek şekilde ateşi kaydırmalarını emretti. Nurettin XIII. Kolordu topçusuna ilk savunma hattını işgal eden düşmana “ateş toplaması” yapması için talimat verdi. XVIII. Kolordu topçusuna

ise XIII. Kolordu topçusunu takviye etmesi ve ateşlerini 11 ve 12 numaralı mukavemet noktalarında toplaması talimatını verdi.

Bizzat Townshend Hintli askerlerini kendi İngiliz askerleri kadar istikrarlı olmadıkları için suçluyordu.⁸⁰ Townshend ayrıca “Türk ordusunun tahkimat yapmaktaki olağanüstü sürati”ne de dikkat çekiyor, “Şayet Türk ordusuyla açık arazide dövüşmek istiyorsanız, derhal hücumla kalkmalısınız ve... Türkler İngiliz birliklerinden üç kat daha hızlı siper kazabilmektedir” diyordu.⁸¹

Muharebeyi nasıl sevk ve idare ettiği konusuna gelince, Nurettin hem mahalli hem de genel ihtiyatlarını Townshend’in hem asıl mukavemet hattını yarmasını önleyen hem de kanat taarruzunu durduran kesin sonuç alıcı noktalarda muharebeye soktu. Nurettin ayrıca en kritik zamanda 35. Piyade Tümeni’ni Dicle Nehri’nin karşısına geçirerek zayıflayan hattını takviye etti. Muharebenin tümüne bakıldığında, Nurettin iki günlük çok şiddetli muharebeden sonra inisiyatifi Townshend’den almıştı. Maalesef bu başarı Nurettin’in Townshend’i mağlup ettiğini tam anlamıyla öğrenmeden verdiği erken geri çekilme kararı nedeniyle gölgelenmişti. Yine de, muharebeye Osmanlı ordusunun 1914 yılında Enver Paşa tarafından ilkeleri belirlenen eğitim kılavuzu damgasını vurmuştu: baş siperli, çok iyi tahkim edilmiş mevzilerin hazırlanması, ihtiyatların çok kesin sonuç alınacak noktalarda mevzilendirilmesi ve muharebeye sokulması, piyade ve topçu arasında çok yakın bir işbirliğinin sağlanması.

Birkaç muharebenin yer aldığı sefer kavramı çerçevesinde gerçekleştirilen Selmanipak Muharebesi Bernard Montgomery’nin Ağustos 1942’de Alam Halfa’da kazandığı zaferle benzerlik taşımaktadır. Montgomery dağılmış, mağlubiyetten ve geri çekilmekten harap olmuş bir ordu devralmıştı; bu orduyu çok dikkatle hazırlanmış savunma mevzilerine yerleştirdi. Topçusunu karşılıklı ateş desteği sağlayacak bir düzende tertiple ve ayrıca seyyar ihtiyatlarını da kanat taarruzlarını tıkayacak şekilde mevzilendirdi. Birkaç gün süren çok şiddetli çarpışmalar sonucunda Almanların Afrika Kolordusu’nu durdurdu. Bu Kuzey Afrika muharebelerinde bir dönüm noktasıydı. Keza Selmanipak muharebesi de Osmanlı ordusunu harekete geçiren bir dönüm noktasıydı.

Townshend ve Ordusu

Tümgeneral Charles V. F. Townshend Selmanipak Muharebeleri sırasında elli dört yaşındaydı; Victoria döneminin küçük savaşlarında eğitim görmüş tipik bir İngiliz subayıydı.⁸² Kraliyet Hafif Deniz Piyade Birliği'ne atanan Townshend, Mısır ve Sudan'da Gordon Yardımcı Sefer Kuvveti'nde görev yaptı ve birkaç muharebeye katıldı. 1886 yılında piyade ve bindirilmiş alaylarda görev yaptığı Hint ordusuna tayin oldu. Birkaç sınır tedip (askeri harekât ile bastırma) harekâtında görev aldı. Townshend hoşsohbet, hırslı ve canı tez bir kişiydi ve ilk komutanlık görevine 1895'te Chitral Fort'ta (Pakistan'daki İngiliz garnizonu) başlamıştı. Orada 4 Mart'tan 21 Nisan'a kadar devam eden kuşatmada başarılı bir savunma örneği veren Townshend, CB* ve *brevet majority*** nişanları aldı ve aradığı üne kavuştu. Mısır ordusuna atandı ve Kitchenner'in ordusundaki bir Sudan taburuna Mehdi'lere karşı komuta etti. Kısa bir süre İngiliz-Boer savaşına katıldı ve 1914'e gelindiğinde İngiltere, Hindistan, Fransa (ataşe olarak) ve Güney Afrika'da, son olarak da savaş başladığında Ravalpindi'de (Pakistan) görev yaptı. Townshend muharip bir komutanlığa atanmak için kulis yaptı ve 22 Nisan 1915'te Hint Ordusu 6. Poona Piyade Tümeni'ne komutan olarak atandı.

Townshend akademi mezunu değildi, fakat akıcı Fransızca konuşuyordu ve Paris'te görev yapmıştı. Fransız askerlik tekniğinin ateşli bir hayranıydı; Millar, "Townshend Foch'a büyük saygı duyardı ve birliklerini eğitirken bir dereceye kadar Fransız Harp Okulu'nun (St Cyr)*** etkisindeydi" demiştir.⁸³ Townshend modern savaş için yetersizdi ve kıtada (ya da Avrupa'da) düzenli bir

* The Most Honourable Order of the Bath, Kral I. George tarafından 1725'te oluşturulan şövalyelik tarikatı ve nişanıdır. Tarikat çeşitli sınıflardan şövalyelerden oluşur. C. B. (Companion of the Bath) ise tarikatın üçüncü sınıfıdır.

** Subayların fahri ve yetkileri sınırlı olarak, maaşları artırılmadan atandıkları bir üst rütbe.

*** St Cyr, 1802 yılında Napoléon Bonaparte tarafından kurulan Fransız Harp Okulu'dur: École Spéciale Militaire de Saint-Cyr.

orduya karşı komuta tecrübesi yoktu.⁸⁴ Yine de Selmanipak Muharebesi'ne kadar düşman topraklarında yüzlerce km katetmiş ve Türklere karşı birkaç önemli muharebe kazanmıştı. Selmanipak için hazırladığı iyi bir plandı ve Townshend muharebede kesin sonuçlu hedeflere (mukavemet noktaları) bizzat gitmiş ve gün boyunca şiddetli ateş altında orada kalmıştı. Tugay komutanlarından muharebede benzer şekilde kişisel liderliklerini göstermelerini talep etmişti (onlar da gösterdiler). Selmanipak'tan geri çekilme kararı kişisel gözlemlerine ve sağlam taktik düşünceye dayanıyordu. Her ne kadar savaş sonrası Britanya kamuoyu Townshend'i acımasızca yargılama eğilimi gösterdiyse de, kişisel eylemlerini ya da sevk ve idare yönünden verdiği kararları hatalı bulmak zordu.⁸⁵

Townshend'in 6. Poona Piyade Tümeni, Hint ordusunun Hindistan Güney Komutanlığı'na bağlı düzenli bir birliğiydi. Bu tümen Lord Kitchener tarafından 1904 yılında teşkil edilen ve numaralandırılan dokuz piyade tümeninden birisiydi.⁸⁶ 6. Poona Piyade Tümeni'nin üç piyade tugayı vardı (16., 17. ve 18.) ve tugayların her biri üç düzenli Hint ordusu taburu ve bir düzenli Britanya ordusu taburundan meydana geliyordu. Her ne kadar 1914 yılı itibarıyla orduda yüklü obüs taburları varsa da, Sepoy İsyanı tecrübesi nedeniyle Hint ordusunda topçu alayı kalmadığından, bu bir sorun teşkil ediyordu. Savaş Bakanlığı 1914 yılında denizaşırı görev için alarma geçirildiğinde, bir Kraliyet Sahra Topçu tugayı ve Kraliyet Garnizon Topçusu'na bağlı birkaç bataryadan (toplam yaklaşık otuz iki top ve obüs) oluşan, birçok dilin konuşulduğu Poona Tümeni'ni görevlendirmişti. Townshend'in emrine ayrıca 30. Tugay ve kadrosu muhabere ve istihkâm, havacılık bölümü ve nehir gambot birlikleriyle takviye edilen 6. Süvari Tugayı verilmişti.

Hint ordusu modern savaş için ne eğitilmiş ne de donatılmıştı.⁸⁷ Yine de 1915 yılına gelindiğinde, Hindistan Bakanlığı iki piyade ve iki süvari tümenini Fransa'ya, bir piyade tümenini Mısır'a, bir tugayı Gelibolu'ya ve bir tugayı da Doğu Afrika'ya ve Poona Tümeni de dahil olmak üzere iki piyade tümenini de Mezopotamya'ya göndermişti. İngilizler gibi Hintlilerin de ne müşterek sınıf eğitimleri ne de gerçekçi taktik arazi eğitimleri vardı. Eğitim standartla-

rı tek er seviyesiyle sınırlıydı.⁸⁸ Hint ordusunun tabur seviyesinde makineli tüfek ve modern piyade tüfeği açısından donanımı yeter-sizdi. Hintliler kışı sert ve nemli Fransa'da "soğuktan ve memleket hasretinden çok çektiler."⁸⁹ Hint ordusu kurumsal açıdan da zayıf-tı, çünkü yıpratma muharebesinde eksilen personelini tamamlaya-cak iyi teşkil edilmiş ihtiyat birlikleri ve ikmal sistemi yoktu.⁹⁰ Bu zaafı daha da vahim hale getiren, her bir Hint ordusu piyade tabu-runda görevlendirilen on altı İngiliz subayının (ayrıca on altı Hint subayı vardı) yerine eğitilmiş yedek personel olmamasıydı. Aslında 1914 yılında bu kritik taktik liderlik görevi için sadece kırk İngiliz subayı vardı.⁹¹

Savaşın ilk yılında Mezopotamya'ya gönderilen Hint ordusu taburları özellikle Basra, Kurna, Şuaybe ve Birinci Kut zaferlerin-de başarılı olmuşlardı. Aslında 3. Lahor ve 7. Meerut Piyade Tü-menlerinin Fransa'da Almanlara karşı vasat muharebeleriyle kı-yaslandığında, Hint ordusu Mezopotamya'da Türklere karşı çok iyi savaşmış gibiydi. Savaş Bakanlığı Fransa'daki Hint ordusu tü-menlerini geri çekmeye karar verdiğinde, bu birliklere Mezopo-tamya'ya intikal etmeleri emrini verdi. Bununla beraber, Mezopo-tamya'daki zaferler kadar önemli olan bir husus, Hint ordusunun ikinci sınıf Osmanlı birlikleriyle (35. ve 38. Piyade Tümenleri) uy-gun mahalli koşullarda savaşmış olmasıydı. Hint ordusu Mezopo-tamya'daki Selmanipak Muharebesi'ne kadar ciddi bir direnişle karşılaşmamıştı.

Albay Nurettin'in Takip ve Kuşatma Harekâtı

26 Kasım 1915'teki Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın emirleri Nurettin'in çok iyimser olduğunu göstermektedir. Nure-ttin günlük emrinde subay ve erlerine zafer için teşekkür edip öv-güler yağdırmakta ve harp ceridelerinin güncellenerek karargâhı-na gönderilmesini istemektedir.⁹² Ölü ve yaralıların isimlerinin ko-lordu karargâhına gönderilmesini ve silahlarının da ivedilikle tek-rar dağıtılmasını emretmiştir. Bu emirlerin yerine getirilmesini ko-laylaştırmak üzere, kolordu ve tümen karargâhlarının yerlerini fla-

ma ve fenerlerle belirtmeleri talimatını vermiştir. En son olarak Nurettin, yeni emirler, yeni birlik teşkilleri ve tümende sağ kalan subayların XVIII. Kolordu içerisinde tekrar dağıtılmasını bekleme-leri konusunda karargâhları uyarmıştı. Daha da önemlisi, Nurettin sol kanadında bulunan tugay komutanına haber yollayarak “düzensiz olarak geri çekilen düşmanı takip etmek istediğini” bildirdi.⁹³ Daha sonra aynı gün süvari tümen komutanı Fazıl Paşa’ya ivedi bir telgraf göndererek Townshend’i gece gündüz takip etmek ve geri çekilmekte olan ordunun unsurlarıyla irtibatını kesmek istediğini belirtti.⁹⁴

Bu karar bir önceki gün neredeyse muharebeden geri çekilen bir komutan için önemli bir geri dönüş gibi görülebilir. Gerçekte Nurettin esnek bir taktisyen ve becerikli bir komutan olduğunu göstermişti. Akademi mezunu olmamakla birlikte, modernleşme faaliyeti içinde olan bir orduda çok fazla yeni askeri tecrübeye sahip olmuştu. Nurettin’in savunma düzeninden çok süratli bir şekilde taarruz düzenine geçmesi Osmanlı ordusunun gücünü, harekât hızını ve esnekliğini göstermektedir.⁹⁵

Townshend’in ordusu 25 Kasım’da, saat 19.30’da bulunduğu hattan çekilmeye başladı ve onları yakından takip eden Nurettin’in askerleri siperlerini geri aldılar. Townshend’in geri çekilmesi düzenliydi ve iyi sevk ve idare ediliyordu. Birliklerin morali yüksek ve asıl sorunu zayıflığın zamanında tahliyesiydi. Mümkün olduğunca fazla yaralıyı tahliye etmek ve ikmal maddelerini nehir yoluyla sevk etmek amacıyla 28 ve 29 Kasım günleri Aziziye’de mola verdi. Townshend o sırada karşısındaki Türk birliklerinin gücünün çok iyi farkındaydı.⁹⁶

Nurettin 27 Kasım günü ordusunu ileri bölgeye götürdü ve burada takip harekâtı için yeniden tertiplendi ve 28 Kasım günü Aziziye doğrultusunda harekete geçti.⁹⁷ Nurettin XIII. Kolordusu’na (35. ve 38. Piyade Tümenleri) nehir yönünde ve XVIII. Kolordusu’na (45. ve 51. Piyade Tümenleri) kendi sol tarafında tertip ve düzen aldırıldı. Kendisi Halil’in XVIII. Kolordusu’nun karargâhıyla beraberdi ve 2. Aşiret Tugayı’nı kendisinin sol kanadında, çöl tarafında tertiplendi. Bu tertiplenme düzeni Kafkasya’da takip ha-

rekâtına katılmış olan 51. Piyade Tümeni'ni ve sol kanadındaki aşiret tugayını Townshend'in ordusunu kuşatacak şekilde yerleştirmiş oluyordu. Harekât üstünlüğü, süratli yürüyüş tecrübesi olan piyadeyi ve aşiret tugayını kuşatmayı icra edecek kanadında tertipleyen Nurettin'e geçmişti.

Türkler Townshend'e yaklaşırken ve ordusunu kuşatmaya hazırlanırken, İngilizler 30 Kasım'da geri çekildiler ve Delabiha'da tahkimli mevzi tesis ettiler. Townshend elindeki levazımın büyük bir kısmını bırakıp, yaralılarını tahliye etti ve kendisinin ilk amiri Irak İngiliz Sefer Kuvveti Komutanı General Sir John E. Nixon'a Şadi'ye çekilmek istediğini telgrafla bildirdi. Townshend ayrıca Nixon'ı, "Düşmanın bizi Aziziye'nin güneyinden takip edeceğine pek ihtimal vermiyorum" diyerek bilgilendirdi.⁹⁸ Fakat Türkler, İngilizler Aziziye'den çekilirken takip ettiler ve hemen takip harekâtına başladılar.⁹⁹ Karanlıktaki kargaşayı müteakip Türkler birkaç saat sonra tesadüfen İngiliz ordugâhıyla karşılaştılar.

Ertesi sabah (1 Aralık) Nurettin taarruz etti ve Townshend'i aşiret tugayı ile çevirmek istedi. İngilizler teması kestiler ve Türk süvarilerini durdurmak için 6. Süvari Tugayı'nı görevlendirdiler. Her ne kadar Moberly tarafından düzensiz bir taarruz olarak nitelendirildiyse de, Türkler Townshend'in birliklerini nehrin aşağısına sürmüş ve üç subay ile çoğu geri çekilme sırasında gambotta terk edilmiş birçoğu yaralı 500 askeri esir almışlardı.¹⁰⁰ Townshend o zaman 2 Aralık 1915'te 40 km ve 24 saatlik cibri yürüyüş mesafesinde bulunan Şadi'de olmak için çekilme kararı verdi ve 2 Aralık 1915'te oraya vardı. Townshend şimdi tümenini üç ayırı mevziden tahliye etmek zorunda kalmıştı, yoksa kuşatılacak ve "imha" edilecekti.¹⁰¹ Bu işin iki kez üstesinden gelmişti, fakat Delabiha'da çok zordaydı ve daha da kötüsü Türkler peşindeydi.

Bu muharebeler bütün şiddetiyle devam ederken, Savaş Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı, kaçınılmaz olarak Türklerin Mezopotamya'da bölgesel kati üstünlüğü ele geçirdiği ve bunun sonraki birkaç ay zarfında artmasının muhtemel olduğu sonucuna varmışlardı. Bu değerlendirme sonucunda, Fransa ve Mısır'da bulunan 3.

Lahor Piyade Tümeni'nin ve 7. Meerut Piyade Tümeni'nin dahil olduğu önemli birlikler göndererek Mezopotamya'yı takviye etme konusunda anlaştılar. Bu birlikler ayrıca o sırada Mezopotamya'da teşkil edilmekte olan Hint ordusunun 12. Piyade Tümeni'ne dahil edileceklerdi. Bu birlikler Aralık ayının başında yoldaydı ve yeni yıl ile beraber tümünün Mezopotamya'da olmaları bekleniyordu.¹⁰²

General Townshend ile Nixon arasında geri çekilmeye devam edip etmeme ya da Poona Tümeni'nin Kutü'l-Amare'ye getirilip orada bırakılması konusunda çok yoğun bir mesaj trafiği vardı. Bütün ilgililer tarafından iyi anlaşılan konu, çok fazla takviyenin yola çıktığı ve Kutü'l-Amare'nin lojistik açıdan güvenli ve savunma açısından elverişli bir üs olduğuydu.¹⁰³ Her ne kadar Townshend mevzinin yeterliliği konusunda değişik duygulara sahip olsa da, 2 Aralık 1915'te tümenini Kutü'l-Amare'ye geri çekip takviye beklemeye karar verdi. Nehrin aşağısına doğru yürüyüşüne devam etti ve ertelesi gün ileri unsurları Kutü'l-Amare kentine girdi. Townshend'in askerleri sekiz gün içerisinde 140 km geri çekilmişlerdi. Geri çekilme büyük bir düzen ve disiplin içerisinde ve ustalıkla icra edilmişti.¹⁰⁴

General Nixon, Townshend'in kararını uygun bulmuştu, fakat Hindistan'daki Genelkurmay'ın Kutü'l-Amare'de bulunan Poona Tümeni hakkında endişeleri vardı. Bununla beraber, Townshend cephesinden bakınca, tümenin Kutü'l-Amare'de kalması birçok açıdan yararlıydı. Orada birkaç ay yetecek kadar ikmal maddesi ve mühimmat vardı. Tümen savunmasını gözden geçirebilir ve nihayet yaralılarıyla meşgul olabilirdi. Ayrıca, Townshend'in de bildiği gibi Britanya ordusunun kuşatma savunmalarının icrasında ve eşzamanlı yardım harekâtlarında büyük başarı geleneği vardı. İkisi Alman ordusuna karşı savaşmış, tecrübeli üç yeni Hint ordusu piyade tümeninin de 1916 başlarında Dicle bölgesine gelmesiyle birlikte Townshend doğru taktik kararı verdiğinden iyice emin olmuştu.

Her ne kadar takipte olsa da, Nurettin Townshend'in çekilme hızına ayak uydurmak için gerekli harekât temposunu devam ettiremedi. Bunun başlıca nedeni mühimmat, ikmal maddeleri ve hayvan yeminin muharip birliklere ulaştırılmasını kapsayan lojistik sorunlardı.¹⁰⁵ Nurettin ve karargâhı takip harekâtı esnasında

XVIII. Kolordu'yla beraberdi ve taktik durumu yakından takip etmişlerdi. 3 Aralık'ta Nurettin'in ordusu Kutü'l-Amare'nin 15 km batısında bulunan Beytü'r-Reşit'e ulaşmıştı. Townshend'in Kutü'l-Amare'ye çekilmiş olduğunu bilen Nurettin ertesi gün ordusuna takibe devam emrini verdi.¹⁰⁶

5 Aralık 1915'te Nurettin Kutü'l-Amare'yi kuşatmaya başladı. Aşiret Tugayı'na, 2. Tabur'a, 104. Piyade Alayı'na ve Mustafa Fazıl Paşa komutasındaki dağ obüsü kısmına güneyden geniş kanat hareketine başlamasını emretti.¹⁰⁷ Ayrıca süvari grubu ve iki dağ obüsünden meydana gelen bir müfreze teşkil etti (*Bedre Müfreze-si*) ve bu müfrezeyi kuzeye ve doğuya sevk etti. Bu birlikler Kutü'l-Amare'nin yaklaşık 20 km doğusunda Dicle Nehri üzerinde bulunan iki eski Osmanlı garnizonu olan Makasis ve Medhi'de buluşma talimatı aldılar (bkz. Harita 3.1).¹⁰⁸ 45. Piyade Tümeni Kutü'l-Amare'yi kuşatmak için ileri harekete devam etti. 6 Aralık akşamı Townshend 45. Piyade Tümeni tarafından sıkıştırıldı ve Türkler Dicle Nehri'nin her iki yakasından aşağıya doğru uzanan 15 km'yi kontrol altına aldılar. Ancak Nurettin askerlerini Kutü'l-Amare'nin güneyinde nehrin sağ yakasında tertipleymediğinden, Townshend henüz tam anlamıyla kuşatılmamıştı.

Nurettin 7 Aralık'ta 38. Piyade Tümeni'ni sol yakada bırakırken, XIII. Kolordu karargâhı ve 35. Piyade Tümeni ile nehrin sağ kıyısına geçmeye koyuldu.¹⁰⁹ Her iki tümen de nehrin akış yönünde, Kutü'l-Amare'nin dışına doğru ilerlemeye başladı. XVIII. Kolordu Kutü'l-Amare'yi çevreleyen yarımada karşısında siperler kazmaya başladı. Böylece akşamleyin Nurettin'in sağ yakada İngiliz ve Hintlileri kuşatmak için mevzilenmiş birkaç piyade taburu mevcuttu. Nurettin bu durumu nihayet 6 Aralık'ta Bağdat'a varan Colmar von der Goltz'a bildirdi.¹¹⁰ Nurettin ayrıca mevzilerinde, Townshend'in filotillalarla nehirden ikmal yapmasını engellemeye yetecek kadar top ve makineli tüfeği olduğunu bildirdi.

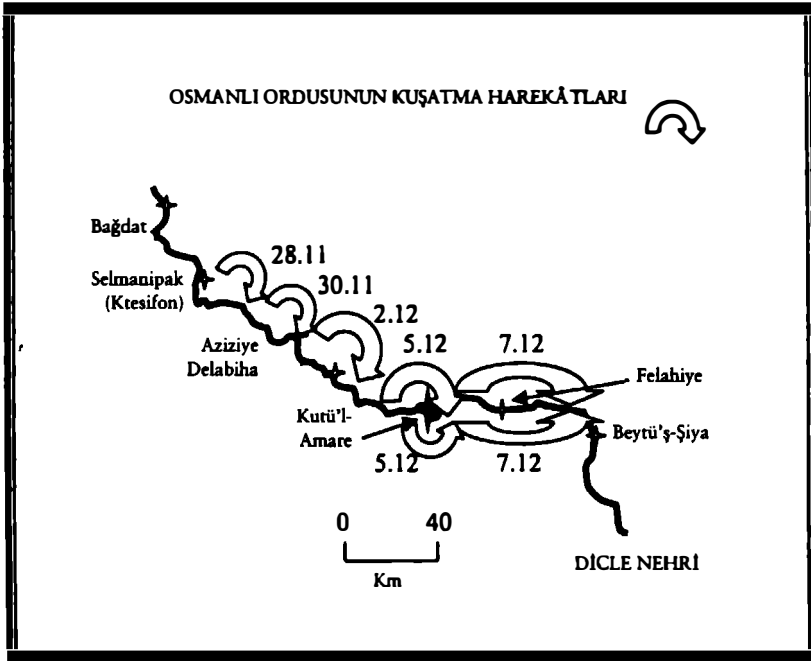
İngilizler Kutü'l-Amare'nin kısmi olarak kuşatılmasını beklerlerken, klasik bir savunma zinciri ve tahkim edilmiş siperlerin oluşturduğu bir hat karşısında hazırlıksız yakalandılar.¹¹¹ Nurettin Townshend'i bir yarımadaya hapsetmiş ve ayrıca Kutü'l-Amare'ye

karşı girişeceği harekâtı düşman yardım birliklerinin etkilemesini önlemek için birliklerini nehrin aşağısına sevk etmişti. İngilizler Kutü'l-Amare'nin aşağısındaki Osmanlı birliklerinin “umulmadık derecede hızlı” yığınağını görünce şaşırmışlardı.¹¹² Muharebe ilerledikçe Nurettin'in bu harekât tarzının tayin edici önemde olduğu ortaya çıkacaktı.

Nurettin'in Kutü'l-Amare Taarruzları

Nurettin Kutü'l-Amare üzerindeki hâkimiyetini pekiştirerek taarruza hazırlanırken, 8 Aralık günü sakin geçti. Özellikle savunmasız gibi görünen iki nokta vardı. Bunlar Dicle Nehri'nin sağ yakasındaki iki İngiliz köprübaşı mevkiiydi.¹¹³ Townshend'in doğu kanadında seyyar bir köprü yarımadayı nehrin sağ yakasına bağlıyordu ve bir müfreze oradaki köprübaşının idamesini sağlıyordu. Townshend batı kanadında filotillaları için bir çeşit demir atma olanağı sağlayan küçük Elhan köyünde (ya da İngilizlerin verdiği adla, Woolpress köyü) bir müfreze bulunduruyordu. Nurettin 35. Piyade Tümeni'ne her iki mevziye aynı anda taarruz etmesini emretti. Tümen iki alayı aşan kuvvetini köprübaşına ve bir alayını da Elhan köyüne gönderdi. Topçu ve makineli tüfekler her ikisini de takviye etti. Çok şiddetli ve yakın döğüşlü bir çarpışmadan sonra Nurettin'in askerleri alelacele hazırlanmış siperlerle savunulan köprübaşını ele geçirdiler, fakat Elhan köyünü ele geçiremediler. Townshend Türklerin seyyar köprüye doğru ilerleyeceklerinden endişe duyduğundan gecenin ilerleyen saatlerinde köprüyü havaya uçurttu. Bu arada, Nurettin'in asıl kuvveti yarımadanın berzah kısmına yapacakları büyük taarruz için hazırlanıyordu.

9 Aralık 1915 günü saat 17.05'te Nurettin XVIII. Kolordu'ya üç piyade tümeniyle İngiliz mevzilerine taarruz etmelerini emretti.¹¹⁴ Nurettin'in karargâhı İngiliz mevzilerinin iyi hazırlanmadıklarını (ki öyleydi) ve zayıf olduklarını tahmin etmişti. Nurettin 38. Piyade Tümeni'ni XVIII. Kolordu'ya (kendisinin 45. ve 51. Piyade Tümenlerini takviye etmiş oluyordu) bağladı. Taarruzun ertesi gün saat 06.00'da başlaması planlandı. Nurettin günün ilerleyen saat-

Harita 3.1 Osmanlı Ordusunun Kuşatma Harekâtları, Kasım-Aralık 1915.

- a Taktik seviyede Albay Nurettin'in ordusunun sol kanadı, 45. ve 51. Piyade Tümenleri ve 2. Aşiret Tugayı'nı kapsayan Albay Halil'in (Kut) XVIII. Kolorusu'ndan oluşuyordu.
- b Albay Halil ve 51. Piyade Tümeni Kafkasya'da bulundukları süre zarfında takip harekâtı icrasında çok tecrübe kazanmışlardı.

lerinde, Enver Paşa'ya Townshend'e taarruz niyetini açıklayan bir rapor gönderdi ve bu raporda önceki gün Towshend'in köprübaşına karşı kazanılan başarıyı bildirdi.¹¹⁵ Nurettin ayrıca Townshend'e teslim olması için mektup yazdığını, ancak cevap alamadığını bildirdi. Raporunu 52. Piyade Tümen karargâhının, 37. Piyade Alayı'nın ve tümen süvari grubunun geldiğini bildirerek tamamladı.

10 ve 11 Aralık 1915 tarihlerindeki Türk taarruzları Kutü'l-Amare'de İngilizlere karşı etkili olamadı. İlk taarruz Türk topçusu-

nun İngiliz mevzilerini derinliğine ateş altına alması ve topçu bölge-lerini dövmesiyle başladı. Bunu saat 11.00'da düşman mevzilerinin kuzey bölümüne üç piyade tümeninin geliştirdiği şiddetli piyade taarruzu takip etti. Onların taarruzu Dicle Nehri'nin yanında yarımadadaki en kuzey noktayı belirleyen savunma tahkimatını oluşturan eski garnizonu hedef alıyordu. Türklerin aceleyle hazırlanmış siperleriyle İngiliz siperlerinin arasındaki mesafe 400 ila 600 metre arasında değişiyordu, fakat daha sonra birlikler 200 metreye kadar sokuldular.¹¹⁶ Osmanlı topçusu ve destekleyici makineli tüfek baraj ateşi düşman ateşini baskı altına alamadı ve Türklerin yüzlerce metre tarafsız çorak bölgeyi geçmek için yaptıkları atak, çok sayıda askerin düşmanın makineli tüfek ateşiyle biçilmesiyle sonuçlandı. Taarruz saat 16.30'da iptal edildi, fakat Nurettin taarruzun ertesi gün saat 05.30'da tekrarlanmasını emretti.¹¹⁷

11 Aralık 1915'te, Townshend'in zayıf mevzilerini yarmak için bir kez daha taarruza kalkan Türkleri şiddetli ateş ve el bombaları karşıladı. Eski garnizondan açılan yaylım ateşi Türkler için özellikle tahripkâr olmuştu ve saat 11.15'te taarruz iptal edildi. Aynı gün Nurettin Elhan köyüne dört piyade taburuyla taarruzu tekrarladı ve o da başarısız oldu. Kayıplar çok ağırdı: XVIII. Kolordu'nun asıl taarruzunda dört subay ve 66 er ölmüş, on dört subay ve 1.054 er yaralanmıştı.¹¹⁸ Bunlara ek olarak, Elhan köyüne yapılan taarruzda 30 Türk askeri ölmüş, 167'si de yaralanmıştı.

Taarruzlar birkaç nedenden dolayı başarısız olmuştu.¹¹⁹ Asıl neden, topçu bombardımanının miktarını ve süresini azaltan mühimmat kıtlığıydı. İkincisi ise siperler arasındaki geniş mesafenin (tarafsız bölge) düz olmasının gizlenmeyi güçleştirmesiydi. Bu unsurlar bir araya gelince, İngiliz ve Hint askerleri Türk taarruzlarını durduran öldürücü atış alanlarını kullanabilmişlerdi. Üçüncüsü, taarruzların hepsi taktik ve harekât yönünden sürpriz yararı olmayan cephe taarruzlarıydı. Her ne kadar İngilizler kötü bir şekilde hazırlanmış basit siperlerde bulunsalar da, uyanıktilar ve ateşlerini baskı altına alamayan Türkleri püskürtmek için hazırıldılar. Bu, taarruz harekâtlarını 1918 yılına kadar felce uğratacak olan taktik dinamikti.

Genel olarak Türklerin performansı hayal kırıklığı yaratmıştı. Bizzat Townshend Selmanipak'ta çok daha karmaşık bir savunma hattı karşısında Türklerin birinci hat siperlerini yarmıştı. Nurettin'in göstereceği benzer bir eylem kuşkusuz Kutü'l-Amare savunmasının çöküşünü başlatmış olacaktı. Osmanlı ordusunun başarısına engel olan başka unsurlar da vardı. Nurettin'in askerleri dokuz gün devam eden 140 km'lik dinamik bir takip harekâtı ve onu izleyen birkaç günlük siper tahkimatından sonra yorgun düşmüşlerdi. Ayrıca ordunun lojistik sistemi zayıftı ve yorgun olmanın ötesinde askerler muhtemelen aynı zamanda açtı. Daha önemlisi, Nurettin'in birliklerinin mevcudu zayıf sonucunu azaltıyordu.

3.4 numaralı çizelge 10-11 Aralık 1915 tarihindeki taarruzlardan kısa bir süre sonra Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın mevcutlarını göstermektedir. Selmanipak, Delabiha, Elhan köyü ve köprübaşında, ayrıca Nurettin'in Kutü'l-Amare'ye yaptığı ilk taarruzlarda verilen zayıfın yerlerine o tarihte personel ikmal edilmediği aşikârdır.

Çizelge 3.4 Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın 16 Aralık 1915 tarihindeki subay, er, araç, gereç, silah ve hayvan mevcudu

<i>Birlik</i>	<i>Subay</i>	<i>Er</i>	<i>Tüfek</i>	<i>Makineli Tüfek</i>	<i>Top</i>	<i>Hayvan</i>
35. P.Tüm.	94	3.751	2.910	4	8	728
38. P.Tüm.	137	4.106	3.082	4	8	992
45. P.Tüm.	132	4.577	3.001	4	8	1.295
51. P.Tüm.	234	6.534	4.386	8	6	2.081
52. P.Tüm.	183	6.442	4.606	6	(yoldadır)	1.389
Ordu bağlı birlikleri	248	7.158	1.512		23	2.928 ^a
Toplam	1.028	32.568	19.497	26	53	9.413

Kaynak: ATASE, Klasör 3644, Dosya H-32, Fihrist 1- 31, T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi III. Cilt, Irak-Iran Cephesi 1914-1918, 1. Kısım* (Ankara: Genelkurmay Basınevi, 1979), 463.

Not:

a 701 süvari atı dahil.

Bu durumun sonucunda Osmanlı ordusunun alay ve taburları taarruzlara fiili kuvvelerinin (yetki verilmiş personel mevcutlarının) yüzde 30 ila yüzde 40'ıyla iştirak etmişlerdi. Osmanlı ordusunun Çanakkale'de çok iyi işleyen personel değiştirme ve ikmal sisteminin Mezopotamya'da bozulduğu açıkça ortadadır. Karşılaştırmak amacıyla incelediğimizde, tam mevcutlu Osmanlı piyade tümeninin fiili kuvvesinin (personel, araç gereç ve hayvan) 310 subay, 12.228 er (9.500'ü piyade eri) ve 2.322 hayvan olduğunu görürüz.¹²⁰ Townshend'in 6. Poona Piyade Tümeni'nin personel mevcudu (30. Tugay dahil, ancak 6. Süvari Tugayı hariç) yaklaşık 715 subay, 23.674 erdi (16.200'ü piyade eri).¹²¹

Burada Townshend'in birliklerinin de sürekli muharebeler sonucunda son derece zayıfladığı belirtilmelidir. Townshend 6 Aralık 1915'te Kutü'l-Amare'ye vardığında tümeninde 301 İngiliz ve 225 Hintli subay, 2.851 İngiliz ve 8.230 Hintli olmak üzere toplam 11.607 muharip asker vardı.¹²² Townshend'in muharebeye hazır piyade gücü yaklaşık 7.000 askerdı.

Askeri açıdan bakıldığında, birlik mevcutları kadrolarının çok altında olduğu zaman savunma harekâtlarını icra etmek taarruza kalkmaktan çok daha kolaydı.¹²³ Taarruz harekâtları daha atak taktik liderlik gerektiriyor ve (özellikle 1914-1918 arasındaki dönemde) yüksek oranda zayıata neden oluyordu. I. Dünya Savaşı'nda piyade mevcudu azalmış birliklerin taarruza iştirak ettirilmeleri, onların (bölük komutanlarının daha önce verdikleri yüksek zayıattan dolayı) taktik liderliklerinin azaldığı ve yeni kayıplara uğramayı kaldıramayacakları anlamına geliyordu. En sonunda, her iki ordu da verdikleri bu kayıplar yüzünden sıkıntı çekmişlerdi ve her ikisi de taarruz harekâtları icra ettiğinden bu kayıplar Selmanipak'ta Townshend'i, Kutü'l-Amare'de de Nurettin'i çok olumsuz etkilemiş olmalıydı.

Ayrıca burada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da, her iki taraftaki mevcut top miktarının Fransa'daki çağdaş harekâtlarla kıyaslandığında komik derecede az olduğudur. Mezopotamya'da, Türk ve Hint piyade tümenleri tahkim edilmiş mevzilere kırk civarında top desteğinde (sınırlı sayıda mühimmatla, daha da kötüsü mermilerin güçlü infilak maddeli mermilerden ziyade

şarapnel olmasıydı) taarruz ediyorlardı. Her iki tarafta durumu daha olumsuz hale getiren, obüs mevcutları karşısındaki sahra topraklarının miktarının çok fazla olmasıydı. Townshend'in tek bir obüs bataryası, Nurettin'in ise iki hafif dağ obüs bataryası vardı.¹²⁴ Fransa'daki İtilaf orduları birliklerinde düşman siperlerine görmeyerek ateş kabiliyetine sahip obüslerin eksikliğini dehşetle fark etmişlerdi.¹²⁵ Mezopotamya ile karşılaştırıldığında, Fransa'daki birliklerin kadrolarında çok fazla topçu birliği vardı. Güçlü topçu desteğinin eksikliği girişilen herhangi bir cephe taarruzunu fiilen başarısızlığa mahkûm ediyordu.

Yeni Osmanlı Altıncı Ordusu'nun komutanı Alman Mareşal Colmar von der Goltz, başarısız taarruzlar sonrası vaktinde gözlemler yapmak amacıyla 12 Aralık 1915'te Nurettin'in karargâhına geldi. Koşullar göz önüne alındığında, von der Goltz'un Kutü'l-Amare'de kalması beklenebilirdi, fakat kalmadı. Onun yerine Nurettin'e "direk taarruzlardan vazgeçerek Kutü'l-Amare'deki İngilizlere baskı yapmasını" söyledi.¹²⁶ Goltz Nurettin'e ayrıca İran'a gönderilmek üzere bir müfreze hazırlamasını emretti ve Nurettin hazırlanan bu müfrezeyi talimat uyarınca 17 Aralık'ta nehir yoluyla Bağdat'a gönderdi.¹²⁷ İran'da harekâta çok istekli olan von der Goltz kısa bir süre sonra Bağdat'a gitmek için ayrıldı. Nurettin ise ne faal hizmetten çekilen ne de yeni Altıncı Ordu'ya dahil edilen Irak Grubu'nda kaldı.

Müteakip on gün içerisinde Türkler Elhan köyüne küçük bir taarruz gerçekleştirdiler ve İngilizler eski garnizondan ani taarruzla karşılık verdi. Taarruzun çapı ve süresi dikkate alındığında, Türklerin zayıtı ağırdı; on üç subay ve 325 er ölmüştü, on sekiz subay ve 551 er de yaralı ya da kayıptı.¹²⁸ Aynı dönemde İngilizlerin toplam zayıtı 498'di.¹²⁹ Von der Goltz'un düşündüğü gibi İngilizlere baskı yapılması pek umulduğu gibi gerçekleşmiyordu.

Moberly, von der Goltz'un Nurettin'e kendisinin yokluğunda Kutü'l-Amare'ye büyük bir taarruza kalkışmaması için kesin emir verdiğine işaret ediyordu.¹³⁰ Bu bilgiler von der Goltz'a eşlik eden Alman Yarbay von Kiesling'in anılarına dayanılarak verilmiştir. Türk resmi harp tarihinde muharebeyle ilgili kaynaklarda von der

Goltz'un Nurettin'e yaptığı yorumlar kesin emir olarak değil de "taktik tavsiyeler" olarak yorumlanır.¹³¹ 15 Aralık 1915'te Nurettin'in karargâhı bu görüşü destekler nitelikte bir tamimi Bağdat Vilayeti'ne, depo alaylarına, Halep'teki Nakliye Komutanlığı'na ve Mezopotamya'da bulunan mahalli garnizonlara gönderdi.¹³² Nurettin bu tamimde, Kutü'l-Amare kuşatmasının tamamlandığını, kendisinin nehrin akış yönünde takibe devam etmekte olduğunu bildiriyordu. Raporunda düşmandan esir alındığını belirtiyordu. Tamimde ayrıca şiddetli taarruzların düşman imha edilinceye kadar gece gündüz devam edeceğini belirtmişti. Nurettin ayrıca "ünlü İngiliz tümen komutanı Korgeneral Townshend'in" bizzat Kutü'l-Amare'nin de dahil olduğu muharebe sahasını işgal ettiğinden bahsetmişti. Nurettin Kutü'l-Amare içerisinde kalan sivil halkın maruz kaldığı tehlike yüzünden büyük endişe duyduğunu ifade etmişti. Tamimi vurguladığı şu ifadeyle bitirmişti: "Masum sivil Arap halkına karşı kayıtsız değilim."

Nurettin'in Kutü'l-Amare'ye karşı şiddetli taarruzlarını sürdürme niyeti aşikârdı. Bu konudaki tamimi bölgedeki yerel sivil Arap nüfusuna Kutü'l-Amare'deki akrabalarının tehlikede olduğu konusunda bir uyarıydı, ayrıca personel değiştirme ve ikmal sistemiyle nakliye komutanlığını da çok şiddetli muharebelerin beklendiği yönünde bilgilendiriyordu. Bu tamim birçok yönden, Arapları sivil zayıat beklenebileceği konusunda uyaran güzel bir halkla ilişkiler çalışmasıydı. Her halükârda, bu kadar çok kademeye dağıtılan bir genel duyuru, von der Goltz'un Nurettin'e Kutü'l-Amare'ye başka genel taarruzları yasakladığı fikrini hükümsüz kılıyordu.

Nurettin 17 Aralık 1915'te kolordu ve süvari birlik komutanlarına gelecek harekâtlardaki niyetini açıklayan emirler yayınladı.¹³³ Townshend'in süvarisini Kutü'l-Amare'den Basra'ya gönderdiğini ve Alilgarbi yakınlarında 3.000-4.000 düşman askeri bulunduğunu bildirdi. Nurettin süvari tugayına Şeyh Said'den hareket etmesini ve Kutü'l-Amare ile ulaşım hatlarını kesmek amacıyla Alilgarbi'de düşmanla temas kurmasını emretti. Nurettin XVIII. Kolordu'ya düşman siperlerine şiddetli ateş açması ve taarruza hazırlanması talimatını verdi. XIII. Kolordu'ya ise nehrin sağ yakasına

yanaşması ve gücünü düşman topçusu ve Elhan köyü üzerine yöneltmesi talimatını verdi. Ayrıca kolordudan topçusunu yarımada-yı kuşatacak şekilde kanatlarda mevzilendirmesini istedi. Nihayet, Kutü'l-Amare'nin Alilgarbi'deki düşmanla temas halinde kalmasını ve bu hareketin ulaşım şebekesinin işlemez hale getirilmesi için gerekli olduğunu belirtti.

Nurettin'in elinde taarruz birliği olarak nispeten yeni 52. Piyade Tümeni vardı ve bir kez daha Kut yarımadasının kuzeydoğu köşesinde bulunan (Türkler tarafından Kudeyra Kale olarak bilinen) eski kaleye taarruz etmeye karar verdi. Savunma zafiyeti olduğu için asıl taarruzun hedefi eski kaleydi. XVIII. Kolordu karargâhı müteakip birkaç gün boyunca bir plan hazırlamak için çalıştı ve Elhan Köyü'ne tali bir taarruz icra etmeye, İngiliz ihtiyat birliklerinin tespiti (yerinde baskı altında tutulması) amacıyla da Townshend'in asıl mevzilerine destekleyici bir taarruz düzenlemeye karar verdi.¹³⁴

Osmanlı ordusunun planı Nurettin'e Yarbay Bekir Sami (Alb. Günsav) komutasında bulunan 52. Piyade Tümeni'nin bütün gücünü, Townshend'in 17. Piyade Tugayı'ndan geriye kalan iki tabur karşısında görevlendirme imkânı verdi. Ayrıca Türkler topçularını Dicle Nehri'nin karşı yakasından kullanabilecekler ve böylece düşmanı yan topçu ateşiyle baskı altına alacaklardı. Bu iyi bir plandı ancak, planda sıklet merkezi* yoktu. 52. Piyade Tümeni'nin bütün piyade mevcudu 94 subay ve 3.678 asker iken, topçu desteği olarak nehrin sol yakasında on sekiz top, sağ yakada on top vardı (ayrıca altı adet de makineli tüfek vardı).¹³⁵ Böylece harita üzerinde büyük bir tümen çapında gibi gözüken taarruz aslında tugay çapında bir taarruzdu. Üstelik destekleyici unsur olarak yer alan yirmi sekiz toptan yedisi hafif dağ obüsüydü ve yüksek infilak maddeli mühimmat sıkıntısı vardı. 52. Piyade Tümeni'ne nihai taarruz emirleri 23 Aralık 1915'te gönderildi, bu emirde taarruz saatinin ertesi sabah saat 06.30 olduğu belirtilmişti.

Aslında topçunun bombardımanı saat 06.40'da başladı ve eski garnizon üzerine yoğunlaştırıldı. Türk topçusu top miktarının

* Muharebe gücünün bir yerde toplanması.

az olması ve sınırlı topçu mühimmatından dolayı İngiliz mevzilerine topçu ateşini az çok sürekli, ancak hafif şiddette olacak şekilde koordine etti.¹³⁶ İngilizleri şaşırtmak üzere, değişik zamanlarda farklı mermi türlerini düşmana atabilmek amacıyla sahra toplarının, dağ obüslerinin ve üç adet 120 mm'lik ağır topun ateş planları ve ateş zamanları dönüşümlü olarak planlanmıştı. Topçu ateşi 11.30'da sustu ve Osmanlı piyadesi tüfek ve el bombalarıyla tepeye saldırdı. Bir kez daha hazırlıklı durumda olan İngiliz ve Hint askerleri alarmda ve direnmeye hazırdı. Türkler iki safhada taarruz etmeyi planladılar. (37. ve 43. Piyade Alayları taarruzda, 43. Piyade Alayı ikinci dalgada ya da tümen ihtiyatı olarak görevlendirilmişti: Bu "iki ileride ve bir geride – ikisi taarruzda diğeri ihtiyatta" şeklinde klasik bir tertiplenmeydi.)¹³⁷ Bundan başka 51. Piyade Tümeni'nden 44. Piyade Alayı XVIII. Kolordu'nun genel ihtiyatı olarak tayin edildi ve 52. Piyade Tümeni'nin taarruzunu gerektiğinde takviye etmek için her an hazır olacaktı.

İngiliz ve Türk resmi harp tarihleri Noel arifesindeki taarruzun başarısız olduğu konusunda hemfikirdir. Her iki taraf da el bombalarıyla, tüfeklerle ve süngüyle göğüs göğüse geçen muharebenin nihayet Townshend'in lehine sonuçlandığını ayrıntılı olarak vermişlerdir. Ve her iki taraf karşı taarruzlarla mevziyi tekrar eskiruma getiren Oxford Taburu'nun etkileyici çabalarından bahsetmiştir. Her ne kadar küçük çapta Türk taarruzları Noel günü saat 02.30'a kadar devam ettiyse de, karanlık bastığında muharebe kesilmişti. İngiliz tarihçilerine göre Türklerin kaybı 2.000'di; fakat modern Türk resmi harp tarihine göre toplam zayıat 490'ı ölü olmak üzere 1.000'di.¹³⁸ Toplam İngiliz ve Hint zayıatı 315'ti, 67 asker de başka bir garnizonda (muhtemelen daha kısa süreli bir tali saldırıya maruz kalan Elhan köyünde) kayıptı.

Moberly Türklerin başarısızlığına, İngiliz ve Hint askerlerinin cesaretlerinin ve çok iyi dövüşmelerinin dışında başka bir neden ileri sürmemiştir.¹³⁹ Muharebeden sonra Townshend "Türkler siperin ardında iyi olsalar bile, taarruzda hiç başarılı değiller" diyordu.¹⁴⁰ Millar Nurettin'i özellikle uygulamadaki hatalarından dolayı eleştirmiş ve Nurettin'in topçu bombardımanı ile garnizonu

alarmı geçirdiğini, onların da bombardımanın bitmesini bekleyip ateşe başladıklarını belirtmişti.¹⁴¹ Millar ayrıca Townshend'in öz-yaşamöyküsünden yaptığı alıntılara dayanarak, Nurettin'in başarıyı takviye etmek için muharebeye ihtiyat sokmadığına ve Türklerin düşman ihtiyatlarını tespit etmek (yerinde tutmak) için destekleyici bir harekâta bulunmadığına işaret etmişti. Burada Townshend'in eleştirisine karşılık olarak, 51. Piyade Tümeni'nin ikinci kademede kullanmak üzere alayını görevlendirdiğini ve XVIII. Kolordu'nun bir alayını genel ihtiyatta bıraktığını (bu alay gerçekte destekleyici taarruza yardım etmesi amacıyla gönderilmiştir) belirtmek gerekir. Türkler ise bu konuda İngiliz topçusunun (yeoman) ve Oxford Taburu'nun karşı taarruzunun hakkını teslim ederken, taarruz için yetersiz hazırlığın başarısızlık nedenleri arasında yer aldığını kabul etmişlerdi.¹⁴² Son olarak, Kutü'l-Amare'deki bir İngiliz gözlemciye göre, Türk topçusunun atışları isabetli olmakla birlikte, mermilerin yüzde ellisi ya çok önce infilak ettiğinden ya da çok yüksekte gittiğinden dolayı etkisizdi.¹⁴³

Bu muharebede Nurettin savaşmadı. Savaşanlar 52. Piyade Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami (Albay Günsav) ve XVIII. Kolordu Komutanı Albay Halil'di. Her ikisi de plana bağlı kalıp, planı sadakatle icra eden çok tecrübeli komutanlardı. Aslında Türkler karşılaştıkları direncin seviyesinden dolayı çok şaşırılmışlardı, çünkü İngilizlerin morallerinin çok düşük olduğuna inanıyorlardı.¹⁴⁴ Nurettin piyadelerini çok azimli askerlerle savunulan siperlere çok zayıf bir destek eşliğinde gönderirken, Townshend'in Selmanipak'ta yaptığı hatayı tekrarlıyordu.

Her ne kadar taciz ateşi* ve yoklama taarruzları sonuna kadar devam ettiyse de, 1915 Noeli Türklerin Kutü'l-Amare'ye karşı giriştikleri son taarruz oldu. 45., 51. ve 52. Piyade Tümenleri iyi eğitilmiş, tecrübeli ve Anadolu Türklerinden meydana gelen kadrolara sahip olsa da, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın taarruz harekâtlarında tayin edici bir yararları görülmemiştir. Şimdi bu tü-

* Düşman kıtalarının dinlenmesine fırsat vermemek, faaliyetlerini aksatmak, zayıf tehdi ile moralini çökertmek amacı güden, düzensiz aralıklarla yapılan ateş.

menler muharebelerden çok zayıf ve yorgun düşmüşlerdi ve 1916 yılının başında Osmanlı ordusunun Mezopotamya'daki muharip piyade tümenlerinin kuvveti tugay seviyesine inmişti.

Komuta ve Lojistik

Mareşal von der Goltz'un Altıncı Ordusu 21 Aralık 1915'te Mezopotamya'daki Osmanlı kuvvetlerini yeniden düzenleyen 1 numaralı Genel Emri'ni yayınladı.¹⁴⁵ Bu emrin gerçekte Nurettin üzerinde bir etkisi olmadı; sadece Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Irak Ordusu Komutanlığı adını aldı. (Altıncı Ordu'nun diğer bağlı birlikleri İran Kolu, XII. ve XIII. Kolordu Garnizon Komutanlığı, Şat Filosu - Deniz Komodorluğu ve Altıncı Ordu Menzil Müfettişliği idi.) Kısa bir süre sonra, 1 Ocak 1916'da von der Goltz Nurettin'in Irak Ordusu'nu Irak Grubu Komutanlığı olarak tekrar düzenledi (İran Kolu'nun adı da Bağdat Grubu oldu). Bu düzenlemenin Osmanlı ordusunun diğer harekât alanlarındaki standartlarına uyma dışında hiçbir özel nedeni yoktu (Gelibolu'daki Osmanlı Beşinci Ordusu'nun da Kafkasya'daki Üçüncü Ordu gibi bağlı birlikleri vardı) ve muhtemelen bu zekice değişiklik von der Goltz'un Osmanlı ordusundaki karargâh subaylarının nüfuzunu yansıtıyordu.

Altıncı Ordu bazı yönlerden sadece görünüşte bir "ordu"ydü. 1915 yılının Aralık ayı sonunda Osmanlı Altıncı Ordusu'nda 20.018'i muharip ve 11.656'sı muharip olmayan er mevcuttu.¹⁴⁶ Bu nedenle muharip sınıfın yardımcı sınıfa oranı 2'ye 1'di. Ordu Dairesi'nin Kasım 1915'te Genel Karargâh'a gönderdiği rapora göre, Altıncı Ordu'da 11.000'i aşkın ihtiyat askeri görev yapıyordu.¹⁴⁷ Savaş öncesi Osmanlı ordusunun yardımcı (muharip olmayan) sınıflarında daha aktif insan gücü mevcut olduğundan, ihtiyatlar büyük ihtimalle piyade taburlarında görevlendiriliyordu. Aslında tüm Altıncı Ordu iki tümenli İngiliz kolordusundan daha küçüktü.

1915 yılı muharebe zayıflığı bakımından Osmanlı ordusunun en kötü yılı olacaktı. Aslında, Osmanlı ordusunun savaş boyunca

ölen askerlerinin yüzde 64'ü savaşın ilk yılında öldü (yaklaşık 113.000 asker).¹⁴⁸ Sonuç olarak, boş kadroları doldurmak için çok büyük miktarda değiştirme ve ikmal personeline talep vardı. Öncelik verilen harekât alanlarının doğal olarak Gelibolu ve Kafkasya olması Nurettin için talihsiz bir durumdu. Oradaki Beşinci ve Üçüncü Ordular personel değiştirme ve ikmal depolarından gelen bütünleme (kadrolarını tamamlama) önceliğine sahip oldular.

Kasım 1915'te 9. Depo Alayı'nda Mezopotamya cephesindeki birliklerin ikmali için 3.632 er vardı.¹⁴⁹ Ek olarak 2.000 er İzmir'den, 900 er de Ankara'dan yıl içerisinde önceden gönderilmişti. Bağdat'taki personel değiştirme ve ikmal deposu, 1915 yılının Aralık ayının son haftasında Noel taarruzunda verilen kayıpları ancak karşılayacak kadar, 1.200 ikmal eri gönderebilmişti. (Bu askerler muhtemelen depo alayında görevlendirilen 3.632 askerin bir kısmıydı).¹⁵⁰ Genel olarak değerlendirildiğinde, Irak'taki muharebe kayıplarının Osmanlı ordusunun personel değiştirme ve ikmal sistemi tarafından karşılanamadığı görülmektedir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yoğun nüfuslu batı vilayetlerinde iyi işleyen personel değiştirme ve ikmal sisteminin Mezopotamya'da yeterli asker temininde başarısız olduğu aşikârdır. Bir kez daha, Irak'taki Osmanlı ordusunun öncelik derecesinin düşük olması, Mezopotamya cephesindeki Osmanlı birliklerini felce uğratiyordu.

Mezopotamya'da bulunan Osmanlı Altıncı Ordusu lojistik açıdan öncelik sırasında Gelibolu'daki Beşinci Ordu'dan ve Kafkasya'daki Üçüncü Ordu'dan gerideydi. Savaş başladığında, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın elinde 17.193 tüfek, 11.203 sandık hafif silah mühimmatı, kırk üç adet el bombası ve 5.953 adet çeşitli tipte topçu mühimmatı vardı.¹⁵¹ Bütün 1915 yılı boyunca aşağıdaki silah ve mühimmat Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na sevk edildi: 4.919 adet küçük çaplı tüfek, on adet top, sekiz adet makineli tüfek, 8.200 adet hafif silah mühimmatı, 40.000 adet el bombası ve çeşitli tiplerden olmak üzere 16.000 adet topçu mühimmatı.¹⁵² Bütün bu malzemeler trenlerle Pozantı Geçidi'ne sevk edildi, buradan da tekrar trenlere yüklenmek için büyük zahmetlerle hayvanlar tarafından Toros Dağları'ndan taşındı. Birkaç

yüz km sonra malzemeler tekrar hayvanlarla Osmaniye Geçidi'nden taşındılar ve Fırat Nehri'ne sevk edilmek üzere tekrar trene yüklendiler. Oradan mavnalara ve hayvanlara yüklenerek Bağdat'a getirildiler.

Personel değiştirme, ikmal ve lojistik sistemleri Irak ve Havali-si Genel Komutanlığı'na yeterli asker ve mühimmat temin edemediğinden, Enver Paşa Mezopotamya'ya ilave takviyeler gönderilmesini emretti. Enver Paşa 28 Aralık 1915'te, o sırada Gelibolu'da bulunan 2. Piyade Tümeni'ne Mezopotamya'ya intikal etmesi için emir verdi.¹⁵³ Enver Paşa ayrıca gelen tümenin XIII. Kolordu'ya katılması talimatını verdi. Böylelikle bu düzenleme yeni Irak Grubu Komutanlığı'nın iki kolordusunun kadrosundaki piyade tümen mevcutlarını Osmanlı ordusunun standartına uygun biçimde üç adete çıkararak dengeleyecekti.

İngilizlerin Takviye Birlikleri

Önceden belirtildiği gibi büyük çapta takviye birlikleri Fransa'dan Mezopotamya'ya doğru yola çıkartılmıştı. Bunlar başlangıçta Hint Ordusu Kuzey Komutanlığı'na bağlı 3. Lahor Piyade Tümeni ve 7. Meerut Piyade Tümeni'ydi. Sonuçta tümenlerin Mezopotamya'ya intikalleriyle buradaki İngiliz ve Hint taburlarının mevcutlarını neredeyse iki katına çıkarmaları ve ayrıca gelecek olan 30.000 muharip askerin harekât dengesini İngilizlerden yana çevirmesi umuluyordu.

Bu iki piyade tümeninin harp meydanlarından geldikleri düşünüldüğünde, halen Mezopotamya'da bulunan Hint Ordusu 6. ve 12. Piyade Tümenlerine nispeten daha yüksek askeri kapasitelere sahip oldukları düşünülebilirdi. Moberly ise tam aksini düşünüyor, iki tümenin (Almanlarla yaptıkları muharebelerde verdikleri kayıplarla) tecrübeli askerlerinin birçoğunu kaybettiğine, sonuç olarak birliklerinde birçok tecrübesiz takviye asker mevcut olduğuna, topçuya (Mezopotamya'da topçu mühimmatı sıkıntısı vardı) büyük güven duymayı öğrendiklerine ve askerlerin birçoğunun tali önemdeki bir yere gönderildikleri (morali olumsuz etkileyen

bir unsur) duygusuna sahip olduklarına işaret ediyordu.¹⁵⁴ Moberly ayrıca, birlikler Hindistan'ın çeşitli garnizon bölgelerinden geldiklerinden, taburların ve tugayların birçoğunun “farklı standartlarda eğitildiklerine” dikkat çekiyordu.¹⁵⁵

3. ve 7. Piyade Tümenlerinden oluşan Hint Kolordusu daha önceden, 1914 Eylül ayı sonlarında Marsilya'ya varmıştı ve Ekim ayının üçüncü haftasında çoktan Ypres yakınlarındaki mevzilerindeydi. 1914 güzünün başlarında “denize ulaşmak için kalkışılan umutsuz yarışta”, Hint Kolordusu, İngiliz Sefer Birlikleri'nin savunma hatlarının yaklaşık üçte birini tutarak hayati bir rol oynamıştı.¹⁵⁶ Her ne kadar Hint Kolordusu'nun topçu teçhizatı, makineli tüfekleri ve el bombaları yetersizse de, La Bassée savunma muharebesinde yeterli performans göstermiş ve Alman rakiplerine karşı çok iyi muharebe etmişlerdi.¹⁵⁷ Daha sonra Hintliler Mart 1915'te Neuve Chapelle taarruzunda karşı taarruzla püskürtülmeden önce birbiri ardına dört Alman mevzisini işgal etmişlerdi. Hepsi göz önüne alındığında, Hint Kolordusu'nun Batı cephesindeki performansı büyük ölçüde karşılanamayan ağır kayıplara neden olan muharip harekâtlardaki zayıflığından dolayı “vasat” olarak nitelendirildi.¹⁵⁸ Bu sorunlara rağmen, Hint Kolordusu 1915 güzünde Mezopotamya'ya tekrar konuşlandırıldığında, hem savunma hem de taarruz harekâtlarında birinci sınıf bir düşman karşısında önemli ölçüde modern muharebe tecrübesi edinmişti. Maalesef bu tecrübe Hint ordusu piyade taburlarının moral ve etkinliklerinin kaynağı olan, harp öncesi dönemin çok sayıda tecrübeli İngiliz ve Hintli subayının hayatları pahasına elde edilmişti.¹⁵⁹

Ayrıca Moberly'nin “diğer bir dezavantajlı unsur, Fransa'dan gelen subay ve erlerin... şimdi katılmaları istenen muharebeyi düşük seviyeli kabul etmeleri ve bundan dolayı bu muharebeyi küçümsemeleriydi” dediğini belirtmek gerekir.¹⁶⁰ Bu tutum, Nisan 1915'te Akdeniz Sefer Kuvveti tarafından Türklere karşı sergilenen umursamazlığı andırıyor. Moberly Fransa'dan gelen askerlerle, Mezopotamya'da savaşmakta olan askerler arasındaki düşmanca tutumu açıklayarak yorumlarına devam ediyordu.

Hint Kolordusu Basra'ya geldiğinde Dicle Kolordusu adını aldı ve Aralık 1915'te bölgeye gelen, Kutü'l-Amare'deki yardım birliklerinin komutanı olan Korgeneral Sir F. J. Aylmer'in komutasına verildi. 3. ve 7. Piyade Tümenleri teşkilat yapısı olarak bir standart teşkil ediyordu ve böylece çok güçlü Hint ordusu birlikleri on iki piyade taburundan (üç İngiliz ve dokuz Hint) oluşuyordu. Kuruluş olarak başlıca zayıf noktası sahra topçusunun eksikliği ve normal olarak Britanya ordusu piyade tümenlerinde dört adet bulunan topçu tugayının yerine kadrolarında sadece bir adet topçu tugayı bulundurmalarıydı.¹⁶¹ Ayrıca henüz görevlendirilmemiş olan 35. ve 36. Piyade Tugayları da kolordu birlikleri olarak Aylmer'e verildi. Son olarak, Hint Kolordusu'nun ulaştırma, sıhhiye ve destek birlikleri açısından yeterli donanımına sahip olmadığını da ifade etmek gerekir.¹⁶² Dicle Kolordusu'nu genel olarak "piyade bakımından güçlü", "topçu ve destek birlikleri bakımından zayıf" olarak tanımlayabiliriz.

Townshend'in Poona Tümeni'ni de hesaba katınca, İngilizlerin Mezopotamya'da dört piyade tümeni, toplam kırk sekiz piyade taburu oluyordu (4 tümen x 12 tabur). Türklerin ise Mezopotamya'da 5 piyade tümeni, toplam kırk beş piyade taburu vardı (5 tümen x 9 tabur). Her ne kadar bazı İngiliz birlikleri nehir boyunca garnizonlara dağıtılmışsa da, Türkler İran'daki Ruslara karşı harekât için Bağdat'a tugay çapında bir kuvvet göndermişlerdi. Yeni Dicle Kolordusu'nun dahil olması İngilizlerin 1916 yılı başlarında inisiyatifi tekrar kazanma girişimlerine imkân tanımıştır.

Ocak-Nisan 1916

İngilizlerin 1916 yılının kış ve bahar aylarındaki yardım harekâtları Dicle Kolordusu'nun bir dizi başarısız taarruzuyla belirsiz bir hale geldi. Genel olarak baktığımızda, Ocak ayında genellikle nehrin sol yakasında olmak üzere üç önemli taarruz gerçekleşirken, Şubat ayında hiç taarruz olmadı. Mart ayında, İngilizler sağ yakada tek bir önemli taarruza giriştiler. Nisan ayında İngilizler dört büyük taarruz gerçekleştirdiler, ilk ikisi sol yakada, diğeri sağ yakada, sonuncusu ise her iki yakadaydı. Bu taarruzların hiçbirisi

iyi ikmal edilmemişti (ya da iyi planlanmamıştı) ve Dicle Kolordusu'nun girişimlerinin hiçbirisi Townshend'e başarı getirmede. Özellikle 3. ve 7. Hint Tümenleri taktik seviyede yeterli topçudan ve mühimmattan yoksundu, bu tümenler etkili ateş destek koordinasyonu yapamadılar ve beceriksiz cephe taarruzlarına kalkıştılar.¹⁶³

Bu muharebelerin az bilinen bir yanı, İngilizlerin ve Hintlilerin zayıyatıyla Türklerinkinin karşılaştırılmasıdır. Zayıyatın belirlenmesi güçlüğüne muhafaza etmektedir, çünkü Türk ve İngiliz görüşlerine göre bazı muharebelerin başlama ve bitme zamanları çakışmaktadır. Muharebelerin sonunda İngilizler ve Hintliler epeyce miktarda Türk öldürdüklerine ve yaraladıklarına inanıyorlardı. Bununla beraber, Türk resmi harp tarihine göre Türklerin zayıyatı (8.835) İtilaf birliklerinin verdiği kaybın yarısı kadardı; İtilaf birliklerinin kaybı ise 19.863 askerd (bkz. Çizelge 3.5). Bu toplama, Townshend'in zayıyatı Osmanlı lehine değiştiren Kutü'l-Amare'deki kayıpları dahil değildir.

1916 yılının Ocak ayından Nisan ayına kadar İngilizlerin ve Hintlilerin verdikleri zayıyat Nurettin'in esas harekât varsayımını öne çıkarmaktadır. Kutü'l-Amare'yi tecrit edip, Türk birliklerini Dicle Nehri'nin çok aşağısında savunma mevzilerinde tertipleyen Nurettin, İngilizleri erken taarruza zorlamıştır. Nurettin böyle yaparak Osmanlı ordusunun avantajlarını kullanabilmiştir.

Sonuç: Muharebe Etkinliği

Bu bölüm Osmanlıda liderlik, Osmanlı ordusunun yayılması ve Mezopotamya harekât alanındaki harekât ve taktik doktrinler üzerine yoğunlaşmıştır. Çanakkale Savaşı, en uygun koşullarda harekâta bulunan Osmanlı ordusunu gözler önüne sererken, Mezopotamya'daki muharebeler Osmanlı ordusunun çok olumsuz ve çetin koşullarda savaştığını gösteriyordu.

Savaşın ilk yılında Osmanlı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nda görevlendirilen birlikler, imparatorluğun en hazırlıksız ve en kötü donatılmış birlikleriydi. Mezopotamya stratejik olarak geri bölge kabul ediliyordu ve buradaki garnizonlarda bulunan bir-

Çizelge 3.5 İngiliz ve Türk birliklerinin muharebe zayıyatı, Ocak-Nisan 1916

<i>Tarih</i>	<i>Muharebe adı</i>	<i>İngiliz zayıyatı</i>	<i>Türk zayıyatı</i>
<i>Ocak</i>			
7-10	Sağ Sahil	4.262	1.200
13	Vadiikelal	1.600	527
21	Felahiye	2.471	503
<i>Mart</i>			
8	Sabis	3.500	1.290
11	Zemzir		157
<i>Nisan</i>			
5	Birinci Felahiye	1.885	144
6	İkinci Felahiye	1.168	457
9	Üçüncü Felahiye	1.807	325
17	Beytisa	1.600	3.541
22	Dördüncü Felahiye	1.300	691
Toplam		19.863	8.835

Kaynak: A. Kearsy, *A Study of the Strategy and Tactics of the Mesopotamia Campaign 1914-1917* (Aldershot: Gale & Polden), 58; Moberly, *The Campaign in Mesopotamia, 1914-1918*, 212-438; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 494-773.

Not

Townshend'in birlikleri ve Kutü'l-Amare'yi kuşatan Türk birlikleri bu toplama dahil değildir.

liklerin hiçbirisi 1913-14 yılları arasında Osmanlı ordusunun reform çabalarından yararlanmamışlardı. Mezopotamya, düşük askeri önceliğinden ve taşra yapısından dolayı, Osmanlı ordusunun muvazzaf subaylarının görev tercihlerinde çekici bir yer değildi. Mezopotamya barış zamanında bile muharebeye hazır birliklerin uygun şekilde idamesi için gerekli malzemenin ulaştırılamadığı yetersiz bir lojistik ve idari şebekenin sonundaydı. Ayrıca, hareket alanının karmaşıklığını artıran, nüfusun büyük bir kısmının Türkten ziyade yerli Arap olmasıydı (özellikle Bağdat'tan güneyde Bas-

ra'ya kadar). Son olarak Dicle ve Fırat nehir havzasının sıcak, nemli ve bataklık yapısının öldürücü ve ateşli hastalıklarıyla bilinen bir bölge olması da Mezopotamya'nın geri bölge olarak kabul edilmesinin, önem açısından diğerlerinden hiç de geri kalmayan nedenlerinden biriydi.

1915 sonbaharında ve 1916 başlarında Osmanlı ordusu Mezopotamya'da, İngiliz ve Hint ordularını küçük düşürücü yenilgilere uğratarak muharebe etkinliğini gösterdi. Bu bölümde, Osmanlı ordusunun hem harekât hem taktik açısından etkinliğini başarmasına katkıda bulunan Osmanlı liderliği, teşkilat yapısı ve harekât doktrinleri incelendi.

Osmanlı ordusu Mezopotamya'da İngilizleri başarısız taarruz muharebelerine zorlayan kuşatma muharebesi seçiminde harekât yönünden etkiliydi. Türkler harekât seviyesinde, ordularını taktik savunma içine sokan bir taarruz muharebesi planlayıp icra ettiler (*doktrin*). Bu nedenle, muharebe Osmanlı ordusunun avantajlarına göre seyretti. Bu durum, esas olarak etkili bir komuta (*liderlik-sevk ve idare*) ve kendisinden talep edilen görevi icra edebilen etkili muharip birliklerin kurumsal olarak oluşturulmasının (*teşkilat yapısı*) sonucuydu.

Muharebelerin birçoğunda komutan Nurettin Paşa'ydı (Korg. Sakallı). Nurettin her ne kadar çok tecrübeli ve enerjik bir asker olsa da, akademi mezunu gözde subaylardan değildi. Muharebenin son safhalarında Enver Paşa'nın amcası Halil (Korg. Kut) ile değiştirilen Nurettin, Townshend'in ordusunun takip ve kuşatmasından sorumluydu. Nurettin ayrıca nehrin aşağısına doğru harekete devam etmekten ve İngiliz yardım çabalarını engellemek için sağlam savunma hatları tesis etmekten sorumluydu. Önemle belirtilmesi gereken bir konu da, Nurettin'in Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nda Alman danışmanlarının olmaması ya da Almanlardan yardım almamasıydı.

Nurettin'in liderliği, Enver Paşa'nın 1914 yılı baharında belirlediği modern savaş ilkelerinin ve çağdaş Alman doktrinlerince ortaya konan harekât sanatının sürekli bir icrasını göstermektedir. Daha önce de Selmanipak muharebelerinin savunma mevzilerinin

inşasında ve iyi mevzilendirilmiş ihtiyatlarla kati karşı taarruzların icrasında görüldüğü gibi, Nurettin'in çok bariz bir savunma savaşı anlayışı vardı. Çok hızlı bir şekilde taarruza geçebiliyordu ve ordusunun böylesine harekâtlarda tecrübeli olan kısmıyla (Halil'in Kafkasya'dan gelen XVIII. Kolordusu) etkili takip harekâtı icra edebilmişti. Nurettin düşmanlarını nehir kıyısındaki bir kasaba olan Kutü'l-Amare'de kuşatıp tecrit etmiş ve düşmanın yardım kuvvetine karşı kendi seçtiği harekât tarzıyla muharebe edebilmişti. Her ne kadar nihai zafere kavuşamasa da, Nurettin'in muharebenin nasıl icra edileceğine dair görüşü başarı kazanmış ve 1916 ilkbaharı sonunda Halil tarafından hayata geçirilmişti.

Nurettin'in rakibi, Tümgeneral Charles V. F. Townshend de akademi mezunlarından oluşan o cazip yakın arkadaş çevresinden değildi. Nurettin gibi o da çok tecrübeliydi ve savaş konusunda bilgiliydi, fakat Nurettin'den farklı olarak son dönemde modern savaşa ilişkin hiç tecrübe edinememişti. Siyasi talimatlar uyarınca Bağdat'a, nehrin yukarısına doğru gönderilen Townshend Osmanlı rakibini küçümsedi ve Selmanipak'taki başarısız muharebenin sonuçlarıyla başa çıkamadı. Townshend Kutü'l-Amare'ye yardım beklemek için geri çekildiğinde de, Nurettin'i bir kez daha küçümsemişti. Zaman olsaydı, Townshend ateş altında kalabilen dinamik fiziği ve savaş bilgisiyle iyi bir kıta komutanı olabilirdi.

Osmanlı ordusu, Mezopotamya'da yeni muharip birliklerin etkili biçimde teşkilini mümkün kılan teşkilat yapısını destekleyen önemli bir kurumsal güç sergilemiştir. Osmanlı ordusunun savaş zamanındaki büyüme sürecinin bir benzerine, savaşan diğer büyük ordular arasında rastlanmıyordu ve bu sürecin ordunun yeterliliği ve harbe hazır birlikleri muharebeye sürme kabiliyeti açısından büyük önemi vardı. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın üç piyade tümeni (45., 51. ve 52. Tümenler) bu büyüme döneminde teşkil edilmişlerdir. Bu tümenler mevcut tümenlerden alayların alınması ve bu alayların yeni tümenlerin teşkil edilmesi amacıyla birleştirilmeleri suretiyle meydana gelmişlerdir. Bu yeni tümenler teşkil edildikten birkaç ay sonra muharebeye iştirak etmişlerdir. Önceden mevcut olan piyade tümenlerinin eksilen alayları ise mevcut

alaylardan (depo alayları da dahil) taburların alınmasıyla yeniden düzenlenmiştir. Bu sistem savaş boyunca uygulanmıştır.

Osmanlı ordusunun büyüme sistemi, nizamiye, ihtiyat kolordusu ve tümenlerden meydana gelen karışık bir ordudan ziyade, “tek ordu” sistemini getirmiştir. Bu konuyu somutlaştırmaya çalışırsak, Osmanlı ordusunun sefer için toplanan yirmi altı piyade tümeni iyi eğitilmiş, tecrübeli alayların yeni teşkil edilen alaylarla birleştirilmesi sonucunda düzgün bir yapıya kavuşturulmuştur. Benzer biçimde tecrübeli genç subaylar yeni muharip birliklerin komutanlıklarına atandıkları gibi, Osmanlı ordusunun komuta kademesi de yeni teşkil edilen birliklere muntazam bir şekilde dağıtılmıştır.

Osmanlı ordusunun büyüme mekanizması Ahmet İzzet Paşa'nın Aralık 1913'te mevcut ihtiyat sistemini ortadan kaldırma kararının doğrudan bir sonucudur. Bu, elbette Osmanlı ordusunun ihtiyat kolordu ve tümenlerini hazırlıksız olarak muharebeye soktuğu Birinci Balkan Savaşı'ndan alınan derslerin bir sonucuydu. Osmanlı ordusu böyle yaparak, I. Dünya Savaşı esnasında tecrübesiz ve hazırlıksız birliklerini muharebeye nadiren göndermiştir.

Her ne kadar Mezopotamya'da hepsi görülme de, İngilizler I. Dünya Savaşı'nda muharebe meydanlarına dört farklı ordu sürmüştür – savaş öncesinin düzenli ordusu, Gönüllü Ordu (Teritorial Ordu), Kitchener'ın Yeni Ordusu ve Hint Ordusu. Aslında İngilizler çok iyi yetişmiş subaylarını yeni teşkil edilen ordularına muntazam bir şekilde dağıtma fikrini reddetmişlerdi. Buna mukabil, bu subayların birçoğu savaşın ilk yılında öldürülmüş ve ihtiyatlar ile gönüllüleri nasıl savaşılacağını zalim savaş okulunda kendi başlarına öğrenmeye terk etmişlerdi.

Mezopotamya'ya gönderilen Hint ordusu tümenleri de tabii ki savaş öncesi düzenli ordu birlikleriydi. Onların başlıca zafiyeti eğitimin ve hazırlığın intizamsızlığı ve müşterek sınıf eğitiminin eksikliği idi. Muharebeler ilerledikçe, bu tümenler en fazla mevcut hazır değiştirme personelinin eksikliğinden, özellikle subay ve astsubay eksikliğinden sıkıntı çekiyorlardı. Bu unsurların bir araya gelmesi sonucunda, Mezopotamya'daki Hint ordusu birliklerinin

taktik seviyede Osmanlı ordusunun birliklerinden daha etkisiz oldukları ileri sürülebilir. Her ne kadar verilen zayıt muhtemelen taktik nedenlerden ziyade harekâtın bir sonucuysa da, Britanya birliklerince muharebelerde uğranılan orantısız zayıt böyle bir iddiaya inanılrlık kazandırmaktadır.

Harekât doktrinleri açısından bakıldığında, Selmanipak Muharebesi'nden sonra değışen taktik durum Osmanlı ordusuna Mezopotamya'da çok süratli bir şekilde savunmadan taarruz harekâtına geçme esnekliğini gösterme fırsatını vermişti. Nurettin'in etkili takip ve başarılı kuşatması imha muharebeleri hakkındaki geleneksel Alman fikirlerini sıkı bir şekilde kavradığını gösteriyordu. Nurettin'in Aralık 1915'te Townshend'in ordusunu imha etmeyi gaye olarak seçmesi, arazi unsurlarından ya da coğrafi hedeflerden ziyade Alman tarzı düşünceyi gösteriyor. Önemle belirtilmesi gereken bir nokta da, Nurettin'in planlarının kendisi ve Osmanlı ordusu karargâhı tarafından, Alman danışmanlardan yardım görmeden hazırlanmış olmasıdır.

Osmanlı ordusunun 1916 yılının başında Mezopotamya'daki başarıları dünyayı şaşırttı ve Osmanlının lekelenmiş namı yeniden parladı. Albay Halil, Kutü'l-Amare fatihi olarak alkışlandı ve "paşa" unvanı ile ödüllendirildi. Sonuçta, Mezopotamya'daki yetersiz Osmanlı birlikleri, İngiliz ve Hint orduları tarafından mağlup edilecekti, ama İngiliz-Hint orduları büyük çapta takviye aldıktan ve büyük bedeller ödedikten sonra...

IV

Üçüncü Gazze-Birü's-Sebi (Beerşeba) Muharebesi, 1917

Düşmanı püskürtmek ve Kudüs'ü işgal etmek için yirmi tümene ihtiyacım var.

(General Sir Edmund Allenby, Mısır Genel Karargâhı'ndan İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'na 5 Ekim 1917)¹

Britanya'nın 1917 yılının başlarındaki Filistin seferine başarısızlık damgasını vurmuş, güçlü Britanya birlikleri Osmanlı ordusunun Gazze-Birü's-Sebi hatlarını yarmayı başaramamışlardı. İki aşağılayıcı yenilgi vardı: Birincisi, Mart 1917'de sonradan Birinci Gazze Muharebesi diye bilinecek olanıdır; ikincisi ise, Nisan 1917'deki İkinci Gazze Muharebesi'dir. Her iki muharebede de Mısır Sefer Kuvveti (EEF) karşılarındaki Osmanlı Dördüncü Ordusu'ndan çok üstündü.² Bu başarısızlıklardan sonra Mısır Sefer Kuvveti Komutanı General Archibald Murray komutanlık görevinden alındı.

27 Haziran 1917'de Batı cephesinden gelen General Sir Edmund Allenby, Murray'nin yerine geçti. Allenby'nin komutayı devralması, tıpkı Bernard Montgomery'nin 1942 yılındaki çöl sa-

vaşında Sekizinci Ordu'nun komutasını devralmasının bir dönüm noktası olması gibi, Filistin savaşında bir dönüm noktası oluşturdu. Allenby Türkleri savunma mevzilerinden attı ve Kudüs'ü işgale koyuldu. Daha sonra, Eylül 1918'de Megiddo'da (Nablus), I. Dünya Savaşı boyunca İtilaf birliklerinin tek başarılı manevra muharebesini sevk ve idare etti. Allenby'nin ayrıca askeri görevlerinin yanı sıra geniş siyasi ve diplomatik sorumlulukları vardı. Güçlü bir kişiliği olan Allenby, başarının nadir olduğu bir dönemde başarılı olmuştu. Diplomatik ve askeri başarılarla komutanlık başarısının çok karmaşık bir harekât ortamında birleşmesi, geniş bir Filistin Seferi hakkında geniş bir tarihyazımı oluşmasının koşullarını hazırlamıştır. Sadece birkaç tarihçiyi cezbeden Mezopotamya'daki muharebelerden farklı olarak bugün Allenby ve muharebeleri yeni tarihçilerin de ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Savaşın sona ermesinden sonraki on yıllık dönemde, İngiltere ve Almanya'da Filistin'deki savaş hakkında çok sayıda anı kitabı yayımlandı. Bu dönemde Albay Thomas E. Lawrence'ın başarıları büyük oranda öğrenildi ve Yüzbaşı Cyril Falls Filistin Muharebeleri resmi harp tarihini 1928 ve 1930 yıllarında yayımladı.³ II. Dünya Savaşı sırasında, Clive Garsia'nın Filistin seferine ilişkin ciddi incelemesinin (1940) yanı sıra Sir Archibald Wavell'in Allenby ile ilgili ünlü incelemesi de (1941) yayımlandı.⁴ Daha sonra, B. H. Liddell Hart'ın dolaylı yaklaşım teorileri ortaya çıktığında, Allenby'nin muharebelerine yönelik ilgi yeniden canlandı.

Filistin Seferi'ni en son dönemde çeşitli yönleriyle inceleyen araştırmacılar, Allenby'nin stratejisini inceleyen Matthew Hughes ve Britanya istihbarat teşkilatını inceleyen Yigal Sheffy'dir.⁵ Anthony Bruce'un genel bir incelemesi 2002'de yayımlandı, böylelikle İngilizcedeki son çalışmalar muharebenin genel tarihiyle tamamlanmış oldu.⁶

Bu bölüm Britanya ordusunun Yakındoğu'da kendi başına öğrenen bir teşkilat haline gelme sürecini açıklayarak başlıyor. Yakındoğu'daki kuvvet dengesi esas olarak 1917 yılının sonlarında Britanya ve imparatorluk birliklerinin muharebe etkinliğinde artan değişikliğe bağlı olarak değişmeye başladı. Osmanlı ordusu ise

askeri potansiyelinin ve kısıtlı lojistik kapasitesinin sınırlarına dayanmış bir teşkilat olarak kaldı.

Birinci Gazze Muharebesi

Osmanlı İmparatorluğu ile neredeyse iki buçuk yıl savaştıktan sonra, 1917 ilkbaharında Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri'ndeki yenilgiler, Britanya birliklerinin Türklerle savaşmaktan pek bir şey öğrenemediklerini göstermişti ve yenilgilerden "Murray sorumlu"ydı.⁷ Murray birlikleriyle Sina Çölü'nü geçerken başarıyla tanışmıştı elbette ve Aralık 1916'da birlikleri Magdabe'de küçük ve münferit bir Osmanlı birliğini kesin olarak mağlup etmişti. Bu başarı 9 Ocak 1917'de Refah'da (Tellü'r-Refah) tekrar edildi. Murray doğuya doğru harekete geçti ve Vadi-i Gazze savunma hattına yaklaştı. Murray ayrıca lojistik altyapısını da sağlamlaştırdı ve El-Ariş'e kadar su boru hattını faaliyete geçirdi. Türkler 5 Mart 1917'de Gazze ve Birü's-Sebi kentlerine çekildiler.

Murray'nin üç piyade tümeni (tümü de Çanakkale'de savaşan birlikler), bir Yeomanry (çiftçilerden kurulu gönüllü süvari) tümeni ve iki süvari tümeni Türklerden çok üstündü. Türk birlikleri birkaç yıldır çölde bulunan Alman Albay Kress von Kressenstein komutasında Birinci Sefer Kuvveti Komutanlığı olarak teşkil edilmişti. Kress'in bizzat Gazze'de konuşlanmış iki piyade tümeni ve bir süvari tümeni, 3.500 piyade askeri, kırk iki makineli tüfeği ve yirmi iki topu vardı.⁸ Osmanlı birliklerinin geri kalan diğer unsurları üç büyük grup halinde doğuda, Birü's-Sebi yakınlarındaydı.

Murray'nin birlikleri iki grup halinde tertiplenmişlerdi; Çöl Kolu (53. Piyade Tümeni ve iki süvari tümeninden meydana gelmişti) Gazze'ye taarruz edip, onu kuşatacak; Doğu Kuvveti Komutanlığı (52. ve 54. Piyade Tümenleri) ise Çöl Kolu'nun doğu kanadını örtme ve muhafaza görevini üstlendi. 74. Yeomanry Tümeni Murray'nin ulaştırma ve lojistik hatlarını, özellikle de savunmasız ve önemli su yolunu ve demiryollarını koruyordu. Burada önemli olan nokta, aşırı iyimser Britanya istihbaratının Albay Kress von Kressenstein'in birliklerinin morallerinin bozuk olması nedeniyle Gazze'de çok kararlı muharebe etmeye niyetli olmadık-

larına inanmasıydı.⁹ Murray'nin kendisi Gazze'nin yaklaşık 70 km güneyinde El-Ariş yakınlarındaki bir vagonda kalıyordu. İlk taarruz 26 Mart 1917'de başladı.

Muharebe Murray'nin istediği gibi cereyan etti ve saat 18.30'da Çöl Kolu Gazze'yi hemen hemen kuşattı. Bu kritik anda, neredeyse muharebe kazanılmışken, muharebeye iştirak eden İngiliz komutanları (Çöl Kolu Komutanı Korgeneral Sir Philip Chetwode ve Doğu Kuvveti Komutanı Tümgeneral Sir Charles Dobell) muharebenin devamını sağlayacak gerekli koşulların karşılanmadığına karar verdiler. Bunun başlıca nedeni, Gazze'yi savunan Türklerin gösterdikleri dinamizm ve 10.000 Türkün sağ kanada doğru ilerlemesiydi. Sonuç olarak, Chetwode ve Dobell İngiliz süvarilerinin taarruz çıkış hatlarına çekilmeleri için emir yayınladılar. Tabii ki Murray taktik duruma hâkim değildi ve kaçırdıkları zafere tekrar kavuşamadılar. 27 Mart'ta son yoklamalar yapıldığında, İngilizlerin yaklaşık 2.400 zayıat verdiği anlaşıldı.

Gazze'deki yenilgi Türklerle savaşan Britanya ordusunun modern savaşın gereklerini öğrenemediğini ve yeniliklere uyum sağlamadığını gösteriyordu.¹⁰ Mısır Sefer Kuvveti gereğinden fazla iyimserdi ve Türklerin azmini küçümsemişti. Bizzat Murray bile Türklerin yaklaşık 9.000, kendisinin ise 4.000 asker kaybettiğini ileri sürerek yenilgisini bir nevi zafer olarak tanımlamıştı.¹¹ Osmanlı ordusunun gerçek kaybı 294 ölü, 1.078 yaralıydı (ilginç ama 184 hayvan ölmüş ya da yaralanmış, 190 hayvan da kaybolmuştu).¹² İstihbarat zayıftı ve Gazze'deki Osmanlı kuvvetlerinin durumuna ilişkin hatalı tabloda bunun da payı vardı. Hiçbir kademede İngiliz komutanı duruma hâkim değildi ve aralarında etkili bir muhabere yoktu. Piyade ile topçu arasındaki koordinasyon zayıftı. Bunlar, Çanakkale Savaşı'nın üzerinden neredeyse tam iki yıl geçtikten sonra oluyordu.

İkinci Gazze Muharebesi

Taarruza devam etmek için çok şiddetli bir siyasi baskı altında bulunan Murray, Gazze Hattı'nı yarmayı bir kez daha denedi. Ma-

alesefe İngilizler için durum yine umut verici değildi. Nisan 1917 başlarında cepheye ulaşan büyük çaplı Osmanlı takviye kuvvetleri Albay von Kressenstein'in Gazze'yi çok kuvvetli tahkim edilmiş mevzilere kavuşturmasını olanaklı kılmıştı.

Murray bir sonraki taarruzda, Dobell'in Doğu Kuvvet Komutanlığı'nın üç tecrübeli piyade tümenini Gazze'ye taarruz için görevlendirdi. Dobell, çok iyi hazırlanmış Osmanlı ordusu mevzilerine cepheden taarruzu planlamıştı. Bu taarruz için kendisi sekiz tank ve çeşitli çaptaki 170 topla takviye edilmişti ve 4.000 zehirli gaz mermisi vardı.¹³ Dobell'in taarruzu 19 Nisan 1917 günü, saat 05.30'da bir saat kırk beş dakika süren topçu bombardımanı ile başladı. İngilizler ayrıca deniz topçularını ve zehirli gaz mermilerini de kullandılar. İngiliz taarruz birlikleri ileri atıldılar ve Türklerin çok şiddetli makineli tüfek ve topçu bombardımanı ile karşı karşıya kaldılar. Tanklar ya bozuldu ya da topçu ateşiyle imha edildi. İngiliz taarruzu püskürtüldü ve akşam vakti Murray taarruzu iptal etti. İngilizlerin kaybı 6.444 askerdirdi.¹⁴ Murray ve Dobell İngiltere'ye gönderildiler.

Bir kez daha Osmanlı ordusunun ayırt edici özelliklerinin ayrıntılarına yeterince dikkat edilmediğini gösteren bariz kusurlar vardı. Özellikle İngiliz topçusu çok etkisizdi. Bombardımanın süresi çok kısaydı ve çok az Türk topunu susturmuştu. Ayrıca Osmanlı ordusunun savunma mevzileri neredeyse hiç isabet almamıştı ve aynı zamanda bu topçu ateşiyle mukavemet noktalarında bulunan makineli tüfekleri susturabilmenin imkânı olmadığı görülmüştü. Murray'nin dördüncü raporunda sorumluluk General Dobell'e yüklenirken, "yoğun bombardıman ve makineli tüfek ateşi"nden sık sık söz edilmesi dışında, Osmanlı ordusunun muharebedeki rolü görmezden geliniyordu.¹⁵ Matthew Hughes haklı olarak İngiliz taarruzunu "desteklenmeyen piyade taarruzu" olarak nitelendiriyordu.¹⁶ Bundan başka, Murray taarruza hazırlıksız ve başarı için gerekli olduğuna inandığı kuvvetlere sahip olmadan kalkıştığından, bu muharebe ciddi bir hataydı.¹⁷

Murray'nin ordusunun Mart ve Nisan 1917'deki performansı sönüktü. Britanya ordusu asker sayısındaki ezici üstünlüğüne rağmen

men bir kez daha kararlı Osmanlı savunması karşısında başarılı olamamıştı. Sina cephesinde Osmanlı ordusunun münferit bir müfrezesine karşı elde edilen anlık başarının Osmanlı ordusunun zayıflığına dair bir yanılsamadan başka bir şey olmadığı ortaya çıktı ve kendinden çok emin İngilizler bir kez daha yenildiler.

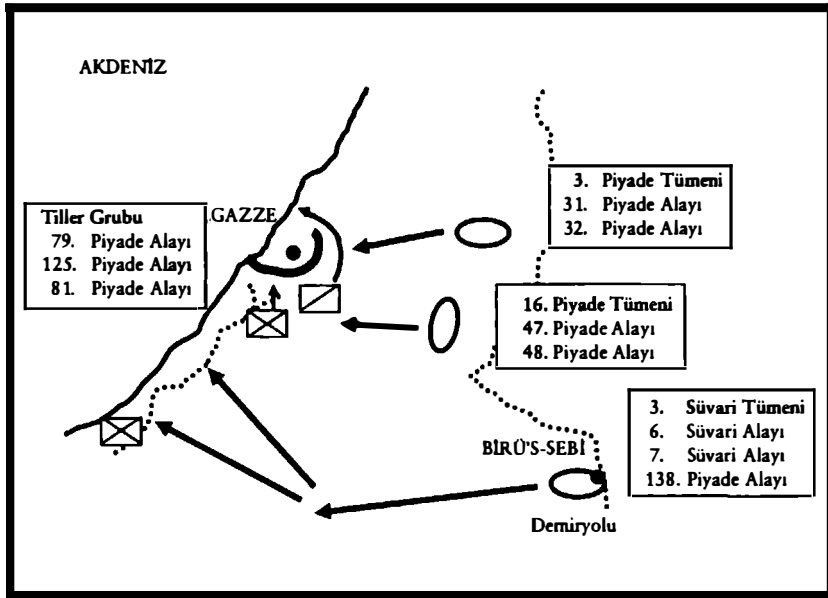
Türk Görüşü

Birinci Gazze Muharebesi

26 Mart 1917'de Britanya yığınağını havadan gözetleyen Türkler için Murray'nin ilk taarruzu sürpriz değildi.¹⁸ Bunun nedeni, Albay Kressenstein'in havacılar –bazen onlar istemese bile– Murray'nin faaliyetleri hakkında sürekli bilgi aktarmaları için talimat vermesiydi.¹⁹ Birinci Sefer Kuvveti'nin büyük bir kısmının çölde, Gazze'nin uzağında tertiplenmesi planlıydı. Aslında Britanya istihbaratının Türklerin Gazze için şiddetli bir şekilde savaşılmaya niyetleri olmadığına ilişkin yaptıkları durum muhakemesi doğrudu.²⁰ Bunun nedeni von Kressenstein'in Murray'nin ordusuna yönelik etkili bir kuşatma harekâtı düzenleme niyetiydi, ancak bu fikir Türkçe olmayan kaynaklarda hiç yer almaz. 22 Mart 1917'de Dördüncü Ordu'nun İstanbul'a gönderdiği rapor, von Kressenstein'in niyetinin 3. ve 16. Piyade Tümenlerini ve 3. Süvari Tümeni'ni kullanarak, İngilizlerin sağ kanadına karşı hazırlıklı taarruza geçip, demiryolu ve su hatlarını kuşatmak olduğunu açıklıyordu.²¹ Harita 4.1 Birinci Sefer Kuvveti'nin harekât planını göstermektedir.

Muharebeden önceki hafta, von Kressenstein yetersiz olan birliklerini tekrar düzenlemiş, Gazze Grubu'na siper kazmaları ve çölde kalan birliklere hemen hareketle taarruza hazır olmaları için emir vermişti.²² Aslında, von Kressenstein, Murray birliklerini muharebeye sokar sokmaz onları tecrit etmeye niyetliydi. 26 Mart günü, saat 09.00'da İngiliz süvarisinin Gazze'nin doğu kıyısında hareketlendiği konusunda havacılar tarafından alarma geçirilen Albay von Kressenstein bir saat sonra 16. Piyade Tümeni'ni batıya doğru harekete geçirdi.²³ Von Kressenstein 3. Piyade Tümeni'ne

öğleyin, 3. Süvari Tümeni'ne de saat 15.30'da hareket emri verdi.²⁴ 26 Mart 1917'de akşam olurken mevcut 16.000 Osmanlı askerinden 12.000'i Murray'nin sağ kanadına taarruz etmek amacıyla batıya doğru hareket halindeydi.²⁵ Von Kressenstein ertesi gün öğleden sonra İngilizlerin emniyetle tamamen geri çekildiği belli olunca taarruzunu iptal etti.

Harita 4.1 Birinci Sefer Kuvveti Harekât Planı, 22 Mart 1917

Notlar

- Kress von Kressenstein kuvvetlerinin büyük bir bölümünü çölde demiryolu boyunca tertiplemişti.
- Kress von Kressenstein Gazze'ye yapılacak bir İngiliz taarruzunu süvarinin kanat taarruzu ile koordine edilecek şekilde planlamıştı.
- Murray'nin ordusu Gazze muharebesi için görevlendirildiğinde, Kress von Kressenstein İngiliz birliklerini kuşatmayı planladı.
- Piyade ile takviye edilen 3. Süvari Tümeni en uzun mesafeli hareketle görevlendirilmişti.

Harekât açısından bakıldığında, von Kressenstein'in Murray'yi kuşatma harekâtında savunmasız bırakmak için Gazze'yi sadece yem olarak kullandığı görülmektedir. 12.000 Türkün Murray'nin bu beklenmedik durum için mevzilendirdiği tam mevcutlu iki İngiliz piyade tümeninin üstesinden gelip gelemeyeceğini tahmin etmek zordur. Fakat İngilizlerin hazırlanmış siperler içerisinde olmadığı göz önüne alındığında, Anzak Koyu'nda ilk gündeki taktik duruma benzeyen bir gelişme Gazze'nin doğusundaki çölde de meydana gelmiş olabilirdi. Ayrıca, Osmanlı ordusunun 53. Piyade Tümeni takviye birliği olarak kuzey yönünden gelmekteydi ve bu da Murray'nin çok fazla yayılan süvarilerini daha da bunaltacaktı.

İkinci Gazze

Zaferle cesaretlenen Osmanlı Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, 28 Mart'ta Murray'nin Vadi-i Gazze'nin gerisindeki siperlerde bulunan ordusuna büyük bir karşı taarruz için emir verdi. Cemal Paşa bu taarruzu harekât yönünden gerçekleştirebilmek için Birinci Sefer Kuvveti'ni gayrı faal hale getirdi* ve yerine XXII. Kolordu'yu fiilen teşkil etti.** Cemal Paşa ayrıca XX. Kolordu'yu ve kolordunun 7. ve 54. Piyade Tümenlerini kuzeyden intikal ettirdi. Bu birlikler yavaş yavaş Gazze ve Birü's-Sebi arasındaki bölgeye doğru gelmeye başladılar ve Nisan ayı ortalarında Gazze'den doğuya doğru uzanan bir hat oluşturdular. 14 Nisan gecesi, Osmanlı ordusunun taarruz hazırlıklarının ortasında, Cemal Paşa'ya Murray'nin Gazze'ye ikinci kez taarruz etmeye niyetlendiği haberi verildi.²⁶ Düşman topçusunun yığınağına dikkat eden Cemal Paşa birliklerine bomba emniyetli sığınaklar inşa etmelerini emretti. Cemal Paşa ayrıca XII. Kolordu'suna, 23. ve 24. Piyade Tümenle-

* Gayrı faal hale koymak: Bir birliği ordunun müşekkel birlik listesinden çıkarmak. Bu iş, Kara Kuvvetleri Komutanı yetkisi dahilindedir. Gayri müşekkel birlikler lağvedilinceye ya da yeniden faaliyete geçirilinceye kadar gayri müşekkel listesinde kalır.

** Fiilen teşkil etmek: Evvelce kadro halinde teşkil edilip isim, numara ya da hem isim hem numara ile adlandırılmış bir birlik, mevki, kamp, garnizon, üs ya da kıyı faaliyet merkezini emirle faal hale getirmek.

rinden ileri bölgeye 3.000 değiştirme ve ikmal personeli göndermesi için emir verdi.²⁷

İngilizlerin 52. ve 54. Piyade Tümenlerinin 17 Nisan'da Vadi-i Gazze'den ileri hareketleri Cemal Paşa'nın istihbaratını tamamen teyit ediyor ve Türklerin savunma tertibine geçmeleri için birkaç gün sağlamış oluyordu. İki ordu arasındaki ateş, İngilizler Türk tahkimatlarına yaklaştıkça zaman zaman şiddetleniyordu.²⁸ Murray'nin iki gün sonra gerçekleştirdiği sabah taarruzu büyük ölçüde Nisan ayının başından beri Gazze savunmasını üstlenmiş olan Osmanlı 3. Piyade Tümeni'nin bölgesini hedef almıştı. Taarruz için Türk resmi harp tarihinde "Türkler için sürpriz değildi" ifadesi kullanılıyordu.²⁹

Bütün İngiliz kaynaklarında açıklandığı gibi, Murray'nin cephe taarruzu geri püskürtüldü ve tanklar Osmanlı topçusu tarafından şaşırtıcı bir kolaylıkla tahrip edildi.³⁰ Türkler askerlerinin çok iyi muharebe ettiklerini rapor etmişlerdi. 53. Piyade Tümeni'nden gelen bir raporda, "İngilizler bütün cephe boyunca üç kez taarruz ettiler ve geri püskürtüldüler. Subaylarımız ve erlerimiz büyük kahramanlık gösterdiler" deniyordu.³¹ Muharebe tekrar başladığında ise, Türkler İngiliz topçusunun ateşinin az ve genellikle etkisiz olduğunu belirtmişlerdi.³² Ayrıca İngilizlerin kara, deniz ve hava harekâtları kötü koordine edilmişti. İngilizlerin gaz hücumuna gelince, Türkler "zehirli gazın kullanıldığı çok belirgin... [fakat] cesur Türk askerlerine ulaşamadı" diyorlardı.³³ Türkler muharebede 11.500.000 adet hafif piyade mermisi, 30.000 atım çeşitli topçu mermisi ve 617 adet el bombasını (kendi standartlarına göre) bolca sarf ettiler.³⁴

İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği için gizli ajan olarak çalışan bir Amerikalı sivil, İkinci Gazze Muharebesi sırasında Yafa'daydı ve muharebeden sonra İngiliz savaş esirleriyle mülakat yapabiliyordu. Bir İngiliz savaş esiri muharebe konusunda şöyle demişti: "Hiçbir topçu hazırlığımız olmadan çok kuvvetli tahkim edilmiş mevzilere taarruz etmemiz emredildi." Savaş esiri aynı zamanda ajana, "Türklerin ne kadar güçlü oldukları konusunda hiçbir fikrimiz yoktu" demişti.³⁵ Bütün bu olanlar Çanakkale Savaşı'ndan iki yıl sonrasına rastlıyordu.

Osmanlı Ordusu Filistin Cephesinde, 1917 Yazı

Yıldırım Orduları Grubu'nun Haziran 1917'de kurulmasının bir sonucu olarak, Türkler Suriye ve Filistin cephelerine dayanıklı birlikler göndermeye başladılar.³⁶ Filistin'de zaten mevcut olan 3., 7., 16. ve 54. Piyade Tümenlerine ek olarak 26., 27. ve 53. Piyade Tümenleri de 1917 yazında buraya ulaştı. Bu durum Filistin cephesini devralması için teşkil edilen Sekizinci Ordu'nun* gücünü toplam yedi piyade tümeni ve bir süvari tümenine çıkarmış oluyordu. Bu tümenlerden 3., 7., 16. ve 26. Piyade Tümenleri Çanakkale Savaşı'na, 3. Süvari Tümeni ise Kafkasya Seferi'ne iştirak etmişlerdi.

Yeni gelen tümenlerin faaliyetleri muharebe hazırlığıyla faal olarak ilgilenmeyi sürdüren bir karargâhın varlığını gösteriyordu. Gelen birlikler çok sayıda karmaşık faaliyet icra ettiler. Bu birlikler çok kademeli müşterek sınıf eğitimlerini, yeniden birlik düzenlemelerini ve Batı cephesinden gelen yeni muharebe usullerini görmüşler ve subaylarını bölgesel eğitim kurslarına göndermişlerdi.

7. Piyade Tümeni'nin tecrübesi tipikti. İstanbul'dan 14 Ocak 1917'de ayrılmış ve Nisan ayı ortalarında Halep'e intikali esnasında yeniden düzenlenmişti.³⁷ Tümen 7 Mayıs'ta Birü's-Sebi'ye gelmeye başladı ve intikalini 14 Haziran 1917'de tamamladı.

7. Piyade Tümeni'nin 20. Piyade Alayı Mayıs başında Kudüs'e vardı ve hemen bölük seviyesinde eğitimlere başladı.³⁸ Alay Haziran ayı sonunda cepheye gidene kadar ihtiyatta kaldı ve eğitimini sürdürdü. Muharebeler esnasındaki duraklamalardan yararlanan alay tahkimat, keşif ve karşı keşif eğitimlerine devam etti. Aynı teşkilata sahip 21. Piyade Alayı benzer eğitimleri gördü. Dört ay süren stratejik hareketin ve bir ay boyunca harekât alanı özelliği gözetilerek yapılan eğitimin ardından, tümen 15 Temmuz'da Albay Kâzım (Tümg. Dirik) komutasında Yüksektepe'ye karşı taarruz et-

* Bağdat'a yapılması düşünülen taarruzdan, Filistin cephesinde beliren tehlike üzerine vazgeçilince Yedinci Ordu Filistin cephesine sevk edilmiş ve Filistin bölgesinde bulunan Dördüncü Ordu emrindeki Sina Cephesi Komutanlığı, Sekizinci Ordu adını almıştı (30 Eylül 1917).

ti. Muharebeden sonra tümende 6 Ağustos 1915'te gerçekleştirilen törende 20. ve 21. Alaylar Çanakkale Savaşı'ndaki başarılarından dolayı madalyalarla ödüllendirildiler.³⁹

Batı cephesinden alınan taktik yenilikler de Filistin cephesinde gündelik faaliyetler kapsamında programlara dahil ediliyordu. Batı cephesinden yeni gelmiş olan Alman Albay Hergote, 25 Ekim 1917'de 21. Piyade Alayı'na taarruzun, muharebe eğitiminin ve aynı zamanda keşif eğitiminin ilkeleri üzerine bir sunum yaptı.⁴⁰

7. Piyade Tümeni o sırada taktik kuruluş yapısında önemli bir düzenleme gerçekleştirdi. Tümen Birü's-Sebi'ye varışından sonra, 28 Haziran'da her piyade taburunun dördüncü bölüğünü kuruluş dışı bıraktı.⁴¹ 10 Ağustos'ta tümen en yeni taktik düşünceyi yansıtabilecek şekilde her piyade taburunun kadrosunda hafif makineli tüfeklerle donatılmış birer adet makineli tüfek bölüğü teşkil etti.⁴² Bu düzenleme Filistin cephesinde bulunan her tümende uygulandı. Böylece 7. Piyade Tümeni piyade kuvvetinin dörtte birini kaybederken, piyade taburlarının kadrolarına hafif makineli tüfekle donatılmış birer adet tüfek bölüğü ilavesiyle taarruz ve savunma kapasitesi kazanmış oluyordu.⁴³

17 Temmuz 1917'de tümen elli askerden oluşan bir hücum müfrezesi teşkil etti. (Bu, Almanların *Stosstruppen* –fırtına– hücum kıtalarının Türklere uyarlanmış haliydi.) Bu, Batı cephesinin en güncel taktik yeniliklerini uygulamak isteyen von Kressenstein tarafından gerçekleştirilen mahalli bir uygulamaydı. Von Kressenstein Binbaşı Kiehl'i Osmanlı hücum müfrezelerinin eğitimini nezaretle görevlendirdi ve “iyi sonuçlar alındı.”⁴⁴ Kress Eylül 1917'de bölükleri teftiş etti ve “uygun eğitim ve yetiştirme bu cesur, itaatkâr ve alçakgönüllü Anadolu askerlerinin içlerindeki cevherleri ortaya çıkaracaktır” dedi.⁴⁵ Yazılı talimname (doktriner) yokluğunda, tümenin Galiçya'daki tecrübelerine dayanan, hücum birliklerinin taarruz taktiklerini anlatan gayriresmi bir talimname 19. Piyade Tümen komutanı tarafından yazıldı ve dağıtıldı.⁴⁶

Osmanlı ordusunun hücum birliklerini teşkil etmesi, eğitmesi, donatınası ve kullanması, I. Dünya Savaşı'nı anlatan İngilizce tarih yazımında gözden kaçmıştır.⁴⁷ Bununla beraber, Dr. David Ni-

colle 1994'te, Filistin cephesindeki Osmanlı ordusu hücum birliklerinden bir takımın 1918'de çekilmiş net bir fotoğrafını yayımladı.⁴⁸ Bu askerler üstlerine uyan üniformalarla, Alman tarzı miğferlerle, kollarının altında el bombası çantaları ve el bombalarıyla, Alman tüfekleri ve tozluklarıyla teçhiz edilmişlerdi. Bu benzersiz fotoğraf önemlidir çünkü askerler kendinden emin, formda ve iyi beslenmiş görünüyorlar ve baştan aşağı donatılmışlar – aslında, bizim Filistin cephesindeki Osmanlı ordusuna ilişkin tarihi algımızla çatışan bir resim söz konusu. Her ne kadar Nicolle'ün fotoğrafından bir genelleme yapmak tehlikeli olsa da, Türklerin hiç olmazsa bir bölgede, hücum birliklerinin asker seçimine ve idamesine öncelik verdikleri aşîkârdır.

Enver Paşa 1 Eylül 1917'de hücum birliklerinin Osmanlı ordusunda genel olarak teşkil edilmeleri için emir yayınladı. Enver Paşa XV. Kolordu, Birinci Ordu ve Dördüncü Ordu'ya sırasıyla 1., 2. ve 3. Hücum Taburlarını faaliyete geçirmeleri talimatını verdi.⁴⁹ Enver Paşa ayrıca Yıldırım Orduları Grubu ve Dördüncü Ordu bünyelerindeki her piyade tümeninin hücum müfrezelerini faal hale getirmelerini emretti. Enver Paşa bu seçkin birliklere sadece en iyi (tümendeki en iyi birliklerden sadece zeki, sağlıklı, dayanıklı ve yirmi yedi yaşını geçmemiş) subay, astsubay ve erlerin seçilmesi konusunda çok kararlıydı. Ayrıca hücum birlikleri daha iyi iâşe edildiler, farklı (el bombası işlemeli) bröveleri vardı ve bir aylık hücum kursu görmüşlerdi.⁵⁰ Daha sonra tümen hücum müfrezeleri, hücum taburları haline geldi. Başlangıçta Mezopotamya, Batı Anadolu ve Kafkasya'daki Osmanlı orduları hücum birlikleri teşkil edilmesi ihtiyacının dışında tutulmuştu.

Osmanlı ordusu hücum taburlarını teşkil ederken 1913 yılında kaldırdığı bir teşkilatlanma yapısına geri dönmüş oluyordu. Osmanlı Genelkurmayı'nın 1914 yılında teşkilat yapısında yaptığı değişikliklerden biri, kolordu seviyesindeki nişancı piyade alayını ve piyade tümen seviyesindeki nişancı taburunu lağvetmesiydi.⁵¹ Bu hayli uzmanlaşmış alayların ve taburların Alman ordusundaki karşılığı *jäger* (hafif piyade), Fransız ordusundaki karşılığı ise *chasseurs* (avcı erleri) idi.⁵² Bu birliklerin lağvedilmesinin nedeni,

Balkan Savaşları sırasında nişancı alaylarının ve nişancı taburlarının doktriner rollerine uygun olarak kullanılamamasıydı. Aslında Birinci Balkan Savaşı sırasında, Osmanlı komutanlar nişancı taburlarını acil ihtiyat için ya da özel (geçici) birlik teşkili için personel deposu olarak görmek gibi yanlış bir eğilim içindeydiler. Bu birlikler uygun biçimde keşif, örtme ya da kanatları koruma görevlerinde hemen hemen hiç kullanılmamışlardı. Sonuç olarak, Osmanlı Genelkurmayı bu nişancı birliklerini 1914 baharında kaldırdı, çünkü titizlikle seçilen askerlerin yanlış kullanılması normal piyade alaylarının toplam kalitesini düşürmüştü.⁵³ Amerika Birleşik Devletleri ordusunun II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ranger taburlarını aynı nedenle lağvettiğini belirtmek gerekir – seçkin askerlerin özel birliklerde toplanması ordunun normal piyade teşkillerini zayıflatmıştı ve Ranger taburlarındaki böyle bir değişikliğin yeterli taktik kazancı yok gibiydi.

Hücum taburunun teşkil edilmesi Osmanlı ordusunu esas itibariyle 1910-14 yılları arasındaki seçkin kuruluş yapısına geri döndürmüştü. Her bir piyade tümeninin üç piyade alayı (üç piyade taburu) ve daha atılgan ve formda subay ve askerlerin bulunduğu bir hücum taburu vardı. Alman ordusundan farklı olarak Türkler özel hücum ya da fırtına kıtalarından meydana gelen tümenler teşkil etmemişlerdi.

1917 yılının sonunda Filistin cephesindeki strateji ve harekât inisiyatifi İngilizlere geçmişti. Sonuçta, hem uygulamada hem de teknik olarak Osmanlı ordusunun hücum taburlarına artık ihtiyacı kalmamıştı. Yine de Osmanlı Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Ordularının kadrolarındaki hücum taburları muhtemelen Yıldırım Orduları Grubu'nun gelecekteki taarruz harekâtları için muhafaza edildiler. Şu da unutulmamalıdır ki, Ludendorff'un 1918 ilkbaharındaki taarruzları başarısızlığa uğrayıncaya kadar, İttifak kuvvetlerinin stratejik durumu iyi gözüküyordu.

1917 yılında Filistin cephesinde Osmanlı ordusunun birlik gücü önemli bir sorun haline gelmişti. 21. Piyade Alayı, 26 Ekim 1917'de piyade bölüklerinde eğitimli asker mevcudunun yarıya düştüğünü, hasta ve muharebe zayıyatının da yeterli oranda ikmal

edilmediğini bildiriyordu.⁵⁴ 16. Piyade Tümeni Eylül 1916'da İstanbul'dan 200 subay, 400 astsubay, 10.900 er ve 2.500 yük hayvanıyla ayrılmış, Şubat 1917'de Kudüs'e gelmiş ve var gücüyle İkinci Gazze Muharebesi'ne katılmıştı.⁵⁵ 15 Ekim 1917'de 16. Piyade Tümeni'nin mevcudu, er ve subay dahil, sadece 5.017'ydi.⁵⁶ 78. Piyade Alayı'nın üç piyade taburunun mevcudu, yaklaşık her tabur için fiili kuvvesi ancak 400 askerd (yetki verilmiş kadro mevcudu her tabur için 750 idi).⁵⁷

Filistin cephesine gönderilen başka bir tümen ise başlangıçta Osmanlı Üçüncü Ordusu ile birlikte Kafkas Dağları'nda konuşlanan ve burada gerçekleştirilen birçok önemli muharebeye katılan 3. Süvari Tümeni'ydi. 2 Ekim 1916 tarihinde Enver Paşa tümenin Filistin cephesine gönderilmesini emretti. 8 Kasım 1916'da süvari tümeni Halep'e vardı ve kısa bir süre sonra 7. Süvari Alayı ve dağ topçu taburu ileri hareketle Birü's-Sebi'de bulunan Birinci Sefer Kuvveti'ne katıldılar.⁵⁸ Bu tümen Birü's-Sebi'deyken tahkimatlar da eğitim yaptı, örtme görevi ve bakım faaliyetlerinde bulundu. 1 Mart 1917'de Tellü's-Şeria yakınlarında muharebeye girdi.⁵⁹

Dört gün sonra, süvari tümeni bünyesine 1. Tabur, 138. Piyade Alayı ve makineli tüfek bölüğünü aldı ve takip harekâtı için (von Kressenstein'in planlı kanat taarruzu için – bkz. Harita 4.1) hazırlanması emredildi.⁶⁰ Bu durum mevcut süvari tümeni (kadroşunda başka birlik olmayan–karma olmayan) teşkilat anlayışından ayrılan önemli bir safhaydı. 1917 yılının Mart ayı başlarından savaşın sonuna kadar, bu süvari tümeninin bünyesinde daima bir piyade birliği bulundu ve bu onu bir ölçüde karma ya da birleşik bir tümen haline getirdi.⁶¹ Komutanı Albay Esat “piyade ve topçunun çok iyi işbirliği yaptığı”, iyi eğitilmiş bir ekip tesis etme konusunda çok başarılıydı.⁶² Filistin cephesinde askerler gibi atlar da çok değerliydi ve yeni gelen 3. Topçu Alayı'na atlarını, iki at karşılığında bir deve ile değiştirmeleri emredildi (çoğu süvari tümenine gönderildi).⁶³

Filistin cephesindeki moral, Osmanlı ordusu komuta heyeti için bir sorundu.⁶⁴ Bunun başlıca nedeni lojistik ve iklimdi; çok az su ve yiyecek vardı ve hava yazın korkunç derecede sıcaktı. Posta, eğ-

lence, dinlenme ve sıhhiye hizmetleri özellikle yetersizdi ve çölde birliklerinden firar edenler vardı. Türk resmi harp tarihinde ilk kez, Arap birlikleri arasında “moralin bozuk olduğu ve düşman propagandasına açık oldukları”na dikkat çekiliyordu.⁶⁵

Daha önceden açıklanan birlik eğitimlerine ek olarak, Dördüncü Ordu bazı merkezi eğitim tesisleri kurmuştu.⁶⁶ Asıl tesis Tellü’ş-Şeria’daydı ve Alman, Avusturyalı eğitimciler görevlendirilmişti. Komutanlar için on beş günlük, tümen subayları için altı haftalık kurslar vardı. Bu kurslarda en yeni taktikler ve o sırada Batı cephesindeki standart yöntemlere dayanan silah kullanımı öğretiliyordu (özellikle yeniden teşkil edilen Osmanlı piyade taburları için hayati öneme haiz makineli tüfek nişancılığı öğretiliyordu). Türk subaylarından Avrupa cephelerinde (Galiçya, Romanya ve Makedonya) tecrübe sahibi olanlar eğitime yardımcı olmaları için getirildiler. Bu eğitimlerde eski yöntem ve taktikleri kullanan deneyimsiz subaylar yüzünden sorun yaratan topçuluk eğitimine özellikle özen gösterildi.

Osmanlı Ordusunun İnsan Gücü, 1917 Yazı

Osmanlı ordusu Mayıs 1917 itibariyle altmış bir piyade tümenini seferber etmişti.⁶⁷ Bununla beraber, Osmanlı ordusu daha 1915’lerde, Mezopotamya bahsinde görüldüğü gibi, muharip tümenlerinin kadrosunu idame ettirmekte ciddi sorunlar yaşamıştı. 1915 yılından itibaren, Osmanlı ordusu Mezopotamya’daki 37. Piyade Tümeni’ni ve 1916 yılında da 35. ve 38. Piyade Tümenlerini faal hizmetten çekti. 1917 yılında, Kafkasya’da bulunan Osmanlı Üçüncü Ordusu on iki piyade tümenini faal hizmetten çekti, fakat yerlerine altı adet eksik kadrolu “Kafkasya Tümeni” teşkil etti. 1917 yılında Mezopotamya’da 4., 8., 45. ve 52. Piyade Tümenleri faal hizmetten çekildiler. 1917 yılında Filistin ve Suriye cephelerinde 54. ve 59. Piyade Tümenlerinin faal hizmetten çekilmesiyle savaşın üç yılında on beş tümen kaybedilmiş oluyordu.

Burada önemli olan, bu faal hizmetten çekmelerin imparatorluğun uç noktalarındaki uzak harp sahalarında gerçekleşmesiydi. Bu,

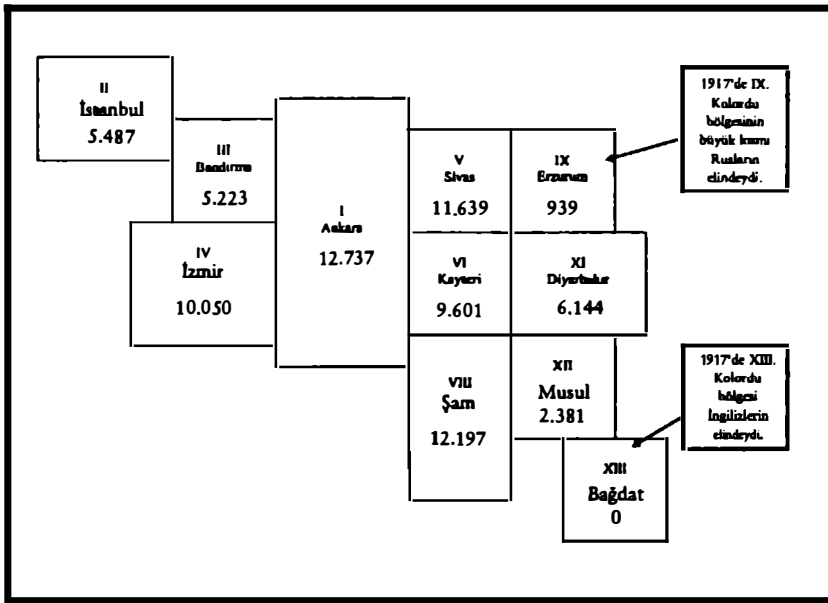
Türklerin Kafkasya, Mezopotamya ve Filistin'deki ordularını ikmal etme konusunda sürüp giden sorununa işaret ediyordu. Bunun başlıca nedeni, tek hatlı demiryolunun –üstelik 1918 yılına kadar Toros ve Amanos Dağları arasındaki bölümü tamamlanmamıştı– bu üç önemli harp harekât alanını ikmalde yetersiz kalmasıydı.

Osmanlı ordusunda muharip tümenlerin faal hizmetten çekilmesi imparatorluğun mevcut insan gücü kaynağındaki genel azalmayı yansıtmaktaydı. Her ne kadar Osmanlı ordusunun ilk otuz altı tümeni için fazla sayıda asker mevcut olmuşsa da, savaş zamanında ordunun yayılması bu fazlalığı çok kısa zamanda azaltmış ve kayıplar birlik ikmal merkezlerinin mevcutlarını hızlı bir şekilde eksiltmişti.

Savaşın ilk iki yılında, Osmanlı İmparatorluğu 500.000'i aşkın zayıat (ölü, kayıp ve esir) ve 750.000 kadar da yaralı verdi.⁶⁸ Bu kayıplar, seferber edilen toplam 2.900.000 asker (jandarma dahil) ve her yıl yeni askere alınan tahmini 100.000 askerden oluşan toplamın arasından verilmişti.⁶⁹ 1900 doğumlular 1917 yılında askere alınmış ve bu gençlerden 90.767'si yıl ortasında eğitim depolarına gelmişlerdi.⁷⁰

1914 yılında Osmanlı ordusunun faal kolorduları sefer (savaş) garnizonlarına intikal ederken, savaş öncesi daimi idari teşkilatları asker alma sistemleri, vatan savunması ve lojistik görevler için yerlerinde kalmışlardı. Böylece savaş süresince kullanılan asker alma sistemi, savaş öncesi belirlenen kolordu bölgelerini (I-XIII) idari bölgeler olarak idame ettirdi. 4.2 numaralı harita on üç kolordunun idari sorumluluk bölgelerini ve 1917 yılı içinde askere alınanların sayısını göstermektedir.⁷¹ VI. Kolordu bölgesi (Güneydoğu Anadolu) ve VIII. Kolordu bölgesi (Suriye ve Filistin) doğrudan Filistin cephesine hizmet ediyorlardı ve her ikisinde toplam 22.000 celp eri vardı. (Bkz. Harita 4.2)

3 Ağustos 1917'de kırk beş adet faal Osmanlı muharip tümeninin kadrolarında 190.000 er eksik olduğu rapor edilmiş ve Yıldırım Orduları Grubu yaklaşık 70.000 askerin eksik olduğunu bildirmişti.⁷² O tarihte 1900 doğumlu 24.046 askerin eğitilmiş olduğu kabul edilmiş ve bu askerlerden 9.000, 5.000, ve 2.000'i İstan-

Harita 4.2 Osmanlı Askere Alma Sistemi, 1917, 1900 doğumluların askere alınması: Kolordular bölgesinde askere alınan 1900 doğumluların sayısı. 1917 yılında yapılan çağrı sonucu askere alınanların toplam sayısı: 90.767. Kitapta s. 107

bul'dan sırasıyla İkinci Ordu'ya (Kafkasya), Dördüncü Ordu'ya (Filistin) ve Altıncı Ordu'ya (Mezopotamya) gönderilmişti.⁷³ Filistin cephesindeki Yıldırım Orduları Grubu Yedinci ve Sekizinci Orduların 40.000 eksik askerini karşılamak için (bütün kaynaklardan) 27.000 yeni er bekliyordu.

VI. ve VIII. Kolordu bölgelerinden askere alınanların birçoğu Arap kökenliydi ve 1917 yılında Arap İsyanı en şiddetli dönemindeydi. Matthew Hughes, Gazze hattını savunan Osmanlı tümenlerinin Arap asker yapısı hakkında Hüseyin Hüsnü Emir'in *Yıldırım* adlı eserindeki bilgileri kullanarak değerlendirmede bulunmuştur.⁷⁴ 1917 yazında Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Emir (Tümğ. Erkilet) Falkenhayn'ın Yıldırım Orduları Grubu'na Kurmay Başkan Yardımcısı olarak atandı ve Yıldırım Orduları Grubu'nun karargâh faaliyetlerini doğrudan gözlerebilecek bir konumdaydı. Emir'in

elindeki verilerin konuyla yakından ilgisi vardır çünkü bu tür bilgilerin ordu grup karargâhında da değerlendirildiğini göstermekte ve savaşın bu noktasında etnik azınlıkların güvenilirliğine verilen önem konusunda bize bir şeyler söylemektedir. (Çizelge 4.1 bu bilgileri bir bütün olarak göstermektedir.)

Diğer üst rütbeli Türk subayları da etnisite konusundaki kaygılarını dile getirmişlerdi. Dördüncü Ordu Kurmay Başkanı Albay Ali Fuat (Org. Erden) anılarında, 1917 yılında Filistin ve Suriye cephelerine gönderilen Türk askerlerinden meydana gelen taburları açıkça belirlemiştir.⁷⁵ General Fahri Belen 1966 yılında yazdığı notlarda, 1917 yılında Suriye’de bulunan Arap birliklerinin “İngiliz propagandası, hastalık ve bozuk moral yüzünden belli ölçüde muharebede etkisiz olduklarını”⁷⁶, Kress von Kressenstein da Arap birliklerinden kaygılı olduğunu ifade etmişti. (Kress von Kressenstein’in yorumları bu bölümde daha sonra ele alınacaktır.)

Arap birliklerinin güvenilirliğine ilişkin yorumlar, Osmanlı ordusu karargâhı ve Britanya istihbaratı ile sınırlı değildi. (Bkz. 2. ve 4. Bölümler). 1917 yılında İstanbul’daki Amerikan ordusu ataşesinden, Amerika Birleşik Devletleri Savaş Bakanlığı’na gönderilen raporda, “Filistin cephesindeki birinci hat birlikleri yalnızca Türklerden oluşuyor... onlar atılganlık ve zekâyâ dayanan girişimcilik konusundaki eksiklerini olağanüstü dayanma güçleri ve hiç yakınamadan itaat etmeleriyle telafi eden, dayanıklı ve bütünüyle güvenilir bir asker topluluğu” deniyordu. Rapor şöyle devam ediyordu: “Araplardan oluşan alaylar da var elbette, fakat onlar güvenilir sayılmaz, bunların büyük bir bölümü sıkça firar ediyor ya da düşman tarafına geçiyorlar.”⁷⁷

Emir’in 1917 yılı Eylül ayından bu yana yaptığı istatistikler Gazze’deki piyade taburlarının fiili kuvvelerinin (yetki verilen kadro mevcudu) yaklaşık yüzde 50’siyle muharebe ettiklerini teyit ediyordu. 1917 yazında bir son dakika çabası olarak Mezopotamya’da bulunan Altıncı Ordu’dan evvel, Filistin cephesindeki Dördüncü Ordu’ya takviye önceliği verilmesine karşın durum böyleydi.⁷⁸ Ayrıca Dördüncü Ordu’nun sakin Suriye bölgesinde ve kıyı boyunda bulunan VIII. ve XII. Kolordularına, silah altına alınmış eğitimli aşiret askerlerini Gazze’ye göndermeleri emredilmişti.

Çizelge 4.1 Sina cephesindeki birliklerin piyade kuvvetleri, 30 Eylül 1917

Birlik	Tabur miktarı	Piyade askeri	Cephedeki tüfek	Etnik grup yüzdesi		
				Türk	Arah	Diğer
16. P.Tüm.	9	5.043	3.789	88	7,5	4,5
26. P.Tüm.	9	4.115	2.951	85	7,5	7,5
54. P.Tüm.	9	3.541	2.738	92	4	4
3. P.Tüm.	9	4.277	3.698	84	6,5	9,5
7. P.Tüm.	8	3.600	2.886	84	6,5	9,5
53. P.Tüm.	9	4.018	3.100	66,5	28,5	5
27. P.Tüm.	7	3.091	2.408	21	76	3
24. P.Tüm.	9	3.596	3.200	Tümen yürüyüşte olduğundan etnik grup oranı tespit edilememiştir		
12. Depo Alayı		3.397	2.336	3	97	

Kaynak: Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002), Mayıs 1921 edisyonunun tekrar baskısı, Ek-16, 346.

Not: Bu rapor sadece piyade kuvvetini kapsamaktadır. Her bir tümenin gerçek toplam personel mevcudu bu miktardan yaklaşık 2.500 asker daha fazladır ve süvari, topçu, istihkâm, sıhhiye, muhabere ve destek personelini de kapsamaktadır.

Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde sıkıntı çekmediği bir konu, çok sayıda tecrübeli ve yetenekli komutanın teminiydi. Komutanlardan birçoğu Sina cephesinde ya da Gelibolu'da İngilizlerle karşı savaşmışlardı. Ayrıca hepsi 1912-13 yıllarındaki Balkan Savaşları'na iştirak etmişlerdi. Dikkat çekici bir konu ise, Filistin'deki komutanlar arasında Osmanlı Genelkurmayı'na bağlı (Erkân-ı Harbiye Mektebi mezunları) subayların yoğunluğuordu. Üç kolordu komutanı ve beş tümen komutanından üçü akademi mezunu kurmay subaylardı. Erkân-ı Harbiye Mektebi seçim kriterlerinde, üç yıllık müfredatında, ağır iş programında ve yüksek standartlarında Prusya Harp Akademisi'ni örnek almıştı.⁷⁹ Bu subaylar özel olarak seçilmişlerdi ve tayinleri Osmanlı Genelkurmayı karargâhının ayrı bir şubesinin kontrolü altındaydı. Karargâh ve kıta görevlerine dönüşümlü olarak atanıyorlardı. 4.2 numaralı çizelge bu mesleki ilerlemeyi göstermektedir. Savaş boyunca, tü-

men ve kolordu kurmay başkanlarının birçoğu, kolordu ve ordu komutanlarının hemen hepsi Osmanlı genelkurmay subaylarıydı.

Alman Genelkurmayı gibi Osmanlı Genelkurmayı da bir ölçüde seçkin bir “kapalı camia” idi. Topluluğun üyeleri birbirlerini iyi tanır ve birlikte görev yaparlardı; Asım (Org. Gündüz) ve Ali Fuat (Korg. Cebesoy) 1905 devresindendi ve 1902 mezunu Fahrettin (Org. Altay), 1906 mezunları İsmet (Org. İnönü) ve Selahattin (Alb. Kip) ile Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde yolları kesişmişti.⁸⁰ Kâzım (Korg. Dirik) ve Refet (Tümg. Bele) Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1912 yılında mezun oldular. Kurmay subayların orduda işgal ettikleri görevler, Enver Paşa'nın 1913-14 yıllarında idareyi, eğitim ve doktrini standartlaştırma hamlesiyle birleşince, (Alman ordusunda olduğu gibi) muharip gücü artıran bir unsur olmuş ve (yazarın kanaatine göre) “tek ordu” zihniyetine katkıda bulunmuştur.

Devamlılık ve Değişim

Osmanlı ordusu, daha önce bu incelemede savaşın ilk iki yılıyla ilgili olarak işaret edilen özelliklerin birçoğunu, 1917 yılında Filistin'de de sergilemişti. Ordu harekât ve taktik yönünden ataktı, hem savunma hem de taarruz harekâtlarını icra edebiliyordu. Eğitim devamlı ve gerçekçiydi, ayrıca son yöntemleri içeriyordu. Eğitim birlik seviyesinde çok gayretli bir şekilde ve merkezi bir düzende icra ediliyordu. Tümenler çok çeşitli taktik görevleri başarmak için göreve yönelik şekilde teşkil edilmişlerdi. Komuta kademesi birçok tecrübeli, hayli eğitilmiş ve yetenekli askerden meydana geliyordu. Bu, çok cepheli topyekûn bir savaşın üçüncü yılında görevini iyi bir şekilde yerine getirmeye devam eden bir orduydı.

Bununla beraber, 1917 yılında Osmanlı ordusunda büyük sorunlar belirmeye başlıyordu, bunların en ciddiisi insan gücü ikmalinin azalmasıydı. Ordunun cephedeki piyade taburları kadro mevcutlarının yarısıyla savaşıyorlardı ve bunu ıslah etmek için girişilen her çaba başarısız olmuştu. Üstelik, savaş kayıplarından ve insan gücü eksikliğinden dolayı ufukta herhangi bir çözüm görünmüyordu. Bu durum, korkunç hastalık zayıyatı ve firarla daha da vahim hale gelmişti.

Çizelge 4.2 Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki komutanları, Eylül 1917

<i>Adı</i>	<i>Görevi</i>	<i>Önceki görevi</i>	<i>Balkan Savaşı'ndaki görevi</i>
Albay Ali Fuat ^a (Ceibesoy)	XX. Kolordu K.	25. P. Tüm. K.	23. P. Tüm. Kur. Bşk.
Albay Fahrettin ^a (Altay)	26. P. Tüm.K.	Osmanlı Genelkurmay Kh. Sb.	Aşiret Tugayı K.
Albay İsmet ^a (İnönü)	III. Kolordu K.	IV. Kolordu K. (Kafkasya)	Çatalca Ordusu Kur. Bşk.
Albay Kâzım ^a (Dirik)	7. P. Tüm. K.	43. P. Tüm. K.	Çatalca ordusu III. Kolordu Kur. Bşk.
Albay Selahattin ^a (Kip)	53. P. Tüm. K.	II. Kolordu Kur. Bşk.	2. P. Tüm. Kur. Bşk.
Albay Refet ^a (Bele)	XXII. Kolordu K.	23. ve 3. P. Tüm. K.	Osmanlı Genelkurmayı Kh. Sb.
Yarbay Asım ^{ab} (Gündüz)	Sekizinci Ordu Kur. Bşk.	III. Kolordu Kur. Bşk.	Osmanlı Genelkurmayı Kh. Sb.
Albay H. Nurettin (Özsü)	3. P. Tüm. K.	2. P. Tüm. K.	Hasköy Tabur K.
Albay Rüştü (Sakarya)	16. P. Tüm. K.	16. P. Tüm. K.	6. P. A. K.

Kaynaklar: İsmet Görgülü, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989) ve İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993).

Notlar:

^a Osmanlı genelkurmay subayı (Erkân-ı Harbiye Mektebi mezunu-kurmay subay)

^b Asım Gündüz, *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?* (1913) adlı kitabın yazarıdır.

Filistin cephesinde artan asker miktarının konuşlandırılması harekât alanının sınırlı lojistik kapasitesinin çok üstüne çıkarken, moral de Osmanlı ordusu komuta kademesinin ciddi bir meselesi haline gelmişti. Arap askerleri arasındaki moral Osmanlı komutanlarını endişelendiren ve taktik birliklerin güvenilirliğini doğrudan etkileyen özel bir konuydu. Osmanlı ordusunun komutanları her ne kadar Filistin cephesindeki ordunun bozulan fiziki ve lojistik koşullarını telafi etmek için birçok doğru şey yaptılarsa da, ordu gücünü kaybetmeye devam ediyordu.

Allenby'nin Ordusu

Edmund Allenby'nin ordusunun üzerindeki etkisi konusunda çok şey yazılmıştır – bu etki heyecan vericiydi ve bir anda meydana gelmişti. Allenby çevresine güven vermiş ve savaşı nasıl sevk ve idare edeceğini bildiği duygusunu yaymıştı. Bu, esasen cephedeki birliklerle tavizsiz ve yakın şahsi temas kurmasının ve Batı cephesindeki muharip ününün sonucuydu. Maalesef Allenby'nin komutan olarak incelenmesi bu kitabın kapsamının dışındadır ve bu kısımda “Allenby'nin ordusunun muharebe etkinliğinin Murray'nin ordusundan ne ölçüde farklı olduğu” sorusunu cevaplamaya çalışacağız.

Öncelikle, Allenby'nin on, Murray'nin yedi tümeni vardı. Bu, Londra'daki siyasetçilerin Filistin cephesindeki bir taarruzu adanmaklı destekleme yönündeki isteklerinin sonucuydu. Ve çarklar Allenby'nin bölgeye varmasından evvel dönmeye başlamıştı. Londra 10 Mayıs 1917'de Murray'ye çektiği telgrafta, “Şayet Türkiye önümüzdeki altı ay zarfında, Yafa ve Kudüs'ün etkili ve güvenli bir şekilde işgaliyle ağır bir yenilgiye uğratılırsa ve bunun ardından uygun diplomatik önlemler alınırsa, müttefikleriyle yollarını ayırmaya ikna edilebileceği” tahminini bildirdi.”⁸¹ Ayrıca, Türklerin Mezopotamya'daki harekâtlarını önlemek için Filistin-Suriye cephesinde harekât seviyesinde bir İngiliz taarruzuna ihtiyaç olduğu yolunda bir spekülasyon vardı.⁸² Korgeneral Sir Philip Chetwode taktik açıdan Türklerin sol kanadının (Birü's-Sebi) taarruz karşısında zayıf durumda olduğunu ve Rus cephesindeki ataletin Filistin cephesinde harekete geçilmesini gerekli kıldığını

yazmıştı.⁸³ Bütün bunlar Allenby'nin Filistin'e gelmesinden evvel meydana gelmişti.

Allenby bölgeye vardktan sonra Türkleri yenmek için en az on tümene ihtiyacı olduğunu saptadı. Araziyi inceledi, Chetwode'un esas harekât planını onayladı ve Türkleri yenmek için çok güçlü birliklere ihtiyaç duyulacağı fikrini vurguladı ve hatta daha fazla birlik (ilave on üç tümen) talep etti.⁸⁴ Ayrıca bütün birliklerin mevcutlarını sefer (savaş) kadrolarına yükseltmek için değiştirme ve ikmal personeli talebinde bulundu.

Allenby'nin piyade birliklerinin büyük bir kısmı savaş patlak verdiğinde seferber edilen Gönüllü Ordu (Teritoryal) tümenleriydi.⁸⁵ Üçü cephe hattı (birinci sınıf) tümeniydi ve Türklerle karşı muharebe tecrübeleri fazlaydı; 52. Lowland (Gönüllü) Tümeni Seddülbahir'de, 53. Welsh (Gal) Tümeni ve 54. East Anglian (Gönüllü) Tümeni de Suvla Körfezi'nde önceden Türklerle karşı savaşmışlardı. Seferberlikten önce bu tümenlerin tümen ve tugay seviyesinde, komuta ve karargâh görevlerinde düzenli ordu mensupları vardı. Bütün taburların kadrolarında düzenli orduya bağlı tek tük subay ve astsubaylar da vardı. 60. Gönüllü Tümen Batı cephesinde ve Selanik'te savaş tecrübesi olan ikinci sınıf bir birlikti. Allenby'nin de Akdeniz harekât alanında teşkil edilen iki Gönüllü Tümeni vardı. 74. Gönüllü Süvari (Yeomanry) Tümeni Gelibolu'da savaşan eksik kadrolu on sekiz Yeomanry alayından meydana geliyordu ve 75. Tümen Mısır garnizonundaki taburlardan teşkil edilmişti. Allenby'nin son piyade tümeni ise 10. (İrlanda) Tümeni, bir Yeni Ordu (K1-Kitchener's Army)* tümeniydi ve Suvla

* Yeni Ordu (K1-Kitchener's Army)/Yeni Ordu (Kitchener's Men): 5 Ağustos 1914 günü Savaş Bakanı olan Kitchener aynı gün ordunun mevcudunun artırılması için emir yayınladı. Kitchener Almanya ve Büyük Britanya'ya hâkim olan yaygın görüşün aksine savaşın yılın sonuna kadar biteceğine inanmıyordu. Kitchener, Gönüllü Ordu'nun kurulmasına ve ordunun kurulacak bu teşkilat üzerine inşa edilerek büyütülmesine karşı çıkmıştı. Kitchener'ın teşkilini düşündüğü yeni ordu üç yıl ya da savaş süresince ordunun görevlendirdiği her yere gitmeyi ve orada savaşmayı kabul edecek olan gönüllülerden meydana gelecekti. 11 Ağustos 1914 günü 100.000 kişilik gönüllü askerlik çağrısı yapıldı. İstenen mevcuda iki hafta içerisinde ulaşıldı. Bu 100.000 kişilik başvuru neticesinde 21 Ağustos 1914 tarihinde Kitchener'ın planladığı ordunun kurulmasına ilişkin emir yayınlandı. Bu emre göre altı yeni tümen teşkil edilecek ve kurulacak olan bu tümenlere de genel olarak Yeni Ordu (Kitchener's Army – K1 / Kitchener'ın Ordusu) adı verilecekti ve öyle anılacaktı.

Körfezi'nde ve Selanik'te Türklerle çarpışmıştı. Birçok standarta göre Allenby'nin piyadesi tecrübeli bir kuvvet olarak değerlendirilebilir.⁸⁶

Ayrıca Sahra Süvari Kolordusu bünyesindeki süvariler de çok tecrübeliydi. Hem Avustralya Süvari Tümeni ve Gönüllü (Yeomanry) Süvari Tümeni'ndeki üç tugaydan ikisi, hem de Anzak Süvari Tümeni'nin üç tugayının tümü Çanakkale'de savaşmışlardı. Bu tam mevcutlu üç tümen, Eylül 1917 ortasında topçu birliklerinin daha seyyar on üç librelik* toplanla yeniden donatılmasıyla daha da güçlenmişlerdi.⁸⁷

Allenby istediklerinin çoğunu almıştı. İlave muharip tümenlerin yanı sıra sayıca azalmış birliklerini yetki verilen kadro mevcutlarına (fiili kuvve) yükseltmek için binlerce değıştirme ve ikmal personeli aldı. Fakat muharip gücüne en önemli katkıyı, Allenby'nin topçu birlikleri için yaptığı 116 parça top, ağır top ve tümen topçusunun bütün unsurlarını kapsayan talepler sağlamıştı. Matthew Hughes, Allenby'nin seksen iki ila doksan arasında ağır top aldığına ve iki batarya eksiğiyle tümenin bütün topçu unsurlarının ikmal edildiğine işaret ediyordu.⁸⁸ Ağır topçunun varlığı Allenby ile Murray'nin ordularının muharip güçleri arasındaki en dikkate değer farktı ve muhtemelen Mısır Sefer Kuvveti'ni Fransa'daki karşılığı olan güçlü sefer kuvvetiyle denk hale getirmişti.

Allenby 1917 yazında ordusunun teşkilat yapısını Fransa'da komuta ettiği birliklere birebir benzer hale getirmişti. Murray'nin geçici karışık piyade ve süvari tümen birliklerini yeniden yapılandırdı ve klasik karargâh kuruluşunu esas alan iki piyade kolordusu (XX ve XXI) ve bir süvari kolordusu (Sahra Süvari Kolordusu) teşkil etti. Allenby böyle yapmakla çağdaş İngiliz muharebe doktrininin Fransa'da geliştiği gibi Ortadoğu'da da yerleşmesini sağladı. Britanya Ordusu 1917 yılı ortalarında muharebe etkinliğini, birçoğu Alman yöntemlerinden alınan gelişmiş müşterek sınıf piyade taktikleriyle hızla artırıyordu. Ordu özellikle 1911 modeli

* I. Dünya Savaşı'nın başlarında İngiliz Kraliyet Atlı Topçu Alayları'nda kullanılan standart, seri ateşli sahra topu.

hava soğutmalı *Lewis* hafif makineli tüfek* ve ayrıca giderek artan tesirli topçu unsuruna dayalı ateş ve manevra taktiklerini geliştirdi.⁸⁹

Buna paralel olarak, 1917 yazında XX. ve XXI. Kolordular için kolordu topçularının teşkil edilmesi de özellikle önemliydi. İngilizlerin Gelibolu'da çoktan keşfettikleri gibi sadece daha fazla topçunun ve ağır topçunun ilave edilmesi muharebede ateş üstünlüğünü kazanmak için yeterli değildi. Batı cephesinden gelen birisi olarak Allenby bu fikirlere kesinlikle açtı. 1917 yılında Fransa'da İtilaf birlikleri giderek daha karmaşık bir hale gelen ateş destek doktrinleri kullanan, oldukça gelişmiş bir topçu sınıfı geliştirmişti. Fransa'da ateş destek sistemi iki tamamlayıcı sisteme dönüştü; birincisi hafif tümen topçusu ve obüslerden oluşan piyadeyi doğrudan destekleyen sistem, ikincisi de kolordu topçusu, ordu topçusu ve obüslerden oluşan düşman topçusuyla muharebede ateş yoğunluğu sağlayan sistemdi.⁹⁰ Bu sistemler uyum içerisinde çalıştı fakat ayrı gerçekleştirilen muharebeler müstakil komuta işlevlerini ve karargâhları gerekli kıldı. Bu, Allenby'nin Fransa'da kullandığı sistemdi ve bu sistemi Filistin cephesine de getirdi.⁹¹ Mısır ya da Filistin'de böyle kolordu topçu karargâhı olmadığından, Allenby bu komuta faaliyetini piyade kolordularında gerçekleştirebilmek için alelacele Ağır Topçu Grupları teşkil etti.⁹²

Mısır Sefer Kuvveti'nin 1917 yaz ve sonbahar aylarındaki eğitimlerine ilişkin matbu çok az İngilizce kaynak vardır. Bununla beraber, Allenby'nin ciddi bir askeri eğitimci olduğu bilinmekteydi. Allenby ordusundaki eğitimi ast birlik komutanlarıyla konferanslar yaparak yürütmüş ve bu yöntemi Batı cephesinden getirmişti.⁹³ Cepheye yakınlığı bu eğitimi gerçekleştirmesini olanaklı kılmış ve bu durum komutanlarıyla arasında yapıcı bir diyalog kurmasına imkân vermişti. Allenby'nin ordusunun muharip tümenlerinin durumlarıyla ilgilendiğine kuşku yoktur. Örneğin Temmuz ayında

* I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz birliklerinde yaygın olarak kullanılan Amerikan kökenli, 12,7 kg ağırlığında, dakikada 500 mermi atabilen ve gaz geri tepmesiyle çalışan makineli tüfek.

Askeri Harekât Başkanına gönderdiği bir mektupta 74. Piyade Tümeni'nin pek iyi durumda olmadığından ve bir aylık piyade eğitimi için cepheden çekildiğinden söz ediyordu.⁹⁴ Öte yandan, 52. ve 53. Piyade Tümenlerinde eğitim durumlarının iyi olduğuna karar verilmişti.⁹⁵

Büyük bir ihtimalle kolordu topçu karargâhının (ağır topçu grubu karargâh subayları) teşkili plan ve atışlı tatbikatlarla birlikte gerçekleştirilmiş olmalı. Keza 1917 yılının sonlarında, İngilizler birliklerini gecikmeli olarak muharebe için göreve uygun ve karşılıklı emre vermeye olanak sağlayacak bir teşkilat yapısı çerçevesinde düzenlemeye başlıyorlardı. 1917 yılı Ekim ayının sonlarında cereyan eden Üçüncü Gazze Muharebesi'nde 54. Piyade Tümeni'nin kontrolüne ilave bir piyade tugayı, 52. Tümen topçusu, sahra istihkâm bölüğü, ambulans bölüğü, makineli tüfek bölüğü ve bir ölçme bataryası verilmişti.⁹⁶ Emre verilen bu birliklerin uyum sağlayabilmeleri için muharebeden önce, büyük önem taşıyan bu muharebe öncesi eğitimin birkaç ay boyunca sürmüş olduğu açıktır.

Allenby Filistin cephesinde özellikle Sir Philip Chetwode, Sir Henry Chauvel ve Guy Dawnay gibi birçok tecrübeli ve yetenekli subay bulduğu için şanslıydı. Bununla beraber, Kurmay Başkanı Sir Arthur Lynden-Bell'den memnun değildi ve Lynden-Bell ülkesine geri gönderilmişti. Allenby bu kritik görevi Üçüncü Ordu'da birlikte çalıştığı Sir Louis Bols'un üstlenmesini istedi.⁹⁷ Allenby ayrıca Sir Edward Bulfin'i 60. Piyade Tümen Komutanlığı'ndan kolordu komutanlığına terfi ettirdi. Mısır Sefer Kuvveti'nin şimdi tecrübeli ve enerjik bir komuta kademesi vardı. Allenby bir adım daha attı ve Filistin cephesindeki subaylara yeni görevler verdi. Örneğin Britanya ordusunun en tanınmış süvari subaylarından birisi olan Chetwode'a XXI. Kolordu Komutanlığı (piyade birliği komutanlığı), Avustralyalı Chauvel'e Sahra Süvari Kolordu Komutanlığı görevleri verildi. Fransa'dan yeni gelen profesyonel ve klasik görüşlü Bols'a, çölde başarılı icraatları olan parlak Dawnay yardımcı olarak verildi.⁹⁸ Bu cesur bir görevlendirmeler dizisiydi ve orduyu her yönüyle Allenby'nin ordusu yaptı.

“Allenby’nin ordusunun muharebe etkinliğinin Murray’nin ordusundan ne ölçüde farklı olduğu” sorusuna gelince, Allenby’nin ordusu selevinin ordusundan güçlü kadrosuyla ve teşkilat yapısıyla farklıydı. Ordu yeniden teşkilatlandı, yeniden teçhiz edildi ve Fransa’daki karşılığı olan birliğin özelliklerini kazanmak için tekrar eğitildi; komutan ve karargâhı o sırada Batı cephesinde gelişmekte olan çağdaş taktik doktrinlere tam anlamıyla vakıftı. Özetle, Allenby teşkilatı silahlarla dengeledi ve bu dengeyi karar mekanizmasını oluşturan ekibiyle tamamladı.⁹⁹ Sonuç olarak İngilizce kaynakların hepsinde, Allenby’nin şahsi varlığıyla, güveniyle ve etkileyici kişiliğiyle ordusunun moralini önemli ölçüde yükselttiği belirtilmektedir. Yine de, işlerini düzene sokması ve ordusunu sa-vaşa hazır hale getirmesi Allenby’nin altı ayını almıştı.

Allenby’nin Planları

Gazze Muharebeleri hakkında İngilizce yazılan en karmaşık kitap, kesinlikle Clive Garsia’nın “Gazze Okulu”nu savunmaya çalışan *A Key to Victory* adlı kitabıdır.¹⁰⁰ “Gazze Okulu”, 1917 sonbaharında Gazze’ye karşı çok iyi düzenlenmiş direk bir piyade-topçu taarruzunun Türk mevzilerini yaracağını ve bunun ardından süvarinin uygun bir harekâtıyla Megiddo benzeri bir zafer kazanılacağını varsaymıştı. Geriye dönüp bakıldığında, bu doğru olabildi fakat Allenby’nin 1917 yazında Türkler hakkında bildiğini sandığı şeyler göz önüne alındığında, Osmanlı ordusunun gücü nedeniyle, böylesine bir taarruz (kullanılan plan ne olursa olsun) tavsiye edilmezdi.

Kuşku yok ki Allenby Türklerin Filistin cephesindeki birliklerinin gerçek mevcudunun çok daha fazla olduğunu düşünüyordu. Eylül ayında Londra’ya çektiği telgrafla karşısında sekiz tümen ve bir tümenin üçte biri büyüklüğünde bir kuvvet bulunduğunu, dokuz tümen ve tümenin üçte ikisi büyüklüğünde bir kuvvetin yolda olduğunu ve muhtemelen iki tümenin de Mezopotamya cephesinden gelmekte olduğunu bildirdi.¹⁰¹ Aslında bu bilgiler yaklaşık olarak doğrudur ve 1918 yılının başlarında Filistin cephesinde 16

adet çeşitli tümen vardı.¹⁰² Bununla beraber, Allenby'nin yaptırdığı istihbarat değerlendirmesi Osmanlı birliklerinin eksik kadrolu olduklarını hesaba katmamıştı. Matthew Hughes (1999 yılında) bu konuyu net bir biçimde açıklamış ve her birinde ortalama 3.000'den daha az asker bulunan Osmanlı tümenlerinin gerçek durumunu göstermiştir.¹⁰³

Allenby'nin planı Philip Chetwode'un fikriydi ve Birü's-Sebi'nin ele geçirilmesini, onu takiben Gazze'nin doğudan kuşatılmasını içeriyordu. Bu plan, düşman ordusunun imhasından ziyade coğrafi hedeflerin ele geçirilmesini esas almıştı. Her ne kadar müteakip Megiddo harekâtı kadar dramatik olmasa da, Chetwode'un planı 1917 yılı standartlarına göre cesur ve yenilikler taşıyan bir harekâttı. Burada önemli olan, Chetwode'un planının onu icra etmesi gereken ordunun imkân ve kabiliyetlerine uygun olmasıydı. Bu satırların yazarının fikrine göre "Gazze Okulu" uygun değildi, çünkü, 1917 yılının Britanya ordusu, 1918 yılının Britanya ordusu değildi ve ordunun savaşın son yılında gelişen harekât kabiliyetlerine sahip olduğunu sanmak hatalı bir düşünceydi.

Neyse ki, Allenby'nin Gazze-Birü's-Sebi Muharebesi için ordu seviyesindeki planı ve üç kolordu seviyesindeki planları İngiliz resmi harp tarihinin ekleri olarak basılmıştır.¹⁰⁴ Hepsi birden ele alındığında, bu "benzer planlar" Allenby'nin ordu ve kolordu seviyelerinde birbiriyle bağlantılı görevlerin ve sorumlulukların belirlenmesinde fevkalade bir netlik göstererek ordusunu yeniden düzenlemede gösterdiği başarıyı yansıtmaktadır. 22 Ekim 1917 tarih ve 54 numaralı Ordu Planı her kolordunun harekât zaman çizelgesini ve harekât görevlerinin çerçevesini belirlemişti.¹⁰⁵ Bu planı okuyup da Allenby'nin tam olarak neyi başarmak istediğini zihninizde canlandırmamanız mümkün değildi. Plan bu kadar iyi hazırlanmıştı. Cyril Falls ve Anthony Bruce'un da açıkladıkları gibi, su kaynaklarının (insanlar ve hayvanlar için) çok süratli şekilde ele geçirilmesi Allenby'nin düşüncesine hâkimdi ve bunu destekleyen harekât planının ayrıntıları açıktı.

Kolordu planları da aynı ölçüde açıktı. XX. Kolordu planı (22 Ekim 1917 tarihli XX. Kolordu Talimatı) Britanya ordusunun

müşterek sınıf muharebesini takdir konusunda ne kadar geliştiğini göstermektedir.¹⁰⁶ Özellikle topçu ateş destek planı hayli gelişmişti ve ast birliklere birden fazla görev verilmişti. Örneğin piyade taarruzunun zamanlaması bizzat iki komşu tümen cephesindeki topçunun dikenli telleri aynı anda etkisiz hale getirmesine bağlıydı ve daha sonra topçu ateşleri mevzilere ve düşman geri bölgesine kaydırılacaktı. Aynı anda, yeni teşkil edilen Ağır Topçu Grupları Türk topçularını zararsız hale getirmek için muharebeye giriyordu. İngiliz topçusu Türk dikenli tellerine, tahkimatlarına, piyadesine ve topçusuna karşı çok amaçlı bir taarruzu icra ediyordu – ve harekâtın zamanlaması ve koordinasyonu İngiliz piyadesiyle yapılmıştı.

Osmanlı Yıldırım Orduları Grubu'nun Yeniden Düzenlenmesi

Allenby ordusunu harekât seviyesinde yeniden düzenlerken, Türkler de kendi ordularını stratejik seviyede düzenliyorlardı. Haziran 1917'de Enver Paşa adını Yıldırım Orduları Grubu koyduğu müşterek bir Türk-Alman ordu grubu teşkil edilmesini emretti.¹⁰⁷ Bu grubun özü Galiciya, Romanya ve Trakya'dan Yakındoğu'ya taarruz harekâtları için getirilen fazla Osmanlı birliklerinden meydana gelmişti. Bu yeni ordular grubunun komutanı, kendisine başlangıçta, (11 Mart 1917'de General Stanley Maude tarafından ele geçirilen) Bağdat'ın alınması görevi verilen Alman General Erich von Falkenhayn'dı. Bununla beraber, yaz ortasında Filistin cephesindeki stratejik durum o kadar tehlikeli hale geldi ki Yıldırım Ordular Grubu'nun gelen tümenlerinin güzergâhları Sina cephesine çevrildi.

Cemal Paşa'nın Filistin cephesindeki Dördüncü Ordu Karargâhı, karmaşık siyasi ve askeri bir ortamda, 26 Eylül 1917'de lağvedildi. Ordu karargâhının lağvedilmesi, Enver Paşa'ya altı gün sonra Gazze cephesinde (Kress von Kressenstein komutasında) yeni Osmanlı Sekizinci Ordusu'nu teşkil etme yolunu açmış oldu.¹⁰⁸ İkinci bir Osmanlı ordusu olan Yedinci Ordu teşkil edildi ve Halep yakınlarında Fevzi Paşa (Mrş. Çakmak) komutasında toplanması emredildi.¹⁰⁹

Gazze'den Birü's-Sebi'ye kadar olan bölgede Osmanlı XXII., XX. ve III. Kolordularının taktik tertiplenmelerinde çok az değişiklik meydana geldi. Kress von Kressenstein çöl karargâh heyetini bütün Filistin cephesinden sorumlu olan yeni Osmanlı Sekizinci Ordusu bünyesine dahil etti. Fevzi Paşa 18 Ekim günü karargâhını Halilü'r-Rahman'a intikale (23 Ekim'de yerine vardı) başlatana kadar Halep'te kaldı.¹¹⁰ Von Falkenhayn'ın karargâhı 28 Ekim 1917'de Sina cephesindeki harekât yapısını önemli ölçüde değiştiren emirler yayınladı.¹¹¹ Bu emirlerde, Fevzi Paşa'nın Yedinci Ordusu, Birü's-Sebi'nin de dahil olduğu Osmanlı cephesinin doğu yarısının harekât komutasını üstleniyordu ve 27. Piyade Tümeni ile 3. Süvari Tümeni'ni uhdesinde bulunduran III. Kolordu Fevzi Paşa'ya bağlandı. Fevzi Paşa'ya ayrıca 16. ve 24. Piyade Tümenleri ve gelen 19. Piyade Tümeni bağlandı. Sekizinci Ordu ise Gazze'nin ve cephenin batı yarısının kontrolünü üstlenmeye devam etti.

Yıldırım Orduları Grubu karargâhının büyük bir bölümü Kudüs'teydi ve Türk Genelkurmay Başkan Yardımcısı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü ve Alman Kurmay Binbaşı von Papen'in emrinde çalışıyorlardı. Komutan von Falkenhayn Halep'teydi. Güneye Kudüs'e giderken irtibatsız yakalanacağından korkan von Falkenhayn için Halep'te kalmak zor bir karardı. Bu nedenle von Falkenhayn sadece Filistin cephesinde bulunan Yedinci Ordu ve Sekizinci Ordu ile telgrafla haberleşme imkânı daha çok olduğu için değil, aynı zamanda Mezopotamya'da bulunan Altıncı Ordu ve İstanbul'daki Osmanlı Genelkurmayı ile de daha iyi haberleşebildiği için Halep'te kalmaya karar verdi.

Özetle, Osmanlı komuta ve kontrol yapısının büyük ölçüde yeniden düzenlenmesi Üçüncü Gazze Muharebesi'nden sadece üç gün önce gerçekleşmişti. Görüleceği gibi, Yıldırım Orduları Grubu bu sorunu çözmek için muharebeden kısa bir süre önce girişimde bulunmuştu, ancak karışıklığın tohumları ekilmişti bile.

Osmanlı Planları ve Tertiplenmeleri

Yıldırım Orduları Grubu asıl İngiliz taarruzunu Gazze'ye, yarıltma ya da gösteri taarruzunu da Birü's-Sebi'ye bekliyordu.

Türkler Gazze'nin lojistik tesislere yakınlık, Kraliyet Donanması'ndan destek alabilme, taarruz eden İngiliz birlikleri için taarruzu kolaylaştıran elverişli yol ve demiryolu şebekesi gibi imkânlar barındırdığını biliyorlardı. Bu kuşkuları 10 Ekim 1917 günü başlarına bir istihbarat talih kuşu konduğu zaman görünüşte teyit edilmişti. Bu, Binbaşı Richard Meinertzhagen tarafından uydurulan bir "kayıp sırt çantası" hikâyesiydi.¹¹²

Meinertzhagen, cephede düzmece bir keşif planlaması bahanesiyle Türk süvarilerinden kaçarken sırt çantasını düşürmüş gibi yapan bir istihbarat subayıydı. Bu kanlı sırt çantasında kişisel eşyaları ve mektupları, sandviçleri ve yaklaşan İngiliz taarruzuna ait sahte harekât belgeleri vardı. Meinertzhagen ölümden kıl payı kurtulduğunu iddia etmişti ki bu da sahnelediği oyuna ikna edici bir çeşni kattı. Sırt çantasındaki sahte belgeler İngilizlerin Gazze'ye yapacakları taarruzun an meselesi olduğuna ilişkin harekât aldatma tedbirleriyle desteklenmişti. Bu parlak bir çalışmaydı ve Kress von Kressenstein belgelerin "hakiki" olduğuna kanaat getirmişti.¹¹³

Sahte harekât planının belgeleri İngilizlerin çamurlu kış mevsiminden önce küçük bir süvari birliğiyle Birü's-Sebi'ye bir gösteri taarruzu, İngiliz-Fransız birliklerinin de Gazze'nin kuzeyine üç çıkarma yapacaklarını ve geceleyin Gazze'ye tanklarla asıl taarruzu icra edeceklerini gösteriyordu.¹¹⁴ İngilizlerin lojistik kapasite olarak sadece bir piyade ve bir süvari olmak üzere iki tümeni Birü's-Sebi'ye karşı harekâta sokabileceğine inanan Osmanlı ve Alman karargâh subayları bu bilgilerden istihbarat açısından yararlandılar.¹¹⁵ Bu meşhur hikâye her İngilizce kaynakta yer alıyorsa da, Meinertzhagen'in hilesinin Osmanlı ordusunun harekât planlarında neden olduğu değişiklik ayrıntılarıyla asla açıklanmamıştır.

İngilizlerin Gazze'ye tekrar taarruz etmeye niyetli olduğuna inanan Kress von Kressenstein, sonraki iki hafta süresince dikkatini Gazze savunma mevzilerine çevirdi. Kress von Kressenstein özellikle Gazze'nin kuzeyindeki savunması zayıf kıydan endişeleniyordu. Bunun sonucunda, 53. Piyade Tümeni Filistin'e geldiğinde güzergâhını değiştirerek, daha önce muharebeye katılmış olan ve Gazze çevresinde bulunan 7. Piyade Tümeni'nin ön cephe mev-

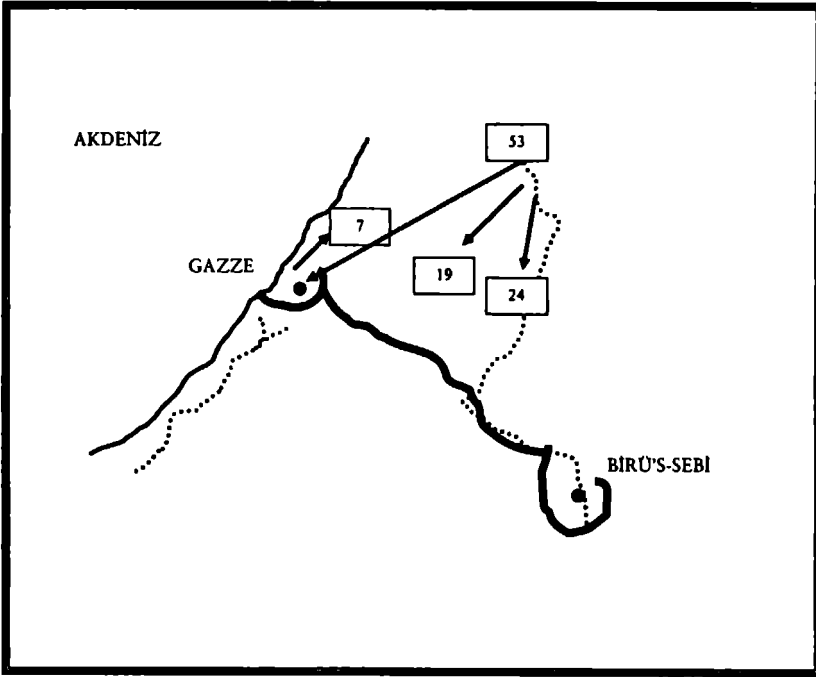
zilerine sevk edildi. Ondan sonra 7. Piyade Tümeni'ni beklenen çıkarmaya karşı koyması için Gazze'nin kuzeyinde bulunan kıyı savunma mevzilerine çekti.¹¹⁶ Kress von Kressenstein ayrıca Gazze'nin –Birinci Gazze Muharebesi'nde olduğu gibi– süvari birlikleri tarafından tekrar kuşatılmasını önlemek amacıyla yeni gelen 24. Piyade Tümeni'ni karşı taarruz amacıyla ihtiyat birliği olarak Gazze yakınlarında alıkoydu. Ayrıca Gazze'deki savunmasının güçlendirilmesine öncelik verdi ve oraya da değiştirme ve ikmal personeli gönderdi.

Kress von Kressenstein Gazze'nin savunmasını güçlendirirken, Birü's-Sebi konusunda hâlâ biraz endişeliydi. Birü's-Sebi Hattı'nda görevlendirilen 27. Piyade Tümeni'ni “eğitimi yetersiz, kötü teşkilatlandırılmış ve gözetim altında tutulması gereken Arapların meydana getirdiği” bir tümen olarak nitelendiriyordu.¹¹⁷ Bu tümendeki kaygılıydı ve lağvedilmesini, askerlerin değiştirme ve ikmal personeli olarak kullanılmasını önerdi. Bundan başka, gelen 19. Piyade Tümeni'nin (Mustafa Kemal'in Çanakkale'de savaştan önce ünlü tümeni) Birü's-Sebi mevzilerinde bulunan 27. Piyade Tümeni'yle değiştirilmesini önerdi.¹¹⁸ Bu kuşaklarına rağmen, ele geçirilen sırt çantasındaki belgelerde Gazze için sezilen tehdidi dikkate alan Kress von Kressenstein sonunda yeni gelen 19. Piyade Tümeni'nin Cemame yakınlarında ihtiyatta kalmasını teklif etti.¹¹⁹ Von Falkenhayn 19. Piyade Tümeni'nin Birü's-Sebi'den ziyade Gazze'ye daha yakın görevlendirilmesi teklifini onayladı.

Bütün bunlar, 10 Ekim ve 28 Ekim 1917 tarihleri arasında Sekizinci Ordu'nun önemli Osmanlı birliklerinin (üç tecrübeli ve dayanıklı piyade tümeni) Birü's-Sebi'den ziyade Gazze'nin elde tutulmasını desteklemek amacıyla ihtiyat görevine kaydırılmasıyla sonuçlandı (bkz. Harita 4.3). Aslında Birü's-Sebi, yalnızca 2. Piyade Alayı'nı (makinelili tüfekleri hariç) takviye olarak alan, çoğunlukla Araplardan oluşan 27. Piyade Tümeni'yle, iki alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni'nden müteşekkil Osmanlı III. Kolordusu'nun elinde kaldı. Eğer Osmanlı ordusunun orijinal planı uygulanmış olsaydı, ihtiyatta görev alacak kuvvetli 19. ve 24. Piyade Tümenleri ve takviyeli 3. Süvari Tümeni Birü's-Sebi'yi ellerinde tutabilirlerdi.¹²⁰

Türklerin Birü's-Sebi Muharebesi Hakkındaki Görüşü

Birü's-Sebi Muharebesi bir gün sürdü ve 31 Ekim 1917 tarihinde cereyan etti. İngilizce kaynakların olayı yorumlama ve nakletme biçimi (Türkler açısından) doğrudur ve mevcut yayınlar içerisinde yeterince yer almıştır.¹²¹ Allenby Türklerin tek bir tugay gücündeki birliğine karşı (Türklerin 4.400 piyade, altmış makineli

Harita 4.3 Osmanlı Takviye Kuvvetlerinin Yeniden Tertiplenmesi, 10-28 Ekim 1917.

- a Von Kressenstein Gazze'nin kuzeyindeki saldırıya açık kıyı hattını korumak için 7. Piyade Tümeni'ni verdiği emirle şchirden çıkarttı ve yeni gelen 53. Piyade Tümeni'ne istikamet değiştirterek Gazze'nin savunma mevzilerine sevk etti.
- b Von Kressenstein gelen 24. Piyade Tümeni'ni kendi ordu bölgesinin merkezi-nin yanında tutmuştu.
- c Von Kressenstein gelen 19. Piyade Tümeni'ni (planlandığı gibi) Birü's-Sebi'ye sevk etmek yerine Gazze yakınlarında bulunan Cemame'ye sevk etti.

tüfek ve yirmi sekiz topuna karşılık) elindeki ezici kuvvetlerle (dört tümenli XX. Kolordu ve Sahra Süvari Kolordusu'nun iki tümeni) stratejik bir sürpriz başardı.¹²² Üstelik taarruz, Türklere sınırlı ihtiyat birliklerini etkili olarak mevzilendirme olanağı tanımadan üç cepheden eşmerkezli olarak icra edildi. Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki tertibi göz önüne alındığında, Birü's-Sebi'nin kurtarılması için yapılabilecek pek bir şey yoktu. Kress von Kressenstein'a göre, muharebe dört nedenden dolayı kaybedilmişti. Birinci neden, birliklerin eksiklerini tamamlamak için gönderilen değiştirme ve ikmal personeli yetersizliği idi. İkincisi, 27. Piyade Tümeni'nin eğitim ve disiplin durumu belirli bir düzeyin o kadar altındaydı ki tümenin lağvedilmesi gerekirdi. Üçüncü neden, III. Kolordu komutanının ihtiyatlarını muharebeye zamanından çok önce sokmasıydı. Dördüncü neden ise 3. Süvari Tümeni'nin harekâtlarının etkisiz olmasıydı.¹²³ Kress von Kressenstein muharebenin başarısızlığının asıl suçunu Osmanlı III. Kolordu Komutanı Albay İsmet'in (Org. İnönü) omuzlarına yıkmıştı.¹²⁴

Bu eleştiriler doğal olarak, hiç vakit yitirmeden iddiaları çürüten yirmi sayfalık bir cevap yazan Albay İsmet'i çok üzmüştü.¹²⁵ Albay İsmet ihtiyatlarını süratle muharebeye sokmasının ve 3. Süvari Tümeni'ni kuzeyde tertiplemesinin Britanya Sahra Süvari Kolordusu'nun Osmanlı III. Kolordusu'nu kuşatmasını önlediğine dikkat çekmişti. Albay İsmet ayrıca askerlerinin 26 km'lik cephe boyunca çok zayıf kaldığını ve özellikle XX. Britanya Kolordusu'nun karşısındaki 7,5 km'lik bir cepheyi sadece 1.400 asker ve on altı makineli tüfekle tuttuğunu belirtmişti. Ayrıca yardım amacıyla istediği takviye askerleri Kress von Kressenstein'ın göndermediğinden ve 28 Ekim tarihinde en yakın ihtiyat Birü's-Sebi'ye 20 km mesafede bulunduğu için endişeli olduğundan da söz etmişti. Albay İsmet Birü's-Sebi'nin beklenenden daha süratli bir şekilde düştüğünü kabul ediyordu, fakat Arap askerlerinin bu konuya katkıda bulunan bir unsur olduklarını vurgulamamıştı.¹²⁶

Von Falkenhayn da, savaş sonrasında kaleme aldığı raporunda Birü's-Sebi'nin kaybı hakkında yorumlarda bulunmuştu.¹²⁷ Bütün birliklerin mevcutlarının çok eksik olduğunu kabul etmiş, ancak

ihtiyatların uygun kullanılmadığına dikkat çekmişti. Von Falkenhayn özellikle Sekizinci Ordu'nun (Kress von Kressenstein) ihtiyatlara uygun talimatlar vermediğini ve muharebe sırasında Albay İsmet'in III. Kolordusu'na emirleri yeterli hızda ulaştıramadığını saptamıştı. Son olarak, von Falkenhayn Sekizinci Ordu'nun Tel-lü's-Şeria yakınlarında yeterli ihtiyatları bulunduğunu ve bu birlikleri Birü's-Sebi'ye yapılan taarruzun şaşırtma değil, normal bir taarruz olması halinde kullanmayı planlamaları gerektiğini belirtti. Önemli noktalardan birisi de, Yıldırım Orduları Grubu komutanının Arap kökenli askerleri yenilgide bir unsur olarak öne çıkarmamasıydı. Bütün bunlar göz önüne alındığında, von Falkenhayn'ın savaş sonrası raporu Kress von Kressenstein'in muharebeyi sevk ve idaresini mahkûm ediyordu.

Arapların güvenilirliği meselesine gelince, her ne kadar muharebe öncesinde 67. ve 81. Piyade Alaylarının Arap askerlerinin "savaşçı ruhlarının" özellikle zayıf olduğu düşünülmüşse de, Türk resmi harp tarihinde bu durumdan Birü's-Sebi'nin kaybında rol oynamış bir etken olarak söz edilmemiştir.¹²⁸ Bununla beraber, burada önemli olan bir nokta Britanya ordusunun 60. ve 74. Piyade Tümenlerinde bulunan 24.000 askerin Arap Alaylarına ait 1.400 askeri siperlerinden söküp atmalarının 31 Ekim günü boyunca sürmüş olmasıdır. Anadolu ya da Türk askerlerinin İngiliz taarruzunu durdurabilecek durumda olup olmadıkları tartışmalı bir konudur. XX. Kolordu'nun taarruzu kati bir taarruz değildi, fakat Albay İsmet'in ihtiyatlarının büyük bir kısmının Birü's-Sebi'nin güneybatı çevresine doğru yönelmesine neden oldu, böylece ünlü Avustralya 4. Hafif Süvari Tugayı saat 17.00 civarında neredeyse hiç direniş görmeden Birü's-Sebi'ye girdi.

Nihayet Kress von Kressenstein ve Türkler bir İngiliz taarruzunu bekliyorlardı ve karşı koymaya hazırdılar. Fakat taarruz Osmanlı Sekizinci Ordusu için strateji ve harekât açısından tam bir sürpriz oldu. Birü's-Sebi için hazırlanan savunma düzeni, iki tümen kuvvetiyle gerçekleştirilecek bir taarruzu püskürtmeye yetecek şekilde tertiplenmişti, çünkü Osmanlı ordusu Mısır Sefer Kuvveti'nin büyük çaptaki birliklerinin çölün kanatlarından intikalini

sağlayabilecek lojistik kapasitesi olduğuna inanmamıştı. Bu tahmin sırt çantası hilesinin etkisini artırmıştı.

Osmanlı Ordusunun Komuta ve Kontrolü

Kress von Kressenstein'a yöneltilen eleştirilerin büyük bir bölümü Albay İsmet'in III. Kolordusu'nu desteklemek için ihtiyatları sevk etmekte geç kaldığı yönündeydi. Gerçekte, 7., 19. ve 24. Piyade Tümenlerinin, Meinertzhagen'in planladığı sırt çantası hilesini esas alan bir görüş çerçevesinde, ihtiyat göreviyle Birü's-Sebi'den ziyade Gazze yakınlarında mevzilendirilmesi bu desteğin zamanında gönderilmesini neredeyse olanaksız hale getirmişti. Bundan başka, Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde halen devam etmekte olan komuta kademesinin yeniden düzenlenmesi faaliyeti von Kressenstein'in muharebeyi kontrolünü kesinlikle engellemişti. Osmanlı ordusunda görev yapan Iraklı emekli bir tuğgeneral, 1965 yılında yazdığı bir kitapta, muharebenin hemen öncesinde yürürlüğe giren bu komuta kademesi düzenlemesini eleştirmiştir.¹²⁹ Tuğgeneral Şükrü Mahmut (Nedim), Yedinci Ordu'nun asıl muharebeden dört gün önce Birü's-Sebi bölgesinin taktik kontrolünü üstlenmesinin, muharebenin uygun şartlarda sevk ve idaresini olumsuz yönde etkileyen dikkate değer bir hata olduğunu öne sürmüştür. Şükrü Mahmut "komutanın rolünün" muharebenin kargaşası içinde zayıflatıldığı kanaatine varmıştı.¹³⁰

Daha önce de açıklandığı gibi, von Falkenhayn 28 Ekim'de Fevzi Paşa'ya (Mrş. Çakmak) Birü's-Sebi'nin ve Filistin cephesinin doğu bölgesinin yarısının kontrolünü vermişti. Bununla beraber, aynı gün von Falkenhayn yayınladığı ek emirlerle bu düzenlemeyi değiştirdi.¹³¹ Von Falkenhayn bu emirlerde Britanya birliklerinin son birkaç gün içerisindeki hareketliliğinden dolayı, muhtemelen taktik durumun tehlikede olduğunu belirtmişti. Bu itibarla von Falkenhayn "Yeni komuta kademesi işler hale gelinceye kadar, Sina cephesindeki bütün birliklere Kress von Kressenstein Paşa komuta edecektir" diye belirtmişti.¹³² Von Falkenhayn ayrıca Kress von Kressenstein'a Ordu Grup ihtiyat birliklerini (19. Piyade Tü-

meni ve 74. Ağır Topçu Taburu) kullanma yetkisi de verdi. Bu verilen yetkinin harekât açısından bir anlamı olsa da, bu durum Kress von Kressenstein'ı Gazze'nin kuzeydoğusunda, Birü's-Sebi'ye 40 km uzaklıktaki El-Hüleykat'ta bulunan karargâhında bırakmış oluyordu. Bu durum ayrıca Yedinci Ordu karargâhını ve Fevzi Paşa'yı da harekât yönünden belirsiz bir konumda bırakmıştı.

Muharebenin cereyan ettiği 31 Ekim 1917 tarihinde hangi Osmanlı karargâhlarının birbirleriyle irtibat halinde olduğu bugün tam olarak belli değildir. Bununla beraber, öğleden sonra Kress von Kressenstein'in haberleşmeyi ve dolayısıyla da muharebenin kontrolünü kaybettiği açıktır. Olup biteni öğrenebilmek için Albay Hergote'u otomobile Birü's-Sebi'ye göndermesi bunun kanıtıdır.¹³³ Albay Hergote'a eğer Birü's-Sebi düşmüşse, Tellü's-Şeria-Ebu Hof-Ed-Dahariye'de yeni bir savunma hattı tesis etmeleri için talimat vermişti.¹³⁴ Albay Hergote, Albay Esat'ın Kudüs yolu yakınlarındaki 3. Süvari Tümeni karargâhına ulaştığında, Esat'ın süvarilerinin zaten Ebu Hof civarında tahkimata başladığını görmüştü. Muharebeden yenik çıkan 27. Piyade Tümeni Tellü's-Şeria'nın batısında yeniden toparlanıyordu ve 12. Depo Alayı Ed-Dahariye yakınlarındaki Kudüs yolunu tutmuştu.

Benzer şekilde, Fevzi Paşa da telgraf hatlarının kesildiği öğleden beri Birü's-Sebi'yle haberleşemiyordu. Fevzi Paşa bilgi almak amacıyla Yedinci Ordu kurmay başkanını Tellü's-Şeria'daki 16. Piyade Tümen karargâhına gönderdi.¹³⁵ Bu arada, Fevzi Paşa yakındaki 12. Depo Alayı'na muharebeye hazırlanma talimatını verdi ve askere alınanları desteklemek için karargâhından elli silahlı eri gönderdi. Sekizinci Ordu'dan hiç haber alamayan Fevzi Paşa, saat 15.30'da 12. Depo Alayı'na elindeki mevcutlardan hemen dört muharebe grubu hazırlamasını ve bu grubu Ebu Hof hattı boyunca Birü's-Sebi yolunun her iki yanında mevzilendirmesini emretti. Kurmay başkanı "nihayet" saat 19.30'da döndü.¹³⁶

Anlaşılan Fevzi Paşa ordu seviyesinde, Albay İsmet de kolordu seviyesinde, birbirleri ve Kress von Kressenstein ile zaman ve mekân açısından irtibatsız ve ayrı olmalarına karşın, aynı zamanda aynı harekât sonuçlarına varmışlardı – şayet Birü's-Sebi elde tutu-

lamazsa, o zaman Ebu Hof'ta yeni bir savunma hattı tesis edilmeliydi. Akşamın erken saatleri itibariyle gerçek buydu ve hem Yedinci hem Sekizinci Ordu'nun albayları bu bilgileri arz etmek üzere karargâhlarına dönüyorlardı.

Gecenin ilerleyen saatlerinde Fevzi Paşa Yıldırım Orduları Grubu'ndan görevini açıklığa kavuşturan emri aldı. Saat 23.30'da Fevzi Paşa'nın Yedinci Ordusu bütün muharip birlikler, destek birlikleri ve Birü's-Sebi'nin kuzeyinde bulunan ulaştırma hattı birlikleri de dahil olmak üzere ilk harekât bölgesinin kontrolünü tekrar aldı.¹³⁷ Harekât alanı kontrolü oldukça önemliydi çünkü şu anda savunma mevzilerinde bulunan 12. Depo Alayı teknik olarak Fevzi Paşa'nın komutası altında değildi. Fevzi Paşa hiç vakit yitirmeden 1 Kasım 1917'de yayınladığı emrinde, birliklerine savunma hatları tesis etmelerini resmen bildiriyordu.¹³⁸ Fevzi Paşa aynı zamanda karargâhını ileriye, El-Halil'e nakletmişti.

III. Kolordu Komutanı Albay İsmet ise muhtemelen beklendiği gibi hareket etmişti. Yukarıda anlatılanlardan net olarak anlaşıldığı üzere Yedinci ve Sekizinci Ordulara gönderdiği raporları ve istekleri hedefe ulaşmamış ve onu tecrit edilmiş bir halde bırakmıştı. Günün erken saatlerinde, emir ve talimat beklemeden, kolordunun önemli ihtiyat birliği olan 3. Süvari Tümeni'ne kuzeydoğuya hareketle Avustralyalıları Kudüs yolunda engellemelerini emretti. Muharebe sırasında Albay İsmet'e İngiliz süvarilerinin Tellü's-Sebi'nin kilit önem taşıyan tepesini ele geçirdiği haberi geldi. Bunun sonucunda, saat 16.00'da Tellü's-Sebi'yi savunmaları için verdiği emre rağmen İsmet kurtulan birliklerin Birü's-Sebi'den geri çekilmesini emretti.¹³⁹

Bunlar önemli taktik kararlardı, çünkü Osmanlı III. Kolordusu'nu kurtarmıştı. Kress von Kressenstein bu kararları için Albay İsmet'i tenkit etmişti çünkü bunlar günün sonuna kadar kentin ve su kuyularının ele geçmesine neden olmuştu. Aslında tam mevcutlu altı Britanya tümeninin Osmanlı birliklerinin çevresine yaptığı baskı sonucunda Birü's-Sebi muhtemelen geceye kadar her halükârda düşmüş olacaktı. Bu karar sonucunda, Albay İsmet'in toplam kaybı –yine de yüksek bir kayıp olsa da– yaklaşık 500 ölü,

2.000 kayıp (1.947 askerin İngilizler tarafından esir edildiği bildirilmektedir) ve on üç topla sınırlı kalmıştır.¹⁴⁰ Burada önemli olan, Filistin cephesindeki tek Osmanlı süvari tümeni olan 3. Süvari Tümeni'nin muharebede ayakta kalmasıydı. Her ne kadar muharip kuvvet olarak çok hırpalandıysa da, 27. Piyade Tümeni de hezimetten kurtuldu.¹⁴¹

Karşılaştırma ve Tezat

Birü's-Sebi daha baştan kaybedilmiş bir muharebeydi. Gazze'ye yönelik olması beklenen tehdiye karşı koymak için Osmanlı birliklerinin harekât açısından tertiplenme tarzı Birü's-Sebi'nin savunulmasını imkânsız hale getirmişti. Ayrıca bu kitabın yazarı da, Kress von Kressenstein'in bu durum muhakemesinde yalnız olmadığına ve şayet 1917 yılının Ekim ayı sonlarında Filistin cephesine bir Osmanlı subayı komuta etmiş olsaydı bile, muharebenin harekât yönünden tertiplenmesinin benzer olacağına inanmaktadır. Zihninizde bu düşünce varken ve Birü's-Sebi'nin neredeyse kaçınılmaz yenilgisi karşısında, savaşın bu safhasında Osmanlı ordusunun performansı hakkında ne söylenebilir?

Osmanlı ordusu bir kurum olarak, Filistin cephesinde taarruz savaşı anlayışına bağlı kalmıştı. Türkler kendi hücum (fırtına) birliklerini yaratmış ve taarruz taktiklerini içeren resmi ve birlik seviyesinde eğitimler icra etmişti.¹⁴² Osmanlı ordusu ayrıca piyade taburlarında piyade erlerinin sayısını azaltmış ve kadrolarına hafif makineli tüfek bölüklerini ilave etmişti. Savunmada ise her seviyede ani karşı taarruza geçebilecek ihtiyat birlikleri bulundurmaya devam etmişlerdi. Osmanlı ordusu taarruzun gücüne hâlâ önem veren bir orduydı.

Muharebe günü her iki Osmanlı ordu komutanı da duruma pek hâkim değildi. 31 Ekim 1917 günü muhabere konusundaki çok ciddi sorunlar, Filistin cephesinde mevcut teknik teçhizatın miktar ve kalite yönünden genel zafiyetini ortaya çıkardı. Ancak bu konu, Yedinci Ordu'nun muharebeden üç gün önce teşkil edilmesi nedeniyle belirgin biçimde abartıldı. Komuta ve kontrol dü-

zenlemeleri, olsa olsa geçici bir dönem için planlanmış ve Kress von Kressenstein'i olacağına inanmadığı bir muharebede savaşmaya zorlamış alelacele düzenlemelerdi. Bu belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında, hem Sekizinci Ordu Komutanı Kress von Kressenstein hem de Yedinci Ordu Komutanı Fevzi Paşa karargâhlarında bulunan albayları durumu anlamaları için ileri mevzilere gönderdiler. Her iki durumda da, albaylar çok zor durumda bulunan Albay İsmet'in III. Kolordusu'nun Birü's-Sebi'nin kuzeyinde tekrar yeni bir savunma hattı tesis etmiş olduğunu gördüler.

Hem Fevzi Paşa hem de Albay İsmet Osmanlı kurmay subaylarıydı – Kress von Kressenstein'in Alman kurmay subayı olduğu gibi. Bu yüzden, bu üç subay da aynı üç yıllık harekât müfredatını görmüşlerdi. (Osmanlı Erkân-ı Harp Mektebi, ders programlarında Alman modelini esas almış ve Alman metinlerini kullanmıştı.) Onların bilgi ve irtibat yokluğunda aynı anda benzer bir taktik çözüme varmaları, harekât kavramlarındaki “tek ordu zihniyeti”nin mevcudiyetini göstermektedir.

Taktik seviyede Osmanlı askerleri, hem Türkler hem de Araplar beklendiği gibi iyi savaştılar. Türkler gün boyunca iki tam mevcutlu İngiliz kolordusunu yaklaştırmadılar ve daha sonra dövüşerek kuzeye doğru geri çekildiler. Çekilme olmasaydı Birü's-Sebi ya kuşatılır ya da buradaki birlikler bozguna uğrayabilirdi. Bunun 27. Piyade ve 3. Süvari Tümenlerinin disiplin ve eğitimiyle ilgisi yoktu. III. Kolordu komutanı Albay İsmet üst karargâhıyla irtibatının kesik olmasına karşın kolordusunun daha sonra muharebeye devam etmesini sağlayan isabetli ve yerinde kararlar vermişti.

1917 yılının standartlarına göre, Allenby'nin ordusu başarılı oldu. Hazırlıkları, aldatma planı ve yaklaşma yürüyüşü o dönem için model oluşturunuyordu, strateji, harekât ve taktik düzeyde sürpriz yaratmak için neredeyse bir gecede ezici kuvvetleri Osmanlı III. Kolordusu'nun önüne yığmıştı. İngiliz XX. Kolordusu'nun taarruzu iyi sevk ve idare edilmişti, ancak Osmanlı ordusunun cephesini yarmaya muvaffak olamadı – hatta muharebe sahasına karanlık çöktüğünde bile XX. Kolordu birlikleri Osmanlı ordusunun

artçılarıyla* teması idame ettiriyorlardı. Özellikle taktik koordinasyonda olduğu gibi piyade-topçu işbirliği çok gelişmişti. Aslında bu taarruz tahkim edilmiş mevzilere karşı az zayıat verilen çok başarılı bir taarruzdu ve Filistin cephesindeki Britanya ordusu için ileri bir adımdı. Çok daha az direnişle karşılaşan Sahra Süvari Kolordusu fevkalade başarılıydı ve yarmayı gerçekleştirdi. Bununla beraber bu konuda da, Anzak Süvari Tümeni'nin muharebe bölgesinin, Osmanlı piyadesinin tahkimli savunma mevzilerinden ziyade Tellü's-Sebi bölgesinde desteği olmayan küçük bir Osmanlı süvari müfrezesinin savunduğu ufak bir tepe olduğu belirtilmelidir.

Çok önemli bir nokta ise, Britanya ordusunun duruma hâkimiyetinin hızla artmasıydı. Yigal Sheffy'nin kitabı bilgi toplayabilen, onu etraflıca tahlil edebilen, yararlı ve doğru sonuçları muharebe sahasındaki komutanlara ulaştırabilen yetkin bir istihbarat teşkilatının geliştiğini göstermektedir.¹⁴³ Bu hiç de küçük bir başarı değildi ve yenilikler içeren planlama ve hünerli aldatma hareketleriyle birleştğinde Filistin cephesindeki Osmanlı ordusu için amansız sonuçları olacaktı.

Üçüncü Gazze

Bulfin'in XXI. Kolordusu'nun katıldığı Üçüncü Gazze Muharebesi, şehir doğudan kuşatılırken Gazze'de bulunan önemli Osmanlı birliklerini tespit etmekten öte bir niyet taşımıyordu. Ne Allenby'nin ne de Bulfin'in Türk siperlerinin ilk hatlarının dışında başka bir yeri ele geçirme planları vardı.¹⁴⁴ Bu amaçla Bulfin'in kolordusu yeni piyade taktiklerine, tanklara ve Batı cephesinde uygulanan tarzda yeni bir topçu düzenlemesine başvurdu. Ayrıca, Allenby on iki günlük dönem boyunca binlerce topçu mühimmatının bol bol harcanmasına yetki verdi. Bombardıman 27 Ekim'de, kara taarruzu 2 Kasım'da başladı. Fakat üç günlük muharebeden sonra, XXI. Kolordu iki bölgede birinci hat siperlerinin ancak bir

* Bir yürüyüş kolunun geri kısmını düşman kuvvetlerine karşı koruyan emniyet müfrezesi.

kısmını ele geçirebildi. Yine de İngilizler 7 Kasım 1917'de Türklerin bir gece önce terk ettiği şehre girdiler.

İngiliz ve Türk resmi harp tarihleri muharebeye katılan birliklerin mevcutları hakkında genel bir mutabakata varmışlardır.¹⁴⁵ Falls 10.000 İngiliz piyade askerinin 4.500 Türk piyade askerine taarruz ettiğini, taarruz sırasında düşman ihtiyat askeri muharebeye iştirak ettiğinde Türklerin mevcudunun 8.000'e çıktığını belirtmişti. Türkler de Britanya XXI. Kolordusu'nun 11.000 piyade askeri ve 148 topu, Osmanlı XXII. Kolordusu'nun 8.000 piyade askeri ve 116 topu olduğunu ileri sürdü. İngilizlerin ayrıca önemli bir deniz topçu desteği de vardı. İngilizlerin Gazze'de de çok üstün olmalarına karşın bu benzersiz avantajlardan, Birü's-Sebi'deki gibi yararlanamadıkları açıkça ortadadır.

Gazze Muharebesi'ndeki Türk savunmasını ayrıntılarıyla açıklamak bu incelemede daha önce irdelediğimiz birçok tespiti tekrarlamak olacaktır. İyi koordine edilmiş piyade-topçu timi Türk mevzilerini savundu. İhtiyatlar ani karşı taarruzlar için her seviyedeki komutanın yakınında mevzilendirildi. Arazi tetkik edilmişti ve her komutanın elinde dokuz aydır hazırlanmakta olan ayrıntılı planlar vardı. Muharebe aşağı yukarı Türklerin beklediği gibi cereyan etti ve 5 Kasım 1917'de (ileri savunma mevzilerinden bir kısmını kaybetmekle birlikte) hâlâ sağlam bir savunma hattını idame ettiriyorlardı. Savunmadaki Osmanlı XXII. Kolordu Komutanı Albay Refet'e (Tümg. Bele) göre Gazze müstahkem mevkiinin bütünlüğü zarar görmemişti.¹⁴⁶

Aslında Yıldırım Orduları Grubu Harekât Şube Müdürü 4 Kasım 1917'de XXII. Kolordu'yu, düşman kuvvetlerinin (Britanya XX. Kolordusu ve Sahra Süvari Kolordusu) Tellü's-Şeria'dan batıya, Gazze'ye doğru hareketinin tahliyeyi zorunlu kılabileceği konusunda uarmıştı. Albay Refet o gün tümen komutanlarına tahliye planlarını hazırlamaları için haber gönderdi. Çağdaş bir kavramla ifade edilecek olursa, Birü's-Sebi'nin kaybı Osmanlı ordusunun Güney Filistin cephesinde "zincirleme başarısızlıklara" neden olmuştu. Her ne kadar Fevzi Paşa ve Albay İsmet Birü's-Sebi'den kuzeye doğru geri çekilme harekâtına devam ettiler de,

Allenby'nin kuşatmayı gerçekleştiren sağ kanadını durduracak kadar birliği asla toplayamadılar. Bu durum Albay Refet'i 6-7 Kasım'da Gazze'nin geceleyin tahliyesi için emir vermek zorunda bıraktı.¹⁴⁷

Türk resmi harp tarihinde Gazze'nin direkt taarruz sonucunda zapt olunmadığı, hazırlıklı bir şekilde tahliye edildiği belirtilir. Resmi tarih İngiliz piyade taktiklerindeki herhangi bir gerçek gelişmeden bahsetmemiş, fakat "Düşman Topçu Grubu"nun (Allenby'nin Ağır Topçu Grupları) etkinliğini vurgulamış, ayrıca İngiliz topçu bataryalarının elindeki 15.000 adet topçu mühimmatına karşılık Türk topçu bataryalarının elinde 300 adet topçu mühimmatı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸

İngilizlerin Türkler Hakkındaki Görüşü

Gazze ve Birü's-Sebi muharebeleri öncesinde, Allenby'nin karargâhı kendi ordularının da çok kayıp vermesini bekliyorlardı. 1917 yılının Ekim ayı ortalarında Londra'dan gelen karargâh durum muhakemesinde, "Türkler siperlerde çok inatçı savaşçılardır ve her halükârda bize ciddi zayıat verdirecek kadar dayanacaklardır" görüşü bildirilmişti.¹⁴⁹ Aynı durum muhakemesinde yer alan tahmine göre, Allenby'nin ordusu müteakip muharebede o denli zayıf düşecekti ki, "Yıpranacak tümenleri değiştirmek için General Allenby'yi üç tümenle ikmal etmeye hazırlıklı olmalıyız" deniyordu.¹⁵⁰ Bu tahminler göstermektedir ki, 1917 yılının sonlarına doğru, Britanya ordusu nihayet Osmanlı ordusunun muharebe kabiliyetine karşı zoraki bir saygı duymaya başlamıştı. Bu tutum Allenby'nin Ekim 1917'deki plan ve harekâtlarının kapsamının ne kadar sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir (ve Garsia'nın Gazze okulunun geçerliliğiyle çelişmektedir).

Gazze ve Birü's-Sebi muharebelerinden sonra da, Osmanlı ordusunun kabiliyetleri konusunda İngilizlerin fikri değişmedi. Bu, muhtemelen muharebelerin düşük zayıatla kazanılmasına karşın Türklerin kati olarak mağlup edilememiş olmasının bir sonucuydu. Korgeneral Archibald Wavell her ne kadar "Türkler Birü's-

Sebi'de tamamen gafil avlandılarsa da, Türk topları çok isabetliydi, fakat piyadeler çok çetin muharebeye dayanacak gibi gözükmüyorlardı" diyordu.¹⁵¹ Bununla beraber, Wavell Gazze'ye ilişkin yazdıklarında "Türklerin kayıpları ağır olsa da, inatçı direniş devam etti" diye belirtmiş, ayrıca İngilizlerin muharebeden sonra ilerlemesinin "dikkate değer direniş gösteren kuvvetli artçılar" tarafından engellendiğine dikkat çekmişti. Yaklaşık aynı zamanlarda, Allenby Londra'ya çektiği telgrafta, Türklerin sürekli bombardıman sonucunda "sarsıldıklarını" bildirmişti.¹⁵² Fakat 1917 yılı Kasım ayının sonunda bu konudaki değerlendirmesini, "Türk mevzilerinin gücü benim Kudüs'ü almama izin vermedi" tespitiyle değiştirdi.¹⁵³

Sonuçlar: Muharebe Etkinliği

Üçüncü Gazze Muharebesi, eşit koşullarda savaşıldığında Osmanlı ordusunun hâlâ Britanya ordusuna karşı koyabildiğini göstermişti. Başarılı bir savunmanın icrası için gerekli taktik ustalık hâlâ çok belirgindi ve Osmanlı ordusu Gazze'den çekilirken çok üst düzeyde harekât ve taktik hareket kabiliyeti sergilemişti. Her ne kadar Gazze'yi terke zorlandıysa da, Osmanlı XXII. Kolordusu kendisini mağlup kabul etmiyordu.

Bu bölüm liderlik, harekât ve taktik doktrinler üzerine odaklandı. Bu muharebeler dizisinde Osmanlı ordusu Gazze-Birü's-Sebi hattını elinde tutma hedefine ulaşamadı. Bu esas olarak, komutanlığın Allenby'yle ilgili yanlış tahminlere kapılması sonucu, İngilizlerin Birü's-Sebi'ye düzenledikleri taarruza karşı yeterli kuvvetin etkili şekilde mevzilendirilememesinden kaynaklanmıştı. Bu başarısızlığı daha da artıran unsur, Osmanlı ordusunun Birü's-Sebi'nin kaybını telafi edemeyen ya da kaybına karşı koyamayan harekât durumuydu. Osmanlı Sekizinci Ordusu'nun bütün dikkatini Gazze'ye yöneltmesi harekât açısından önemli bir hataydı ve azalan harekât etkinliğini yansıtıyordu. Anlaşılan Osmanlı ordusu taktik seviyede, en azından fevkalade üstün düşman karşısındaki durumların dışında, taktik etkinliğini büyük ölçüde korumuştur.

Britanya'nın Birü's-Sebi'deki zaferi bir bakıma muharebe harekâtlarından ziyade manevranın zaferiydi. Eksiksiz iki Britanya kolordusunun Birü's-Sebi'ye doğru hareketi, sadece iki düşman tümenini püskürtmeye yetecek birliklerini buraya yerleştiren Kress von Kressenstein'ı ve Türkleri tam anlamıyla şaşkına çevirmişti. Bu harekât taktik yeterlilikten ziyade lojistiğin ve yönetimin zaferiydi. Bununla beraber, muazzam üstünlüğe rağmen kazayı ve kuyuları ele geçirmek İngilizlerin yarım günden fazla zamanını almış ve ayrıca Osmanlı III. Kolordusu buradan geri çekilip, daha sonra muharebeye devam edebilmişti.

Gazze'de de benzer biçimde, İngilizler Türk cephesinin hatlarını yarmak için üstünlüklerinden yararlanamadılar. Gazze muhtemelen Bulfin'in taarruzları karşısında dayanabilirdi. Kress von Kressenstein'ı Gazze'yi hazırlıklı bir tahliye sevk eden neden, Birü's-Sebi'nin kaybıydı. Allenby'nin Mısır Sefer Kuvveti 1917 güzünde Filistin cephesindeki Türkleri kati olarak yenilgiye uğratabilecek taktik ve harekât tekniklerini belli ki henüz geliştirememişti.

Gazze'ye yapılan hazırlıklı taarruz Britanya ordusunun Filistin cephesinde artan muharebe etkinliğini Birü's-Sebi'nin ele geçirilmesinden daha çok gösteriyordu. Bulfin'in XXI. Kolordusu kendisine verilen mahdut hedefli görevini yerine getirebildi, fakat dikkate değer ya da süratli bir ilerleme gösteremedi ya da yarmayı başaramadı. Üstelik Albay Refet'in kolordusu baskı altına alınamamış ve kuşatmadan kurtulmasına imkân tanınmıştı. Yine de piyade-topçu işbirliğinde büyük bir ilerleme vardı, fakat Birü's-Sebi'deki XX. Kolordu'nun tümenleri gibi XXI. Kolordu'nun tümenleri de önceden hazırlanmış (elbette çok iyi savunulan) savunma mevzilerine taarruzda zorluklar yaşadı. Kurumsal olarak, Filistin cephesinde bulunan çok tecrübeli ve iyi eğitilmiş Britanya ordusu tümenleri bile kararlı Osmanlı ordusu askerleri tarafından savunulan iyi tahkim edilmiş mevzileri ele geçiremediler. Bununla beraber, bu sorunlar 1917 yılında Britanya ordusunda kurumsaldı ve güçlü savunma hatlarını yaramayan Haig'in Fransa'daki ordusunu da etkilemişti.

Yine de 1917 yılında Osmanlı ordusunun muharebe etkinliği düşmanına nazaran yavaş yavaş azalıyordu. Uzun bir süreden

sonra Britanya ordusu nihayet muharebe alanı kontrolü ve koordinasyon konusundaki birçok sorununu çözmeye başlamıştı. Britanya ordusunun muharebeden ders çıkarabilme ve etkili kurumsal taktik çözümler bulma kabiliyetine sahip olduğu anlaşıyordu. Ayrıca üç yıllık savaştan sonra, tecrübeli Türklerle baş edebilecek başarılı komutanlardan oluşan dayanıklı bir kadro yetişiyordu. Britanya ordusu savaşın son yılına yaklaşırken gelişmeye devam edecekti.

V

Megiddo (Nablus) Muharebesi, 1918

Başkomutan taarruz etmek niyetinde. Ordu mevzilerinde çark ederek... düşmanı kati bir yenilgiye uğratmak ve mevzilerinden söküp atmak için taarruz edecek..

(General Sir Edmund Allenby, 68 numaralı harekât emri, 9 Eylül 1918)¹

Megiddo Muharebesi bir imha muharebesi olarak tasarlanıp icra edildi ve 20. yüzyılın en kati sonuçlu zaferlerinden birisi oldu. Filistin cephesinde bulunan Osmanlı ordularının muharip gücü Allenby'nin ordusu tarafından imha edildi ve Osmanlı ordusu bu muharebede ölü, kayıp ve esir olmak üzere yaklaşık 100.000 asker zayıt verdi. Bu, Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'nda Britanya ordusu karşısında uğradığı en ağır yenilgiydi.

Megiddo Seferi dört ayrı safhada gelişti. İlk safha 19-20 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Sekizinci Ordusu'nun batı kanadındaki yarma taarruzuydu. İkinci safha ise altı gün sürmüş, kuzeyde Hayfa ve Taberiye Gölü'ne uzanmıştı ve süvarinin devasa bir başarı elde ettiği bir harekâttı. Üçüncü safhada imparatorluk süvari birlikleri 1 Ekim'de Şam'a girdi. Dördüncü safha ise neredeyse bir ay sürdü; Allenby'nin ordusunun Halep'e varması 28 Ekim 1918'i

buldu ve Britanya ordusu Osmanlı hükümetinin mütareke teklifi nedeniyle burada durdu.

Seferin İngilizce tarihyazımı önceki bölümde söz edilen eserin uzantısıdır ve resmi tarihleri, genel tarihleri ve kişisel anıları kapsamaktadır.² Türk tarihyazımında Megiddo'yu (ya da Türklerin adlandırdığı biçimde Nablus Muharebesi'ni) kapsayan ilave bir bilgi ve malzeme yoktur. Megiddo Muharebesi İngilizce literatürde Allenby'nin muharebe öncesi hazırlıklarının ve muharebenin birinci gününün (19 Eylül 1918) kapsamlı değerlendirmesinin dışında çok güzel işlenmiştir.

Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'nda Britanya ordusu ile karşılaştığı dört vakanın incelenmesi bu bölümle tamamlanıyor. Bu bölüm, muharebenin ilk gününü etkilediğinden dolayı, muharebe öncesi hazırlıkları, eğitimi ve planlamayı araştırarak ve İngilizlerin cepheyi yarmasına, Osmanlı ordusunun da 19-20 Eylül 1918 tarihinde gerçekleşen çöküşüne odaklanacaktır. Aynı zamanda bu bölümde, yeni Türk kaynaklarını kullanarak Osmanlı ordusunun mevzilerin feci şekilde dağılmasını neden önleyemediğini ve bu yarmayı ihtiyat birlikleriyle neden durduramadığını açıklamaya çalışacağız. Bu bölümde 1918 yılında Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde hangi kapasite ve kabiliyetlerini kaybetmiş gibi göründüğünü ve aynı dönemde Britanya ordusunun hangi kapasite ve kabiliyetleri kazandığını inceleyeceğiz.

Kudüs Seferi

Birü's-Sebi'nin kaybedilmesinin ve Gazze'nin terk edilmesinin ardından Filistin cephesindeki Osmanlı orduları muharebe ederek yeni direniş hattına geri çekildiler. Allenby Türkleri rahat bırakmak için Türk kuvvetlerini kuzeye süren ve kıyıda uzaklaştıran bir takip harekâtı icra etmek suretiyle Osmanlı Sekizinci Ordusu'na amansız bir baskı uyguladı. Yıldırım Orduları Grubu durmak ve kıyıda bulunan Yafa'dan Kudüs'teki Yahuda Dağları'na kadar uzanan bir hattı savunmak için planlama yaptı. Bununla beraber, Allenby durdurulamadı ve Türkler Yafa'nın çok ötesine ka-

dar çekildiler. Allenby'nin ordusu 22 Kasım 1917'de Kudüs savunma mevzilerine ulaşmıştı. Aralık ayının başlarında Türk karşı taarruzu, İngilizlerin kıyı boyunca kuzeye doğru tekrarlanan ama başarılı olamayan taarruzu ve tekrar İngilizlerin Kudüs'e karşı gerçekleştirdikleri başarılı taarruzlar cereyan etmişti. İngilizler 9 Aralık 1917'de Türklerin bir gece önce tahliye ettikleri Kudüs'ü işgal ettiler.

Kudüs Seferi Türkler için her bakımdan bir felaketti. Siyasi açıdan değerli Kudüs kentinin yanı sıra, stratejik açıdan önemli ve savunmaya müsait olan Gazze ve Yafa hatları da kaybedilmişti. Kayıplar çok ciddiye, fakat Osmanlının Ortadoğu'daki stratejik konumu genel olarak göz önünde bulundurulduğunda, hayati değildi.

Osmanlı ordusu harekât seviyesinde ağır darbe almıştı – Türkler savaşın bu safhasında çok sayıda asker ve yeri doldurulamaz teçhizat kaybetmişlerdi. İngiliz resmi harp tarihinde, Cyril Falls Osmanlı ordusunun 31 Ekim-31 Aralık 1917 tarihleri arasındaki dönemde 25.000 subay ve asker kaybının olduğunu belirtirken, İngilizlerin kaybını yaklaşık 18.000 olarak vermiştir.³ Ayrıca aynı eserden edindiğimiz bilgilere göre, bu dönemde 12.000 esir alınmıştır. En az bir tarihçi bu kayıplarla birlikte Türklerin kaybının 40.000 askeri bulduğunu eklemiştir.⁴ Aslında rapor edilen gerçek Osmanlı zayıtı, esirleri iki başlık altında toplamaktadır: esir ve kayıp. Ve rapor Falls'un Türk kayıpları konusundaki bilgilerini yüzde yüz doğrulamaktadır.⁵ Bununla birlikte, Falls Allenby'nin 100 top ele geçirdiğini belirtirken, Türk resmi harp tarihinde çok daha az kayıptan söz edilmiştir: Sadece yirmi dokuz top ve doksan beş hafif ve ağır makineli tüfek. Türkler ayrıca 2.462 hayvanın öldüğünü (ya da imha olduğunu), 2.672 hayvanın ve bu arada da 7.000 tüfeğin kayıp olduğunu rapor etmişlerdi.

Osmanlı ordusuna ait bu kabataslak kayıp miktarları mevcut şartlar içerisinde değerlendirilmedikçe pek anlam taşımazlar. Kress von Kressenstein'in Sekizinci Ordu'sunun 1 Ekim 1917'deki genel kuvveti 2.894 subay, 69.709 er, 29.116 tüfek, 403 makineli tüfek, 268 top ve 27.575 hayvandı.⁶ Birü's-Sebi Muharebesi'nden önce az sayıda bir takviye Sekizinci Ordu'ya katıldığından bu rakamlar

makul bir seviyeyi yansıtmaktadır. Sekizinci Ordu mevcutlarını Türk resmi harp tarihindeki kayıplarla birleştirdiğimizde, Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde Birü's-Sebi'nin kaybedilmesinden 1917 yılı sonuna kadar uğradığı zayıatın oranları belirlenebilir (bkz. 5.1 numaralı çizelge).

Allenby'nin kayıpları (18.000) sahra ordusunun yüzde 11'ine tekabül ediyordu.

Böylece, Osmanlı ordusunun kaybı yüzde 20'ye yaklaştığından, Allenby'nin zaferinin Osmanlı ordusuna nazaran gerçek ölçeği ortaya çıkar. Ayrıca, Osmanlı ordusunun kayıplarının çoğunun muharip piyadeler ve makineli tüfek nişancılarından meydana gelmesi, muhtemelen ordunun katıldığı muharebe türlerinden (savunma harekâtları, artçı muharebeler ve karşı taarruzlar) kaynaklanmıştır. Piyade silah sisteminin yüzde 24'ünün kaybı bu görüşü destekler görünmektedir. Topçunun (en azından Türk kaynaklarına göre) ve ulaştırmanın daha düşük zayıat vermesi (yüzde 11 ile yüzde

Çizelge 5.1 Osmanlı Ordusunun Filistin cephesindeki zayıat oranları, 31 Ekim-31 Aralık 1917

<i>Sınıfı</i>	<i>Cephedeki toplam</i>	<i>Toplam zayıat</i>	<i>yüzdesi</i>
Subay, ölü, ya da yaralı	2.894	510	18
Subay, kayıp ya da esir		454	16
Asker, ölü ya da yaralı	69.709	12.011	17
Asker, kayıp ya da esir		15.261	22
Hayvanlar	27.575	5.134	19
Tüfekler	29.116	7.000	24
Makineli tüfekler	403	95	24
Top ^a	268	29	11
Top ^b	268	100	37

Kaynak: Hüsnü, *Yıldırım*, 113 ve T. C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne*, 757.

Notlar:

a Türk rakamları

b Allenby'nin rakamları

c Tekrar göreve katıldığı bildirilen 3.000 subay ve er bu çizelgeye dahil edilmiştir.

19 arası) Osmanlı ordusunun Gazze hattından yaptığı hazırlıklı çekilme harekâtındaki başarıyı doğrulamaktadır.

Kayıp ya da esir olarak rapor edilen asker sayısına ilişkin istatistikler yeni ve ciddi bir sorunu açığa çıkarmıştır. Gelibolu, Mezopotamya ve Filistin’de İngilizlere karşı cereyan eden diğer muharebelerde esir ya da kayıp olarak bildirilen Osmanlı askerlerinin yüzdeleri oldukça düşüktü.⁷ Fakat 1917 yılının sonlarına doğru ordu-daki firar önemli bir sorundu ve yüksek esir oranı kendiliğinden teslim hadisesini gösteriyor olabilir. Ayrıca kayıp ya da esir olarak bildirilen Osmanlı gönüllü askerlerinin yüzdesi, aynı kategoride bildirilen Osmanlı subaylarının yüzdesinden yüksekti.

Osmanlı ordusunda görev yapan Arap askerler (ayrıca Rum, Yahudi, Kürt ve Ermeniler) arasında teslim olanların sayısı, akla gelebileceği gibi, ölçüsüz biçimde fazla değildi. 31 Ekim-24 Kasım 1917 tarihleri arasında yakalanan 7.233 Osmanlı esir ve firarisini gösteren bir Britanya istihbarat raporu, askerlerin demografik durumunu bildiriyordu.⁸ İngilizler esirlerin yüzde 64’ünün Türk, yüzde 27’sinin Arap ve yüzde 9’unun Rum, Ermeni ve Yahudi olduğunu belirtmişlerdi. Hüseyin Hüsnü Emir’in 9 Eylül 1917 tarihli karşılaştırmalı istatistiki raporuna göre, piyade tümenlerinin etnik dağılımı (bkz. önceki bölüm) yüzde 66 Türk, yüzde 26 Arap ve yüzde 8 diğer etnik kökenler şeklindeydi.⁹ İngilizlerin esir aldığı askerlerin sayısı neredeyse doğrudan Osmanlı ordusunun etnik yapısını yansıtıyordu.

Her halükârda, vahim bir eğitilmiş asker sıkıntısı çeken bir ordunun 25.000 muharip asker kaybı, Gazze ve Kudüs’ün düşmesinden kaynaklanan toprak ve siyasi itibar kaybını çok aşan önemli bir darbeydi. Durumu daha da vahimleştiren, yakın harekât alanlarında değiştirme ve ikmal personeli olmamasıydı. İmparatorluğun diğer bölgelerinden yapılacak ikmal erlerinin sevkıyatı ise aylar sürecek bir işlemdi.¹⁰

Zaten 1917 yılının Aralık ayı ortasında cephe istikrara kavuşmuştu. Bunun başlıca nedeni Britanya ordusunun Kuzey Filistin’e doğru ilerlemesinden dolayı meydana gelen lojistik eksikliği idi. Britanya ordusu düşmanı olan Osmanlı ordusundan farklı olarak,

zengin bir lojistik destek üssüne epeyce bağımlıydı ve şimdi bu lojistik üs ilerleme hızındaki tempoya yetişmekte zorlanıyordu. İngilizlerin ikmal maddelerinin eksikliği etkinliğini azalttı; bu da Türklerle kıyıda Ürdün (Şeria) Nehri'ne, oradan da güneye, Yahuda Dağları'na kadar uzanan savunma mevzilerini tahkim ve inşa olanağı tanıdı. Türkler savunma hatlarını tekrar tesis edince, Filistin cephesinde mevzi muharebeleri önem kazandı. Ve İngilizler Gazze'de olduğu gibi henüz Osmanlı ordusuna karşı yarma harekâtına girişebilecek durumda değillerdi.

1918 İlkbaharındaki Seferler

Mısır Sefer Kuvveti 1918 yılına zaferden doğan bir iyimserlik havası içerisinde girdi. Tuğgeneral Guy Dawnay (Mısır Sefer Kuvveti Kurmay Başkanı) Osmanlı ordusunun kötüye giden durumundan dolayı cesaretlenmişti. Dawnay, "Türkler birliklerinin o zaman olduğu gibi ve muhtemelen yine aynı seviyedeki birliklerle karşılaşınca yetersiz kalacaklarının tamamen farkına varacaklar" demişti.¹¹ Dawnay, ayrıca düşmanın genel moral çöküntüsüne değinmişti ve "Türkler kuşku yok ki bu yenilgiler öncesinde düşünme eğiliminde oldukları gibi, artık kendilerini bizim taarruzlarımız karşısında geçilmez olarak görmüyorlar" demişti.¹²

Allenby 19 Şubat 1918 tarihinde Eriha kentine taarruz edene kadar muharebeler ciddi bir şekilde yeniden başlamamıştı. İki günlük muharebede, İngilizler Yedinci Ordu'yu Şeria Nehri'nin gerisine attı. Allenby'nin durdurulamayacağı anlaşılınca, Enver Paşa kendisinden çok şey beklenen Mareşal von Falkenhayn'ın hizmetlerine olan güvenini kaybetti ve onu görevden aldı. General Otto Liman von Sanders, 1 Mart 1918'de Yıldırım Orduları Grubu'nun yeni komutanı olarak atandı.

Liman von Sanders'in gelişinden kısa bir süre sonra, İngilizler Şeria'nın doğu yakasında bir köprübaşı mevzii tesis etmek için mahdut hedefli bir taarruz gerçekleştirdiler; bu taarruz "*Trans-Jordan* (Şark el-Ürdün) Baskını" diye bilinir.¹³ Bu taarruz Der'a-Hicaz demiryolu hattına yapılan büyük Arap taarruzlarıy-

la koordine edilmiş ve öncesinde cephe boyunca şaşırtma taarruzları gerçekleştirilmişti. İngilizler 21 Mart'ta takviyeli bir piyade tümeni ve bir süvari tümeniyle Şeria Nehri hattını yaran bir taarruz gerçekleştirdiler. Allenby'nin niyeti Amman'ı ele geçirmek, Der'a-Hicaz demiryolu hattını kesmek (ayrıca Türklerin asıl kuvvetli savunma hatlarını kanatlardan çevirmek) ve ondan sonra "muhtemelen geri çekilmek"ti.¹⁴ İngilizler Osmanlı 48. Piyade Tümeni'ne karşı harekete geçti. 30 Mart'a dek 48. Piyade Tümeni'ni Amman'a kadar püskürttüler, fakat şehri alamadılar. Allenby 31 Mart'ta geri çekilmeye karar verdi. İleri sürülen, Türklerin İngilizlerin sayı üstünlüğünü dengeleyen büyük çapta ihtiyat birlikleri getirdikleri gerekçesi tamamen doğru değildi. Bu, İngilizler için önemli bir hedefti ve taarruzlarının terk edilmesi kolay kolay açıklanamazdı.¹⁵ Türkler İngilizlerin geri çekilmesini takip ettiler ve onları Şeria Nehri vadisine doğru baskı altına almayı sürdürdüler. 11 Nisan'da kanlı şekilde püskürtüldükten sonra Türkler karşı taarruzu durdurdular ve tahkimata başladılar. Türkler bu çarpışmaya Birinci Şeria Muharebesi adını verdiler.

İkinci Şeria Muharebesi 30 Nisan 1918'de, İngilizlerin tekrar Şeria'nın karşısındaki köprübaşı mevziinden Amman'a doğru taarruzuyla başladı. Bu arada geçen iki hafta zarfında, Türkler ilerleyen İngiliz birliklerine karşı kanatlardan taarruz etmeye elverişli, güçlü birlikler (24. Piyade Tümeni ve 3. Süvari Tümeni) getirmişlerdi. Bu Türk tümenleri 2 ve 4 Mayıs tarihleri arasında karşı taarruzlar icra etti ve İngiliz taarruzunu çok kısa sürede sona erdirdi. Allenby'nin XXI. Kolordusu tarafından kıyı boyunca yapılan, Türk savunma mevzilerinin bir bölümünü ve önemli sayıda asker ve top ele geçirmeyi hedefleyen eşzamanlı harekâtlar da benzer biçimde başarısız oldu.¹⁶

Osmanlı ordusunun büyük handikaplara karşın gerçekleştirdiği bu başarılı harekâtlar, muharebe etkinliğinin ve kapasitesinin büyük bir bölümünü muhafaza ettiğini gösteriyordu. Bu harekâtlar Türklerden sayıca ve lojistik kapasite olarak üstün olan, eğitilmiş ve tecrübeli İngiliz ve Avustralyalı birliklere karşı gerçekleştirdi-

rilmişti. Allenby'nin, Türkleri yaza kadar Filistin cephesinden süreceğine ilişkin parlak tahminleri bir hayalden öteye gidememişti.

Yaz ortalarında cereyan eden kısa süreli birkaç çarpışmanın dışında, Filistin cephesi 1918 yılının ilkbahar mevsiminin sonlarında ve yaz mevsiminde nispeten sakindi. Başlıca neden Ludendorff'un 1918 ilkbaharında Fransa'da giriştiği büyük taarruz hareketinin Britanya İmparatorluk Genelkurmayı'nı hayati derecede ihtiyaç duyulan takviyeleri Allenby'nin ordusundan almak zorunda bırakmasıydı. Allenby Mart ayından başlayarak Fransa'ya iki piyade tümeni, dokuz yeomanry (süvari) alayı, yirmi üç İngiliz piyade taburu, beş ağır topçu bataryası ve beş makineli tüfek bölüğü (toplam 60.000 asker) göndermek zorunda kaldı.¹⁷ Daha da kötüsü, eksilen birlikleri takviye edebilmek amacıyla Allenby'nin on piyade taburunu dağıtmak zorunda kalmasıydı. Allenby bunun karşılığında Mezopotamya cephesinden birkaç Hint Piyade Tümeni, Hint süvari alayı ve piyade taburu aldı. Allenby fiili olarak Britanya ordusunun eğitilmiş ve tecrübeli muharip gücünün önemli bir bölümünü kaybetmiş ve karşılığında ise daha eğitimsiz Hint Ordusu birlikleri almıştı. Bu gelişmeler Allenby'yi yaz mevsimini ordusunu tamamen yeniden düzenleyip, tekrar eğiterek geçirmek zorunda bıraktı.¹⁸ İngilizlerin Filistin cephesinde hâlâ yedi piyade tümeni vardı, fakat birliklerin milli karakterleri önemli ölçüde değişmişti. Sadece İngiliz askerlerinden meydana gelen tek bir piyade tümeni vardı, diğer dört tümenin dörtte üçü Hintli (her tugayda bir İngiliz ve üç Hint taburu vardı) ve son ikisi Hint Ordusu Piyade Tümenleriydi (onların da dörtte üçü Hintli ve dörtte biri İngilizdi). Allenby'nin durumu sadece süvari birlikleri açısından gerçekten gelişme göstermiş, elde ettiği bir tümenle birlikte toplam dört (süvari ve bindirilmiş) tümen (ikisi Hint Ordusu tümenleriydi) kazanmıştı. Yine de Allenby'nin komutası altında Yıldırım Orduları Grubu'na karşı taarruzunu yenileyeceği büyük ve iyi donatılmış bir ordu vardı. Türk istihbaratı Allenby'nin göreve hazır ve seyyar muharip kuvvetini 56.000 piyade, 11.000 süvari ve 552 adet çeşitli toplardan oluşan bir kuvvet olarak tahmin etmişti.¹⁹

Yıldırım Orduları Grubu'nun 1918 yılının Ağustos ayında, bu Britanya gücüne karşı koymak için cephede 19.819 tüfek, 273 hafif ve 696 ağır makineli tüfekle donatılmış 40.598 piyade askeri mevcuttu.²⁰ Yıldırım Orduları Grubu'nun elinde bulunan makineli tüfek miktarı diğer muharebelerle karşılaştırıldığında alışılmadık biçimde fazla gibiydi ve Osmanlı ordusunun yeni teşkilat yapısını ve Alman Asya Kolordusu'nun (tugay seviyesinde bir birlik) makineli tüfek unsurlarını yansıtıyordu. Türkler 90 km'yi aşan bir cepheyi savunmak için bu askerlerle eksik mevcutlu on iki tümen teşkil etmişlerdi.

Liman von Sanders ve ast birlik komutanları yaz mevsimi boyunca büyük olmasını bekledikleri İngiliz taarruzuna maruz kalacak savunma mevzilerini hazırlamak için hummalı bir şekilde çalıştılar. 1918 yılının Eylül ayı başlarında yaklaşan İngiliz taarruzunun belirtileri görmezden gelinemezdi, fakat Liman von Sanders ve Türkler Allenby'nin tam nereden taarruz edeceğini tespit edememişlerdi. Bunun nedeni Allenby'nin kullandığı mükemmel aldatma taktikleriydi. Sonuç olarak, Yıldırım Orduları Grubu bütün cephe boyunca mevzi savunma tertibinde kaldılar. Hareket seviyesinde ihtiyat görevi olan mevcut yegâne birlikler, Sekizinci Ordu bölgesindeki 2. Kafkas Süvari Tümeni ve Dördüncü Ordu bölgesindeki 3. Süvari Tümeni'ydi. Yıldırım Orduları Grubu'nun İngiliz birliklerinin cepheye yapacağı büyük bir taarruz karşısında çok az ihtiyatı ve hatta daha az seçeneği vardı. Bununla beraber, Liman von Sanders'in çok iyi tahkim edilmiş savunma mevzilerindeki Türk piyadelerinin savaş kabiliyetlerine inancı yüksekti.²¹

Filistin Cephesinde Osmanlı Ordusu, 1918

Filistin cephesinde Osmanlı ordusu 1918 yılında askeri insan gücü açısından giderek zayıflıyordu. Örneğin yaz geldiğinde 16. Piyade Tümeni'nin dokuz piyade taburunun muharebeye hazır mevcudu 100 ile 250 asker (ya da bir İngiliz bölüğünün dengi) arasında değişiyordu.²² Mustafa Kemal'in ünlü 19. Piyade Tümeni, Birü's-Sebi'de her taburda 500-600 olan asker mevcudunun şimdi

sadece 150-200'e indiğini bildiriyordu.²³ Kayıpların çoğu hastalıktan ya da firardandı. 7. Piyade Tümeni de benzer bir durumdaydı ve 21. Piyade Alayı “zayıf olan ikmal eri sisteminin eksik mevcutları tamamlamada yetersiz olduğunu ve bunun cephedeki bölüklerin zayıflamasına neden olduğunu” rapor ediyordu.²⁴ Alay bunu telafi etmek için en azından muharip gücünün bir bölümünün sefer mevcuduna yükselmesi için her üç taburunda bulunan birinci bölükleri tam mevcutlu hale getirmeye çalıştı.²⁵ Tabii ki bu düzenleme her taburda mevcut diğer iki bölüğün gücünü önemli ölçüde zayıflattı.

Muharebeye katılan hem Türklerin hem Almanların anılarında insan gücünün azalmasının doğurduğu korkunç sorundan bahsedilir. Ayrıca Osmanlı askerinin Filistin cephesinde içine düştüğü yürekler acısı durum da konu edilir. Liman von Sanders birçok subay ve erin üstünde postal ve giyecek elbise olmadığına işaret etmişti.²⁶ Yiyecek ve hayvan yemi de keza çok kıttı. 1 Şubat 1918’de, Osmanlı Sekizinci Ordusu’nun elinde 155 ton un vardı. 1 Eylül’de bu miktar 14,5 tona düşmüştü (39.783 mevcuduna tayin dağıtması gereken bir orduda).²⁷ Filistin cephesindeki Osmanlı askerlerine verilen günlük tayın en asgari düzeydeydi ve bu da çoğunlukla yulafın ve arpanın tanesi yerine küspesinden yapılmıştı. 21. Piyade Alayı’nın harp ceridesinde 1918 yılı bahar mevsimi sonunda “mükemmel bir durum”a işaret ediliyordu, çünkü alayın askerlerinin aldığı günlük tayın şöyleydi: 825 gram ekmek, 250 gram et, 150 gram un, 100 gram zeytin, 50 gram yoğurt ve 40 gr sabun. Burada dikkati çeken nokta, hayvanlara günde 1 kg yem verilmesiydi.²⁸ İlginç olan, verilen günlük tayının savaş öncesi dönemde Osmanlı askerlerine verilen günlük 3.149 kalorilik istihkak ile aynı olmasıdır. (Buradaki mesele, Filistin cephesindeki alayların izin verilmiş asıl yiyecek istihkaklarını almalarının önemli bir olay sayılmasıdır.)²⁹ Filistin cephesindeki normal günlük tayın “değişmez bir şekilde sabah, öğle ve akşam 125 gram ekmek ve yağsız ya da salçasız, haşlanmış fasulye” idi.³⁰

Osmanlı ordusu savaşın son yılında Filistin cephesindeki işler acısı koşullara rağmen, askerlerini eğitmeye ve muharebeye hazır-

lamaya devam etti. Örneğin 48. Piyade Tümeni, Şeria Nehri hat-tında savunma mevzilerini işgal ederken, muharebe taktikleri, ma-kineli tüfek, el bombası ve alev makinesi kullanımı konularında kurslar düzenledi ve icra etti.³¹ 20. Piyade Alayı Şubat ayının baş-larında alay seviyesinde gece ve gündüz tahkimat ve muharebe dü-zeni eğitimi gördü.³² Yeni gelen (Kafkasya'dan) 37. Piyade Tüme-ni'nin askerleri Nablus yakınlarında tek er seviyesinde iki haftalık el bombası eğitimi gördüler.³³

Osmanlı ordusunun 1918 yılında Filistin cephesindeki taktik kapasitesinin önemli bir kısmını oluşturan hücum birliklerini dü-zenlemek ve eğitmek için harcadığı yoğun çaba dikkate değerdi. Hücum birlikleri bölük kuvvetinde karma sınıf şeklinde hücum müfrezesi olarak teşkil edildiler. 23. Piyade Tümeni'nin hücum müfrezesi, yaklaşık 100 askerden oluşan bir piyade bölüğü; bir su-bay, dört astsubay ve otuz erden oluşan bir kıta istihkâm takımı ve yedi hafif makineli tüfek timinden meydana geliyordu.³⁴ Hücum müfrezesinde görevlendirilen subaylar tümen karargâhı tarafından tümen içerisinden özenle seçiliyordu.³⁵ Tümenin ilave olarak su-bay ve beş astsubay gönderdiği dört haftalık kurslarda hücum müfrezelerine Alman fırtına birliklerinin taktikleri veriliyordu.³⁶ En sonunda hücum müfrezesi 23. Piyade Tümeni'ne ilave muhare-be kabiliyeti kazandıran hücum taburu (23. Hücum Taburu) sevi-yesine çıkarıldı.

Hücum müfreme ve taburlarının kuruluşlarında değişiklik ya-pıldığı anlaşılmaktadır. 16. Piyade Tümeni'nde bulunan 47. Piyade Alayı, ilk hücum müfrezesini 140 asker ve iki makineli tüfek ti-minden teşkil etmekle görevlendirildi.³⁷ 19. Piyade Tümeni Galiç-ya cephesinden Filistin cephesine zaten kadrosunda teşkil edilmiş bulunan hücum taburuyla intikal etti ve bu tümende her alayın kadrosunda hücum takımı vardı.³⁸

Osmanlı Hücum Birliklerinin Kullanılması

Osmanlı ordusunun tümen ya da kolordu seviyesindeki taarruz harekâtlarının yokluğunda, hücum birlikleri bir dereceye kadar

hem tümen hem kolordu harekâtlarında görev almışlardı. 48. Piyade Tümeni 1917 yılının Kasım ayı ortalarında, Der'a yolunu tıkmak amacıyla tümen hücum müfrezesi, iki piyade taburu, bir süvari, bir istihkâm ve bir sıhhiye bölüğü ve bir topçu bataryasından oluşan özel görev kuvveti teşkil etti.³⁹ Hücum müfrezesi 1918 yılının Şubat ayı sonlarına doğru 3. Hücum Bölüğü oldu ve Şam garnizonuna bağlı bir birlik olarak kullanıldı.⁴⁰

Yarbay Asım (Org. Gündüz) Birinci Şeria Nehri Muharebesi'nde İngilizleri geriye, taarruz çıkış hatlarına püskürten karşı taarruz kuvveti oluşturmak için 3. Hücum Bölüğü ile üç piyade taburundan, Alman 703. Piyade Taburu ve makineli tüfeklerden, süvari ve topçu birliklerinden oluşan bir tim meydana getirdi.⁴¹ Aynı zamanda 46. Piyade Tümeni'nin 46. Hücum Bölüğü Amman tren istasyonunda ordu ihtiyatı olarak tutuldu. Bununla beraber, muharebenin yedinci gününde 46. Hücum Bölüğü, Yarbay Asım'ın emrine verildi, o da bölüğü nihai hamle için kendi sağ kanadında görevlendirdi.⁴² Bu atılgan hücum birlikleri Yarbay Asım'ın ilerlemesine öncülük etti.

Yarbay Asım'ın emrine 4 Nisan tarihinden sonraki karşı taarruzlar için 24. Hücum Bölüğü, 24. Piyade Tümeni'ne bağlı 3. Tabur ve 145. Piyade Alayı verildi. Muharebe ilerledikçe Yarbay Asım İngilizleri takibe başladı ve 24. Hücum Bölüğü ile 8. ve 9. Süvari alaylarından (komşu 3. Süvari Tümeni'nden) bir tim teşkil etti.⁴³ Muharebeden sonra 46. Hücum Bölüğü, 48. Piyade Tümeni'nden alındı ve kolordu ihtiyatı olarak görevlendirildi. Burada ilginç olan, aynı zamanda, Yedinci Ordu'nun 11., 24., 48. ve 53. Piyade Tümenlerinin kadrolarındaki süvari bölüklerinden geçici bir süvari alayı teşkil etmesiydi.⁴⁴

1918 yılının Nisan ayı sonlarında, 24. Piyade Tümeni'nin hücum bölüğü hücum taburu seviyesine yükseltildi. İkinci Şeria Nehri Muharebesi'nde (30 Nisan-4 Mayıs 1918) Yedinci Ordu, İngiliz birliklerinin kanatlarına karşı taarruz icra edecek olan geçici bir muharebe müfrezesi teşkil etti. Müfrezenin yapısı Osmanlı ordusunun muharebe koşullarında görev kuvveti gruplarını süratle teşkil etme kabiliyetini koruduğunu gösteriyordu (bkz. Çizelge 5.2).

Çizelge 5.2 Yedinci Ordu sol kanat müfrezesi, 1 Mayıs 1918

<i>Birlik</i>	<i>Ana birlik</i>
143. Piyade Alayı	24. Piyade Tümeni
24. Hücum Taburu	24. Piyade Tümeni
6. Süvari Alayı	3. Süvari Tümeni
3. Atlı Topçu Bataryası	3. Süvari Tümeni
146. Piyade Alayı, 1. Tabur	Alman Asya Kolu Komutanlığı (Tugay Seviyesinde)

Kaynak: Neş'et, "Büyük Harpte 'Suriye' Cephesi'nde 48. Piyade Fırkası", 71.

Not

146. Piyade Alayı 1. Taburu Alman Ordusu'na ait bir taburdu.

Osmanlı ordusu Filistin cephesinde savunmada olduğundan, hücum birlikleri diğer piyade tümenlerinde de benzer şekilde görevlendirilmişti. 1918 yılının Mart ayı süresince, 19. Piyade Tümeni hücum taburunu tümen ihtiyatı olarak kullandı.⁴⁵ Anlaşılan 1918 yazı boyunca tek tük ve dağınık şekilde cereyan eden çarpışmalara Osmanlı ordusunun hücum taburları pek yoğun şekilde iştirak etmemişti.⁴⁶

Özet olarak, Filistin cephesindeki Osmanlı ordusu çağdaş Alman fırtına birlikleri (*Strosstruppen*) taktikleri ve teçhizatları konusunda yoğun eğitim gören hücum takımlarını ve müfrezelerini teşkil etmeye hücum birliklerinin liderlerini (subay–astsubay) ve askerlerini titizlikle seçerek başladı. Daha sonra bu bölükler hücum taburları seviyesine yükseltildiler. Bu hücum birliklerinin, Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki diğer birlikleriyle kıyaslandığında, oldukça iyi donatılmış ve özen gösterilmiş birlikler oldukları ortaya çıkacaktı. Osmanlı ordusunun hücum taburları ve bölükleri doktriner taarruz harekâtlarında asla kullanılmamakla beraber, bu birlikler sıklıkla hazırlıklı ve hazırlıksız karşı taarruzlarda, tümen ve kolordu seviyelerinde ihtiyat birlikleri olarak görevlendirilmişlerdi. Son olarak, Filistin cephesindeki hücum taburlarının normal olarak 300 ila 350 subay ve erle görev yaptık-

ları anlaşılmaktadır.⁴⁷ Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki personel gücü bir bakıma bir tarafın kazanırken diğer tarafın kaybettiği bir oyun olduğundan, piyade tümenlerinin en iyi askerlerinden yaklaşık yüzde 20'sinin tek bir tabur teşkil etmek için kullanılmasının bedelini normal (nizamiye) tümenlerinin piyade alayları ödemişti.

Filistin Cephesinde Britanya Ordusu, 1918

Allenby'nin Ordusunun "Hint" Ordusu Haline Gelmesi⁴⁸

Sir Edmund Allenby 1918 baharının sonlarına doğru Türkleri mevzilerinden söküp atmak istedi, ancak eğitilmiş piyade ve topçu birliklerinin çoğunun Fransa'ya sevki nedeniyle bu amacı gerçekleştiremedi. Allenby'nin Mısır Sefer Kuvveti'nin, Batı cephesinin ihtiyaçları nedeniyle ciddi biçimde zayıflatılmasının ve akabinde Hint Ordusu taburlarıyla yeniden teşkil edilmesinin hikâyesi Filistin Seferi'yle ilgili resmi harp tarihi kitaplarında ve daha sonraki dönem tarihçileri tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁴⁹ Bununla beraber, Falls ve ondan sonraki yazarlar, Allenby'nin yüksek muharebe etkinliği standartını sağlamak için yeni askerlerini tam olarak nasıl eğittiği konusunu yeterince açıklamamıştır.

Hint Ordusu askerlerinin Filistin cephesine rotasyon usulüyle* ciddi bir şekilde sevk edilmeleri, Hint Ordusu 3. ve 7. Piyade Tümenlerinin Mezopotamya cephesinden gelmeye başladıkları 1918 yılının Nisan ayında başladı. Daha sonra Fransa'dan ve Hindistan'dan taburlar gelecekti. Yazın bu değiştirme birliklerinin intikali tamamlandığında, Allenby ordusunun yedi piyade tümeninden altısı ve dört süvari ya da bindirilmiş tümeninden ikisi teşkil itibarıyla esasen "Hint ordusu" birlikleri olmuştu (her ne kadar piyade tümenleri halen Britanya ordusunun muharebe düzenindeki birlik adlarını ve numaralarını taşıyor olsalar da).

* Yıpratıcı şartlar altında çalışan personelin daha hafif görev ya da muhitlerde bulunan personelle karşılıklı olarak değiştirilmesi.

Cyrril Falls'a göre bu durum Allenby'yi çok endişelendirmişti.⁵⁰ Filistin cephesine gelen elli dört Hint ordusu piyade taburundan yirmi ikisinin muharebe tecrübesi vardı (fakat kadrolarından birer bölük azaltılmıştı), diğer on tabur muharebe tecrübeleri olan fakat bir arada eğitim görmemiş birliklerdi, yirmi iki tabur ise hiç muharebe yüzü görmemişti. Birçok komutan da keza tecrübesizdi ve askerlerin üçte birine yakın kısmı daha silahıyla tek bir mermi atmamış acemilerdi. İngilizlerin bu taburlar hakkındaki görüşlerine göre, 3. Keşmir Piyade Taburu'nun hiç tecrübesi yoktu.⁵¹

Yeni taburların harekât alanına kolaylıkla uyum sağlamaları için çok fazla çaba gösterildi ve hazırlık yapıldı. 53. Piyade Tümeni'ndeki her bir İngiliz taburu (üç tabur vardı) gelen üç Hint ordusu taburuyla 28 Mayıs 1918'de resmen birleştirildi ve özenle seçilen İngiliz subayları Hintlilerle çalışmak amacıyla önceden belirlendi.⁵² Üç gün sonra, kurs için belirlenen subaylar Hint taburları geldiğinde kilit önemdeki personellerinin hemen eğitim programlarına katılmalarını sağlamak amacıyla müteakip kurs dönemlerinin programlarını aldılar.⁵³ Daha sonra 8 Haziran'da, tümenin muhabere okulunda Temel Hintçe derslerine başlandı ve her taburda kurs açıldı.⁵⁴ Ertesi gün tümen Hint taburlarında görevlendirilecek muhabereciler için eğitim kursları hazırladı. Ayrıca o gün XX. Kolordu karargâhı Hint taburlarına haftalık eğitim programlarının suretlerini karargâha göndermeleri talimatını verdi (bu talimat uyarınca eğitim programları her pazartesi karargâhta olacaktı – ilki 16 Haziran günü kolorduya ulaştı).⁵⁵

Eğitimin temposu, eğitilen personel miktarı arttıkça hızlandı. 27 Haziran 1918'de XX. Kolordu muhabere okulunda 90 adet boş kadro vardı ve 53. Piyade Tümeni'ndeki bu boş kadrolara her tabura onar adet esasıyla hemen tahsisat yapıldı.⁵⁶ 75. Piyade Tümeni'nde kırk sekiz İngiliz astsubayı muharebe düzeni konusunda ki tugay kursuna katılmak üzere seçildiler. Hepsi “gönüllü, istekli ve gençti” ve yirmi dördü Hint taburlarında görevlendirilmek üzere önceden belirlenmişti.⁵⁷ Bu tümenin 17 Ağustos 1918 itibariyle kolordu muhabere okulunda eğitim görmüş ve her bir Hint ordusu taburunda on dört İngiliz muhabere erini görevlendirecek kadar eğitimli eri vardı.⁵⁸

60. Piyade Tümeni'nde, siperlerde yeni gelen personele ilk elden tecrübeleri aktarmak için hazırlanmış bir program vardı. 1 Temmuz 1918'de, 179. Piyade Tugayı, "2 İngiliz subayı, 4 Hint subayı ve 8 Hint astsubayından oluşan bir müfrezeye 'XX. Kolordu cephesinde' (Nablus Yolu) dört günlük eğitim yapma" talimatı verildi.⁵⁹ Ondan sonra 8 Temmuz 1918'de tekrar üç Hint taburundan oluşan başka bir müfrezeye aynı bölgeye gidip cephede dört gün eğitim yapmaları için emir verildi.

Hint taburları benzer biçimde sıkça düzenlenen temsili durumlarda cephe koşullarına maruz bırakıldılar. 10. Piyade Tümeni 29. Piyade Tugayı'na "yeni gelen Hint taburlarını denemek" için tugay çapında bir gece baskını planlaması talimatını verdi.⁶⁰ 1. Leinsters (İrlanda) Taburu'na kıtasız arazi tatbikatının (kadro tatbikatı) icra edileceği Osmanlı mevzilerinin maketlerini inşa etme ve 1./54. Sih (Hint ordusu) ve 1./101. Bombacı Taburu (Hint ordusu) ile birlikte çalışma görevleri verildi. "Tümen ve tugay seviyelerindeki planlama çok titizdi ve çok fazla özel eğitim yapıldı."⁶¹ Tugay tam bir ay eğitim gördü ve önemli bir mesele haline gelen haberlerin çıkardığı sesi önlemek için askerlerin postallarının altına keçeler çakıldı. Baskın 12-13 Ağustos 1918 gecesi gerçekleştirildi. Bazen genç Hint askerleri yoğun ateş altında dağıldılar, fakat sadece bu ihtimal düşünülerek aralarına serpiştirilen İrlandalı askerler tarafından cesaretlendirilerek yeniden ileri atılmaları sağlandı.⁶² Bu baskın çok başarılı olmuş ve on dört maki-neli tüfeğin yanı sıra çok sayıda Türk askeri esir alınmıştı.

Bu yaşananlar Mısır Sefer Kuvveti'nin Hint taburlarına sağlanan eğitime özgüydü.⁶³ Mısır Sefer Kuvveti karargâhının, koldusunun ve tümenlerinin Hint Ordusu taburlarının hem muhabere hem taktik bütünleşme konusundaki gelişimine çok önem verdiği aşikârdır.⁶⁴ Eğitimli İngiliz personelinin Hint ordusu taburlarında görevlendirilmeleri ve yukarıda tanımlanan çetin eğitim sistemi Allenby'nin ordusunun tümünde uygulandı. XX. Kolordu karargâhının Hint ordusu taburlarının haftalık eğitimlerine gösterdiği ilgiden de anlaşılacağı gibi hiçbir şey şansa bırakılmadı.

Batı Cephesinden Alınan Dersler

1918 yazında Britanya ordusu belki de dünyanın en yeterli ve taktik açıdan en kabiliyetli ordusu haline gelmişti. Allenby'nin 1917'de Filistin cephesine birçok modern muharebe taktiği getirmesinin yanı sıra, bölgeye gelişinden sonra Batı cephesinin güncel taktik bilgileri Mısır Sefer Kuvveti'nde kullanılmak üzere sürekli olarak Filistin cephesine gönderildi. Bunun örnekleri Allenby'nin ordusunun harp ceridelerinde bulunabilir.

17 Mayıs 1918'de 53. Piyade Tümen karargâhı Binbaşı Gammel'in *Notes on Recent Operations* (Son Harekâtlar Üzerine Notlar), *Artillery in Defence and The Importance of the Forward Slope* (Savunmada Topçu ve Ön Yamaç'ın Önemi) başlıklı notlarının suretlerini her tugaya gönderdi.⁶⁵ Birkaç gün sonra tümene, Karargâh Subayları Kursu'nda verilmiş son taktik derslerin listesi geldi. 5 Haziran'da tümen komutanı kendi kısa notlarını *Notes on Recent Fighting (France)* (Fransa'da Son Muharebeler Üzerine Notlar) adlı kitapçığa iliştiirdi ve tugaylarıyla, onların makineli tüfek tabur komutanlarına gönderdi. Ayrıca ast birlik komutanlarına ve kursiyer subaylarına "kitapçığın bütün subaylar için konferansların ve derslerin konusunu oluşturması gerektiği" talimatını verdi.⁶⁶ 11 Ağustos'ta *Notes on Night Patrolling* (Gece Devriyesi Üzerine Notlar) bütün ilgililere gönderildi ve bunu ertesi gün Kraliyet Topçu Komutanı tarafından *Lecture on Artillery Cooperation*'ın (Topçu İşbirliği Üzerine Dersler) gönderilmesi takip etti.⁶⁷

Karargâh subayları Fransa'dan "alınan en son dersleri" aktarmakta çok gayretliyidiler. 53. Piyade Tümeni Harekât ve Eğitim Subayı Yarbay Clive Garsia mevcut subaylara *Issue of Orders and Operations Orders* (Emir ve Harekât Emirleri Yayınlama) başlıklı iki ders vermek için şahsen 158. Piyade Tugayı'na gitti. Garsia bütün gece tugayda kaldı ve ertesi gün konu başlıkları *The Attack, Use of Machine Guns* (Taarruz, Makineli Tüfeklerin Kullanılması) ve *Co-operation with Machine Guns* (Makineli Tüfeklerle İşbirliği) olan üç ders verdi.⁶⁸ Bu dersleri 5/6 Kraliyet Welsh (Gal) Fusiliers bölüklerinin taarruz gösterisi takip etti. Garsia 12 Ağus-

tos'ta *Night Patrols* (Gece Devriyeleri) üzerine ders vermek üzere döndü ve keza ardından devriye tatbikatı yapıldı. Ertesi gün Tümen Kraliyet Topçu Komutanı *Artillery Barrages and Artillery Co-operation* (Topçu Baraj Ateşi ve Topçu İşbirliği) üzerine ders vermek için tugaya geldi.⁶⁹ Hem Harekât ve Eğitim subayı, hem Tümen Kraliyet Topçu Komutanı'nın 159. ve 160. Tugaylara aynı dersleri vermek için gittiklerine inanmak mantıkidir.

53. Piyade Tümeni muharebe usullerinin standart hale getirilmesine yardımcı olmak amacıyla taktik talimnameleri bastırdı. 11 Temmuz 1918'de tümen, tümenin makineli tüfek taburuyula piyade bölük komutanları arasındaki işbirliğini tesis eden *53rd Division Instructions No 1, Co-operation of Machine Guns*'ı (53. Tümen 1 numaralı Talimatı, Makineli Tüfeklerle İşbirliği) yayınladı.⁷⁰ Tümen bir hafta içerisinde *Demonstration on the Use of the Extra Lewis Gun in the Attack* (Taarruzda Ekstra Lewis Makineli Tüfeği'nin Kullanımı) konusundaki basılı tarifnameleri dağıttı. Her ne kadar bu tür bölgesel çalışmalar İngiliz Sefer Kuvveti'nin 1918 yılının taktik talimnamelerinin resmiyetinden yoksun olabilseler de, istekli dinleyicilere güncel muharebe usulleri konusunda "kullanımı kolay" taktik bilgi sağlamıştır.

Allenby müşterek bir anlayış zemini yaratmak için komutanlarını bir araya getirerek bizzat konferanslar düzenlerken, bu yöntem de komuta zincirinde kabul gördü. Örneğin 1918 yılının Temmuz ayı başlarında bütün tabur ve alay subayları 158. Piyade Tugayı karargâhında topçu baraj ateşiyle ilgili bir konferansa katıldılar.⁷¹ 60. Piyade Tümeni 9 Temmuz 1918 tarihinde, saat 10.00'da, 179. Piyade Tugayı karargâhında tümen komutanının tugay komutanına ve tugay karargâh personeline Hint devriyeleri konusunda kolordunun benimsenecek hareket tarzını açıkladığı bir konferans düzenledi.⁷² 179. Piyade Tugayı da o zaman 29 Ağustos'ta eğitimi irdelemek üzere müteakip bir komuta konferansı düzenledi.⁷³ 9 Eylül 1918'de (Megiddo Muharebesi'nden on gün önce) XX. Kolordu komutanı 31. Piyade Tugay karargâhında kolordu ve tümen komutanları için bir konferans düzenledi.⁷⁴ Allenby'nin ordusunun komuta yapısına artık hem eğitimde hem harekâtlarda diyalogu geliştiren konferansların da dahil edildiği ortadaydı.

Son olarak, Batı cephesinde ortaya çıkan ve Filistin’de yürür-lüğe konmayan bir taktik gelişme, 1918’de Britanya ordusu tü-menlerinin yeniden teşkilatlandırılmasıydı. Bu değişiklik 1918 yı-lının Şubat ve Mart ayları arasında meydana gelmiş ve tümen kad-rolarında on iki adet olan piyade tabur sayısını dokuza düşürmüş-tü.⁷⁵ Bu değişiklik uygulandı çünkü piyade askeri eksikliği Fransa ve Almanya’da çoktan baş gösterdiği gibi (Fransız ve Alman ordu-ları dokuz piyade taburu değişikliklerini 1917 yılında gerçekleştiri-mişlerdi) Büyük Britanya’yı da etkilemişti. Dominyon orduları et-kilenmedi ve on iki taburlu tümen teşkilat yapılarını devam ettir-diler. Ağırlıklı olarak Hint ordusu piyade taburlarından meydana gelen Allenby’nin ordusu on iki taburlu tümen kuruluş teşkilatını sürdürdü. Ayrıca her ne kadar Allenby’nin piyade taburları 1916 yılının İngiliz taburlarının yarısı kadar piyade kuvvetine sahipse de, kadrolarına 30 Lewis makineli tüfeği, sekiz hafif siper havanı ve on altı tüfek bombası dahil etmişlerdi. Sonuç olarak Al-lenby’nin tümenleri Batı cephesinde kendilerine tekabül eden bir-liklerden yüzde 25 daha kuvvetliydi; İngiliz ve Hint piyade tabur-ları da muharip kabiliyetleri yönünden önceki yıllara kıyasla ol-dukça güçlüydüler.⁷⁶

Allenby’nin Ordusunun Eğitimi

Mısır Sefer Kuvveti’nin taburlarının, tugaylarının ve tümenleri-nin harp cerideleri standart eğitim yöntemlerinin devamlı uygulan-dığını göstermektedir. Bölükler ve taburlarda tek er eğitimleri, gös-teriler, tam kapsamlı provalarla başlayan ve nihayetinde bu işlemi müteakip üst seviyede tekrar eden belirli bir süreç vardı. Örnek olarak 31. Piyade Tugayı (10. Piyade Tümeni’ne bağlı) 21 Ağustos 1918 tarihinde Lewis hafif makineli tüfeklerle tek er ve tim eğitim-lerine başladı. 2 Eylül’de de her tabur Lewis hafif makineli tüfek-lerle bölük seviyesinde eğitimlerine başladı.⁷⁷ Ertesi gün tümen ko-mutanı eğitimi bizzat teftiş etti. 5 Eylül’de Lewis hafif makineli tü-feklerle tabur seviyesindeki eğitim, 2. Kraliyet İrlanda Fusiliers Ta-buru’nun bütün tabur ve bölük komutanlarının izlediği gösteri ta-

arruzunu icra etmesiyle başladı. İki gün sonra 2. İrlanda Kraliyet Fusiliers Taburu harekâtlarda uygulayacağı muharebe teçhizatlı bir deneme yürüyüşü icra etti.⁷⁸ Eğitimin sonuçları (daha önce bahsedilen) kolordu komutanları konferansında değerlendirildi ve Lewis hafif makineli tüfeklerinin eğitimi programı 11 Eylül 1918 tarihinde tamamlandı.

Eğitim Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde kullandığı mevziler taklit edilerek gerçekçi “sahte mevziler”de* icra edildi. 10. Piyade Tümeni faaliyet sonu inceleme raporunda 29. Piyade Tugayı’nın Osmanlı mevzilerine gerçekleştireceği küçük çaplı taarruzun öncesinde icra edilen kapsamlı eğitimin ana hatlarını açıklıyordu. Tugay 19 Temmuz 1918 gününü sahte Osmanlı mevzilerine kol düzeninde taarruz eğitimi yaparak geçirdi. Ertesi gün tugay topçu ateşiyle desteklenen (gerçek mermilerin kullanıldığı) atışlı tatbikatı gerçekleştirdi ve her şey kusursuzdu.⁷⁹ Eğitim alanlarının ve sahte mevzilerin kroki ve şemaları arazi tatbikatından önce tugay karargâhına gönderilmişti.⁸⁰ Askerler savaştan sonra Allenby’nin bu çetin ve rutin eğitim ve tatbikatlarını hatırlıyorlardı.⁸¹ Ayrıca müşterek sınıf muharebesine duyulan güveni artırmak ve askerleri daha dayanıklı hale getirmek için hakiki makineli tüfek mermileri ve topçu ateşiyle gerçekçi eğitim icra ediliyordu.⁸²

Her ne kadar 1916 yılında General Murray’nin komutası altında Kahire’nin Zeytun bölgesindeki İmparatorluk Eğitim Okulu, İsmailiye’deki makineli tüfek okulu, ayrıca Stokes havanı, el bombası ve topçu kurslarının da dahil olduğu eğitici kursların açıldığı biliniyorsa da, Allenby’nin birlikleri için çok geniş bir eğitim kursları yelpazesi mevcuttu.⁸³ Subaylar için Mısır’ın Heliopolis kentinde Batı cephesinden alınan derslerin ve harekât emri yazmanın üzerinde duran kısa süreli üstsubay kursu vardı.⁸⁴ Her kolordunun dört haftalık subay takım kursu vardı. Daha önce bahsedilen ihtisas kurslarının yanı sıra askerler için Lewis hafif makineli tüfek, makineli tüfek (kullanım açısından Lewis hafif makineli tüfeğin-

* Tatbikat ve provaları hakiki muharebe ortamına uygun gerçekleştirebilmek için düşman arazi ve bölgelerindeki mevzilerin aynısı olarak inşa edilen tesis.

den farklı olan ağır makineli tüfekler), keskin nişancı, gaz, tüfek ateşi, süngü ve muharebe kursları ve Birleşik Krallık'tan gelen ace-milerin tek er eğitimleri vardı.

Eğitim programları 1918 yazının sonlarında gelişince, Allenby teşkilat yapısını toplu eğitime imkân sağlayacak şekilde değiştirdi. Eğitim kılavuzu şunları içeriyordu: "Tek er eğitimi tali derecede önemli olacak, bölüklere kendi bölük komutanlarıyla çalışmaları için her fırsat sağlanacaktır."⁸⁵ Allenby aynı zamanda hem kurumsal hem de taktik değişikliğin üstünde duruyordu. 232. Piyade Tu-gayı'nın karargâhı, "subay ve astsubaylara açık arazide muharebe eğitimi verilmekte ve buna çok önemli zaman tahsis edilmektedir. Her birlik rahat yürüyüş ve yürüyüş disiplini eğitimi alıyor" diye belirtiyordu.⁸⁶

Allenby'nin 1918 yazında ordusuna çeki düzen verirken bir önceliği vardıysa eğer, bu kuşkusuz koordinasyon ve işbirliği ala-nında olacaktı. Allenby yoğun yeniden eğitim programıyla komu-tanları bir araya getiren koşulları yaratmış, ayrıca eğitim ve hare-kâtlar konusunda üst, ast ve aynı kademeler arasında diyalogu sağlamıştı. Eğitim gerçekçiydi ve Batı cephesinden alınan, esasen müşterek sınıf kabiliyetlerini gerçekleştirmek için muharip sınıfla-rın işbirliğine dayanan dersleri Filistin cephesine getirmişti.

Britanya ordusunun üç yıllık topyekûn savaş süresince hare-kâtlarını karakterize eden müşterek sınıf işbirliğinden ve koordi-nasyondan yoksunluk* 1918 yılında sona eriyordu. Mısır Sefer Kuvveti'nin subay ve erleri bir araya getirilmiş ve düzenli ordu, Gönüllü ordu ve Hint ordusu arasındaki sınıf engelleri kaldırılmış-tı. Müşterek sınıf eğitimleri geliştikçe, piyade, topçu, süvari ve istihkâm sınıfları arasındaki gelenekselleşmiş kurumsal engeller ortadan kalkmıştı. Allenby acele etmeyecekti; sonuç olarak şekillendirdiği ordu önündeki görevleri yerine getirebilecek kabiliyete tamamen sahipti.

* Britanya ordusundaki sınıflar (piyade, top, süvari...) arasındaki yetersiz ya da hiç olmayan işbirliği, genel olarak muharebe anlayışının müşterek sınıf esasına dayanmayışı ile açıklanabilir.

Allenby'nin Planları

Sir Edmund Allenby “düşmanı kati bir yenilgiye uğratmaya ve Nablus–Samaria–Tulkarim–Caesarea hattından atmaya” niyetliydi.⁸⁷ Bu hedefini gerçekleştirebilmek için yedi piyade tümeninden beşini denize bitişik olan Osmanlı mevzilerini yarmak amacıyla yeniden düzenlediği XXI. Kolordu bünyesinde teşkilatlandırdı. Sahara Süvari Kolordusu (üç süvari tümeni ya da bindirilmiş tümen) “XXI. Kolordu’nun solundan dolanacak... düşmanın demiryolu irtibatını kesecek ve düşmanın kuzey ve kuzeydoğu istikametlerindeki geri çekilme yollarını tıkayacaktı.”⁸⁸ Doktriner açıdan bakıldığında, Allenby Osmanlı Yedinci ve Sekizinci Ordularını tek bir kuşatma hareketiyle çevirmeyi planlıyordu. Bir kez daha Allenby’nin harekât yönündeki niyeti ast birlik komutanları için açık ve anlaşılabilir şekilde ifade edilmişti.

Allenby planının gizli kalmasını garantilemeye kararlıydı ve Mısır Sefer Kuvveti Liman von Sanders’i yanıltmak için çok ince ve ayrıntılı aldatma tedbirleri aldı. Bu tedbirler İngilizce tarih yayınlarında çok iyi şekilde belgelenmiştir ve Şeria Nehri boyunca icra edilen gösteri harekâtlarını (Chaytor Kuvveti – Anzak Tümeni, Hint Piyade Tugayı ve dört bağımsız alaydan meydana gelmişti), düşmanın hava keşfini engellemek için gerçekleştirilen hava üstünlüğü harekâtını, telsiz birliklerini (düşman telsizlerini karıştırma-şaşırtma amaçlı), ayrıntılı planlanmış ve hazırlanmış sahte Osmanlı mevzilerini ve Mısır Sefer Kuvveti bünyesindeki görülmemiş emniyet tedbirlerini kapsarlar.

Allenby’nin Kolordu seviyesindeki planlarının icrası üzerinde çok düşünüldü. XXI. Kolordu’nun emirleri hızlı taktik hareketin, doğru ve devamlı raporların ve gelen süvari için uygun güzergâhları belirlemenin önemini vurguluyordu.⁸⁹ Burada önemli olan bir nokta, XXI. Kolordu planlarının, faaliyete geçtiğinde muharebe harekâtlarını kontrol edecek “XXI. Kolordu İleri Karargâhı”nın kullanılmasını kapsamasıydı. (İstihbarat, lojistik, personel gibi diğer bütün faaliyetlerin sorumluluğu XXI. Kolordu ana karargâhında kalacak ya da bu karargâha yönlendirilecekti.) Bu düzenle-

me bugün yürürlüktedir ve kolordu ileri komuta yeri adını almıştır.⁹⁰ XXI. Kolordu Komutanı Korgeneral E. S. Bulfin bu düzenlemeyi yaparak, ilerleyen tümenlerin yakınlarında bulunmayı, komuta, kontrol, sevk ve idareyi devam ettirebilmeyi sağlamış oluyordu. Benzer görev koşullarındaki Sahra Süvari Kolordusu'nun harekât emirleri Bulfin'in harekâtına tam olarak uyuyordu ve bu emirler güzergâhların yanı sıra öncelikleri de kapsayan yol ve ulaştırma emirleri açısından özellikle dikkate değerdir.⁹¹ Eylül 1918'de yayınlanan bu emirlerle, bunların daha önce, Ekim 1917'de yayınlanan muadilleri arasındaki başlıca teknik fark, Allenby'nin hedef seçiminde (Türkleri mevzilerinden söküp atmak mı, yoksa kati yenilgiye uğratmak mı?) yatıyordu.

1918 yazında Fransa'daki İngiliz Sefer Kuvveti ile ilişkilendirilen teknik, taktik ve doktrinlerin birçoğu Filistin cephesinde kendini gösteriyordu. Paddy Griffith *Battle Tactics of the Western Front, The British Army's Art of Attack, 1916-1918*'de (Batı Cephesinde Muharebe Taktikleri, Britanya Ordusu'nun Taarruz Sanatı, 1916-1918) İngiliz Sefer Kuvveti'nin savaşın son on sekiz ayında müşterek sınıf muharebesini icra etmesine olanak sağlayan özelliklerini belirlemişti.⁹² Griffith gelişmiş topçu sisteminin ortaya çıkmasını, taktik talimnamelerin hazırlanmasını ve doktrinleri yayımlayan kitapçıkları, gelişmiş bir taktik okul ve kurs sisteminin gelişmesini, hafif makineli tüfeklere dayanan taktik değişiklikleri, sevk ve idare konusunda hareket harbini* kontrol etmeyi amaçlayan değişiklikleri etkinleşmeyi sağlayan unsurlar olarak belirtmişti. Benzer gelişmeler Allenby'nin Megiddo Muharebesi hazırlıklarında da görülmektedir. Ayrıca, Allenby'nin açık arazide savaş hazırlığına ağırlık vermesi ve kati muharebe konusundaki görüşü 1918 yılının Ağustos ayında Fransa'daki derslerin Megiddo Muharebesi'ni planlarken Allenby'nin kafasında olduğunu göstermektedir.

Taktik seviyede ise Allenby'nin ordusunun tümen planları, tankların istisnası dışında, Britanya Dördüncü Ordusu'nun 8 Ağustos

* Tarafların manevra, ateş ve araziden faydalanmak suretiyle inisiyatifini elde etmek imkânı aradıkları harp şekli.

1918'de Amiens'de iştirak ettiği muharebenin planlarına çok benzerdir.⁹³ Amiens'de Dördüncü Ordu'nun piyade tümenleri, iki tugay aynı hizada, üçüncüsü ihtiyatta olmak üzere taarruz ettiler. Taarruz saat 04.20'de, birliklerin ileri hareketine olanak sağlamak amacıyla topçunun düşmanın geri bölgesine yükseliş vererek ateşe başladığı esnada özenle koordine edilmiş baraj ateşiyle başladı. Mevcut ağır topçuların üçte ikisi düşman bataryasıyla muharebe için tahsis edilmişti ve hava planı, hava üstünlüğü ve yer desteği sağlamaya yoğunlaşmıştı. Topçu baraj ateşi kısa sürmüştü ve onu hemen piyade taarruzu takip etmişti. Avustralyalı, İngiliz ve Kanadalı piyadeler Lewis hafif makineli tüfeğini, siper havanını, tüfekleri ve el bombalarını Alman mukavemet noktalarının yanından dolaşıp onları tecrit etmek amacıyla etkin olarak kullandılar. Allenby'nin piyade tümenlerinin planları, Ludendorff'un meşhur deyişiyle "Alman Ordusu'nun Kara Günü" olarak adlandırılan ve İtilaf birliklerinin zaferiyle sonuçlanan muharebedeki tekniklere benziyordu.⁹⁴

Planın arkasındaki beynin Allenby'nin kendisi olup olmadığı konusunda tarihçilerin görüşü değişmektedir. Muharebenin İngiliz resmi harp tarihinin yazarı Cyril Falls, 1964 yılında kaleme aldığı *Armageddon 1918* adlı kitapta, Allenby'nin 1918'in Ağustos ayı sonlarında bir sabah karargâha döndüğünde, icra edeceği "kısa kuşatma hareketi"ni "uzatılmış kuşatma hareketi" olarak değiştirdiğini (Falls'a göre bunu kolordu komutanları hayretle karşılamışlardı) ileri sürmüştü.⁹⁵ Jonathan Newell ise 1991 yılında daha makul bir yaklaşımda bulunmuş ve şöyle yazmıştı:

Planın sadece Allenby tarafından hazırlandığını kati bir şekilde söylemek olayı basite indirgemek olur ve yanıltıcıdır; aksine, planın yardımsız hazırlanmadığına, daha ziyade Filistin ve Suriye'nin işgalini tamamlamak için Britanya birliklerinin en tesirli şekilde nasıl ilerleyebilecekleri konusunda yapılan önceki değerlendirmelerin etkisi altında hazırlandığına ilişkin güçlü kanıtlar vardır.⁹⁶

Mısır Sefer Kuvveti'nin 1918'in Mayıs ayından Ağustos ayına kadar geçen süredeki faaliyetleri Newell'in görüşünü daha inanılır kılmaktadır.

Osmanlı Ordusunun Planları

Liman von Sanders'in 90 km'lik cepheyi savunmak için eksik kadrolu on iki piyade tümeni vardı (ve bir adet süvari tümeni). Osmanlı ordusunun 1918 yılındaki doktrinine göre, bir piyade tümeni 5 km'lik bir cepheyi savunmak için görevlendirilirdi – buna göre Liman von Sanders'in cephede on sekiz tümeni olması gerekirdi.⁹⁷ Ayrıca, Osmanlı ordusunun doktrinine göre, her kolordunun ve ordunun ihtiyatta bir alay ya da bir tümeni olmalıydı (arazi ve yollara bağlı olarak), bu durumda Osmanlı cephesini tutmak için minimum doktriner ihtiyaç, “yaklaşık yirmi beş piyade tümeni”ydi.⁹⁸ Bu doktriner modeller tam mevcutlu tümen esasına dayanıyordu ve Liman von Sanders'in ordusu fiili kuvvelerinin (yetki verilmiş kadroların) yüzde 20'sinden daha az kadroyla teşkil edilen piyade tümenlerini muharebe alanlarına sürmüştü. Bu, gerçek anlamda, Liman von Sanders'in cephe hattını Osmanlı ordusunun taktiklerine göre gerekli doktriner ihtiyacın yüzde 15'iyle savunmaya kalkışması demektir. Gerekli ihtiyat birliklerini de (yirmi beş tümen) hesaba kattığımızda, durum daha da vahimdi – Liman von Sanders'in elinde 90 km'lik cepheyi savunmak için gerekli kuvvetin yüzden 10'dan daha azı vardı.

Savunma planı basitti ve piyadenin mevzilerini hiç terk etmeden savunması gerekiyordu.⁹⁹ Kaybedilen herhangi bir toprak parçası hiç vakit yitirilmeden ihtiyatlar tarafından ani karşı taarruzla geri alınacaktı. Eksik kadrolu piyade tümenleri mevzilerine yerleştiriler ve birçok durumda ihtiyatta tek bir tabur bulundurdular.¹⁰⁰ Tek istisna 46. Piyade Tümeni'nin hepsini ihtiyatta tutan Cevat Paşa'nın (Org. Çobanlı) Sekizinci Ordusu'ydu ve üç ordu içinde bunu yapan tek orduydı. Cevat Paşa 46. Piyade Tümeni'ni Sekizinci Ordu bölgesinin merkezinde (Tulkarım yakınlarında) mevzilendirmişti.

Allenby'nin asıl harekâta girişeceği kıyı bölgesi Cevat Paşa'nın Sekizinci Ordusu'nun sorumluluğundaydı ve Cevat Paşa XXII. Kolordusu'nu kıyı bölgesinde, Von Oppen Group (Asya Kolu Grubu) adındaki grubu da Yedinci Ordu'yla irtibat kurması için iç kı-

sımda mevzilendirmişti. XXII. Kolordu 7. Piyade Tümeni ve 20. Piyade Tümeni'ni sırasıyla batıdan doğuya doğru tertiplede. Daha önceden de belirtildiği gibi, Cevat Paşa 46. Piyade Tümeni'ni cepheden 12 km geride, bölgesinin merkezinde ordu ihtiyatı olarak alıyordu.

Cevat Paşa'nın XXII. Kolordusu'nun cephe hattında görev alacak iki tümenin savunma cepheleri Yıldırım Orduları Grubu içerisinde en dar olanlarıydı. 7. Piyade Tümeni 7 km'lik bir cepheyi tutarken, 20. Piyade Tümeni 5 km'lik bir mevzide tertiplenmişti. Bitişikteki Oppen Grubu'nun (Asya Kolu Grubu) ve 20. Piyade Tümeni'nin sol kanadında, 10 km genişliğindeki cepheyi tutan ünlü 19. Piyade Tümeni vardı. Aslında, o zaman, Türkler Allenby'nin taarruz ettiği noktaya yetersiz birliklerinden oldukça iyi sayılabilecek şekilde yığınak yapmışlardı ve gerçekte 20. Piyade Tümeni Osmanlı taktik doktrinlerinin gerektirdiği 5 km'lik cepheyi tutuyordu. (Elbette, azalan harekât gücünün kritik seviyelerde olması esasen Osmanlı ordusunun şablon halindeki planlarının bir işe yaramasını imkânsız hale getiriyordu.)

Harekât seviyesinde ne tali savunma mevzileri, ne de geri çekilme vukuunda geri çekilme mevzileri vardı. Yıldırım Orduları Grubu ölüm kalım savaşına niyetliydi. Taktik seviyede ise Osmanlı savunma sistemi, destek mevzileri olan esas savunma mevzilerinden oluşuyordu. Her ne kadar Türkler bu mevzileri sekiz aydır işgal ediyorlarsa da, mevziler birçok bölgede eksik ve zayıftı. Tahkimat ve inşaat malzemeleri çok kıtlı.¹⁰¹ Bu, özellikle dikenli tel, çimento ve kalas (siperlerin üstünü örtmek için) için geçerliydi. Hatta ordunun elinde bir miktar bulunan kum torbaları bile, asıl amacı için değil de, askerlerin üniformalarının ve ayakkabılarının tamirinde kullanılıyordu. Bu noksanlıklar en çok mukavemet noktalarının ve yeraltı sığınaklarının inşasını etkilemişti.

Hemen her seviyedeki komuta kademesi Filistin cephesindeki Osmanlı birliklerinin zafiyetinin çok net biçimde farkındaydı. Allenby'nin taarruzundan birkaç gün önce Cevat Paşa ihtiyat birliklerinin yetersizliğinden dolayı çok endişeli olduğunu Liman von Sanders'e yazdığı mektupta ifade etmişti.¹⁰² Cevat Paşa taarruz

beklediğinden, çok yüksek zayıttan kaçınmak amacıyla ileri mevzilerden geri çekilmek için izin talep etti. Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa da hem Liman von Sanders hem de Osmanlı Genelkurmayı için bir sorundu ve mütemadiyen Filistin cephesinin terk edilmesini ve büyük stratejik ihtiyat birliklerin meydana getirilmesini öneren mektuplar gönderiyordu. Önceki Yedinci Ordu Komutanı Fevzi Paşa yetersiz ulaştırma hatlarına ilişkin ciddi sorunlar bulunduğu ve ayrıca ikmal ve asker alma bölgesinin ordunun gücü ve durumuyla orantılı olmadığına işaret etmişti.¹⁰³ Fevzi Paşa harekât alanındaki bölgelerde ordunun mevcudunu idame ettirecek ölçüde askerin (celp erinin) bulunmadığını kastetmişti. Fevzi Paşa, ayrıca ordunun eksik kadrolu olmasının cephe birliklerinin eğitim için geri bölgeye çekilmesine imkân tanımadığını, bunun da muharebe kabiliyeti yeterliliği sorununa yol açtığını belirtmişti (hücum taburları ve makineli tüfek müfrezeleri istisnayı).

Osmanlı Ordusunun Morali

1918'in sonlarında ordudaki personelin kendine güveni görülmemiş derecede azalmış ve bu, Filistin cephesindeki Osmanlı ordusunu etkileyen moral bozukluğu sorununu hızlandırmıştı. Bu konu İngilizce yayınlarda çok iyi işlenmiştir ve birçok ayrıntının burada tekrarlanmasına gerek yoktur.¹⁰⁴ Allenby'nin tümenleri Megiddo Muharebesi'nden altı ay önceki dönemde, bir ay içinde yüzlerce esir aldı ve bu esirlere önemli bir istihbarat kaynağı olarak bel bağlamaya başladı. Hemen her yerde olduğu gibi, Osmanlı esirleri de bozuk moralden, kötü lojistikten (özellikle yiyecek ve giyecek) ve savaşın yarattığı genel yoksunluktan yakınıyorlardı. Ayrıca başka etkenler de söz konusuydu.

Filistin cephesindeki Osmanlı ordusunun başına gelen diğer bir sorun da, bazı Alman birliklerinin Kafkasya'ya çekilmesi idi. Bu Liman von Sanders'i endişelendirmiş, ayrıca birçok Türk askerini de rahatsız etmişti. Bir İngiliz raporu konuyu özetliyordu: "Çok sayıda Alman muharip birliğinin ayrılmasıyla Filistin cephesinde-

ki Türk ordusunun moraline ciddi bir darbe inmiştir.”¹⁰⁵ Bu tür düşüncelere 1918 yazı sonunda İtilaf birliklerinin Batı cephesindeki başarılarına ait güncel gazete haberleri eşlik ediyordu. Türkler ve Almanlar arasında üç yıldır gelişen sıcak ilişkiler savaşın son yılında fena halde bozulmuştu.¹⁰⁶

Diğer sorun, değiştirme ve ikmal personeliyle ilgiliydi – sorun sadece yetersiz değiştirme ve ikmal personeli değildi, daha ziyade Yıldırım Orduları Grubu’nun 1918 yılı itibariyle bünyesine aldığı değiştirme ve ikmal personelinin niteliğiyle ilgiliydi. Askerlik çağına gelen gençlerin (sevk eratı – celp eratı) miktarı ordunun mevcudunu tamamlamaya yetmediğinden, Osmanlı ordusu firariler, nekahet dönemindeki askerler ve daha önce faal askerlik hizmeti için reddedilenlerin dahil olduğu diğer insan gücü kaynaklarına başvurmak zorunda kaldı. Filistin cephesindeki 12. Depo Alayı firarileri, nekahet devresinde bulunanları, izinden dönenleri, askerlikten kaçanları ya da muaf olanları toplamakla sorumluydu.¹⁰⁷ 12. Depo Alayı firarileri askeri mahkemede yargılanmaları ve hapis cezaları için bölge hapishanelerine, buradan serbest bırakılınca da faal birliklerine gönderiliyorlardı.¹⁰⁸ Örneğin ağır kayıplar 19. Piyade Tümeni’nin 59. Piyade Alayı’nın 2. ve 3. Taburlarını muharebe kabiliyetinden yoksun bırakmıştı ve bu birlikler 1918 yılının başında yenilendiler. Bu taburlar Tarsus Bölgesi’nde bulunan Kürt çalışma taburlarından gelen acemi askerleri ve Kudüs’teki Depo Alayı’ndan gelen çoğu eski firari askerleri kadrolarına aldılar.¹⁰⁹ Britanya istihbaratı Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki tümenlerinde bulunan askerlerin kalitelerinin Anadolu, Kafkasya ve Avrupa’daki muharip tümenlerle kıyaslandığında çok düştüğünü belirtiyordu.¹¹⁰

Nihayet Osmanlı ordusunda subay ve askerler arasında genellikle zayıf olan ilişkiler giderek gerginleşiyordu. Birçok askeri “ruhen ve bedenlen bitkin bırakan” savaş yorgunluğu en azından Filistin cephesinde başlamıştı.¹¹¹ Britanya istihbaratı “Türk esirlerinin moralleri Çanakkale Savaşı’nda olduğu kadar iyi değil” ve “Araplar özellikle mutsuz” diye belirtiyordu.¹¹²

Stratejik Sürpriz ve Osmanlı İstihbaratı

Türklerin bir süredir büyük bir İngiliz taarruzunu bekledikleri, fakat yerini tespit edemedikleri yaygın bir kanıdır. Cyril Falls 1930 yılında şöyle yazıyordu: “Düşman tamamıyla aldatılmıştı, tepelerine inmek üzere olan yıkıcı darbeden bütünüyle habersizdiler.”¹¹³ Daha sonra İngilizce literatürü oluşturan tarihçiler bu görüşü sürekli tekrarlادılar ve bu, Allenby efsanesinin bir parçası haline geldi.¹¹⁴ Allenby’nin planı, Türklerin dikkatini Şeria Vadisi’ne çekmek ve oraya saldırmak niyetinde olduğu yönünde kandırmak esası üzerine tasarlanmış çok ayrıntılı bir aldatmayı içeriyordu. Allenby’nin taarruzunun stratejik güzelliği büyük ölçüde ayrıntılı bir aldatma ile gizlenen birliklerin ustalıklı yığınağını kapsıyordu. Türk mevzilerinin 19 Eylül’de bu kadar etkileyici ve hayret verici bir şekilde, kolaylıkla yarılması Allenby’nin planlama çabasının bütünlüğünü ortaya koyuyor gibiydi. Aslında, Allenby’nin aldatma harekâtının başarısı asla ciddi bir şekilde sorgulanmamış ve zafere büyük katkısı olduğu varsayımı Allenby’nin XXI. Kolordusu’nun taktik başarılarını gölgelemiştir.

Türk resmi harp tarihine göre, Osmanlı ordusu istihbaratı 17 Eylül 1918’de Sekizinci Ordu’nun batı bölgesinin karşısında beş piyade tümeni ve bir Fransız müfrezesinin tertiplendiğini bildirmiştir.¹¹⁵ Ayrıca, Osmanlı istihbaratı Yedinci Ordu’nun karşısında iki tümen ve iki bindirilmiş tümenin de Şeria Nehri cephesinde olduğunu tahmin etmişti. Sekizinci Ordu Komutanı Cevat Paşa özellikle cephesine yönelik bir tehditten çok endişeliydi ve 17 Eylül 1918’de savunması zayıf durumda bulunan cephe hattından birliklerini geriye çekerek savunma mevzilerini yeniden düzenlemek için izin talep etti.¹¹⁶ Bu konu aynı gün (17 Eylül) Türkler tarafından yakalanan, asıl İngiliz taarruzunun 19 Eylül’de başlayacağını açıklayan Hint ordusunun firari askerine atfen Falls tarafından dipnot olarak verilmiştir.¹¹⁷ Bununla beraber Falls, Liman von Sanders’in firarın bir hile olduğunu düşündüğü ve Cevat Paşa’nın isteğini reddettiği sonucuna varmıştı. Liman von Sanders’in anılarında Allenby’nin taarruzuna herhangi bir şekilde, yer, zaman ya

da yoğunluk nedeniyle şaşırdığından bahsetmediğini belirtmek gerekir.¹¹⁸

Bu iddiayı destekleyen nesnel kanıt, Allenby'nin aldatma planına karşı Osmanlı ordusunda hiçbir kıt'a intikalinin olmamasıydı. Teorik olarak Osmanlı ordusunun ihtiyat birliklerinin Şeria Nehri cephesine doğru çekilmeleri gerekirdi; aslında tam tersi oldu. Stratejik seviyede, Liman von Sanders'in biricik takviye birliği olan 2. Kafkas Süvari Tümeni, Sekizinci Ordu Bölgesi'ne sevk edildi ve bu tümen 16 Eylül'de Tulkarim'e gelmeye başladı.¹¹⁹ Harekât seviyesinde ise Sekizinci Ordu karargâhının bulunduğu Tulkarim yakınlarında ihtiyatta bulunan 46. Piyade Tümeni'nin hepsi, 17 Eylül'de Cevat Paşa'nın kıyıda tehdit altında bulunan Osmanlı XXII. Kolordusu'nun hemen gerisine, 13 km güneybatıda, El-Tire'deki yeni ihtiyat mevzilerine hareket ettiler.¹²⁰ Taktik seviyede ise cephe hattında bulunan Türk alayları büyük bir taarruzun an meselesi olduğu konusunda alarına geçirildiler.¹²¹

I. Dünya Savaşı'nın son iki yılına ilişkin araştırmalarda, ağır topçunun nerede mevzilendirildiği incelenerek niyetler ve öncelikler hakkında çok şey anlaşılabilir.¹²² Bu, hem taarruz hem savunma harekâtları için geçerlidir, çünkü düşman topçusuna karşı topçu harekâtları (ağır top ve obüs kullanarak) muharebe taktiklerinin vazgeçilmez birer parçası haline gelmişti. 1918 yılının Eylül ayı ortalarında Filistin cephesinde Yıldırım Orduları Grubu'nun ağır topçu birliklerinin çoğunluğu XXII. Kolordu bölgesinde mevzilendirilmişti.¹²³ Aslında Filistin cephesinde Osmanlı ordusunun mevcut beş ağır topçu taburundan üçü (72., 73. ve 75.) Sekizinci Ordu bölgesinde mevzilendirilmişti.¹²⁴ Kalan iki ağır topçu taburu ise hemen yandaki Mustafa Kemal'in Yedinci Ordusu'na bağlanmıştı. Her ne kadar karşıda bir Avustralya ağır topçu bataryası bulunsu bile, Şeria Nehri cephesinde hiçbir Osmanlı ağır topçu taburunun mevzilendirilmemiş olması da anlamlıdır.

Taarruz tehdidi altında bulunan cephedeki piyade tümenleri Osmanlı ordusunun en takdir edilen muharip birliklerinden bazılarıydı, bu tümenlerin durumu kıyıdaki düzlüğün stratejik önceliğini gösteriyordu. 7. ve 19. Piyade Tümenleri Esat Paşa'nın Geli-

bolu'daki III. Kolordusu'nun birlikleriydi ve orada iyi bir ün kazanmışlardı. 20. Piyade Tümeni Filistin'de teşkil edilen ve konuşlandırılan, savaş öncesi dönemin faal bir tümeniydi ve "Arap" tümeni olarak adlandırılabilirdi. Fakat kayıtlarda bu tümenin Çanakkale Savaşı'nın sonraki safhalarında çok iyi savaştığı yer almıştı ve o kadar takdir edildi ki Ruslara karşı bir yıl muharebe etmek için Galiçya'ya (doğu cephesi) gönderilmek üzere seçildi. 20. Piyade Tümeni 1918'de Filistin cephesine gönderildiğinde, Osmanlı ordusunun en seçkin birliklerinden biri olarak gösteriliyordu.¹²⁵

Kanıtlar Yıldırım Orduları Grubu'nun Allenby'nin aldatma planıyla şaşkınlığa uğramadığını ve Osmanlı komutanlarının yaklaşmakta olan taarruzun gücü ve yeri hakkında pekâlâ bilgi sahibi olduklarını gösteriyor. Liman von Sanders'in sorumluluğunda bulunan çok az sayıdaki ihtiyat ve takviye birliği, Allenby'nin arzu ettiği gibi doğuya değil, batıya kaydırılmıştı. Ayrıca, kıyıdaki düzlük hem tecrübeli piyade tümenleri, hem de ordunun ağır topçu birliğinin mevzilendirilmesiyle, Osmanlı cephesinin en kuvvetli savunulan yeri haline gelmişti.

Osmanlıların Bakış Açısından Megiddo Muharebesi

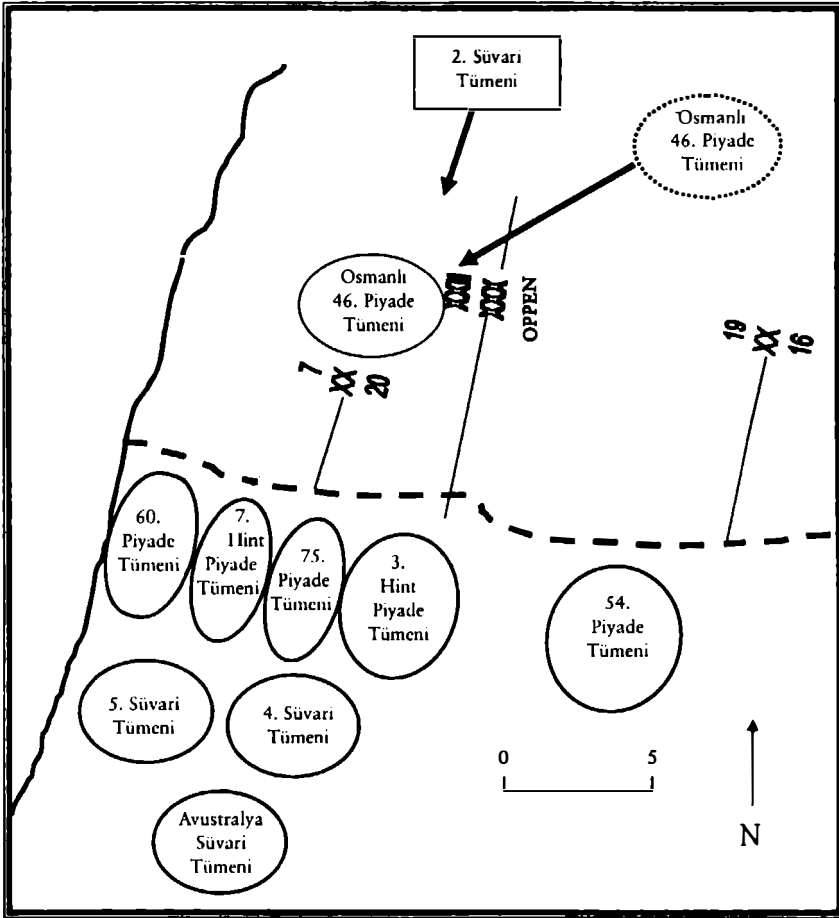
Bu bölüm 19 Eylül 1918 günü Allenby'nin XXI. Kolordusu'nun karşısında bulunan Osmanlı ordusunun dört tümenine ne olduğu üzerine odaklanacaktır. O gün çok kritik bir gündü, çünkü önceki yıl Birü's-Sebi'nin düşüşü esnasında olduğu gibi, bu tümenlerin imhası Türk hatlarının yarılmasına neden olmuş, bu da Yıldırım Orduları Grubu'nun stratejik konumunu tamamen kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Türk resmi harp tarihi bu felakete pek ilgi göstermemiş, konuya sadece yetersiz yedi sayfa ayırmıştır. (Cyril Falls kendi İngiliz resmi harp tarihinde yirmi üç sayfa ayırmıştır.)

Dört Britanya Piyade tümeninin (60., 75., 3. Hint ve 7. Hint) asıl taarruzu Osmanlı XXII. Kolordusu'nun iki tümenine karşı gerçekleştirildi (bkz. Harita 5.1). Bunlar Yarbay Nasuhi tarafından komuta edilen 7. Piyade Tümeni ve Yarbay Veysel (Alb. Özgür) tarafından komuta edilen 20. Piyade Tümeni'di. Ne İngiliz-

lerin ne de Türklerin muharebe tarihini anlatan yayınları, bu kritik bölgede Allenby'nin sahip olduğu gerçek sayısal üstünlük konusunu ele almışlardır. En yaygın kabul gören rakamlar, Allenby'nin 35.000 piyade, 9.000 süvari ve 383 topunun karşısında Cevat Paşa'nın 8.000 piyade ve 130 topunun mevcut olduğunu gösteren rakamlardır.¹²⁶ Bu rakamlar Osmanlı XXII. Kolordusu, Alman Asya Kolu Grubu (Von Oppen Grubu) ya da ordu ihtiyat birliklerini kesin olarak ayırmamıştır. Emekli Korgeneral Fahri Belen (bizzat Filistin cephesinde bulunmuştur) 1967'de XXII. Kolordu'nun kuvvetini 3.000 piyade, 134 makineli tüfek ve 94 top olarak vermiştir.¹²⁷ Belen ayrıca 46. Piyade Tümeni'nin kuvvetini biri "Arap" olan iki alayında 500 piyade askeri olarak belirtmişti. XXII. Kolordu'ya taarruz eden sekiz İngiliz tugayının her birinin mevcudunun 3.000 piyade olduğunu varsayarsak, (hemen hemen 400 topla desteklenen) 24.000 Hint ve İngiliz piyadesi 19 Eylül 1918 günü şafak sökerken (100 topla desteklenen) 2.000 Türk piyadesine taarruz etmişti. Bu rakamlara ihtiyatta olan dört İngiliz piyade tugayı, 53. Piyade Tümeni ya da üç süvari ve bindirilmiş tümenler dahil değildir.

Osmanlı ordusu 7. Piyade Tümeni harp ceridesinde düşman topçu ateşinin saat 04.35'te, taarruzun da tam şiddetiyle saat 07.30'da başladığı kayıtlıydı. Tümen saat 08.30'da "cephenin çöktüğünü" rapor etmişti.¹²⁸ 20. Piyade Alayı ayrıca alay seviyesinde komşu 21. Piyade Alayı'nı da etkisi altına alan ağır topçu ateşinin saat 04.35'te başladığını ve birkaç dakika içerisinde de "muhaberenin koptuğunu" bildiriyordu.¹²⁹ Bundan başka topçu ateşinin isabeti, düzeltme tanziminin çok başarılı olduğunu gösteriyordu ve saat 05.10'da ateş üstünlüğü 20. Piyade Alayı'na kaydırılmıştı. Bunu hemen piyadenin taarruzu takip etti ve saat 05.35'te 20. Piyade Alayı'nın karargâh komuta yeri düşmanın piyade silahının direk ateş menziline girdi.¹³⁰ Kısa bir süre sonra "İngiliz piyade ve süvarileri düşmanı temizleme harekâtına başladı."¹³¹

21. Piyade Alayı da benzer bir kadere maruz kaldı. Topçu ateşi saat 04.30'da başladı ve bunu saat 04.50'de piyadenin taarruzu

Harita 5.1 Megiddo (Nablus) Muharebesi, 19 Eylül 1918.

Notlar

- a Osmanlı 46. Piyade Tümeni 17 Eylül 1918 günü El-Tire'ye sevk edildi ve ayrıca yeni gelen 2. Süvari Tümeni'nin istikameti değiştirilerek Sekizinci Ordu bölgesine yönlendirildi.
- b 60. ve 75. İngiliz, 3. ve 7. Hint Tümenlerinin ileri bölgede bulunan sekiz adet tugayının toplam 24.000 piyade eri vardı ve 400'ü aşkın top tarafından destekleniyordu. Türklerin 7. ve 20. Tümenlerinde yaklaşık 2.000 er vardı ve 100 topla destekleniyordu. Allenby'nin piyade birliklerindeki üstünlüğü bire karşı on iki, topçuda ise bire karşı dörttü.

takep etti.¹³² Saat 06.15'te alay düşmanın cepheyi tamamen yardı-
ğını ve 19. Piyade Alayı tarafından tutulan tali savunma mevzile-
rine girdiğini rapor ediyordu.¹³³ Diğer birliklerden gelen haberler
de aynı derecede iç karartıcıydı, fakat felakete rağmen, Osmanlı
ordusunun komutanları taktik durumu düzeltmeye çalışıyorlardı.
Saat 07.30 civarında, komşu 20. Piyade Alayı ihtiyat bölüğünü
cephesi çökmekte olan 21. Piyade Alayı'nın yardımına gönder-
di.¹³⁴ Ancak bu birlik, bölgeye gelen iki İngiliz piyade tümenini
durduramayacak kadar küçüktü. Komşu bölgede bulunan 20. Pi-
yade Tümeni'nin alayları da aynı şekilde şiddetli bir taarruzun
baskısı altındaydılar.

Her ne kadar telli muhabere neredeyse anında kesildiyse de,
yaya haberciler bozgun haberini El-Tire'de bulunan Osmanlı
XXII. Kolordusu karargâhına ulaştırdılar. Saat 08.00'da kolordu-
nun son ihtiyatı olan 17. İstihkâm Taburu ileri mevziye gönderil-
di.¹³⁶ Aynı anda XXII. Kolordu, Sekizinci Ordu'nun ihtiyatı olan
46. Piyade Tümeni'ni kolorduya tahsis etmiş olduğu haberini aldı.
Bir saat sonra, kolordu karargâhı ordu karargâhına durumun cid-
diyetini açıklayan ve bir geri çekilme hareketi düzenlemeye çalıştı-
ğına ilişkin raporlar gönderdi.¹³⁷ Saat 08.50'de Cevat Paşa'nın Se-
kizinci Ordusu, Yıldırım Orduları Grubu karargâhına, Liman von
Sanders'e durumu açıklayan moral bozucu bir rapor gönderdi:

Sağ kanattaki korkunç durum nedeniyle çok büyük bir zorluk içerisinde-
yim. 7. Tümen muharebe dışı kalmış durumda. XXII. Kolordu El-Tire'den çe-
kiliyor ve topçu birliklerinin çok büyük bir bölümü kayıp. Kolordu kendini koru-
maya çalışıyor, fakat kolordu komutanı kuşatmadan endişeli. Düşman karşı
taarruzlarımıza rağmen cepheyi yardı. 19. Tümen Kefri Kasım'a doğru geri
çekiliyor. Yardım olmaksızın harekât yapmamız imkânsız.¹³⁸

Bu raporun yerine ulaşip ulaşmadığı bilinmiyor.

Liman von Sanders anılarında Sekizinci Ordu'yla muhaberele-
rinin 19 Eylül 1918 günü, saat 07.00'da kesildiğini ileri sürmekte-
dir.¹³⁹ Liman von Sanders ayrıca batı kıyısındaki taarruzdan Albay
von Oppen'in daha sonraki raporları gelene kadar haberi olmadı-

ğını iddia etmektedir. Her halükârda, Türk resmi harp tarihinde ve Liman von Sanders'in anılarında, Sanders'in El-Tire yakınındaki harekât için Yedinci Ordu'ya 110. Piyade Alayı'ndan bir tabur ve Depo Alayı'ndan bir tabur alarak bir yardım birliği teşkil etmesi için emir verdiği belirtilir, Sanders'in taktik durumu düzeltme çabaları konusunda bir mutabakat söz konusudur.¹⁴⁰ Sanders ayrıca bu görev kuvvetinin yeni askerlerden oluşmasını ve bünyesinde mümkün olduğunca fazla süvari müfrezesi bulunması gerektiğini emretmişti.

Alman Asya Kolu'nun (Von Oppen Grubu) komşu bölgesindeki 19. Piyade Tümeni tamamıyla İngilizlerden oluşan 54. Piyade Tümeni'nin taarruzuna uğramıştı. 54. Piyade Tümeni'nin görevi ileri atılmak ve Allenby'nin kuşatma görevini icra eden sol kanadının mihverisi olarak hareket etmektir. Her ne kadar bu taarruz XXII. Kolordu'nun diğer tümenlerine karşı gerçekleştirilen taarruzlar kadar şiddetli değilse de, 19. Tümen çok ağır topçu ateşine ve piyade taarruzlarına maruz kaldı. Falls 54. Piyade Tümeni'nin Türk mevzilerini yardığını ileri sürmektedir, fakat esir alınan asker sayısı ve ele geçirilen malzemenin miktarı (700 asker, dokuz top ve yirmi makineli tüfek) tümenin büyük kısmının başarılı bir şekilde geri çekildiğini gösteriyordu.¹⁴¹ Aslında von Oppen'in tümenleri olan 19. ve 16. Piyade Tümenleri zarar görmemişlerdi ve von Oppen'in emirleri doğrultusunda geri çekilmişlerdi.¹⁴²

16. Piyade Tümeni, Sekizinci Ordu'nun cephe hattında bulunan dört tümeninden düşmanla en az çatışmaya giren birliğiydi ve bu tümen 54. Piyade Tümeni'nin bir kısmı ve Fransız Görev Kuvveti (tugay çapında koloni birliği ve Ermeni birliklerinden oluşan bir kuvvet) tarafından taarruza uğramıştı. Tümen taarruzu beklediğini ve 18-19 Eylül 1918 gecesini teyakkuza geçtiğini rapor etmişti.¹⁴³ 47. ve 48. Piyade Alayları cepheyi tutuyorlardı ve tümen Filistin cephesindeki (1. Tabur, 125. Piyade Alayı, 48. Piyade Alayı'nın makineli tüfek bölüğünün bir kısmı, tümen hücum müfrezesi, istihkâm ve süvari bölüklerinden oluşan) en kuvvetli bölgesel tümen ihtiyatına sahipti. Tümen saat 04.50'de taarruza uğradı,

durum raporları zarar görmemiş bulunan telefon hatlarından gönderildi.¹⁴⁴ İleri mevzilerde bulunan alayların askerleri İngiliz taarruzunu ve komşu 19. Piyade Tümeni'nin yaşadığı zorlukları net bir şekilde görebiliyorlardı. Saat 10.00'da 1. Tabur, 125. Piyade Alayı ve süvari birlikleri muharebeye girdiler ve tümen komutanı XXII. Kolordu'nun çekilmekte olduğunu öğrendi. "Şiddetli düşman piyade ve topçu ateşi taktik durumu çok zor hale getirmişti fakat hâlâ kontrol edilebilir vaziyetteydi."¹⁴⁵ Saat 17.00'da tümen bütün ihtiyat birliklerini muharebeye iştirak ettirdi, fakat hâlâ mevzilerini tutuyordu. Yaklaşık bir saat sonra tümen sadece sağ kanadındaki çok kötü durum nedeniyle, baskı altında geri çekilmeye başladı.

Cevat Paşa öğleyin düşman süvarisinin Ufule'yi aldığı ve Tulkarım'deki karargâhlarına doğru ilerlediğinin farkına vardı.¹⁴⁶ Esir olma ihtimalinden endişe duyan Cevat Paşa karargâhını kuzeyindeki tepelere taşımayı düşündü. Saat 16.30'da El-Tire'nin düşüğünü öğrendi, fakat komuta görevini daha etkili olarak sürdürebilmek amacıyla bulunduğu yerde olabildiğince kalmaya kararlıydı. 19 Eylül günü karanlık çöktüğünde sonunda Cevat Paşa'nın XXII. Kolordu'yla irtibatı tamamen kesildi ve karargâhını kuzeye taşımaya başladı.¹⁴⁷

İngilizlerin Bakış Açısından Megiddo Muharebesi

Anlaşılan Allenby'nin ordusu Britanya Dördüncü Ordusu'nun Amiens'de çok etkili biçimde kullandığı teknik ve taktikleri kullanmıştı.¹⁴⁸ Taarruz eden beş İngiliz ve Hint Piyade Tümeni, tugaylarının ikisini taarruzda, birini ihtiyatta olarak tertiplemişti. Topçunun planı karmaşıktı ve piyade ilerledikçe topçu ateşini ileri kaydırma esasına dayanıyordu. Britanya ve Hint ordularının tümenlerinin tecrübeleri, 1918 yılının sonları itibarıyla Britanya ordusunun "Taarruz Sanatı"nın örneklerini göstermek için özetlenmiştir.

60. Piyade Tümeni'ne Nehr el-Falik (Türk siperlerinin arkasından paralel geçen kuru nehir yatağı) karşısındaki köprübaşı mev-

kiini ele geçirmesi emredildi. Topçu saat 04.30'da ateşe başladı ve on dakika sonra piyade yaklaşma baraj ateşinin* ardından dakikada yetmiş metrelik bir süratle ilerlemeye başladı.¹⁴⁹ Saat 05.50'de tahkimli Türk mevzilerinin birçoğu ve birinci hat siperleri ele geçirilmişti. Türkler 180. Tugay bölgesinde topçularını faaliyete geçirmeyi başardılar ve Guides taburuna dikenli tellere ulaşmadan elli dört zayıat verdirdiler. Tümen münferit Osmanlı asker guplarını imha ederek ilerlemesine devam etti ve saat 17.00'da (18 km'lik bir mesafede bulunan) Tulkarım istasyonunu işgal etti. Osmanlı ordusunun direnişi bir tahkimli mevzide orta şiddette sayılırdı ancak bütün savuma hattı göz önüne alındığında hafifti.

7. Hint Tümeni'ne düşman hatlarını yarma görevi verilmişti. Bu tümen için yaklaşma barajı ilerleme hızı dakikada doksan metre olarak tespit edilmişti.¹⁵⁰ Piyadenin mevzileri yarmasından sonra, tümen topçusuna sonraki harekâtları desteklemesi için ileri hatlara doğru mevzi değiştirmesi emredildi ve tümen topçusu mevzi değiştirirken ağır topçunun ateşini piyadeyi desteklemek için kaydırması emredildi. (Osmanlı topçusu baskı altında tutuluyordu). Bu bölgedeki direniş en az seviyede idi.

75. Piyade Tümeni'ne düşman siperlerini yarma ve El-Tire köyünü işgal etme görevi verilmişti. Osmanlı ordusunun ileri mevzilerdeki direnişi hafifti. 232. Tugay'dan bir karargâh subayı, "Sürat zorunluydu –bombardıman şiddetliydi– subaylar bombardıman durduktan sonra at sırtında tarafsız bölgeyi geçebiliyorlardı" demişti.¹⁵¹ Subay ayrıca "Türkler durumun farkına varır varmaz, çok çetin dövüşüyorlardı" diye eklemişti. Tümen El-Tire'ye yaklaştıkça Türklerin direnişi sertleşmiş ve çok kayıp verilmesine neden olmuştu.¹⁵²

3. Hint Tümeni takım kol düzeninde** taarruz etti ve düşmanı aynı şiddette, fakat kısa süren yaklaşma baraj ateşi bombardımına tabi tuttu. Takımlar siperlere yaklaştıkça gedikleri genişlet-

* Katılan bütün birliklerin ateşi birbirlerine nazaran hep aynı durumda tutulan ve hep birlikte adım adım ilerletilen baraj şekli.

** Yanaşık ve dağınık düzenlerde, bir takım dahilinde kol halinde bulunan mangaların aldıkları eğitim düzeni ya da taktik düzen.

mek için manga kol düzenlerine* ayrıldılar.¹⁵³ Bu tümenin bölge-
sindeki direniş en zayıftan en şiddetlisine kadar değişiyordu. Türk
topçusu alarmdaydı ve piyadesini desteklemek için ateşe başladı,
ancak atışlarının çoğu yüksek infilaklı mermilerin tesirini yok eden
kumlu toprak nedeniyle etkisizdi.

Piyade Tümenleri geceleyin Osmanlı mevzilerini yardılar ve ta-
rihin son büyük süvari harekâtına başlamak için beklemekte olan
4. ve 5. Süvari ve Avustralya Süvari Tümenlerinin önündeki bölge-
ye geçtiler. Piyade tümenleri muharebeye bizzat devam ettiler ve
sekiz Osmanlı piyade tümenini ve iki Osmanlı süvari tümenini ni-
hai olarak imha eden aralıksız bir takibe giriştiler.¹⁵⁴

Son Hamle

Liman von Sanders'e göre 7. ve 20. Piyade Tümenleri 19 Eylül
günü "tamamen kaybolmuşlardı." Bununla beraber, Liman von
Sanders o zaman bu durumu bilmediğini ve bu tümenlerin "geri
bölgelerindeki hazırlıklı mevzilerine doğru çekildiklerini" sandığını
ileri sürmüştü.¹⁵⁵ Aslında sağ kalan küçük gruplar geri çekilme-
yi başardılar ve muharebeye devam ettiler. Örneğin 7. Piyade Tü-
meni'nin karargâh personeli, tümen karargâhını teşkil ettikleri
Mesudiye'ye çekildi.¹⁵⁶ İngilizler ertesi gün bu gruba taarruz etti-
ler ve saat 14.00'da sağ kalanlar tamamen dağıldılar ve "ortadan
kayboldular." 20. ve 21. Piyade Alayları da benzer şekilde 21 Ey-
lül günü öğleden sonraya kadar varlıklarını sürdürdüler.¹⁵⁷

16. Piyade Tümeni o gün cephe hattında bulunan diğer Os-
manlı piyade tümenlerinden çok daha talihliydi. Bu tümen birçok
topçu unsurunu da kaybettiği 20 ve 21 Eylül günleri muharebe
ederek geri çekildi.¹⁵⁸ Bununla beraber 22 Eylül günü bu tümenin
subay ve er mevcudu 480'in altına düşmüştü.¹⁵⁹ 24 Eylül günü
mağlup durumda bulunan tümen "her tarafta atlı birlikler olduğun-
u ve onları makineli tüfeklerle durdurmaya çalıştıklarını" rapor
etti.¹⁶⁰ O günün ilerleyen saatlerinde, tümen karargâhı Hint süva-
risinin 150 metreden daha az bir menzilden şiddetli piyade ateşine

* Erlerin komutanın arkasında, genel olarak beşer adım mesafeyle gayri muntazam bir
kol halinde bulundukları bir dağınık düzen şekli.

maruz kalan 19. Piyade Tümeni'nin sağ kalan karargâh unsurlarıyla tekrar mevzilendi. Her iki karargâh da ele geçirildi ve esir edildi.¹⁶¹ 2. ve 3. Taburlar, 125. Piyade Alayı ve müşterek hücum/istihkâm bölüğü hezimetten kurtuldular; Şam'a kadar oyalamaya muharebesi yaparak geri çekildiler ve nihayet 1 Ekim 1918'de burada esir düşünce tümenin de sonu gelmiş oldu.

21 Eylül günü saat 15.00'da yeni bir şiddetli taarruz beklentisi içerisinde çekilmek için izin istemiş olan Sekizinci Ordu Komutanı Cevat Paşa otomobiline atladı ve Nablus'u terk etti.¹⁶² Cevat Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın Yedinci Ordu Karargâh barınağına* gitti. Cevat Paşa'ya sadece kurmay başkanı ve bazı karargâh subayları eşlik etmişti. Bu, Osmanlı Sekizinci Ordusu'nun sonuydu.

Karşılaştırma ve Tahlil

Britanya Dördüncü Ordusu Amiens'de 15.000 esir ve 374 top ele geçirmiş, ayrıca 9.000 Almanı öldürmüş ya da yaralamıştı.¹⁶³ Bu zafer tek bir günde nispeten az bir bedel sayılabilecek 9.000 asker zayıyatı karşılığında elde edilmişti. Üstelik, Dördüncü Ordu havanın kararmasıyla on km daha ilerleyerek, üç düşman mevzisini yarmıştı. Almanlar Amiens'de İngiliz taarruzunu durduran büyük çapta takviyeleri cepheye yığabilmişlerdi.

19 Eylül 1918'de ise Allenby'nin XXI. Kolordusu 7.000 esir ve 100 top ele geçirdiğini rapor etmişti.¹⁶⁴ Allenby'nin askerleri ise şaşırtıcı bir süratle katettikleri 30 km'nin bedeli olarak yaklaşık 1.500 zayıyat vermişlerdi. İngilizler muhtemelen 3.000 kadar Türkü de öldürmüş ve yaralamışlardı.¹⁶⁵ Megiddo Muharebesi'ndeki fark, Türklerin muharebeye yeterli takviye getirememeleri sonucu Sekizinci Ordu'nun harekât ve Yıldırım Orduları Grubu'nun stratejik durumunun tümüyle çökmesiydi.

Almanları mağlup eden İngiliz muharebe usulleri aynı şekilde 1918 yılının sonunda Türkleri de mağlup etmişti. Osmanlı ordusunun 19 Eylül 1918'deki performansı, Alman ordusunun 8 Ağus-

* Muharebe sahasına yakın ya da bitişik olup muharip kuvvetler arasında sessiz bir anlaşma ile taarruzdan uzak kalan ve dolayısıyla muharip kuvvetlerin toplanması, lojistiği ve diğer faaliyetleri için barınak vazifesi gören bölge.

tos 1918'deki performansına benziyordu. Aynısı Allenby'nin Mısır Sefer Kuvveti'nin ve İngiliz Dördüncü Ordusu'nun performansı için de söylenebilir.

Osmanlı ordusu Filistin cephesinde, savaş öncesi eğitimde bir dereceye kadar etkili eğitim programlarına ve günlük işlerine bağlı kalmak için çaba göstermeye devam etti. Osmanlı ordusu Alman tarzı hücum birliklerini ve makineli tüfek bölüklerini teşkil etti, eğitti ve muharebede kullandı. Bundan başka Batı cephesinden alınan dersleri eğitim ve harekâtlarına dahil ettiler. Türkler Eylül 1918'de planlamalarında ve birliklerini tertiplemelerinde ağırlığı savunması zafiyet gösteren kıyı bölgesine verdiler. Bütün seviyelerdeki Osmanlı komutanları Sekizinci Ordu'nun taktik ve harekât durumundaki ciddi eksikleri belirtmişler ve çözüm önermişlerdi.

Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki insan gücü acıklı bir durumdaydı ve elde mevcut çözüm yoktu. Fırlara ve gönüllü teslim olmalara neden olan ciddi düşük moral sorunuyla birlikte, bu durum daha da vahim bir hal almıştı. Aslında Osmanlı ordusunun piyade tümenlerinin mevcutları zayıf alayların seviyesine düşmüştü ve bu da Amiens'te cephede bulunan Alman tümenlerini etkileyen sorunun aynısıydı. Birliklerin bu seviyelere düşen mevcutları yaklaşık tam kadrolu birliklerce icra edilmesi için tasarlanan taktik ve savunma planlarının uygulanmasını imkânsız hale getiriyordu.

Liman von Sanders Sekizinci Ordu'yu Cevat Paşa'nın tavsiye ettiği gibi daha savunulabilir bir mevziye geri çekmediği için eleştirilebilir. Bu, en azından ordunun daha sonra da savaşmasını sağlamış olacaktı. Bununla beraber, ulaşımın ve hayvanların durumu da ordunun insan unsurunun durumu kadar kötüydü. Liman von Sanders 1918 yılının ortalarında "koşum ve yük hayvanı sayısında tedrici bir azalma olduğu" konusunu gündeme getirmişti.¹⁶⁶ Bu, yetersiz yem ikmali, kötü otlak ve iyi su eksikliğinin bir sonucuydu. Her ne kadar Osmanlı piyadesi bazı hazırlıklı geri çekilme ve muharebe ederek geri çekilme harekâtlarını icra edebilmişse de, topçu, cephane ağırlığı*, hizmet destek birlikleri ve hastaneler Ey-

* Mühimmatı dağıtılacağı yerlere nakleden personeli ve araçları da kapsayan birim. Ağırlık: Lojistik destek sağlayan bir lojistik hizmet kuvveti.

lül 1918’de sabit durumdaydı. Bu konu Türk resmi harp tarihi tarafından teyit edilmiştir.¹⁶⁷ Taktik hareket eksikliği Yıldırım Orduları Grubu’nun mevzilerinde kalmasına ve geçmişte Osmanlı ordusunu amansız bir düşman haline getiren cesaret ve azimle İngilizlere karşı savaşmasına yol açmıştı.

Sonuç: Muharebe Etkinliği

Bu bölüm, Osmanlı ordusunun 1918 sonlarına doğru Filistin cephesindeki harekât doktrinlerine ve teşkilat yapısına odaklanmıştır. Osmanlı ordusu Megiddo Muharebesi’nde harekât açısından etkisiz kalmış gibiydi ve Allenby ordusu karşısında cepheyi tutmak için gerekli kuvvetlerini birleştirmeyi başaramamıştı. Bu, esasen 90 km’lik bir cephenin tayin edici noktasında yeterli kuvvet toplayamamasının bir sonucuydu. Allenby’nin ordusunun sayıca ve nitelik olarak ezici üstünlüğü, Osmanlı ordusunun muhtemel herhangi bir harekât çözümünü imkânsız kılmıştı.

Bununla beraber, Osmanlı istihbaratının Türkleri Allenby’nin taarruzu konusunda önceden uyardığına dikkat çekmek gerekir. Bu istihbarata karşılık Osmanlı ordusu da mevcut bütün seyyar ihtiyat birliklerini tehdit altındaki bölgelere yakın tertiplemişti. Üstelik Sekizinci Ordu’nun kritik sağ kanadı mevcut ağır topçunun büyük bir kısmı ile takviye edilmiş ve yaklaşmakta olan taarruz konusunda birliklere zamanında haber verilmişti. İcraatına gelince, düşman karşısındaki ezici zayıflığı hesaba katıldığında Osmanlı ordusu bu koşullar altında Filistin cephesinde kendisinden bekleneni vermişti.

Osmanlı ordusunun Megiddo Muharebesi’nde harekât seviyesindeki en ciddi başarısızlığı, etkili karşı taarruzlar tertipleme konusundaki yetersizliği idi. 1918’in sonlarında İngilizlerin ne zaman isterlerse birçok mevziyi alabilecekleri bilinen bir şeydi. Bu nedenle etkili bir Osmanlı savunması kolordu ya da ordu seviyesindeki kararlı karşı taarruzlara bağlıydı (Amiens’de Almanları kurtaran buydu). Bu ilke ayrıca Osmanlı ve Alman harekât doktrinlerinin ayrılmaz bir parçasıydı.

Günün en gözle görülür başarısızlığı Cevat Paşa’nın ihtiyatı olan 46. Piyade Tümeni’nin fiilen yok olması ve imha edilmesi idi.

Bu tümen özellikle karşı taarruzlar icra etmek amacıyla Osmanlı XXII. Kolordu bölgesine ihtiyat olarak gelmişti ve Cevat Paşa bu tümeni 19 Eylül günü saat 08.00'da muharebeye soktu. Maalesef Albay Refet (Tümg. Bele) iki alaylı tümenin bir alayını Kabaktepe'de zayıf bir durumda kuşatılmış bulunan 20. Piyade Tümeni'ne gönderdi.¹⁶⁸ Diğer alayı da kolordu karargâhının yanında bulunan Sehpalı Tepe'yi takviye etmek için gönderdi. Bu birliklerin gönderilmeleri boşunaydı ve Liman von Sanders'e göre "Binbaşı Tiller'in komutasındaki zayıf 46. Tümen etkili bir direniş göstermiş ve düşman ilerleyişini bir müddet durdurmuştu. Tümenin büyük kısmı kısa bir süre sonra imha edildi."¹⁶⁹

Bu vaka incelemesinde Osmanlı ordusunun taktik etkinliğinin değerlendirilmesi, muharebenin kısa sürmesi ve ayrıntılı Osmanlı kayıtlarının yokluğu nedeniyle çok daha zordur. Allenby'nin taarruzuna gösterilen direniş cephenin her tarafında aynı değildi ve bu bile tutarlı bir Türk savunmasının çökmesine neden olmuş olabilir. Bununla beraber, alay ve tümen ihtiyat birlikleri muharebeye zamanında iştirak etmişlerdi ve bu da Osmanlı ordusunun geleksel gücünü yansıtıyordu. En göze çarpan eksiklik ise duruma hâkimiyetin kaybolmasına neden olan muhabere sistemindeki aksaklıktı. Türkleri en çok etkileyen sorun buydu ve önceki muharebelerde gösterdikleri başarıyla büyük bir tezat teşkil ediyordu.

Ayrıca anlaşılan Türkler, piyade tümenlerinin teşkilat yapılarını hücum taburlarını dahil etmek için değiştirerek klasik piyade birliklerini zayıflatmışlardı. Bu sorun nitelikli insan gücünün azalmasıyla birleştiğinde, Osmanlı düzenli piyade birliklerinin cephe hattında tutunabilmeleri konusunda olumsuz etki yaratmış olmalıydı. Hiçbir ilave eğitim sistemi bu sorunu çözemedi. Nihai sonuç, Türklerin artık İngilizlerin en son İngiliz muharebe yöntemlerini kullanarak icra ettikleri klasik taarruzları tespit edemeyecek* olmalarıydı.

* Tespit etmek (baskı altında tutmak): Düşman kuvvetlerini durdurmak, tutmak, kuşatmak ya da bir kısmının çekilmesine engel olmak ve faaliyetlerini cephenin belirli bir kesimine bağlamak.

VI

Sonuç

Bir Ordunun Gücü

Halep'in kuzeyinde hazırlanan savunma mevzilerinin Allenby'nin ordusunu 4 ila 5 ay durduracağı umuluyordu.

(Yusuf Hikmet Bayur, 1991)¹

İncelemeye son noktanın konduğu bu bölümde, Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı sırasındaki gücünün bir tahlili sunuluyor. Ayrıca 1918 yılındaki Kafkas ve İran harekât alanları ve buradaki muharebelere iştirak eden Osmanlı birliklerinin performansı inceleniyor. Bu muharebeler önemli; çünkü Megiddo Muharebesi öyle bir hezimettir ki, strateji ve harekât açısından anlaşılmasını sağlayacak bir bağlama yerleştirilmesi gerekir. Belki Osmanlı ordusunun 1918 yılındaki muharebe etkinliğinin tahlili için temel soru, Megiddo Muharebesi'nin Osmanlı ordusunun savaşın son yılındaki muharebe performansının genel ya da bölgesel bir yansıması olup olmadığıdır.

Osmanlı ordusunun 1918 yılındaki performansı Filistin ve Suriye cephelerindeki felaketlerle gölgelenmişti. Ayrıca İttifak kuv-

vetlerinin 1918 yılının Eylül ve Ekim aylarındaki genel çöküşü, Osmanlı ordusunun da Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Almanya orduları gibi moralini ve savaşçı ruhunu kaybettiği fikrini destekliyor. Bununla beraber, burada sıkça unutulmuş bir konu, Türklerin mütareke sonrasına kadar Azerbaycan ve İran'daki muharebelerde başarılı olmaya devam ettikleridir.

Osmanlı ordusunun muharebe etkinliği 1914'ten 1918'e kadar yıl yıl tahlil edilecektir. Ayrıca, Osmanlı ordusunda seferberliğin kaldırılması İngilizce bir eserde ilk kez ele alınmaktadır. Bu incelemenin önemli kısımları Britanya ordusuyla ilgili olduğundan, Britanya ordusunun performansına ilişkin yorumlar da kitaba dahil edilmiştir. Sonuç bölümünde, Osmanlı ordusunun belirgin gücünü ortaya koyan geniş bir özet sunulmuştur.

Farklı Stratejik Öncelikler

1918 yılı baharının sonlarında Osmanlı Genelkurmayı, Transkafkasya'daki harekât başarıları sonucu ortaya çıkan farklı stratejik öncelikler arasında ikilemde kalmıştı. Türkler tek bir harekât alanına stratejik öncelik vermek yerine, kıt kaynakların tahsisinde Filistin ve Transkafkasya arasındaki dengeyi idame ettirmeye çalıştılar.

Liman von Sanders özellikle Transkafkasya seferlerinin kendi harekât alanından asker ve malzeme almasını eleştirmişti.² Özellikle de, Transkafkasya seferlerinde taarruzların desteklenmesi için gerekli olan demiryolları ve nakliye için zaten kıt olan kömürün çok fazla kullanıldığı yorumunda bulunmuştu. Daha sonraki tarihçiler bu görüşü desteklediler.³ Aslında Osmanlı ordusunun hiçbir birliği Filistin cephesinden Transkafkasya cephesinde cereyan eden muharebeleri desteklemek üzere gönderilmemişti. 1918 yılında imparatorluktan Doğu Anadolu'ya sadece tek bir Osmanlı piyade tümeni ve tek bir piyade alayı sevk edilmiştir.⁴ Bu birlikler İstanbul'dan (Filistin cephesinden değil) sevk edildikleri yere deniz yoluyla gönderilmiştir. Ayrıca 1918 yılında Osmanlı Genelkurmayı gerçekte Kafkasya cephesinden Filistin cephesine önem-

li birlikler intikal ettirmişti. Bu birlikler 2. Kafkas Süvari Tümeni ve 37. Piyade Tümeni'ydi.

Malzemelere gelince, Türkler Doğu Anadolu ve Ermenistan'daki muharebelerde çok büyük çapta silah ve teçhizat ele geçirmişlerdi.⁵ Bir bakıma Haziran 1918'den sonra bu muharebelerin teçhizat ihtiyaçları tam anlamıyla yerinde giderilir bir hale geldi. Bunun bir örneği, iki taburu 2.000 Rus tüfeği, on makineli tüfeği ve iki topuyla tekrar donatılan 9. Piyade Alayı'dır.⁶ Osmanlı ordusu bünyesine dahil edilen diğer malzemeler ise kamyonlar, istihkâm teçhizatı, uçak, muhabere teçhizatı ve atlardı.⁷

Bununla beraber, Transkafkasya'daki seferlerin savaşın bu safhasında Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse yok denecek kadar az olan asker kaynağını tükettiği ileri sürülebilir. Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki birliklerini temsil eden 5. Kafkas Piyade Tümeni'nin 5 Ağustos 1918 tarihindeki mevcudu 330 subay ve 7.403 askerdı.⁸ Bu mevcutlar Filistin cephesindeki Osmanlı tümenlerinin nadiren 2.000'i aşan subay ve erat mevcuduyla çok büyük farklılık gösteriyordu.

İnsan gücündeki bu nispi fazlalık Osmanlı personel değiştirme ve ikmal sisteminin en azından bu bölgede hâlâ işler durumda olmasının bir sonucuydu. 15. Piyade Tümeni'nin bir alayı halen çalışmaya devam eden bu mekanizma için bir örnek olarak gösterilebilir. 38. Piyade Alayı eğitime başladığı Ankara'ya 14 Haziran 1918 günü vardı.⁹ 21 Haziran'da 7. Depo Alayı üç tabur arasında paylaştırılan 840 değiştirme ve ikmal personelini alaya sevk etti. Temmuz ayının başlarında ayrıca gönderilen 620 er mevcudu alayı neredeyse sefer kadrosuna yükseltti (bkz. Çizelge 6.1) ve alay eğitime devam etti. 38. Piyade Alayı doğruya gönderildi ve Ağustos 1918 ortalarında kendisini muharebenin içerisinde buldu. 15. Piyade Tümeni'nin diğer alayları muharebe bölgesine gönderilmeden önce benzer şekilde takviye edildi.¹⁰ 15. Piyade Tümeni Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sekiz gün sonra Rus şehri Petrovsk'u (Mahaçkale) aldı. (Bu konu bu bölümde incelenecektir.)

Çizelge 6.1 Mevcut raporu, 38. Piyade Alayı, 8 Temmuz 1918

<i>Birlik</i>	<i>Subay</i>	<i>Er</i>	<i>Tüfek</i>	<i>Hayvan</i>	<i>Makineli tüfek</i>
Alay Kh.	4	46	6	29	
1. Tabur	19	741	707	171	4
2. Tabur	18	750	679	179	4
3. Tabur	0	844	0	179	4
Makineli Tüfek Bölüğü	126	63	55	4	4
Topçu Taburu	0	450			
Toplam	45	2.957			

Kaynak: ATASE, 38. Piyade Alayı Tarihçesi, 1970, 61 yayınlanmamış bir karargâh çalışması (Muhittin Turagay), ATASE Kütüphanesi, 26-360.

Bu insan gücü Filistin cephesinde daha etkili biçimde kullanılabilir miydi sorusuna gelince, harekât alanı dahilinde muhabere konusunun ele alınması gerekir. Osmanlı ordusunun mevcut gücünün bir kısmının Transkafkasya'da kullanılması kararı 1918 yılı ilkbaharında verilmişti. O sırada Allenby ordusunu yeniden düzenlemekle meşguldü ve Filistin cephesi harekât yönünden sakindi. Ayrıca, Ludendorff'un başarısız taarruzunun müthiş sonuçları henüz tam anlaşılmamıştı. Osmanlı Genelkurmayı için gerçek stratejik durumun doğru biçimde algılanması 1918 yılının sonlarını bulmuştu, bu aşamada ise birliklerin yer değiştirme önceliklerinin belirlenmesi için artık vakit çok geçti. Türkler 1918 yazında Filistin cephesine daha fazla asker sevk etmek istemiş olsalardı, en iyi koşullar altında, birliklerin ya da değiştirme ve ikmal personelinin harekât alanları arasındaki intikalleri birkaç ayı alırdı. Son olarak, Filistin cephesinde daha fazla birlik demek, bu cepheye daha fazla malzeme ikmali yapılması demekti. İkmal yönünden neredeyse kendi kendine yeten Transkafkasya'daki muharebelerden farklı olarak, Filistin cephesinde hizmet veren ulaştırma hatları savaşın sonuna kadar yetersiz kalmış ve Yıldırım Orduları Grubu her zaman yiyecek, mühimmat ve malzeme kıtlığı çekmişti.¹¹

Muharebe Etkinliği, 1914

1914 yılının ilk sekiz ayı savaş yorgunu Osmanlı ordusu için yeniden teşkilatlanma ve eğitim zamanıydı, ondan sonra ordu savaşa hazır hale geldi. Türkler Balkan Savaşları'ndan hemen sonra sıkı bir özeleştiri ve kendi kendini inceleme sürecinden geçti. Bu süreç Ahmet İzzet Paşa ve Enver Paşa'nın orduyu etkin bir kuvvet olarak yeniden düzenlemek amacıyla bir dizi ıslah edici girişim ve reforma kalkışma kararlılığını ortaya çıkardı. Bu girişimler 6.2 numaralı çizelgede gösterilmiştir.

Çizelge 6.2 Osmanlı ordusunun yeniden yapılanma çalışmaları, 1913-1914

Tarih	Yenilikler
Sonbahar 1913	<i>Balkan Savaşları'nda neden yenildik? ve Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal</i> adlı kitapların yayımlanması
11 Aralık 1913	Osmanlı ordusunun yeniden teşkilatlanması: * İhtiyat tümenlerinin kaldırılması * Ordu bölgelerinin yeniden düzenlenmesi * Tümen kadrolarının teşkili
3 Ocak 1914	Yetersiz ve yaşlı 1.300 subayın zorunlu emekli edilmesi; genç muharip subayların hızla terfi ettirilmesi
14 Mart 1914	Ordu Emirnamesi No. 1'in yayınlanması. Emirde liderliğe, ateş gücüne ve müşterek sınıflara önem veren standart eğitim kılavuzu ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.
7 Nisan 1914	Savaş planlarının yeniden düzenleme çalışmaları çerçevesinde tamamen gözden geçirilmesi.
14 Nisan 1914	Merkezi eğitim tesislerinin ve okulların kurulması
21 Nisan 1914	Ordu Emirnamesi No.7: Osmanlı Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin yeniden açılması.
24 Mayıs 1914	Ordu Emirnamesi No.9: Raporlama ve harp ceridelelerinin standart hale getirilmesi.
Haziran 1914	Üçlü tümen kuruluşuna geçilmesi: nişancı taburlarının kaldırılması.

Kaynaklar: 1. Bölüm'deki kaynaklara, yenilik tarihlerine göre bakınız.

Seferberlikle beraber Osmanlı ordusundaki tümenlerin kadroları, çoğu Balkan Savaşları'na katılmış tecrübeli ihtiyat askerleriyle sefer kadrolarına yüksetilmişti. Komutanlar seferberlik ve yığnaktan sonra topçu, süvari, istihkâm ve jandarma birliklerini piyade alaylarının emrine vermişlerdi. Bu karma sınıflar, tümen ve kolordu seviyelerinde manevra ve arazi tatbikatlarının da dahil olduğu çok kademeli eğitim icra ettiler. Ayrıca eğitim zor ve sürekliliydi, Enver Paşa'nın 1914 baharında belirlediği ilkelere uygundu. Nihayet, savaş için teşkil edilen yeni tümenler, muharebe tecrübesi olan komutanlar tarafından sevk ve idare edilen tecrübeli faal birlikler esasına dayanan bir büyüme mekanizması tarafından oluşturulmuşlardı.

Bu durum, 1914 yılında düşünce ve teşkilat olarak katı bir biçimde bölmelere ayrılmış Britanya ordusuyla tezat teşkil ediyordu. İngilizler sınıfları (piyade, top, süvari) müşterek değil de, ayrı olarak kullanan, ayrıca etkisiz komuta yöntemlerine ağırlık veren modası geçmiş taktiklere bağlıydı. Çok kademeli müşterek sınıf eğitimi bilinmiyordu ve kuramsal açıdan durumu düzeltme yönünde bir gidişat söz konusu değildi. Nihayet düzenli birliklerin, ihtiyatların (teritoryal), gönüllülerin ve koloni askerlerinin oluşturduğu dört farklı ordu vardı ve birlikler de geniş bir lider yelpazesi tarafından sevk ve idare ediliyordu.

Britanyalıların ve Türklerin 1914 yılındaki ilk karşılaşmaları (ve bir ölçüde Ruslarla Türklerin de) Osmanlı ordusunun askeri etkinliğinin gerçek seviyesini gizlemişti. Yanlış anlamalar, hatalı istihbarat, Türkler ve orduları hakkındaki olumsuz düşünceler bu durumun abartılmasına yol açmıştı. Bu düşünce tarzının sonucu olarak, 1915 yılının başında Britanya sefer kuvvetlerini Gelibolu yarımadasına ve Mezopotamya'ya gönderen stratejik kararlar verilmişti.

Muharebe Etkinliği, 1915

Osmanlı ordusu Gelibolu'da III. Kolordu bölgesinde harekât kabiliyeti yönünde başarılıydı, çünkü komutanları gerçekçi hedef-

ler seçmiş ve o hedefleri emniyet altına almak için gerekli olan birliklerini çok etkili şekilde birleştirip sevk ve idare etmişlerdi. Bu, esas olarak tecrübeli liderlerden, gelişmiş ve esnek teşkilat yapılarından kaynaklanmıştı.

Osmanlı III. Kolordusu'nun Türk subayları liderlik yönüyle çok başarılı olmuşlardır. İngilizler savaşta bölük, tabur, alay, tümen ve kolordu seviyelerinde atak ve savaşın icrasında yetenekli subaylarla karşılaşmışlardı. Osmanlı ordusunun subayları gelişen olaylara daha kolay vakıf olunmasını sağlamak amacıyla güvenilir raporları ast ve üst komuta zincirine iletebiliyorlardı. Topçu ateş desteğini planlayıp, koordine edip, gerçekleştirebiliyorlardı. Talimat almadan harekete geçebiliyorlardı, ancak bu komutanın genel hedefi çerçevesinde oluyordu. Sevk ve idareyi cepheden gerçekleştiriyor ve kararları şahsen muharebe sahasında veriyorlardı. Bölükleri, taburları ve alayları kolaylıkla karşılıklı emre verebiliyorlardı. Yığınak yapabiliyorlar ve harekete geçebiliyorlardı.

Osmanlı ordusunun teşkilat yapısı alay ve taburları etkin bir şekilde karşılıklı emre verme kapasitesine sahipti. Osmanlı ordusu piyade tümenlerinin 1910 yılından beri mevcut olan ve Balkan Savaşları sırasında geliştirilen üçlü kuruluş şeklinin oldukça esnek olduğu ortaya çıkmış ve Türklere etkili bir şekilde yığınak yapma olanağı tanımıştır. Türkler için bir tümendenden bir alayı ya da taburu alarak, hiçbir kabiliyet ve kapasite kaybına uğramadan başka bir tümenin emrine vermek mümkündü. Topçu, jandarma, istihkâm ve süvari sınıfları da benzer kapasitelere sahipti. Bu kabiliyet Türklere, esasen piyade tugayları ve piyade taburlarıyla tümen doktrini çerçevesinde (tümen ve tugay kuruluşları içerisinde kalarak) çalışmak zorunda kalan İngilizlerden farklı olarak, birliklerini "göreve uygun birlik" ya da "araziye uygun birlik" şeklinde teşkil ederek görevlendirme olanağı veriyordu.

Benzer şekilde Osmanlı ordusu Gelibolu'daki III. Kolordu bölgesi içerisinde hedefleri emniyete alma konusunda belirli tekniklerin etkili kullanımında taktik olarak başarılıydı. Bu yeterlilik esasen ordunun ateş gücüne dayalı doktrinlerinden ve çok kademeli müşterek sınıf eğitimlerinden kaynaklanmaktaydı.

Eğitime gelince, Osmanlı ordusu 1913 baharında Balkan Savaşları'ndaki tecrübelerle dayanarak ayrıntılı eğitim kılavuzu hazırlamıştı. Bu kılavuz modern savaşa uygundu. Seferberlik esnasında ve muharebeden önceki aylarda, ordu bu kılavuza bağlı kaldı. Askerler uzun yürüyüşlerle tecrübe kazandılar. Topçu, istihkâm, makineli tüfek nişancıları ve süvariler piyade emsalleriyle karşılıklı desteği nasıl sağlayacaklarını belirlemek için çalıştılar. Komutanlar arazi yürüyüşleri ve ateş plan tatbikatları düzenlediler. Ayrıntılı provalar icra edildi. Bunların hepsi Balkan Savaşları tecrübelerine dayanıyordu. Müşterek sınıf eğitimleri teşvik edildi ve her seviyede icra edildi. Nispeten küçük Türk grupları ateş üstünlüğünü ele geçirebiliyor, düşmanlarını etkili makineli tüfek ve topçu ateşiyle hırpalayabiliyorlardı.

Öte yandan, Britanya ordusu karma sınıfların (piyade, topçu, süvari) bağımsız kullanılmasına önem veren eski doktrinlere saplanıp kalmıştı. Üstelik Anzakların ve 29. Piyade Tümeni'nin eğitim dönemleri hiçbir müşterek sınıf eğitimini ya da tatbikatını kapsamamıştı. Ordunun gücü muhteşem piyadesi, özellikle de düzenli ordunun piyadesiydi.

Muharebeler ilerledikçe Türklerin dirençli ve zorlu bir rakip olduğu ortaya çıkmıştı. Osmanlı ordusu iyi eğitimliydi, standart hale getirilmiş ve iyi kavranmış doktrinlere bağlıydı ve modern savaş gerçeğini değerlendirebilecek durumdaydı. Osmanlı ordusunun komutanları da tecrübeli, iyi eğitimliydi ve muharebeyi cephe-den sevk ve idare ediyorlardı. Bu unsurlar bir araya gelerek, Osmanlı ordusuna yüksek bir askeri etkinlik seviyesi sağlamıştı.

Muharebe Etkinliği, 1916

Osmanlı ordusu 1915 sonbaharında ve 1916 yılının başlarında Mezopotamya'da İngiliz-Hint ordusuna aşağılayıcı yenilgiler yaşatarak açıkça etkin bir muharip güç olduğunu kanıtlamıştı. Osmanlı ordusu Mezopotamya'da İngilizleri başarısız taarruz muharebelerine zorlayan kuşatma muharebesinin seçiminde harekât yönünden başarılıydı. Türkler ordularını taktik olarak savunmada tutan

harekât seviyesindeki bir taarruz muharebesi planlayıp, icra ettiler. Sonuçta muharebe Osmanlı ordusunun gücüne ve koşullarına uygun şekilde cereyan etti. Bu, esasen etkili bir komutanlığın (liderlik) ve kendisinden istenen görevleri icra edebilecek etkili muharip birliklerin kurumsal olarak oluşturulmasının bir sonucuydu.

Muharebelerin büyük bölümünde komutan Nurettin Paşa'ydı. Nurettin'in liderliği 1914 baharında Enver Paşa'nın tayin ettiği modern savaş ilkelerinin ve çağdaş Alman doktrinleri tarafından belirlenen harekât tarzlarının tutarlı bir uygulamasını göstermektedir. Nurettin'in, Ktesifon (Selmanipak) mevzilerinin inşasında ve iyi mevzilendirilmiş ihtiyatlarla gerçekleştirdiği belirleyici karşı taarruzlarda görüldüğü gibi, çok net bir savunma savaşı anlayışı vardı. Nurettin çok kolay taarruz harekâtına geçebiliyor, ordunun bu tür muharebe tarzlarında çok tecrübeli olan bir kısmıyla (Halil Paşa'nın Kafkasya'dan gelen XVIII. Kolordusu) çok etkili takip harekâtı düzenleyebiliyordu. Nurettin düşmanını nehir kenarındaki bir yerleşim olan Kutü'l-Amare civarında kuşatıp, tecrit edebilmişti. Her ne kadar nihai zafere erişmesi olanaksız kılınsa da, 1916 ilkbaharının sonlarına doğru Halil Paşa'nın başarıyla tamamladığı muharebenin nasıl icra edileceğine ilişkin harekât planlaması Nurettin'e aitti.

Nurettin'in rakibi, Tümgeneral Charles V. F. Townshend çok tecrübeliydi ve savaş bilgisi vardı, fakat Nurettin Paşa'dan farklı olarak modern savaşa ilişkin pratiği ve yakın tarihli bir tecrübesi yoktu. Townshend Osmanlı rakibini küçümsemiş ve başarısız Selmanipak taarruzunun harekâta ilişkin sonuçlarının üstesinden gelememişti. Yardım beklemek için Kutü'l-Amare'ye geri çekilmek suretiyle Nurettin'i küçümseyerek yaptığı hatayı tekrarladı.

Osmanlı ordusu Mezopotamya'da yeni muharip birliklerin etkili biçimde teşkiline olanak sağlayan teşkilat yapısının da desteğiyle önemli bir kurumsal kuvvet gösterdi. Osmanlı ordusunun savaş zamanındaki büyüme süreci savaştan büyük devletler arasında benzersizdi ve bu sürecin ordunun yeterliliği ve harbe hazır birlikleri muharebe alanına sürme yeteneği açısından büyük önemi vardı.

Osmanlı ordusunun savaş zamanındaki büyüme sistemi, niza-miye birlikleri, redif kolordu ve tümenlerinin karışımından meydana gelen karışık bir ordudan ziyade “tek bir ordu”yu güvenceye almıştı. Konuyu somutlaştırsak, Osmanlı ordusunun yirmi altı savaş dönemi (seferi kadrolu) piyade tümeni, iyi eğitilmiş ve tecrübeli alayların yeni kurulan alaylarla birleştirilmesi suretiyle aynı tarzda teşkil edilmişlerdi. Benzer şekilde, tecrübeli genç subaylar yeni muharip birliklerde komutan olarak görevlendirildiğinden, Osmanlı ordusunun komuta kademesi yeni teşkil edilen birlikler arasında düzenli olarak dağıtılmıştı. Osmanlı ordusunun büyüme mekanizması, tecrübesiz ve hazırlıksız birliklerin I. Dünya Savaşı esnasında muharebelere nadiren iştirak ettirilmesini güvenceye alıyordu.

İngilizler Hint ordusunu Mezopotamya’ya gönderdi. Mezopotamya’ya gönderilen Hint ordusu tümenleri savaş öncesi dönemin düzenli birlikleriydi. Başlıca zafiyetleri eğitim ve hazırlıklarının farklı seviyelerde olması ve müşterek sınıf eğitimlerinin eksikliğiydi. Bu tümenler muharebeler ilerledikçe, hazır değiştirme ve ikmal personeli, özellikle subay ve astsubay eksikliği sorununu yaşadılar. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Hint ordusunun Mezopotamya’daki birliklerinin Osmanlı rakiplerinden taktik olarak daha etkisiz kaldıkları ileri sürülebilir. Her ne kadar bu satırların yazarı kayıpların taktik nedenlerden ziyade harekât tarzlarının bir sonucu olduğu kanaatini taşısa da, Britanya kuvvetlerinin bu muharebeler sırasında verdikleri orantısız kayıplar taktik yetersizlik varsayımını daha inanılır kılmaktadır.

Harekât doktrinleri bakımından, Selmanipak muharebesinden sonra değişen taktik durum, Osmanlı ordusuna Mezopotamya cephesinde savunmadan taarruz durumuna büyük bir süratle geçebilme esnekliğini gösterme fırsatını sağlamıştı. Etkili takip ve başarılı kuşatma harekâtları Almanların klasik kuşatma ve imha muharebesi fikrinin çok iyi kavrandığını göstermişti. Nurettin’in 1915 yılının Aralık ayında Townshend’in ordusunu imha etme hedefini seçmesi, arazi ya da coğrafi koşullara dayanan bir hedeften ziyade, büyük ölçüde Alman düşünce tarzını gösterir.

Muharebe Etkinliği, 1917

Üçüncü Gazze Muharebesi, Osmanlı ordusunun Britanya ordusu karşısında hâlâ direnebildiğini göstermişti. Osmanlı ordusunun taktik ustalıkları hâlâ çok barizdi ve Gazze'den çekilirken yüksek düzeyde operasyonel ve taktik hareket kabiliyeti göstermişti. Bu muharebelerde Osmanlı ordusu Gazze-Birü's-Sebi hattını elinde tutma hedefini gerçekleştiremedi. Bu, esasen komutanlığın Allenby'nin niyetini doğru tahmin edememesinin sonucu olarak, İngilizlerin Birü's-Sebi'ye düzenledikleri taarruza karşı yeterli kuvveti etkili şekilde mevzilendirememesinden kaynaklanmıştı. Osmanlı ordusunun Birü's-Sebi'nin kaybını telafi edemeyen ya da kaybına karşı koyamayan harekât durumu bu başarısızlığı daha da artırmıştı. Osmanlı Sekizinci Ordusu'nun bütün dikkatini Gazze'ye yöneltmesi harekât açısından önemli bir hataydı ve azalan harekât etkinliğini yansıtıyordu. Anlaşılan Osmanlı ordusu taktik seviyede –en azından fevkalade üstün düşmanla savaşmak zorunda kaldığı durumların dışında– taktik etkinliğinin büyük bir kısmını korumuştur.

Tam mevcutlu (altı tümen) iki Britanya kolordusunun Birü's-Sebi kentine doğru hareketi, sadece iki düşman tümenini püskürtmeye yetecek birlik mevzilendiren Kress von Kressenstein ve Türkleri tam anlamıyla şaşkına çevirmişti. Bu harekât taktik yeterlilikten ziyade lojistiğin ve yönetimin bir zaferiydi. Bununla beraber, muazzam üstünlüğe rağmen İngilizlerin kenti ve kuyuları ele geçirmesi neredeyse bütün bir gün sürdü. Ayrıca Osmanlı III. Kolordusu buradan geri çekildi ve daha sonra muharebeye devam edebildi.

Benzer biçimde, Gazze'de de, İngilizler Türk cephesinin hatlarını yarmak için güçlerinin avantajından yararlanamadılar. Gazze muhtemelen Bulfin'in taarruzları karşısında dayanabilirdi. Kress von Kressenstein'i Gazze kentini hazırlıklı bir tahliyeye sevk eden neden Birü's-Sebi'nin kaybıydı. 1917 sonbaharında Allenby'nin Mısır Sefer Kuvveti'nin Filistin cephesindeki Türkleri kati olarak yenilgiye uğratabilecek taktik ve harekât tekniklerini henüz geliştiremediği açıkça ortadaydı.

Britanya ordusunun Filistin'de artan muharebe etkinliğini Birü's-Sebi'nin ele geçirilmesinden çok, Gazze'ye yapılan hazırlıklı taarruz gösteriyordu. Topçu-piyade koordinasyonunda büyük ilerleme vardı, fakat Birü's-Sebi'deki XX. Kolordu tümenleri gibi, XXI. Kolordu tümenleri de hazırlanmış (ve tabii ki çok iyi tutulan) savunma mevzilerine taarruzda zorluk çekmişlerdi. Kolordu topçu karargâhının düşman topçusuyla muharebe etmek üzere teşkil edilmesi, Filistin cephesindeki Britanya ordusunun modernleşmesi yönünde büyük bir gelişmeydi. Bununla beraber, Filistin cephesindeki çok tecrübeli ve iyi eğitilmiş Britanya ordusu tümenleri bile kararlı Osmanlı ordusu askerleri tarafından savunulan, iyi tahkim edilmiş siperlere başarılı bir taarruz gerçekleştiremediler. Ama 1917 yılında bu sorunlar Britanya ordusunda kurumsaldı ve ayrıca Fransa'daki tahkimli mevzileri yaramayan Haig'in ordusunu da etkilemişti.

Yine de 1917 yılında Osmanlı ordusunun muharebe etkinliği düşmanına nazaran yavaş yavaş azalıyordu. Çok uzun bir süreden sonra Britanya ordusu nihayet muharebe alanı kontrolü ve koordinasyon konusundaki birçok sorununu çözmeye başlıyordu. Britanya ordusunun muharebeden ders çıkarabilme ve etkili kurumsal taktik çözümler yaratma kabiliyetine sahip olduğu ortaya çıkıyordu. Ayrıca, üç yıllık savaştan sonra, tecrübeli Türklerle baş edebilecek, savaşa hazır, dayanıklı komutanlardan oluşan bir kadro ortaya çıkıyordu.

Muharebe Etkinliği, 1918, Filistin

Osmanlı ordusu Allenby'nin ordusu karşısında cepheyi tutmak için gerekli kuvvetlerini birleştirmeyi başaramadığından, Eylül 1918'deki Megiddo Muharebesi'nde taktik açıdan başarısız gibiydi. Bu, esasen 90 km'lik bir cephenin tayin edici noktasında yeterli kuvvet toplayamamasının bir sonucuydu. Ancak Allenby'nin ordusunun sayı ve nitelik olarak ezici üstünlüğü, Osmanlı ordusunun muhtemel herhangi bir operasyonel çözümünü imkânsız kılmıştı.

Bununla beraber, Osmanlı istihbaratının Türkleri Allenby'nin taarruzu konusunda önceden uyardığına dikkat çekmek gerekir. Bu istihbarata karşılık, Osmanlı ordusu da mevcut bütün seyyar ihtiyat birliklerini tehdit altındaki bölgelere yakın tertiplemişti. Ayrıca, Sekizinci Ordu'nun kritik sağ kanadı mevcut ağır topçunun büyük bir kısmı ile takviye edilmiş ve yaklaşmakta olan taarruz konusunda birliklere zamanında haber verilmişti. İcraatına gelince, Osmanlı ordusu bu koşullar altında Filistin cephesinde kendisinden bekleneni vermişti.

Osmanlı ordusunun Megiddo'da harekât seviyesindeki en ciddi başarısızlığı, etkili karşı taarruzlar tertipleme konusundaki yetersizliği idi. İhtiyat kuvvet olan 46. Piyade Tümeni'nin muharebenin sonucuna kati tesir edememesi, Osmanlı ordusunun harekât etkinliğinin azaldığının bir göstergesiydi.

Osmanlı ordusunun Megiddo'daki taktik etkinliğinin değerlendirilmesi çok daha zordur. Allenby'nin taarruzuna gösterilen direniş cephenin her tarafında aynı değildi ve bu bile tutarlı bir Türk savunmasının çökmesine neden olmuş olabilir. Bununla beraber, alay ve tümen ihtiyat birlikleri muharebeye vakitlice iştirak etmişlerdi ve bu, Osmanlı ordusunun geleneksel gücünü yansıtıyordu. En göze çarpan eksiklik ise muharebe sisteminin aksaması yüzünden duruma hâkimiyetin kaybolmasıydı.

Ayrıca, anlaşılan Türkler, piyade tümenlerinin teşkilat yapısını hücum taburlarını dahil etmek için değiştirerek, klasik piyade birliklerini zayıflatmışlardı. Nitelikli insan gücünün azalmasıyla birleştiğinde, bu sorun Osmanlı düzenli piyade birliklerinin cephe hattında tutunabilmeleri konusunda olumsuz bir etki yaratmış olmalı. Hiçbir ilave eğitim sistemi bu sorunu çözmemiştir.

Buna karşılık Allenby, en güncel taktikleri, doktrinleri, silahları, sevk ve idare usullerini gösteren kapsamlı bir yeniden eğitim programını yürütmek için zamanını çok iyi kullandı. Cyril Falls'un işaret ettiği gibi, "Piyade taktiğini takip edenler, Batı cephesi harekât alanlarıyla diğer harekât alanları arasında çok belirgin farklar bulacaklardır."¹² Her ne kadar bu bir bütün olarak Megiddo Muharebesi için doğru olsa da, 19 Eylül'de Allenby'nin

taarruz planının en yeni İngiliz taarruz yöntemlerinden yararlandığı ve 8 Ağustos 1918'de Amiens'de kullanılan teknik ve taktikleri (Filistin'de tank yoktu elbette) yansıttığı ortadadır. Burada önemli bir husus ise Allenby'nin ordusunun "İngiliz Ordusu"ndan ziyade "Hint Ordusu" olmasıydı; bu, Allenby'nin başarısının anahtarının asker değil, yöntem olduğunu gösteriyordu. Nihai sonuç, Türklerin artık İngilizlerin en son İngiliz muharebe yöntemlerini kullanarak icra ettikleri klasik piyade taarruzlarını tespit edememeleriydi.

Diğer Harekât Alanlarındaki Muharebe Etkinliği, 1918

Buna karşılık, Azerbaycan ve İran'daki Osmanlı ordusu hem harekât hem taktik yönünden etkinliklerini muhafaza etmiş görünmekteydi. (Ek B'de bu muharebeler hakkında özet bilgi vardır). Bu dönemde Türkler takip, kuşatma harekâtları, hazırlıklı hazırlıksız taarruzlar ve savunma harekâtları icra ettiler. Anadolu'da Kars'ı, Azerbaycan'da Bakû'yü ve İran'da Tebriz'i ele geçirdiler. Ordu stratejik, operasyonel ve taktik seviyede göreve uygun birlikler teşkil etme kabiliyetini korudu.

Suriye'de Türkler çok ustalıklı muharebe ederek geri çekildiler; Mustafa Kemal Paşa'nın Yedinci Ordu'yu başarılı bir biçimde geri çekmesi ve ordusunun mevcudiyetini muhafaza etmesi muhtemelen kendisinin en büyük harekât başarısıydı. Mütarekenin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grubu, Allenby'yi Halep'in kuzeyinde dört ila beş ay kadar durdurması beklenen kudretli bir muharip kuvvet olarak duruyordu.

Seferberliğin Kaldırılması

Osmanlı ordusu Kasım 1918'de silahlarını kolayca bırakıp yurduna dönmedi. Lenin'in 1917'de Rus ordusunun savaştan çekilmesi hakkında söylediği gibi, "savaşı terk etmedi." Onun yerine Osmanlı ordusu yetenekli komutanların idaresi altında disiplinli bir güç olarak kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı mü-

tareke, Almanya'dan farklı olarak, ordusunun hemen terhisini ve silahların teslimini gerektirmiyordu.¹³ Bu konular daha ziyade İngiliz yetkililerle koordine edilecek, yurtiçi ve yurtdışı güvenlik ihtiyaçlarına bağlı olacaktı.¹⁴

Aslında yeni atanan Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya bağlı olan Osmanlı Genelkurmayı, 31 Ekim'de bütün ordulara ve garnizonlara mütarekenin uygulamasına ilişkin telgraf talimatlarını gönderdi.¹⁵ Mütarekeye ilişkin zamanlama ve İtilaf kuvvetlerine devredilecek stratejik noktaların coğrafi özelliklerini açıklayan diğer talimatlar Kasım 1918'de gönderildi. Kasım ayının sonlarında Osmanlı Genelkurmayı yeniden teşkilatlanma faaliyetini bitirmiş, bütün kolordu ve tümenlere, onları Anadolu'nun merkezindeki barış garnizonlarında görevlendiren emirleri göndermişti.¹⁶ Aralık ayında birkaç ordu, kolordu ve yedi piyade tümeni lağvedildi.

İngiliz Amirali John de Robeck seferberliğin kaldırılmasına ilişkin programı 26 Kasım 1918'de bildirdi.¹⁷ İngilizlerin çizelgesine göre 1866-1884 doğumlu bütün askerler 6 Kasım'dan itibaren (görünüşe göre bu işlemler zaten devam ediyordu), 1885-1893 doğumlular 28 Kasım'dan itibaren ve 1897-1899 doğumlu askerler de 6 Ocak 1919'dan itibaren terhis olmaya başlayacaklardı. Yaklaşık 10.000 subay ve 264.399 asker bu program dahilinde 22 Ocak 1919 tarihine kadar terhis edildiler. Bununla birlikte, o tarihte Osmanlı ordusunun elinde İngilizlerin uygun bulduğu miktardan fazla 60.000 asker daha kalıyordu.¹⁸ Osmanlı ordusunun elindeki asker sayısını daha da azaltmak tartışması kâğıt üzerinde kaldı, fakat Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nun mütareke sınırları dışında kalan bölgelere 10.000 Arap ve 4.300 Rum askeri iade etmeye istekliydi. Askerlerin terhisi Şubat ayında birlikler Kafkasya'dan dönmeye başladıklarında geniş çapta devam etmişti. 1919 yılının Mart ayı sonunda, Osmanlı ordusu 337.615 askerini daha terhis ederken, 61.223 asker görevine devam ediyordu.¹⁹

Osmanlı Genelkurmayı mütareke dönemi ordusu için yaptığı planları 21 Ocak 1919'da tamamladı.²⁰ Osmanlı ordusuna dokuz kolorduya bağlı yirmi piyade tümeni bulundurma izni verilmişti. Genelkurmay savaş öncesinde ordunun uyguladığı azaltılmış teşki-

lat yapısına döndü ve her tümene sadece 1540 tüfekli piyade eri, otuz altı makineli tüfek ve sekiz top tahsis edildi.²¹ İlave topçu ise makineli tüfekler daha fazla olduğu için kolordu seviyesinde bulunacaktı. 1919 yılının ilkbahar mevsiminin sonunda Osmanlı sahara ordusunda toplam yaklaşık 41.000 er ve 256 top bulunuyordu. Ordunun karargâhlar, okullar ve garnizonlar da dahil olmak üzere toplam kuvveti yaklaşık 61.000 subay ve erdi. Osmanlı ordusunun faal birlikleri iflas etmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun çok katı tasarruf tedbirleriyle yönetiliyordu, fakat ordunun elinde 791.000 piyade silahı, 2000 makineli tüfek (hafif ve ağır) ve 945 çeşitli top stoku vardı.²²

Piyade Tümenlerinin üçlü yapısı muhafaza edildiği gibi, bazı tümenlerde de hücum taburları bırakıldı. Bu plan çerçevesinde tam seferberliğin ilanı durumunda, Türklerin 250.000 civarında askerini muharebeye sürecektir yirmi tümeni olacaktı. Ordunun Anadolu'da stokta bulunan yedek teçhizatları kullanarak on tümen daha teşkil etme kapasitesi vardı. Bunun dışında Osmanlı Genelkurmayı kendi varlığını devam ettirmiş ve yönetim karargâhı olarak görev yapmaya devam etmişti. Ayrıca Genelkurmay'ın eğitimli subayları muhafaza edilmişti ve tahmin edileceği gibi orduda önemli kıta ve karargâh görevlerinde bulundular.²³

Öğrenen Bir Teşkilat Olarak Britanya Ordusu

Birçok çağdaş askeri tarihçi 1918 yılında Britanya ordusunu dünyanın taktik ve teknik açıdan en gelişmiş ordusu olarak kabul eder. Gerçekten de askeri yakın tarih alanında, Britanya ordusunun taarruz kabiliyetinin dört yıl içinde nasıl değiştiği konusunun incelenmesine ayrılmış bir eserler topluluğu mevcuttur.²⁴ Ancak, 1914 yılında Britanya ordusu Almanların ve Türklerin bir nesil gerisindeydi. Britanya ordusu teşkilat yapısı, taktikleri, komuta gelenekleri, ortamı itibarıyla birbirinden ayrı yönetim yapıları sergiliyordu. Komutanları, donanımı ya da düşünsel doktrinleri açısından derinliği olan bir ordu değildi. Muharebe söz konusu olduğunda zayıflığı defalarca sergilenmişti ve askerin cesareti sayesinde dayanıyordu.

Britanya ordusu 1916 yılından başlayarak ve 1918 yılına kadar artan bir hızla değişmeye başladı. Bu değişiklikler çoğu kez taktik açıdan başarılı olan düşman ordularını yansıtmaktaydı. İngilizler büyük ölçüde Alman ordusuna ve onunla bağlantılı olarak Osmanlı ordusuna dayanan liderlik modellerini, taktiklerini, kitle ordusu modelini benimsemişti. Britanya ordusu o zaman birçok bakımdan Osmanlı hasmına benzedi. Liderler muharebenin daha fazla içine girdiler, eğitim gerçekçi muharebe modellerine dayanıyordu, ateş gücü birleştirilmişti, müşterek sınıf düşüncesi ve doktrinleri geliştirilmişti ve tümenlerde piyade sayısını azaltan teşkilat yapısı benimsenmişti.

Fakat 1918 yılında, Britanya ordusu Alman ordusunu örnek alarak geliştirdi ve onu geçti. Her ne kadar bu sonuç, kısmen endüstriyel kapasite ve insan gücü mevcudiyetiyle ilgiliyse de, esasen komuta kademesinde yeniliği ve değişimi teşvik eden bir ortamdan da kaynaklanıyordu. Modern bir ifadeyle Britanya ordusu “öğrenen bir teşkilat” olmuştu. Öğrenen teşkilat, “geleceğini yaratmak amacıyla kapasitesini sürekli genişleten teşkilat” olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Bu tür teşkilatlarda iki unsur vardır: “Uyarlanabilir öğrenme” (bazen “hayatta kalmak için öğrenme” ya da tepkisel mekanizma olarak öğrenme) ve üretken öğrenim (tamamen yeni kavramlar yaratmak). Almanları kopya etmek esasen uyarılma davranışıdır. Bununla beraber, İngilizlerin 1918 yılındaki taktik hava desteği ve önleme, topçu planlaması ve ateşi, tankların kullanımı ve entegrasyonu, mekanize hale gelme ve lojistik planlama konularında orduda uygulamaya koydukları yenilikler, nitelikleri itibarıyla kesinlikle üretkendir. Bu değişiklikler Britanya ordusunu, modern muharebe sahasının artan öldürücü koşullarına kendini en iyi uyarlayabilen ordu olarak, I. Dünya Savaşı tarihinde benzer-siz bir yere koymuştur.

Bir Ordunun Gücü

Osmanlı ordusu uzun süren çok cepheli bir savaşın olağanüstü baskısı karşısında beklenmedik bir dayanıklılık gösterdi. Özellikle

yeterli ya da modern bir ordu olmadığı yönündeki erken tahminlere rağmen, I. Dünya Savaşı'nın son yılında düşmanlarını şaşırtmaya devam etti. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Türklere karşı savaşmak için gönderdiği asker sayısını tam olarak tahmin edebilmek hâlâ zordur – bu kitabın yazarı bu miktarın yaklaşık 1,5 milyon olması gerektiği kanaatini taşımaktadır. (Yaklaşık rakamlar: Gelibolu'ya 400.000, Sina-Filistin cephesine 450.000, Mezopotamya'ya 350.000 ve Selanik, İran, Libya ve Aden'e belki 100.000). Mareşal Lord Carver imparatorluğun Osmanlı ordusu karşısında verdiği toplam zayıtı "264.000 muharebe zayıtı" olarak bildirmişti.²⁶

"Türkler ne kadar başarılıydı ve ordularının gücü neydi?" sorusuna gelince, Osmanlı ordusu toplam 1,5 milyonluk Britanya birliklerinin, belki bir milyonluk Rus ve birkaç yüz binlik Fransız ve Ermeni birliklerinin toplam askeri gücüne karşı koyacak kadar iyi bir orduydı. Mütareke imzalanırken, Türklerin muharebe alanlarındaki yirmi altı muharip piyade tümeninde hâlâ 900.000'i aşkın askeri vardı.²⁷

Osmanlı ordusunun gücü hakkında herhangi bir sonuca varmak için ordunun demografik yapısını, imparatorluğun endüstriyel temelini ve altyapısını dikkate almak gerekir. Osmanlı ordusu esas olarak, okuma yazma bilmeyen, teknik ve mekanik kabiliyeti zayıf köylülerden meydana gelmişti. İmparatorluğun Türkçe konuşmayan birçok etnik azınlığının (özellikle Arapların) dil sorunları vardı. Osmanlı İmparatorluğu kendi ağır silahlarını üretemiyordu; üstelik stratejik yığınağı ve bütünleme ikmalini (yeniden ikmal) çok zorlaştıran köhne demiryolu sistemi nedeniyle imparatorlukta işler yürümez haldeydi. Bu nedenle ordunun gücü, birleşik ve teknik kabiliyet sahibi bir toplumdaki, bir sanayi toplumu olunmasından, veya askeri açıdan avantajlı merkezi bir konumdan kaynaklanmıyordu. Osmanlı ordusu hangi askeri sistemi kullanırsa kullansın, yukarıda belirtilen genel durum ve bu zafiyetlerin yarattığı koşullar ve parametreler içerisinde hareket etmek zorundaydı.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun en büyük gücü belki de liderliği idi. Enver Paşa 1914 yılının başlarında çok sayıda ye-

tersiz üst rütbeli subayı ordudan emekli etti. Bu durum modern harekât koşullarında güncel modern savaş tecrübesine sahip yetenekli genç subayların alay, tümen ve kolordu komuta mevkilerini üstlenmelerine imkân tanıdı. Bu subayların tecrübe ve enerjileri Britanya ordusu karşısında birçok defa çok yararlı oldu. “Cepheden sevk ve idare” komuta usulü savaşın ilk üç yılında Osmanlı ordusuna çok önemli bir avantaj sağladı. En yüksek rütbeli komutanların dışında, tümen, kolordu ve orduların karargâhlarına iyi eğitilmiş Osmanlı Genelkurmay subaylarının atanmaları, ordunun kapasitesinin en yüksek seviyeye çıkarılmasını güvenceye aldı.

Türklerin eğitim felsefeleri ve eğitim yöntemleri ordunun güçlü yanı olarak göze çarpıyor. Bu “görev başı” eğitimi idi ve çetindi, eğitime subaylar nezaret ediyordu. Üstelik bu eğitimler son muharebe tecrübeleri esasına göre yapılıyor, ateş gücü ve müşterek sınıf konularının üzerinde duruluyordu. Bu eğitimler hayatta kalma ve muharip sınıfların koordinasyonu üzerine yoğunlaşan pratik muharebe kabiliyetlerine uygun olarak düzenleniyordu. İlâveten Türkler Amerika Birleşik Devletleri ordusunun modern eğitim sistemiyle yakın benzerlik taşıyan bir eğitim sistemi kullandılar. Ayrıca bu eğitim sisteminin köylü nüfusu kendi bünyesinde eriterek, etkili bir orduya dönüştürebildiği de anlaşılıyor.

Osmanlı ordusu taktik ve harekât doktrinleri bakımından özellikle savunmada etkiliydi. Ve ayrıca takip, başarıyı genişletme harekâtlarının icrasında ve hazırlıksız taarruzlarda çok başarılıydı. Bunun nedeni Osmanlı ordusunun taktik ve operasyonel esnekliği ve ordunun hızlı hareket etme kabiliyetiydi. Ayrıca tutarlı doktrin anlayışı, taktiklerin ve harekâtların savaşın bütün harekât alanlarında aynı şekilde uygulandığı “tek ordu” felsefesine katkıda bulunmuştur. Unutulmamalıdır ki, Osmanlı ordusu birçok yönden Alman ordusunun savaşa teorik ve pratik yaklaşımının bir yansımasıydı. I. Dünya Savaşı boyunca Almanlardan gelen taktik ve fikir akışının devam ettiği ve Osmanlı ordusunda uygulandığı anlaşılmaktadır.

Tümen kuruluşlarında uygulanan üçlü sistem Osmanlı ordusu için çok değerli olmuş ve orduya muharip gücü en üst seviyeye çı-

karmak için taburların ve alayların tümenler içerisinde çok süratli bir şekilde karşılıklı emre verilmesi imkânını sağlamıştı. Bu, raporlama, emir yayınlama ve taktikler gibi taktiksel faaliyetlerde yüksek düzeyde bir standartlaşma olmadan başarılamazdı. Bu konu alay ve daha alt seviyelerdeki müşterek sınıf timlerinin teşkillerinde özellikle değerliydi. Bu kapasite savaştan önce mevcuttu ve topçu bataryalarının doğrudan alayların emrine verilmesi muharip gücü çok fazla artıran bir unsur olmuştu. Tümen seviyesindeki üçlü sistem, tecrübeli alayları yeni birliklerle birleştirerek yeni piyade tümenleri teşkil edilmesine olanak sağladı. Türklerin muharebeye hazır bir tümeni teşkil edip konuşturabilmelerindeki sürat olağanüstüydü. Alman, Fransız ve Britanya ordularının hepsi 1917 yılında Osmanlı ordusunun üçlü tümen kuruluş sistemini benimsediler ve etkili bir teşkilat kavramı olarak yürürlüğe koydular.

Türkler hakkındaki yaygın görüşlerin bu incelemedeki muharebeleri etkilemediği anlaşılıyor. Her ne kadar Kress von Kressenstein'in Gazze-Birü's-Sebi Muharebesi'ni olumsuz yönde etkilediği söylenebilirse de, Alman komutanlar Çanakkale Savaşı'nın ilk safhalarında ya da Kutü'l-Amare Muharebeleri'nde etkili değillerdi. "Arap" birliklerinin etkisiz kalmaya ya da firara eğilimli oldukları iddiası haklılık kazanmış gibi görünmemektedir. Anlaşılan Türkler muharebeleri inatçı kararlılıkları ya da cesaretlerinden çok, sağlam askeri usulleri tutarlı biçimde uyguladıkları için kazanmışlardı.

Özet olarak, Osmanlı ordusunun gücü yapısında var olan kurumsal taktik ve harekât etkinliğinden kaynaklanmıştı. Özellikle ordunun mükemmel ve dayanıklı muharip lider kadrosu ve bu kadronun birliklerini eğitme ve teşkil etme yeteneği, "Alman muharebe tarzı"nı uygulaması, esnek ve gelişmiş kuruluş yapısı, ordunun en iyi şekilde sevk ve idare edilmesini sağlamıştı. Asker, teçhizat ve lojistik bakımdan çok üstün olan İngilizlerin Türkleri yenecek askeri kapasiteyi yaratmaları üç yılı aşkın sürelerini almıştı. Savaşın son aylarında bile Osmanlı ordusu benzer koşullarda savaşırken ciddi bir rakipti. Her ne kadar çoğunlukla yetersiz, perişan ve kötü donatılmış olsa da, Osmanlı ordusu tartışmasız etkili bir orduydü.

EK A

Osmanlı Ordu Emirnamesi, No. 1 *14 Mart 1914*

Enver Paşa, Başkomutan Vekili Muharebe *Talimatları*

- A Bir komutan birliğini cepheden sevk ve idare etmelidir ve taarruz eden kuvvetlere karşı taarruz icra edebilmelidir. Düşman birliklerinin kuşatılıp kuşatılmamasına karar verebilmelidir.
- B Fazla uzaklardan dolaştırılan kuşatma hareketlerinden kaçınmalıdır. Kıtaların dağılıp birbirinden ayrı düşmesinden dolayı birlikte yapacakları etkiyi gerçekleştirmek zorlaşır. Uzun kuşatma hareketleri taarruz için vakit kaybetmek anlamına gelirken savunma yapana zaman kazandırmaktadır. Bu nedenle kuşatma hareketi çok süratli gerçekleştirilmelidir.
- C Bir düşman mevzii kısmen işgal edildiğinde mevcut yararlanılabilecek bütün birlikler düşmana karşı mevzilenirler. Mevzilerin ele geçirilmesinden sonra öncelik düşman gözlemek ve onu püskürtmek, keşif kollarıyla takip etmek olmalıdır.
- D Savunan taraf mevzileri boşaltsa da taarruz eden taraf vakit yitirmeden takibe başlamalıdır.

E *Keşif*

Süvari keşif kolları sisli havalarda bile görevlerini yapabilecek kadar ileri çıkmalıdır. Piyade keşif kolları da ileriye çıkmalıdır. Keşifle görevlendirilecek birliklere verilecek görevlerin sınırları belli ve kesin olmalıdır.

F *Yürüyüş*

Piyadenin yürüyüş temposunun her tarafta çok ağır olduğu tespit edilmiştir. İyi yollarda mola hariç saatte beş km yol alınmalıdır. Piyadenin askeri yürüyüşünde tempo bozulmamalıdır. Her bölüğün sonunda yürüyüş kolunu denetlemek için bir subay bulunmalıdır. Düşmana doğru yapılan ileri yürüyüşte düşman ateşine çok dikkat edilmelidir. Komutan daima yürüyüş kolu içerisinde bulunmalıdır; çevreyi bizzat görebilmek için zaman zaman yanlarda ya da ileride bulunan tepelere çıkmalıdır.

Komutan her düşman birliğini ve arasındaki mesafeyi tespit etmek için keşif kollarını çok etkili bir şekilde kullanabilmelidir. Öncü birlikler birliğin önünde mevzilendirilmeli ve büyük kısımdan önce hareket etmelidir.

G *Taarruz*

Piyade mümkün olduğunca örtülü olarak yayılmalıdır. Ava çıkarken yapılmış olan hata hemen dururken esas hattı üzerinde düzeltilmemelidir. Bu düzeltme ileri doğru yürüyüşte yavaş yavaş yapılmalıdır.

Her birlik muharebede kendine tahsis edilen araziden tamamıyla yararlanmalıdır. Birliklere ayrılan arazi elverişsizse, olanak varsa o araziden geçilmeyerek daha elverişli araziden ilerlemek tercih edilmelidir.

Bölük ihtiyatları muharebede küçük parçalara ayrılmamalıdır. Elverişli arazide bu gibi ihtiyatlar imkân ölçüsünde uzun süre yanaşık düzende ve örtülü halde bırakılmalı ve ileriye gönderilmemelidir ve bunlar zamanından önce yayılmamalıdır.

Hücum esnasında her er süngü takmalıdır. Fakat bu hareket herkes tarafından aynı zamanda değil, sıra ile yapılmalıdır.

Ancak bu şekilde hücumla kalkılacağı bir sırada ateşin her taraftan kesilmiş olmasına dikkat edilir.

Topçu her zaman mevzi değiştirilmesinden önce işgal etmek istediği mevzii keşfettirmelidir.

H *Savunma*

Komutanın zaman ve koşullar elverdiği ölçüde mevzii seçmek ve keşfetmek görevidir. Bir komutan mevziin içerisini, ön tarafını iyice inceleyerek birliklerini buna göre tertip ve taksim eder. Bu nedenle komutanın ileriye gitmesi gereklidir. Bölgele-
rin taksimi arazi üzerindeki eşya ve mevcut arızalara göre yapılır. Ateş tutmayan yerleri dövmek için yandan ateş altına almak, savunma hattını daha fazla ileri sürmekten iyidir.

Savunma muharebelerinde ihtiyatlar mevzilerine varır varmaz hemen muhafazalı hendekler kazmalıdır.

İhtiyatların yerini son anda büyük miktarda değiştirmek muharebenin amacına tamamen aykırıdır.

Komutanın izni olmadan karanlıkta ateş yakılmaz.

Bir birlik düşman ateşi altında geriye gitmek zorunda kalırsa o durumda bu geri hareket taarruzda olduğu gibi sıçrama tarzında yapılabilir.

Genel Talimatlar

1 *Subaylar*

Yürüyüşte ve muharebede amirler birbirleriyle irtibatta bulunmalıdır. Komutanın maiyetinde gereğinden fazla subay ve atlı er bulunmamalıdır. Bu gibi maiyette bulunanlar keşif ve diğer alanlarda kendilerini göstermemelidir. Subayların avcı hatlarındaki tavır ve hareketleri muharebe gereklerine uymuyordu. Erler muharebede hangi durumda bulunuyorsa subayların da aynı durumda bulunması gerekmektedir.

Subaylar, erlerin ve hayvanların sağlık ve istirahatlerini düşünmelidir. Örneğin: Uzun süre örtülü olarak aynı yerde duracak olan ihtiyatlara silah çattırıp çanta çıkartmalı ve istirahat ettirmelidirler.

- 2 *Küçük zabitler (astsubaylar ve uzatmalı erbaşlar) ve erler*
Takıma komuta eden küçük zabitler (astsubaylar) ile sair küçük zabitler (uzatmalı erbaşlar) silahlarını erler gibi taşırlar. Bütün erler ve küçük zabitler gerek düşman gerekse kendi amacımız hakkında o kadar mükemmel öğretilmiş olmalıdırlar ki bir soru karşısında düşmanın nerede olduğu, bizim taarruz mu ettiğimizi yoksa savunma mı yaptığımızı cevaplayabilsinler. Yürüyüş ve muharebe sırasında hitap edilmedikçe er esas duruş ve selamlama yapmaz. Yere yatmakta olan ere hitap edildiğinde er yine yatmakta devam eder. Yanaşık düzendeki kıtalar yürüyüş halinde iken kural olarak esas duruş ve selamlamada bulunmaz. Eğer yapılması isteniyorsa bu konuda özel bir emir verilmelidir.
- 3 Büyük tatbikatlarda birlikler sefer (savaş) kıyafeti ile çıkmalıdır. Subaylar böyle tatbikatlarda sefer teçhizatlarını taşımalı ve dürbün ile haritalarını beraber almalıdır. Muharebe tatbikatlarında manevra fişeklerinin yetmemesi halinde hiç olmazsa her mangadan bir ere manevra fişegi verilmelidir. Manevra fişegi manga erlerine nöbetleşe verilmelidir. Mangada fişekleri olmayan erler talim fişekleri ile nişan alırlar. Bundan dolayı avcı hattında dikkat ve faaliyet eksilmemelidir. Mangabaşıları mangalarının faaliyetine nezaret etmelidir. Çadırlar uzun süre kullanıldıktan sonra boyanmalıdır. Çünkü aksi halde arazi üzerinde haddinden fazla göze çarparlar. Soğuk havalarda yapılan tatbikatlarda uzun süre avcı siperlerinde kalırlarsa gerektiğinde kaputlar giydirilir.
- 4 *İaşe (Yiyecek)*
Büyük tatbikatlar bütün gün devam ederse erlere sıcak yemek yerine yalnız ekmek, peynir, helva, zeytin gibi şeyler verilmelidir.
- 5 Durum elverdikçe binek ve mekkare (yük) hayvanlarının sağlıkları düşünülmelidir. Mesela birlikler uzun süre aynı yerde kalacaksa mekkarelerin yükleri indirilmeli, bineklerin eyerleri alınmalı ya da kolanları gevşetilmelidir. Binek ve mekkare hayvanlarına su verilmelidir. Hareket halinde bi-

nek ve diğer hayvanların sağlıkları düşünülmalıdır. Atlı sınıfların amirleri sık sık başlarını çevirip arkadan gelen erleri gözden geçirmeli ve kol başında yürüyüş temposunun küçük atlara göre düzenlenmesine dikkat etmelidirler.

Süvari bölüklerinden emireri hizmeti için pek çok hayvan ayrılmamalıdır. Çünkü bölükler keşif ve muharebe hizmetlerini hiç yapamayacak hale gelirler.

6 *Makineli Tüfeklerin Kullanılması Şekli*

Makineli tüfekler uzun uzadıya ateş icrasına elverişli değildirler. Çünkü öyle bir halde cephanesini zamanından önce harcamış ve tüketmiş olurlar.

Bunlar esasen gerek taarruzda, gerek savunmada çarçabuk kesin sonuç alınması istenilen yerlere yerleştirilir. Hareket kabiliyeti sayesinde bir muharebenin başlangıcında muharebeye sokulduktan sonra avcı hattından geriye alınarak daha sonra kesin sonuç alınmasına elverişli bir yere konulmak üzere ihtiyatta bulundurulabilir.

Makineli tüfekler özellikle yan ateşleri için uygundur.

7 *Kazma ve Kürek Kullanılması (Tahkimat Aletleri)*

Genellikle kazma ve kürek her tarafta ve çokça kullanılmaktadır. Düşman ateşi altında siper kazmak hakkıyla yapılmıştır. Er sol tarafa yatar ve önce bir baş siperi için tam yanında yaklaşık bir omuz yüksekliğinde bir çukur kazar ve çıkan toprağı önüne yığar. Sonra geriden ileriye doğru (yani ayaktan başa kadar) o kadar geniş o kadar derin bir çukur kazar ki, er yere yatarak nişan vaziyetinde tamamen örtülü bulunsun. Toprak ileriye doğru atılmalı, ateşin kesilmemesini sağlamak için kazı bütün erler tarafından yapılmayıp, nöbetleşe yapılmalıdır.

8 *Mesafelerin Ölçülmesi ve Mesafe Tahmini*

Makineli tüfek bölüklerinde mesafe tahmin aletini (telemetre) kullanan er ölçülen mesafeyi derhal bildirmelidir.

Bölük komutanı bu aletin yakınında ise sonuç ona bildirilir. Makineli tüfeğe yakın bulunan piyade birliklerine de mesafenin miktarı bildirilmelidir. Mesafe tahminleri başarılı de-

ğil. Muharebede mesafe tahmininin büyük önemi olduğundan arazi üzerinde yapılacak her türlü tatbikatta bu konuya daha çok dikkat edilmesi gerekmektedir.

- 9 *İşaret Flamaları.* Bütün emirler ve haberler muharebede bulunan durumdan ve aynı zamanda düşman tarafından okunamayacak şekilde verilmelidir.

- 10 *Boru İşaretleri.* Boru işaretleri birlikler işitinceye kadar bütün boruzenler tarafından tekrar edilmelidir.

- 11 *Kendi Kıtalarımıza Ateş Etmek*

Her ne şekilde olursa olsun kendi birliklerimiz üzerine ateş etmekten sakınılmalıdır. Subaylar bunun için dürbünlerini sık sık kullanmalıdır.

Topçunun kendi kıtalarımıza ateş etmemesini sağlamak için I. Kolordu'ya mensup tümenlerden birinde aşağıdaki şekilde tertibat alınacaktır:

Topçu ile beraber yapılan her türlü tatbikatlara çıkarken her piyade bölüğü iki küçük sopaya bağlanmış flamayı beraber almalıdır. Bu bayrağın bir tarafı toprak renginde diğer tarafı kırmızı ve beyaz renktedir.

Bölük mevziye girip ateş açar açmaz bu flamalar toprak renkli yanı düşmana kırmızı ve beyaz tarafı kendi topçumuza dönük olmak üzere avcı hattının hemen gerisine dikilir. Flamanın yerini kendi topçumuz tarafından görülebilecek şekilde seçmelidir. Flamalar düşman mevziine girinceye kadar sürekli olarak avcı hattının gerisinde bulunmalıdır.

I. Kolordu'nun sözü geçen tümeni bu flamaların amacı sağlayıp sağlayamadığına ilişkin bir rapor düzenleyip ve takdim edecektir.

Bu rapora Kolordu Komutanlığı'yla ordu müfettişliklerinin yorumları eklendikten sonra 28 Ekim 1914'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye (Genelkurmay Başkanlığı) takdim edilecektir.

- 12 *Muharebe Dışı Bırakmak*

Seferi (savaş) mevcutla yapılan tatbikatlarda muharebe dışı bırakmak usulü mümkün olduğunca doğru ve amaca uygun

bir şekilde yapılmalıdır. Bunun için aşağıdaki konulara uyulması gerekmektedir.

- A Taarruzda: Hakemler tarafından muharebe dışı kaldığı söylenen erler oldukları yerde arka üstü yatıp kalırlar. Bu gibi erler son ihtiyat birliği geçinceye kadar yerlerinde arka üstü yatacaklar, sonra kendileri gibi vurulmuş kabul edilen subayların idaresinde toplanacaklardır. Sözü geçen subaylar bu suretle meydana gelen birliği yeniden ihtiyat olarak taarruz için ileri sevk eder ki, böylece o erler tatbikattan tümüyle mahrum kalmamış olur.
- B Savunmada: Hakemler tarafından vurulmuş olduğu bildirilen erler avcı hattının gerisine sürünerek çekilip, sonra hakemlerce tayin ve işaret edilen yerlere giderler. Orada subaylar tarafından toplanarak hakemler tarafından hareketlerine müsaade edilinceye kadar kalırlar.
- 13 *Sıhhiye İşleri*
- A Yanaşık düzendeki sıhhiye müfrezeleri muharebe zamanında hiçbir suretle ileri hatlarda bulunmazlar. Ancak doktor muharebede yaralılarını nerede toplayacaksa orada bulunurlar.
- B Her zaman yürüyüşte ilerideki emniyet birliklerine sıhhiye müfrezesi katmak gerekmez.

Kaynak: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920), 1. Kitap*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971, 405-411.

EK B

1918 Yılında Savaşın Diğer Harekât Alanları

Azerbaycan

1918 ilkbaharı boyunca Osmanlı Üçüncü ve Dokuzuncu Orduları, 1916 yılında Rusya'ya kaptırılan toprakları kurtarmak amacıyla doğuya doğru ilerleyerek Ermenistan ordusuna karşı şiddetli bir taarruza geçtiler. Türkler büyük Erzurum müstahkemini (kale), daha sonra da 1878 yılında kaybettikleri Kars'ı aldılar. Muzaffer Türkler yaz mevsiminde Hazar Denizi kıyısındaki Bakû'ye ilerlemek için İslam Ordusu adında yeni bir ordu teşkil ettiler. 31 Temmuz 1918'de Bakû'nün kuzeybatısındaki 905. Tepe'ye taarruz ettiler. Taarruz 2 Ağustos'a kadar devam etti. 10. Kafkas Tümeni olarak teşkil edilen Türk takviye birlikleri ve ayrıca birkaç topçu bataryası ve bir süvari alayı 5. Piyade Tümeni'ne katıldı. Ordu Komutanı Halil Paşa ("Kutü'l-Amare kahramanı") ikinci bir taarruz hazırladı ve taarruz 5 Ağustos'ta yine 905. Tepe'yi hedef aldı. Taarruz yine başarılı olmadı, toplam 547 subay ve er öldü ve yaralandı. İslam Ordusu Komutanı başarısızlığını çok iyi hazırlanan savunmaya ve askerlerinin yorgun olmasına bağladı.¹ 10. Kafkas Tümeni cepheden alınarak, yerine Kafkasya'ya geldiğinden bu yana az muharebe tecrübesine sahip olan 15. Piyade Tümeni görevlendirildi.

300 İngiliz askerinin 5 Ağustos günü Bakû'ye geldiğine, ayrıca 5.000 İngiliz askerinin de Enzeli'de [bugün Bender-i Enzeli] nakledilmeyi beklediğine dair ilk haberler Türkler açısından işleri daha

da karıştırdı. Bu durumu telafi etmek için İngiliz birliklerinin İran'da alıkonmaları beklentisiyle Dokuzuncu Ordu'ya Enzeli ve Hemedan'ı tehdit etmeleri talimatı verildi. İslam Ordusu'nun endişe içerisindeki karargâhı şimdi Bakû'yü ele geçirmek için ilave 5.000 asker ve birkaç ağır topçu bataryasına ihtiyaç duyacaklarını hesapladı. 17 Ağustos'ta Bakû'de Britanya'nın "Dunsterforce"unun üç Britanya piyade taburu, birkaç sahra topçu unsuru ve üç zırhlı aracı vardı. Bununla beraber, kuvvetin komutanı Tümgeneral L. C. Dunsterville'in cesareti, Azeri ve Ermeni savunma birliğinin dinamik liderlik eksikliği nedeniyle dağılmaya başlamasından dolayı gün geçtikçe kırılıyordu. Türkler Bakû'ye nihai hücumu 15. Piyade Tümeni'yle kuzeyden, 5. Kafkas Piyade Tümeni'yle batıdan planlamaya başladılar. Asıl taarruz Bakû savunmasının kuzeybatı köşesine gerçekleştirilecekti. İslam Ordusu 14 Eylül 1918'de taarruzuna başladı ve Türkler çökmekte olan savunmalar karşısında çok hızlı ilerleme kaydetti. Gelibolu'daki tahliyeyi andıran bir geri çekilme planı hazırlığındaki Dunsterforce, zaten araçlarını hazırlamıştı. Dunsterville savunmanın çökmekte olduğunu fark etti ve saat 11.00 civarında birliklerini geri çekmesi gerektiğine karar verdi. Artçı birlikleri tahliyeyi himaye ederken, Dunsterforce birliklerini ve teçhizatını yükleyip saat 22.00'da Enzeli'ye doğru denize açıldı.

İngilizlerin geri çekilmesiyle birlikte Azeriler, Kazaklar ve Ermeni mülteciler arasında çok büyük bir kargaşa baş gösterdi. Türkler gece boyunca artakalan savunma mevzilerine yaklaştıkça, Bakû'de yangınlar çıktı, yağma ve katliamlar patlak verdi. Türkler gece boyunca Bakû'yü topçu bombardımanına tabi tuttular. Ertesi gün birçoğu sivil mülteci 6.000 kadar Ermeni, Azeriler tarafından öldürülmüştü.² Türkler şehri 15 Eylül 1918'de ele geçirdiler. Son taarruzda Türkler 1.000 kayıp vermişlerdi.

Bir yeniden teşkilatlanma döneminden sonra, İslam Ordusu 15. Piyade Tümeni'ni kuzeye doğru, Hazar Denizi kıyısı boyunca ilerleterek Derbent kentine sevk etti, ancak 7 Ekim'de bu ilerleyiş kararlı bir direnişle durduruldu. Türkler, 20 Ekim'de taarruzlarına Rus donanmasının ağır deniz topçu ateşi altında devam ettiler ve muharebe Türklerin kalan bütün direnişi kırdığı 26 Ekim'e kadar

sürdü. Ondan sonra 15. Piyade Tümeni Hazar kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerlemeye devam etti ve 28 Ekim'de Petrovsk'a (Ma-haçkale) vardı. Tümen Kasım ayı başında birkaç taarruz daha gerçekleştirdi ve 8 Kasım 1918'de nihayet kenti ele geçirdi. 15. Piyade Tümeni I. Dünya Savaşı'nda Türklerin son taarruz harekâtını gerçekleştirme onuruna sahip oldu. Bu harekât başarılıydı ve ayrıca Türklerin Kafkas Dağları'nda kuzeyde vardıkları en uç noktayı belirlemişti.

İran

Yakup Şevki Paşa'nın (Org. Subaşı) Dokuzuncu Ordusu, İran'ı istila etmek ve Tebriz'i ele geçirmek emrini aldığı anda, altı piyade tümeni vardı. 1918 yılı Haziran ayının sonunda iki tümen diğer harekât alanlarındaki ihtiyaçlar için alındı. Yine de Yakup Şevki Paşa elinde kalan birliklerle taarruz etti. 12. Piyade Tümeni 18 Haziran'da güneye taarruzla Dilman'ı ele geçirdi. Tümen her şeyi ezip geçerek 27 Temmuz'da Urumiye'ye ulaştı ve bir ay sonra Urumiye Gölü'nün güney kıyılarını ele geçirdi. Yakup Şevki Paşa kuzeye doğru iki tümenle taarruza geçti, bu taarruzla Erivan'ın yanından geçerek doğrudan Nahçıvan'a yöneldi. Nahçıvan 19 Temmuz 1918'de düştü. Demiryolundan aşağı Tebriz'e doğru ilerlemesine devam eden 11. Piyade Tümeni 23 Ağustos'ta Tebriz'i aldı.³ İran'da İngilizlerin artan baskısıyla karşılaşan Dokuzuncu Ordu'nun taarruzu durdu. Türkler Eylül ayında Kuzey İran'da elde tuttıkları toprakları birleştirdiler ve Hazar Denizi'nde Astara'dan İran'daki Miyane'ye (Tebriz'in yaklaşık 60 km güneydoğusu) ve oradan da Osmanlı İmparatorluğu'nda Süleymaniye yakınlarına kadar uzanan bir cephe hattı oluşturdular. Türkler bu hattı mütarekeye kadar ellerinde tuttular.

Suriye

Allenby amansız baskısını sürdürüp süratli ve güçlü süvarisine Şam'ı ele geçirme emri verirken, Liman von Sanders ve maiyetindeki Türk subayları ordularını muhafaza etmek için inatla savaş-

tılar. Liman von Sanders geri çekilme harekâtını icra ederken, bu tehdidin hakkından gelebilmek için elinde kalan birkaç muharip birliği kuzeye kaydırıldı ve Şam kentini savunması için 24., 26. ve 53. Piyade Tümenlerini ve 3. Süvari Tümeni'ni III. Kolordu'nun komutası altında topladı. Bununla beraber, bu birlikler muharebelerde ve geri çekilmelerde çok kuvvet kaybettiler ve 1 Ekim 1918 günü düşen Şam kentini elde tutamadılar. 3. Süvari Tümeni arta kalan Türk birliklerinin kuzeye doğru kaçmalarına olanak sağlayan çok amansız bir artçı birlik görevi icra etti. Liman von Sanders'in karargâhı Baalbek'e geri çekildi.

6 Ekim 1918'de Türklerin Suriye'de karşı karşıya kaldığı stratejik durum en azından ümitsizdi. Sekizinci Ordu imha edilmiş ve karargâhı dağılmıştı. 1. ve 11. Piyade Tümenleriyle birlikte III. Kolordu halen zarar görmemişti ve XX. Kolordu ile 48. Piyade Tümeni gibi savaşıarak geri çekiliyordu. Yıldırım Orduları Grubu, piyade tümenlerinin yanı sıra topçusunun da çoğunu kaybetmişti. 43. Piyade Tümeni Ekim başlarında Beyrut'a geldi ve hemen Beyrut'u savunmak için muharebeye katıldı, fakat durum umutsuz görünüyordu.

Allenby'nin baskısı hiç durmadı; İngilizler 12 Ekim'de Beyrut'u aldılar ve kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler. 16 Ekim'de Humus kentinde Dördüncü Ordu karargâhı kuşatıldı ve imha edildi. 48. Piyade Tümeni Halep'in güneyinde Hama'da tıkama mevzileri oluşturma girişiminde bulundu, fakat 19 Ekim'de buradan püskürtüldü. 25 Ekim'de Allenby'nin ordusu Halep'e girdi. Suriye seferi bitmişti.

26 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu karargâhı, İkinci Ordu, XII. Kolordu karargâhı ve asıl kısmı Tarsus'ta olan 23. Piyade Tümeni karargâhı birlikte konuşlandıkları Adana'ya geri çekildi. XV. Kolordu (41. ve 44. Piyade Tümenleri) Osmaniye'deydi. Yedinci Ordu Raco'da, III. Kolordu (11. ve 24. Piyade Tümenleri) İskenderun'da, XX. Kolordu (1. ve 43. Piyade Tümenleri) Katma yakınlarındaydı. Her ne kadar bu tümenler sürekli savaştan dolayı yıpranmışlarsa da, hâlâ güçlü bir direniş gösterebiliyorlardı.

Osmanlı hükümeti 30 Ekim 1918'de Mondros limanındaki *Agamemnon* zırhlısının güvertesinde mütareke imzaladı. Aynı gün yeni atanan Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Liman von Sanders'i İstanbul'a çağırdı. Mustafa Kemal Paşa Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atandı ve bu durum ertesi gün Adana'da bulunan karargâha bildirildi. Yorulmak nedir bilmeyen Mustafa Kemal hiç vakit yitirmeden Anadolu'nun savunulmasını planlamaya girişti. Mütareke imzalandığında Türk ordusunun hâlâ muharebe alanlarında bulunduğuna ve Anadolu'nun savunulması için faal olarak hazırlık yaptığını işaret etmek gerekir (bir Türk tarihçiye göre, Amanos Dağları'nı kış boyunca ellerinde tutmayı umuyorlardı).⁴

Sonuç: Diğer Harekât Alanları, 1918

Özetle, savaşın en sonunda bile, her ne kadar üçüncü sınıf rakiplere karşı olsa da, Osmanlı ordusu askeri kabiliyetini büyük ölçüde muhafaza ediyordu. Hatta Transkafkasya'da sınırlı bir taarruz kabiliyetini bile muhafaza etmişti. Üstelik, savunma ve taarruz harekâtları için görev kuvveti oluşturma kabiliyeti –hatta Suriye'de Allenby'nin takip harekâtına karşı bile– büyük ölçüde yerindeydi. Değiştirme ve ikmal personeli ile eğitim sistemleri etkili olarak görev yapmaya devam etmişti (genelkurmayın stratejik öncelikleri ve harekât alanlarının belirgin noksanlıkları çerçevesinde). Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Almanya orduları 1918 yılının sonbaharında kuvvetlerini terhis ederken ya da harp kabiliyetlerini kaybederken, Türkler savaşmaya ve ordularını muharebe alanlarında tutmaya devam ettiler.

EK C

Osmanlı Piyade Tümeni

Ordunun 1910 Yılında Yeniden Düzenlenmesi¹

1910 yılının sonlarında bütün teşkilat planlaması tamamı ve Osmanlı ordusu komuta ve kontrol yapısını daha etkin hale getirmek için tasarlanan önemli bir yeniden teşkilatlanmanın ilk safhası için hazırды. Bu yeniden teşkilatlanma, kolordu karargâhlarının komuta kademesi olarak kurulmasıyla ordunun komuta yapısını temelden değıştirdi. Osmanlı piyade tümeninin Colmar Frieheer von der Goltz'un taktik düşüncelerine dayanan bir anlayışla yeniden düzenlenmesi aynı derecede önemli bir atılımdı. Yeni teşkilat yapısı Osmanlı ordusunu savaşın harekât seviyesine doktriner yaklaşımıyla çağdaş kıta Avrupası ordularıyla aynı seviyeye getirdi ve kuruluş yapısı olarak savaşın taktik seviyesi yönünden Avrupalıların önüne geçirdi. Bu değışiklikler 1910 yılı Eylül ayının sonlarında (yıllık sonbahar arazi tatbikatlarından hemen sonra) yürürlüğe girdi ve ordunun düşüncesindeki önemli değışiklikleri yansıtmaktaydı.

Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinde teşkilatlanmaya ilişkin en heyecan verici gelişme tümen seviyesinde meydana geldi. Bu fikir, taktik seviyede direk topçu ateşle desteklenen taarruz kavramının savunucusu olarak tanınan Goltz'un kafasında

şekillenmişti anlaşılan. Von der Goltz 1896 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldıktan sonra, Alman ordusunda çok önemli görevlerde bulundu. Türkler arasında çok itibarlıydı ve eğitim programlarıyla, manevralarının kusursuzluğuyla tanınıyordu. 1900 yılının sonlarına doğru piyade generalliğine terfi ettirildi ve Ocak 1902'de Doğu Prusya, Königsberg'de bulunan I. Kolordu'nun komutanı oldu. Von der Goltz kolordu komutanıyken, çok sayıda ordu manevrasına katıldı ve taktik doktrinler konusunda düşüncesini geliştirmeye devam etti. Von der Goltz'un 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda olan biteni büyük bir merakla takip ettiğine dair önemli kanıtlar vardır. Von der Goltz savaş boyunca Osmanlı askeri gözlemcisi Albay Pertev (Korg. Demirhan) ile aralıksız mektuplaştı.² Albay Pertev, Port Arthur kuşatması esnasında General Nogi'nin Japon Üçüncü Ordusu'yla beraberdi ve Japon tarzı piyade taarruzlarını gözlemledi. Von der Goltz'un hem eski emir subayı olan hem de onun himayesinde olan Pertev Bey, daha sonra ona Japonların Port Arthur'daki harekâtının taktik bir etüdünü sunmuştu.

Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi fikrinin kaynağına ilişkin başka bir görüş de, orduda kolordu kademelerinin kurulmasında ve piyade tümenlerinin yeniden teşkilatlanmasında pay sahibi olduğunu iddia eden Ahmet İzzet Paşa'nın 1927 yılında yayımlanan anılarında bulunmaktadır.³ Ahmet İzzet Paşa 1908 kışında temel bir yeniden teşkilatlanma projesi hazırladığını ve Harbiye Nezareti'nin 1909 Ağustos'unda bu fikirleri denemeye tabi tutmaya karar verdiğini ileri sürmüştü. Bununla beraber, Ahmet İzzet Paşa'nın yorumlarının birçoğu kolordu seviyesindeki düzenlemeler ve kolorduların devre sonu kuvveleriyle (mevcut)* ilgiliydi.⁴ Ahmet İzzet Paşa'nın kitabında üç alaylı tümen uygulamasını da kapsayan tümen seviyesindeki değişiklikler pek az irdeleniyor (ki bu da Ahmet İzzet Paşa'nın bu konulara karışmadığı ya da bu konularla ilgilenmediği sonucuna varmamıza yol açı-

* Kara kuvvetleri ya da tali bir kuruluşun belirli bir devre (mali yıl, takvim yılı, ay ya da harekât) sona erdiği andaki fiili kuvvesi (mevcudu).

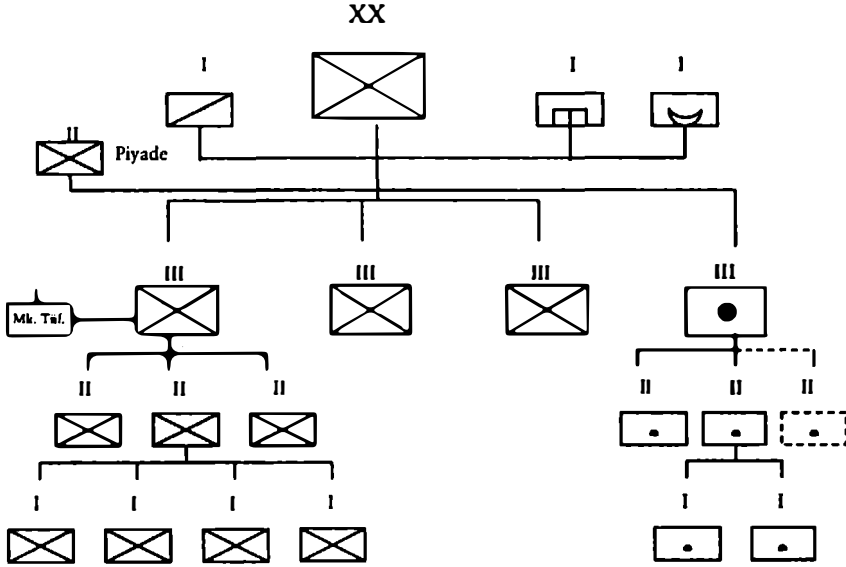
yor). Her halükârda, Ferik Ahmet İzzet Paşa 15 Ağustos 1908 tarihinden 1 Ocak 1914 tarihine kadar Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) görevini yürütmüştü ve bu nedenle bütün düzenlemenin planlamasından ve icrasından sorumluydu.

Von der Goltz, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Osmanlı ordusunun harekâtlarına ilgi göstermeye devam etti. Von der Goltz bir teftiş gezisi için 12 Temmuz 1909'da İstanbul'a döndü. Kendisine Alman ordusunun VI. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı von Berge-Herrnsdorff eşlik ediyordu. Gezisi sırasında Osmanlı Genelkurmayı'nca sürdürülmekte olan yeniden yapılanmaya ilişkin planlama girişimleriyle çok ilgilendi ve Rus-Japon Savaşı sırasındaki tetkiklerine dayanarak geliştirdiği birkaç düşüncesini önerdi. Bu fikirler arasında tümen seviyesindeki taktik harekâtlar ve tümen teşkilat yapısına ilişkin olanlar vardı. Von der Goltz, 1909 yılının Ağustos ayı başlarında Edirne yakınlarındaki yıllık arazi tatbikatlarında gözlemci olarak bulundu ve Türk subaylarıyla konuşmak için pek çok fırsatı oldu. Von der Goltz'un fikirlerinin çok verimli bir toprak bulduğu aşikârdı. Türkler 1909 yılının Ekim ayının sonlarında tümen kuruluş düzenlerinin çeşitli tertiplerini denemek için tasarlanan tümen seviyesindeki tam kapsamlı manevralarla uğraşıyorlardı. Von der Goltz ilk deneme manevralarının sorumluluğuna getirildi ve Batı'nın (Bulgaristan), Doğu'ya (Türkler) karşı olduğu taktik bir senaryo hazırladı. İstanbul'dan gelen askeri ataşeler tarafından yoğun olarak gözlenen ilk üç günlük deneme tatbikatı 31 Ekim 1909 tarihinde başladı. Manevranın en göz alıcı bölümü, bir piyade tugayı, bir süvari tugayı ve bir topçu alayını ihtiva eden ve Von der Goltz'un "karma tümen" olarak adlandırdığı yeni denenen tümen teşkilatıydı. Von der Goltz manevralarının sonunda deneme sonuçlarının incelenmesi ve birliklerin tatbikat esnasındaki performanslarının değerlendirilmesi için bir subay çalışma grubu oluşturdu.⁵ Von der Goltz daha sonra, Kasım ayında Makedonya'da kolordu seviyesindeki diğer manevraları izlemeye devam etti ve Aralık ayında tekrar İstanbul'a döndü. Von der Goltz Ocak 1910'da soğuk ve dona rağmen, iki karma tümenin

katıldığı kolordu tatbikatının oluşturduğu daha fazla manevra gerçekleştirmek için birlikleri İstanbul'un kuzeyinde araziye çıkarttı. Her ne kadar von der Goltz 1910 ilkbaharında Almanya'ya döndüyse de, Osmanlı ordusu Balkanlar'da, Trakya'da ve Kafkasya'da bahar ve yaz mevsimi boyunca tümen seviyesinde yeni teşkil düzenlerini deneyerek, manevralarına devam etti. Osmanlı Genelkurmayı örneği görülmemiş manevraların dikkatli bir tahlilinden sonra (ve muhtemelen von der Goltz'un eğilimi yönünde) Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi kararını verdi.

Ordu 10 Temmuz 1910'da yeniden düzenleme için talimatlarını yayınladı⁶ (Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi / Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi). Türkler bu talimatla Avrupa ordularının kolordu teşkilat yapılarını benimsemeyi kabul ettiler, ancak önemli ve geniş kapsamlı değişiklikler yaptılar. Osmanlı Genelkurmayı Avrupa ordularının iki tümenli standart kolordusu yerine, yeniden düzenlenen üç tümenli kolordu modelini seçti. Buna göre, üç tümenli tam mevcudlu bir muvazaf (nizamiye) kolordunun 41.000 askeri ve 6.700 hayvanı olacaktır. Bu değişikliğin uygulama tarihi 8 Ocak 1911 olarak kabul edildi. Değişikliğin uygulanmasındaki gecikmenin nedeni sadece Türklerin yeni karargâhlarını teşkil edecek fazla subay, er, hayvan ve teçhizatlarının olmamasıydı. Osmanlı Genelkurmayı bu unsurları, özellikle kolordu karargâh mevkilerini doldurmak için gerekli eğitilmiş subay mevcudunu sağlamak için ordu teşkilatında daha başka yapısal değişiklikler düşünmek zorunda kaldı.

Osmanlı ordusu bünyesi içinde teşkilat yapısındaki en kökten reform tümen seviyesinde yapıldı. Osmanlı Genelkurmayı, von der Goltz'un öncülük ettiği taktik düşünceler doğrultusunda, piyade tümenlerinde mevcut bulunan her iki piyade tugay karargâhını kaldırmaya karar verdi. Türkler iki tugayında iki piyade alayı bulunan dörtlü kuruluştaki standart piyade tümenlerini, her biri üç piyade alayından oluşan üçlü piyade tümenlerine dönüştürerek azaltmaya karar verdiler. Buna ek olarak, Osmanlı ordusu piyade tümenleri kadrolarına üç taburlu bir topçu alayı dahil etti. Bu üçlü kuruluş, yeni kolordu yapısını yansıtıyordu ve taktik teşkilatta

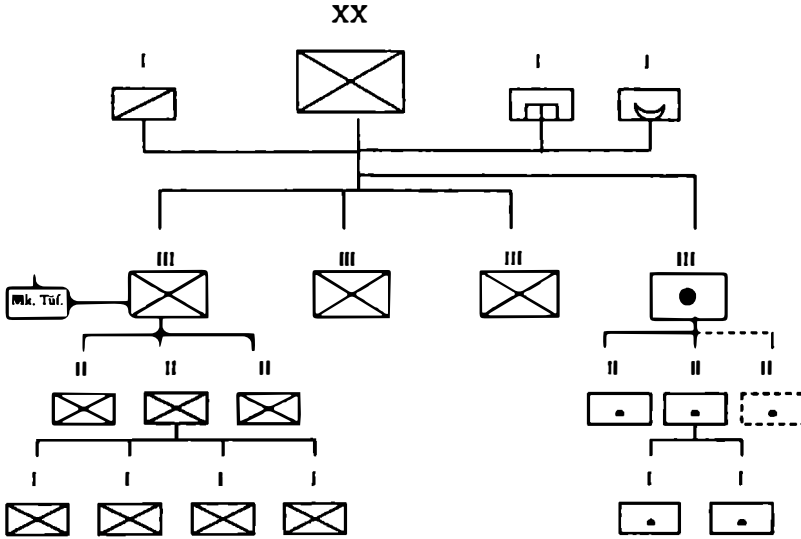
Kuruluş çizelgesi 1: 1910 yılı piyade tümeni. Tümen kadrosu: toplam piyade taburu, dokuz; toplam nişancı taburu, bir; toplam topçu taburu, üç; toplam personel, 13.293; toplam ağır makineli tüfek, on iki; toplam top, on altı (seferi kadro, yirmi dört).

dramatik bir yenilikti. Bu düzenleme çerçevesinde piyade tümenindeki piyade taburu miktarı on altıdan dokuza indirilmiş oluyordu. Ayrıca tümende bir nişancı taburu ve bir de müzik bölüğü vardı. Bu, fevkalade ileri görüşlü bir karardı. Daha sonraları, I. Dünya Savaşı'nın siper (mevzi) harbi ortamında dört alaylı tümenlerin çok hantal kaldıkları ve teşkilat yapısı olarak taktik gereklere uygun olmadıkları ortaya çıkmıştı. Özellikle daha geniş teşkilatlara sahip tümenlerin kuruluş yapıları, kuvvetin bir kısmını düşmanla temas halinde bulundurunken (örneğin siperlerde), aynı zamanda bir bölümünü de ihtiyatta bulundurmak için uygun değildi. Alman ordusu 1915 yılında dört alaylı tümenlerini Türk modeline dönüştürmeye başlayan ilk Avrupa ordusu olacaktı. Türk modeli, bir piyade tümenine siper savaşının taktik ihtiyaçları için teşkilatlanma açısından ideal bir çözüm olduğu ortaya çıkan iki alayını “cephe-

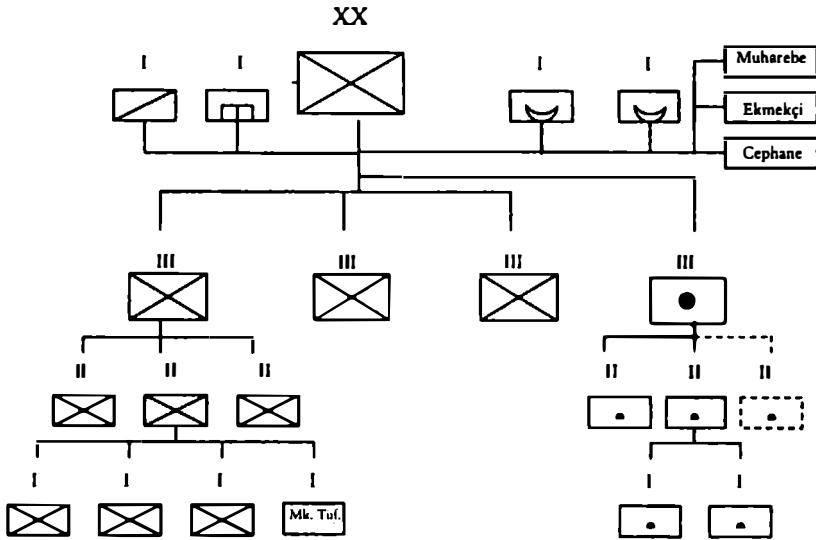
de”, bir alayını “ihtiyatta” görevlendirme imkânını vermişti. Avrupa’nın bütün büyük muharip orduları 1918 yılına kadar teşkilat yapılarını bu modeli esas alarak değiştirecekti ve piyade tümenlerinin Türklerin öncülük ettiği temel üçlü teşkilat yapısı [üçer alaylı/üçer taburlu] günümüzde dünya ordularında var olmaya devam etmektedir.

Kuruluş (Teşkilat) Yapısındaki Değişiklikler 1914-1918

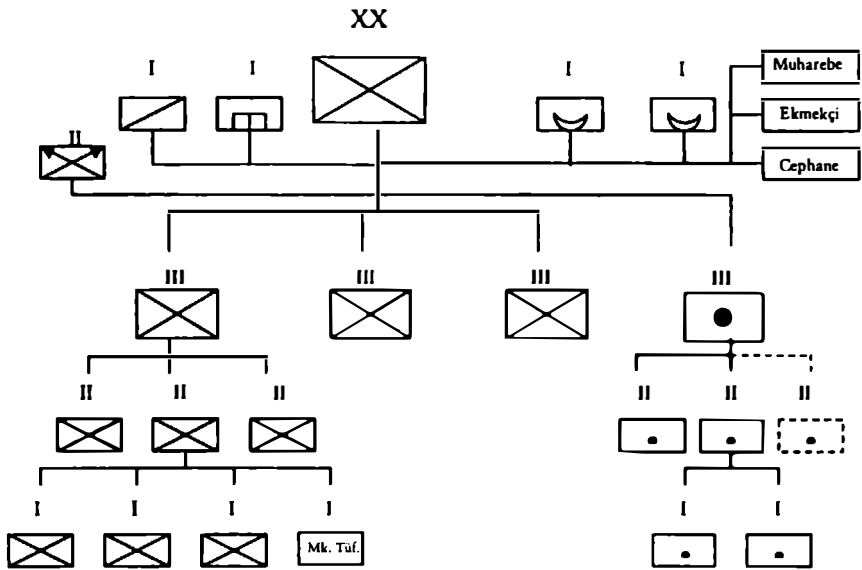
Hem Osmanlı kolordusu, hem piyade tümenlerinin teşkilatlarındaki nihai düzenleme, kolordudaki bağımsız nişancı alaylarının ya da nişancı alay ve taburlarının kaldırılmasıydı. Enver Paşa’nın bu birlikleri Osmanlı ordusunun teşkilatından tam olarak neden kaldırdığı bilinmemektedir. Bu nişancı birlikleri Balkan Savaşları esnasında kendi doktriner keşif ve örtü birlik rollerinden ziyade çoğunlukla ihtiyat olarak görevlendirilerek yanlış kullanılmışlardı. Muhtemelen Türkler bu son derece uzmanlaşmış birliklerin muharebe sahasında gerçek rollerinde kullanılmalarının çok sayıda seçkin subay ve erin bu birliklere atanmasına değmediğini anladılar. Her halükârda, 1914 yazında nişancı birlikleri lağvedildi ve Osmanlı kolordu ve piyade tümenleri (emrine verilen piyade birlik, teçhizat ve imkânları açısından) üçlü kuruluş yapısında teşkil edildiler. Bu teşkilat yapısındaki değişiklikler metin boyunca incelenmiştir.

Kuruluş çizelgesi 2: 1914 yılı piyade tümeni kuruluş çizelgesi. Tümen kadrosu: Toplam piyade taburu, dokuz; toplam topçu taburu, üç; toplam personel, 12.239; toplam ağır makineli tüfek, on iki; toplam top, on altı (seferi kadro, yirmi dört).

Kuruluş çizelgesi 3: 1917 yılı piyade tümeni kuruluş çizelgesi. Tümen kadrosu: Toplam piyade taburu, dokuz; toplam topçu taburu, üç; toplam personel, 10.824; toplam ağır makineli tüfek, otuz altı; toplam top, on altı (seferi kadro, yirmi dört).

Kuruluş çizelgesi 4: 1918 yılı piyade tümeni kuruluş çizelgesi. Tümen kadrosu: Toplam piyade taburu, dokuz; hücum taburu, bir; toplam topçu taburu, üç; personel mevcudu toplamı, 11.424; ağır makineli tüfek, otuz altı; toplam top, on altı (seferi kadro, yirmi dört).

NOTLAR

GİRİŞ (Sayfa 1-10)

- 1 Robert Rhodes James, *Gallipoli, The History of a Noble Blunder* (New York: Macmillan 1965), 93.
- 2 Yazar Osmanlıların Rus Ordusu'yla da çok geniş çaplı savaştığını kabul etmektedir. Bununla beraber, Rusya ile savaşın 1916 yılının sonbaharında büyük ölçüde sona ermesi, dört yıllık savaşın bir bütün olarak incelenmesini imkânsız kılıyor.
- 3 "İngilizce yayın yapan Ban tarihçiliği"nin savaşın Türklerle ilgili başlıca eserleri Britanya ve Avustralya resmi harp tarihleri (Aspinall-Oglander, Bean, Corbett, Falls ve Moberly), İtilaf devletlerinden (örneğin Churchill, Birdwood, Godley ve Masfield) ve Almanlardan savaşa katılanların anıları (örneğin Liman von Sanders, Kannengieser, Mühlmann ve Prigge) ve çoğunlukla Britanyalı ve Avustralyalı tarihçilerin ikincil kaynak sayılabilecek eserlerinden (örneğin Wavell, Hickey, James, Millar, Moorehead ve Steele) oluşur. Bu çalışmalara Maurice Larcher'in 1926 yılında yazdığı klasik Türk harp tarihi mutlaka eklenmelidir. Bu eserlerin ortak noktası, Türk kaynaklarından ziyade büyük ölçüde Batı kaynaklarına dayanmalarıdır. Larcher bile kaynaklarının ancak yüzde 12'sinin Türklere ait olduğunu, yüzde 25'inin Alman, kalan yüzde 63'ün ise ya Avrupa ya da müttefik kaynakları olduğunu belirtiyordu. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kaynakça.)
- 4 *Mesopotamia Commission Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia* (Londra: HMSO, 1917), 111-119.
- 5 Keza Savaş Kabinesi'ndeki ispata yarayan bilgilerin gözden geçirilmesi, komisyonun doğrudan dinlediği ifadelerin de Osmanlı ordusunun harekâtlarının sonucunda uğranılan yenilginin nedenlerine ilişkin katkıda bulunmadığı görülmüştür. Bkz. Milli Arşivler. Savaş Kabinesi belgeleri 1918.
- 6 *The Final Report of the Dardanelles Commission* (Londra: HMSO, 1919), 21.
- 7 A.g.e., 84.
- 8 A.g.e., 87.
- 9 A.g.e., 88.
- 10 Bkz. Allan R. Millett, Williamson Murray ve Kenneth H. Watman, "The Effectiveness of Military Organizations", Allan R. Millet ve Williamson Murray, *Military Effectiveness, Cilt I: The First World War* (Boston MA: Unwin Hyman, 1989), 321.
- 11 Albay T.N. Dupuy, *Number, Predictions, and War, Using History to Evaluate Combat Factors and Predict the Outcome of Battles* (New York: Bobbs-Merrill, 1979), 39.
- 12 Yakınoğdu'daki en büyük muharebelerde bile çarpışan ordular ellerindeki topların miktarını binlerle, değil yüzlerle ifade ederlerdi. Benzer şekilde mermiler de milyonlarla değil, on binlerle ifade edilirdi. Genel anlamda, Türkler lojistik açıdan yoksuldu ve İngilizler Batı cephesine verilen öncelik nedeniyle sıkça sorun yaşıyorlardı. Sonuç olarak hiçbir taraf lojistik konusunda çok iyi durumda değildi.
- 13 Türklere karşı verilen zayıat oranları Fransa'dakine kıyasla genellikle düşüktü. Örneğin Martin Middlebrook'un belirttiğine göre, otuz Brıtanıya Yeni Ordu tümeninden Türk cephelelerinde savaşan dördü (10., 13., 22. ve 26.) en düşük aylık zayıat oranına

- sahipti. Bkz. Martin Middlebrook, *Your Country Needs you, From Six to Sixty- five Divisions* (Barnsley: Leo Cooper, 2000), 94.
- 14 Belirli muharebelerin günümüze ulaşan tarihçesi her bölümün başında incelenecektir.
- 15 Modern Türk resmi harp tarihinin I. Dünya Savaşı'na ilişkin yirmi yedi eserlik külliyatının kapsamlı listesi ve açıklamaları Edward J. Erickson'un "The Turkish Official Military Histories of the First World War, A Bibliographic Essay", *Middle Eastern Studies*, 39 (3) (Temmuz 2003), 190-198 adlı makalesinde bulunabilir. İlaveten bu incelemenin bibliyografyası bu kitaplar hakkında eksiksiz bilgi içermektedir.
- 16 A.g.e., 192.
- 17 Türk resmi harp tarihi yayınları genel kullanıma açık değildir ve sadece Ankara'da ATASE'de satılmaktadır. Daha ziyade Harp Akademileri ve Harp Okulları'nın kullanımı içindir.
- 18 A.g.e., 195.
- 19 Bu kitabın yazarı dışında yalnızca iki Batılı yazar Türk askeri arşivlerine erişimin keyfini çıkarabilmiştir (Dr. Tim Travers, Calgary Üniversitesi ve Dr. Michael Reynolds, Princeton Üniversitesi).
- 20 Bu kitabın kaynakçasında 2000 yılından bu yana yeniden basılmış, Osmanlı dönemine ilişkin on sekiz anı kitabının listesi yer almaktadır.

I FELAKETİN KÜLLERİNDEN DOĞMAK (Sayfa 11-25)

- 1 Mili Arşiv (TNA), Report, Turkish Military Preparations, 10 Kasım 1914, Savaş Dairesi (WO) 157/689.
- 2 Yigal Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918* (Londra: Frank Cass, 1998), 59-62. Ayrıca bkz. Hew Strachan, *The First World War, Cilt I: To Arms* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 680-693.
- 3 Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, 58-62.
- 4 TNA (Milli Arşiv), H.D. Beaumont, *Turkey, Annual Report, 1913*, 4 Aralık 1914, 31, Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO 371 / 2137.
- 5 John Gooch, *The Plans of War, The General Staff and British Military Strategy, 1900-1916* (New York: John Wiley, 1974), 271.
- 6 Milli Arşiv (TNA), Cunliffe-Owen'dan Sir L. Mallet'e, İstanbul, 26 Aralık 1913, Dışişleri Bakanlığı, 424/ 251.
- 7 Milli Arşiv (TNA), Sir L. Mallet'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 21 Nisan 1914, Dışişleri Bakanlığı Belgeleri FO 424/ 252. Cunliffe- Owen ile konuşan von Mutius "ordunun yürekler acısı durumda olduğunu ve ... birkaç yıl daha böyle çürük kalacağını" bildirmişti. Ayrıca bkz. Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege* (Leipzig: Koehler& Amelang, 1940), Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1976) ve Osmanlı ordusu hakkında olumsuz yorumlar için, *Liman von Sanders, Five Years in Turkey* (Nashville TN: The Battery Press, 2000).
- 8 G.P. Gooch and Harold Temperley, editörler, *British Documents on the Origins of the War, 1898 -1914*, Cilt 11 (Londra: HMSO), 1926.
- 9 Milli Arşiv ve Kayıt İdaresi (NARA), Binbaşı John R. M. Taylor, İstanbul Elçiliği, Ataşe Bülteni 274-433, War College Division, M 1271, 274-433.

- 10 Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, 88-92. Dr. Sheffy İngiliz istihbarat subaylarının sık sık "Rus Genelkurmayı beni.... bilgilendirdi" ifadesini kullanmalarına dikkat çekiyor.
- 11 Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları'ndaki performansının tam sunumu için bkz. Edward J. Erickson, *Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913* (New York: Praeger, 2003).
- 12 Binbaşı Asum, *Balkan Harbinde neden Mühenzim Olduk?* (İstanbul, 1913). Bana Binbaşı Asum'un kitabının özet çevirisini sağlayan Manchester Üniversitesi'nden Dr. Ferroz Yasamee'ye minnertarım.
- 13 A.g.e., Bölüm I: 46-84, Bölüm II: 3- 73.
- 14 Milli Arşiv ve Kayıt İdaresi (NARA), Binbaşı John R. M. Taylor, İstanbul Elçiliği'nden Harp Akademisi'ne Bülten 368, 4 Şubat 1914, M 1271, 368. Binbaşı Taylor Amerikan Savaş Bakanlığı'na Kuvvetleri'ne gönderdiği bu bültenle birlikte Binbaşı Asum'un söz konusu kitabını da göndermiştir.
- 15 Mustafa Kemal (Atatürk) *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956). *Hasbihal* tam olarak çevrildiğinde arkadaşlar arasında özel ve dostça sohbet demektir.
- 16 Ahmet İzzet Paşa (Korg. Furgaç), 1864-1937, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden 1887 yılında mezun oldu. Almanya'da Colmar von der Goltz'un emir subaylığını yaptı. Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinin ateşli bir savunucusuydu ve 1910 yılında Osmanlı ordusu bünyesinde gerçekleştirilen teşkilat yapısına ilişkin geniş kapsamlı değişikliklerden sorumluydu.
- 17 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cil, 6. Kısım, (1908-1920)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 209-220.
- 18 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Yarbay Cunliffe-Owen'dan Sir L. Mallet'e, İstanbul, 26 Aralık 1913, Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO 424/ 251. Cunliffe- Owen savaş zamanında "birliklerinin yer değiştirmeleri 1912 yılındaki teşkilatın daimi garnizonlardaki birliklerinin yerlerine uymadı ... ve taburdan daha küçük birliklere bile uygun eğitim vermek mümkün değildi" demişti.
- 19 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920)* 1. Kitap Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971, 220.
- 20 A.g.e., 220.
- 21 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanak-kale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-Nisan 1915)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 54.
- 22 Strachan, *The First World War*, 206.
- 23 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Cilt I* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 52 ve Erickson, *Defeat in Detail*, 336-340.
- 24 Ordu Emirnamesi, No. 1 özeti, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920)* 1. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971, 405 -411'de yer almaktadır. Söz konusu özet kitabın EK-A bölümündedir.
- 25 A.g.e., 405 ve Erickson, *Defeat in Detail*, 336.
- 26 Brian Bond, *The Victorian Army and the Staff College, 1854-1914* (Londra: Eyre Methuen, 1972), 291.
- 27 Brian Holden Reid, J. F.C. Fuller, *Military Thinker* (New York: St Martin's Pres, 1987, 26-29). Fuller'in fikirleri bizat radikal değildi ama ordunun, ateş gücünü esas alan doktrinlere karşı ne kadar muhafazakar olduğunu gösteriyordu.

- 28 Bond, *The Victorian Army and the Staff College*, 291.
- 29 Bronsart von Schellendorf 1914 yılına dek konuyla ilgili en önemli eser olan *The Duties of the General Staff*'ın yazarıdır. Bronsart von Schellendorf görev için hem teoride hem de uygulamada ideal bir seçim olmuştur.
- 30 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 336-340.
- 31 A.g.e., 401.
- 32 Ordu Emirnamesi, No 7, 21 Nisan 1914, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 401.
- 33 Ordu Emirnamesi, No 9, 24 Mayıs 1914, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 327-328.
- 34 Ankara'daki günümüz Türk Genelkurmay arşivleri Osmanlı ordusu harp cerideleri sisteminin bütünlüğünü ve mükemmelliğine kanıtlayacak şekilde alay seviyesinden ordular grubu seviyesine kadar binlerce kronolojik harp ceridesini kapsamaktadır.
- 35 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım 1908-1920) 1. Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 329-330.
- 36 A.g.e., ve Erickson, *Defeat in Detail*, 396-398.
- 37 C. E. W. Bean, *The Story of ANZAC* (University of Queensland Press, 1921 edisyonunun yeni baskısı) 142 ve C. F. Aspinall-Oglander, *Military Operations, Gallipoli* (2 cilt, Londra: William Heinemann, 1929), 18.
- 38 Strachan, *The First World War*, 685-686. Aynı zamanda bkz. Edward J. Erickson, *Ordered to Die, A History of the Ottoman Army in the First World War* (Westport CT: Greenwood Press, 2000), 28- 29,82.
- 39 Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe*, 133.
- 40 Ulrich Trumpener, "Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918", Bela K. Kiraly ve Nandor F. Dreisziger, editörler, *East Central European Society in World War I* (New York: Columbia University Press, 1985), 381- 400, 384.
- 41 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 25. Liman von Sanders 1914 yazında "Bu kararlar üzerinde en ufak bir etkim bile olamıyordu" diyordu.
- 42 Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* Cilt 2 (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 356-378. Karabekir "Bronsart Almandı. Doğal olarak talimatlarını [Alman] devletinden alıyordu" diyordu, 378.
- 43 Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, I. Cilt, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1970), 274. Aynı zamanda Alman Askeri İslah Heyeti'nin görevlendirilmesi için bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 11-12.
- 44 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 197.
- 45 2 Ağustos 1914 tarihinde Alman Askeri İslah Heyeti'nin listesinde yetmiş bir subay vardı. Bkz. Hans Kennegiesscr, *The Campaign in Gallipoli* (Londra: Hutchinson, tarihsiz), ek I.
- 46 Örneğin bkz. A. J. Barker, *The Neglected War, Mesopotamia, 1914-1918* (Londra: Faber, 1967), 23.
- 47 Avusturya-Macaristan Genelkurmayı'nın gelişmesini daha ayrıntılı inceleyen bir eser olarak bkz. Scott W. Lackey, *The Rebirth of the Habsburg Army, Friedrich Beck and the Rise of the General Staff* (Westport CT: Greenwood Press, 1995).

- 48 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 296-300. Osmanlı Genelkurmay karargâh çalışma ve usulleriyle, Alman yayın ve doktrinlerinin Türkler tarafından kullanımı konusunda ayrıntılı İngilizce çalışma için, Bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, 55- 59.
- 49 John Robertson, *Anzac and Empire, The Tragedy and Glory of Gallipoli* (Londra: Leo Cooper, 1990), 271. Robertson'un (1986'dan bu yana var olan) "Gallipoli: Continuing Historical Controversy" başlıklı eki Gelibolu Muharebeleri'nin Batı tarihçiliğindeki en eksiksiz açıklamasıdır. Robertson ekinde olaylara şahsi olarak müdahil olmanın muharebeye katılmış olan Almanların görüşlerini saptardığını ve bu kişilerin kendi rollerini abarttığını ileri sürmektedir.
- 50 Abartılmış ırk üstünlüklerinin açıklamaları için bkz. Eliot A. Cohen ve John Gooch, *Military Misfortunes, The Anatomy of Failure in War* (New York: Free Press, 1990), 134 ; Tim Travers, "Command and Leadership Styles in the British Army: The 1915 Gallipoli Model", *Journal of Contemporary History*, 29 (1994): 403-442.
- 51 Örnekler için bkz. C.F. Aspinall-Oglander, *Military Operations, Gallipoli*, 18; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921* (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 232, 237 ve Michael Hickey, *The First World War, The Mediterranean Front, 1914-1923* (Oxford: Osprey Publishing, 2002), 29.
- 52 Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1970), 222.
- 53 A.g.e., 222.
- 54 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 197 ve bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 39-45.
- 55 Hicaz demiryolu önemli bir istisnaydı. (Hac için Mekke ve Medine'ye giden hat.)
- 56 Milli Arşiv (TNA). Yarbay Fredrick Cunliffe-Owen, Rapor No.30, Sir L. Mallet'e ek, No. 639, 12 Ekim 1914, Dışişleri Bakanlığı FO 371/ 2141.
- 57 Milli Arşiv (TNA), Yarbay Fredrick Cunliffe-Owen, Rapor No.31, Sir L. Mallet'e ek, No. 652, 16 Ekim 1914, Dışişleri Bakanlığı FO 371/ 2141.
- 58 Milli Arşiv (TNA) Rapor, Turkish Military Preparations and Political Intrigues having an attack on Egypt as their object, 10 Kasım 1914, 1-3 Savaş Dairesi (WO) 157/ 689.
- 59 A.g.e., 5- 6.
- 60 Milli Arşiv (TNA) Yüzbaşı G. Effington Smyth, Remarks on Mr P. Graves' Report on Turkish Military Preparations, 27 Kasım 1914, Dışişleri Bakanlığı FO 371/ 1971.
- 61 Bu seferler hakkındaki ayrıntılı yorumlar için bkz. Falls, *Military Operations, Egypt and Palestine*; Moberly, *Military Operations, Mesopotamia Campaign*; Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields* ya da Erickson, *Ordered to Die*, 2. Bölüm.
- 62 Milli Arşiv (TNA) Türk Ordusu hakkında notlar, Mart 1915, Savaş Dairesi (WO) 106/ 1472.

II ÇANAKKALE SAVAŞI, 1915 (Sayfa 27-102)

- 1 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington DC, ABD (NARA), General Information on the Gallipoli Peninsula (Gelibolu Yarımadası Hakkında Genel Bilgiler), Capt. (Yüzbaşı) Williams, 6 Kasım 1915, M 1271, Dosya 8544 -1, Bülten 446.
- 2 Tarihçi George H. Cassar "İngilizce konuşulan dünyada I. Dünya Savaşı'nda Gelibolu Muharebeleri hakkında yazılan kitaplar diğer muharebeler hakkında yazılan kitaplardan daha fazladır" görüşünü ileri sürüyor. George H. Cassar, *Kitchener's War, British Strategy from 1914 to 1918* (Washington DC: Brassey's, 2004), 325. Günümüzde yazar bu görüşü doğrulayamaz.
- 3 C.F. Aspinall-Oglander, *Military Operations Gallipoli*; C.E.W. Bean, *The Story of ANZAC*; Phillip J. Haythornthwaite, *Gallipoli 1915, Frontal Assault on Turkey* (Londra: Osprey Press); Michael Hickey, *Gallipoli* (Londra: John Murray, 1995); Robert Rhodes James, *Gallipoli, The History of a Noble Blunder* (New York: Macmillan, 1965); Alan Moorehead, *Gallipoli* (New York: Harper & Row, 1956); Nigel Steel ve Peter Hart, *Defeat at Gallipoli* (Londra: Macmillan, 1994); Tim Travers, *Gallipoli 1915* (Charleston SC: Tempus Publications, 2001).
- 4 Tim Travers, "The Other Side of the Hill", *Military History Quarterly*, 12 (3) (2000): 2- 20,2.
- 5 Travers, *Gallipoli 1915*, 222-228.
- 6 Steel ve Hart, *Defeat at Gallipoli*, 420.
- 7 Mareşal Lord Carver, *The Turkish Front, 1914 -1918, The Campaigns at Gallipoli, in Mesopotamia and in Palestine* (Londra: Sidgwick & Jackson, 2003), 246.
- 8 Winston Churchill Mustafa Kemal'i 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na yapılan Britanya çıkarmasını neredeyse tek başına başarısızlığa uğratan (ve kendisinden "Kader Adamı" olarak söz edilen) efsanevi bir şahsiyet haline getirmiştir. Bkz. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (New York: Macmillan, kısaltılmış edisyon, 1992), 441- 442. Aslında, Churchill'in Anzak çıkarması hakkındaki açıklamaları Batı tarihinin en hatalı açıklamalarıdır.
- 9 1990'lı yılların sonlarından itibaren Tim Travers (Kanada) ve Ed Erickson (Birleşik Devletler) Türk Genelkurmay Arşivlerinden yararlanma şansına erişmişler ve I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı'nda Türkler hakkında birkaç kitap ve makale yayımlamışlardır. Travers ve Erickson arşivlerden yararlanan ilk Batılı tarihçilerdir.
- 10 Her ne kadar kıyı savunması görevi için Koramiral Guido Usedom'un da aralarında bulunduğu yaklaşık 500 Alman yetkili varsa da, müstahkem mevki komutanlığı boğazları koruyordu.
- 11 Bu paragraf için gerekli belge Edward J. Erickson tarafından temin edilmiştir. "Strength against Weakness, Gallipoli 1915", *Journal of Military History*, 65 (Ekim 2001), 981- 1012.
- 12 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-Nisan 1915)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 80-91.
- 13 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913), II. Cilt, 2. Kısım, 1. Kitap, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 66-67. Daha sonra, *Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*. Ayrıca 1912 yılının, Şubat

- 1915'in ve Nisan 1915'in savunma mevzilerine ilişkin açıklamalar ve karşılaştırmalı haritalar için bkz. Erickson, "Strength against Weakness", 981-1012.
- 14 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, 66-67.
- 15 A.g.e., Harita, 79.
- 16 Günümüz Gelibolu hayranı Belçikalı Jul Snelders 1998 yılında bu avcı çukurlarını ortaya çıkarmıştır.
- 17 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Kroki 19.
- 18 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, 251, 262. Bazen Mustafa Kemal'in Balkan Savaşları'nda muharip olarak görev aldığı unutulur ve genellikle 1913 yılında Gelibolu Yarımadası'nda harekât şube müdürü olarak görev yaptığı bilinmez.
- 19 Bu paragraf için gerekli bilgiler Erickson tarafından sağlanmıştır. "Strength against Weakness", 981-1012.
- 20 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap*, 51-52.
- 21 A.g.e., 49-51.
- 22 A.g.e., 79.
- 23 A.g.e., 52.
- 24 A.g.e., 61-62.
- 25 A.g.e., 54.
- 26 ATASE, 19. Tümen Tarihçesi, 1970, 9, yayınlanmamış bir karargâh çalışması (Mekki Erertem), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26- 834.
- 27 A.g.e., 104-107.
- 28 A.g.e., 38-40.
- 29 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap*, 97-99, 106-107, 217.
- 30 Otto Liman von Sanders, *Five Years in Turkey* (Nashville TN: The Battery Press, 2000), 61. Liman von Sanders "Mevcut beş tümenin mevzileri 26 Mart'a kadar tamamen değiştirilmek zorundaydı. Farklı prensipler çerçevesinde tertiplenmiş ve kıyı boyunca dağıtılmışlardı... güçlü ve enerjik bir ilerlemeyi durduracak ihtiyat birlikleri yoktu" görüşünü ileri sürmüştü. Bu yaygın yanlış kanı daha sonraki bütün Batılı yazarlar tarafından sürdürüldü, örneğin Churchill, *The World Crisis*, 412; Alan Moorehead, *Gallipoli*, 104 ve James, *Gallipoli*, 71. Daha yeni örnekler için bkz. Travers, *Gallipoli 1915*, 38-39. Travers Osmanlı savunmasının birlikleri etkili bir savunma için gereğinden fazla dağıttığını ileri sürmüştür.
- 31 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap*, Kroki 14.
- 32 A.g.e., Kroki 15.
- 33 Keza bu görüş de Almanların anılarında yer almış ve daha sonraki Batılı yazarlarca devam ettirilmiştir.
- 34 ATASE, 26. Piyade Alay Tarihçesi, 7, Klasör, Göz 91, Dosya 29, Raf 2, Fihrist 169.
- 35 ATASE, 9. Piyade Tümeni Emirleri, 19 Ağustos 1914, Ek 1, ATASE Klasör 5025, Dosya 27, Fihrist 1/86-88.
- 36 ATASE, 26. Piyade Alay Tarihçesi, 8, Klasör, Göz 91, Dosya 29, Raf 2, Fihrist 169.
- 37 ATASE, 27. Piyade Alay Tarihçesi, 7, Klasör, Göz 91, Dosya 29, Raf 2, Fihrist 170.
- 38 A.g.e., 8.
- 39 27. Piyade Alay Emri No. 5, 10 Eylül 1914, Binbaşı Halis Bey (Ataksor), *Çanakkale Raporu* (İstanbul: Arma Yayınları) (1975 yılı edisyonunun tekrar baskısı), 42-43.

- 40 ATASE, 27. Piyade Alay Tarihçesi 7, Klasör 91/2.
 41 Müfreze Emirleri No. 8, 10 ve 18, 1914, Halis Bey (Ataksor), *Çanakkale Raporu*, 46-58.
 42 ATASE, 27. Piyade Alay Tarihçesi, 7, Klasör 91/2.
 43 ATASE, 25. Piyade Alay Tarihçesi, 1977, 7, yayınlanmamış karargâh çalışması (Lütfi Doğanç), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-485.
 44 ATASE, 9. Topçu Alayı Tarihçesi, 1970, yayınlanmamış karargâh çalışması (Mete Şefik), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-346.
 45 ATASE, 19. Piyade Tümen Tarihçesi, 9, yayınlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26- 834.
 46 Bkz. Aspinall-Oglander, Bean, Hickey, James, Moorehead ve Travers'in bu yöndeki görüşleri.
 47 ATASE, 57. Piyade Alay Tarihçesi, 19, yayınlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-466.
 48 ATASE, 19. Piyade Alay Tarihçesi, 4, Klasör, Göz 91, Dosya 29, Raf 1, Fihrist 159.
 49 *Mümtaz subaylar* Harp Akademisi'nden mezun olan, ancak kurmay olacak yeterli dereceyle mezun olamayan subaylardı. Eğer birliklerde başarılı olurlarsa ya da sonrakı sınavlarda iyi not alırlarsa kurmay subay olurlardı. (Mümtaz subaylardan Zeki, Hayri ve Ata'nın tayinleriyle alay görülmemiş sayıda çok iyi eğitilmiş subaylar kazanmış oldu.) Fahrettin Altay, *Çanakkale Hatıraları* (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), 12.
 50 ATASE, 19. Piyade Alay Tarihçesi, 19, Klasör 91/1.
 51 ATASE, 77. Piyade Alay Tarihçesi, 2, yayınlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-336.
 52 A.g.e., 3.
 53 A.g.e., 3.
 54 ATASE, 19. Piyade Tümeni Günlük Emirler, Maydos, 25/26 Şubat 1915, ATASE Klasör 497, Dosya 36, Fihrist 23.
 55 ATASE, 19. Piyade Alay Tarihçesi, 4, Klasör 91/1.
 56 ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 4, yayınlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-326 ve ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 20, yayınlanmamış karargâh çalışması (Mekki Erertem), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-327.
 57 ATASE, 15. Piyade Alay Tarihçesi, 5, Klasör, Göz 91, Dosya 1, Raf 27, Fihrist 1549.
 58 ATASE, 46. Piyade Alay Tarihçesi, 6, Klasör, Göz 91, Dosya 34, Raf 3, Fihrist 202.
 59 ATASE, 47. Piyade Alay Tarihçesi, 11, Klasör, Göz 91, Dosya 29, Raf 1, Fihrist 159.
 60 A.g.e., 12.
 61 A.g.e., 13.
 62 A.g.e., 14.
 63 Liddle Koleksiyonu (LC), General Askir Arkayan ile mülakat, tarihsiz, Kutu 216/1.
 64 Liddle Koleksiyonu (LC), Yarbay Abil Savasman ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu TU 01, Bant 49.
 65 ATASE, 11. Piyade Tümen Tarihçesi, 13, Klasör, Göz 6, Dosya 34, Raf 9, Fihrist 1-14.
 66 A.g.e., 14.
 67 Esat (Korg. Bülkat), 1862-1938. Tam biyografisi bu bölümde yer almaktadır.
 68 David Jones, "Imperial Russia's Forces at War", Editörler: Allan R. Millet ve Williamson Murray, *Military Effectiveness*, Cilt I: *The First World War* (Boston MA: Unwin Hyman, 1988), 281.

- 69 David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton NJ: Princeton University Press, 1996), 203.
- 70 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, Ek-4. Ayrıca bkz. Ordu teşkilatındaki birliklerin barış kadrolarını gösteren çizelge. On üç astsubayın piyade tabur karargâhlarında görevlendirilmesi ilginçtir.
- 71 Yücel Yanıkdağ, "Educating the Peasants: The Ottoman Army and Enlisted men in Uniform", *Middle Eastern Studies*, 40 (6) (Kasım 2004): 94. Yanıkdağ 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okur yazar oranının yaklaşık yüzde 5 ile 7 olduğuna işaret etmektedir.
- 72 A.g.e., 99-101.
- 73 "Britanya Ordusu" terimi bu kitapta düzenli orduyu, onun gönüllü (teritoryal) ihtiyatlarını, koloni ve dominyon ve Kitchener ordularını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.
- 74 En iyileri arasında Brian Bond, *The Victorian Army and the Staff College, 1854-1914* (Londra: Eyre Methuen, 1972); Nikolas Gardner, *Trial by Fire, Command and the British Expeditionary Force in 1914* (Westport CT: Praeger, 2003); Paddy Griffith, *Battle Tactics of the Western Front, The British Army's Art of Attack, 1916-1918* (New Haven CT: Yale University Press, 1994); Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra: Frank Cass, 1995) ve Tim Travers, *The Killing Ground, The British Army, the Western Front and the Emergence of Modern Warfare, 1900-1918* (Londra: Allen & Unwin, 1987) bulunmaktadır.
- 75 Bkz. Travers, *The Killing Ground*, çeşitli yerlerde; Gardner, *Trial by Fire*, çeşitli yerlerde; Griffith, *Battle Tactics of the Western Front*, çeşitli yerlerde.
- 76 Bkz. Bond, *The Victorian Army and the Staff College*, çeşitli yerlerde.
- 77 Bkz. Gardner, *Trial by Fire*, çeşitli yerlerde.
- 78 Bkz. Samuels, *Command or Control*, çeşitli yerlerde.
- 79 A.g.e.; ayrıca bkz. Gardner, *Trial by Fire*, çeşitli yerlerde.
- 80 1920 gibi geç bir tarihte Britanya Ordusu "Muhtemelen dünyada artık Britanya Ordusu'ndan daha karmaşık ve girift bir teşkilat yoktur" diye tanımlanıyordu. John Gooch, "A Particularly Anglo-Saxon Institution: The British General Staff in the Era of Two World Wars", Editörler: David French ve Brian Holden Reid, *The British General Staff, Reform and Innovation 1890-1939* (Londra: Frank Cass, 2002), 192.
- 81 Bean, *The Story of ANZAC* ve Steel ve Hart, *Defeat at Gallipoli*.
- 82 Rhodes James, *Gallipoli* ve Hickey, *Gallipoli*. Örneğin James, Liman von Sanders saat 07.30'da Esat Paşa'ya komutayı devralmasını emredene kadar güney bölgesinin Mustafa Kemal ve Halil Sami arasında bölüşüldüğü iddiasını hatalı olarak ileri sürmektedir, s. 112. Alan Moorehead *Gallipoli* adlı kitabında tek bir alayın (57. Piyade Alayı) Avustralyalıların durdurduğunu ileri sürerek bu konuda kalıcı bir izlenim yaratmıştır, s. 138-140.
- 83 Travers, *Gallipoli 1915*, çeşitli yerlerde.
- 84 Travers, *Gallipoli 1915*, 82. Bununla beraber, Travers Türklerin çok etkili topçu ateşini ve keskin nişancılarını takdir etmiştir.
- 85 Halis Bey (Ataksor), *Çanakkale Raporu*, 15. Binbaşı Halis *Çanakkale Raporu*'nu 1933 yılında *Küçük Mecmua* adlı dergide dizi halinde yayımlamıştır. Binbaşı Halis Bey'in raporu Mayıs 1914'ten Ağustos 1915'e kadar geçen dönemde muhafaza ettiği şahsi emir nüshalarındaki yüzlerce alay ve tabur emrini içermektedir.
- 86 A.g.e., 105. Bkz. 27. Piyade Alayı Emir No. 25, 22 Nisan 1914, paragraf 8.

- 87 ATASE, 27. Piyade Alay Tarihçesi, 10, Klasör 91/2.
- 88 Avustralyalı tarihçi Frank Cain, dar Anzak koyuna yapılan çıkarmanın “başlangıçta düşünüldüğü gibi maksatsız yapılmamış olabileceğini” belirtmişti. Cain çıkarmanın niyetlenildiği koyun çok kuvvetli bir şekilde mayınladığını, tel örgüyle tahkim edildiğini ve toprakla ateşten korunduğunu, bundan dolayı çıkarma yapmanın “neredeyse imkânsız olduğunu” düşünen Yüzbaşı C. G. Dix’in sözlerinden alıntı yapar. Frank Cain, “A Colonial Army in Ottoman Fields: Australia’s Involvement in the Gallipoli Debacle”, Editörler: Yigal Sheffy ve Saul Shai, *The First World War: Middle Eastern Perspectives* (Tel Aviv: Tel Aviv University, 2000), 180.
- 89 ATASE, III. Kolordu’dan Beşinci Ordu’ya, Klasör 180, Dosya 777, Fihrist 4-19.
- 90 A.g.e.
- 91 NDU, Seyir Defteri Kaydı, HMS [İngiliz Gemisi] *Bacchante*, saat 04.20, 25 Nisan 1915, National Defense University (NDU) Özel Koleksiyonlar, Gelibolu Bölümü.
- 92 A.g.e., Seyir Defteri Kaydı, saat 04.43.
- 93 ATASE, 9. Piyade Tümeni Emirleri, saat 05.55, 25 Nisan 1915, ATASE, Klasör 4836, Dosya H-10, Fihrist 1-73.
- 94 A.g.e. Bkz. emirlerin dağıtımı.
- 95 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 107-109.
- 96 ATASE, 9. Piyade Tümeni Emirleri, ATASE, Klasör 4836, Dosya H-11, Fihrist 1-19.
- 97 ATASE, 27. Piyade Alay Tarihçesi, Klasör 91/2.
- 98 ATASE, 27. Piyade Alay Muharebe Raporu, ATASE, Klasör 5026, Dosya 28, Fihrist 1-12.
- 99 ATASE, Alay Taarruz Emri, 25 Nisan 1915, saat 12.00, 27. Piyade Alay Tarihçesi eki, 14, Klasör 91/2.
- 100 Travers, *Gallipoli 1915*, 72- 77.
- 101 Christopher Pugsley, “Stories of Anzac”, Jenny Macleod, *Gallipoli, Making History* (Londra: Frank Cass, 2004), 49-54.
- 102 A.g.e.
- 103 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakale Cephesi Harekâtı*, 1., 2., 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002), 69.
- 104 Bean, *The Story of ANZAC*, 450-455 ve Travers, *Gallipoli 1915*, 81-82. Özellikle, her iki yazar hatalı bir şekilde 77. Piyade Alayı’nın muharebede 27. ve 57. Piyade Alaylarının arasında olacak şekilde görevlendirildiğini belirtmişlerdir. Bununla beraber, Türk resmi harp tarihi açık bir biçimde 77. Piyade Alayı’nın 27. Piyade Alayı’nın sol kanadında muharebeye katılmasının emredildiğini ve alayın orada muharebeye katıldığını belirtmektedir.
- 105 John Lee, *A Soldier’s Life, General Sir Ian Hamilton, 1853- 1946* (Londra: MacMillan, 2000), 161- 162.
- 106 Bean, *The Story of ANZAC*, 454-457.
- 107 A.g.e., 460-461.
- 108 A.g.e., 60.
- 109 Ross Mallett, *The Interplay between Technology, Tactics, and Organisation in the First AIF* (Fdehiyat Lisans Şeref Tezi), Australian Defence Force Academy (Canberra, 1999), 14.
- 110 A.g.e., 36-37.

- 111 Bkz. Samuel, *Command or Control?* ve Travers, *The Killing Ground*. Bu kitaplarda bu dönemin İngiliz doktrinlerinin daha kapsamlı açıklamaları mevcuttur.
- 112 Benzer şekilde, Nikolas Gardner 1914 yılında İngiliz Sefer Kuvveti'nin tümenlerinin "topçunun birlikler içerisinde görevlendirilmesiyle ilgili yerleşmiş usullerinin olmadığını... ve sonuç olarak piyade ve topçu tugaylarının aynı tümen içerisinde sıkça talih-siz sonuçlara yol açacak bir şekilde birbirinden bağımsız faaliyette bulunduklarını" belirtmişti. Gardner, *Trial by Fire*, 82-83.
- 113 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi (NARA), General Information on the Gallipoli Peninsula, War College Division, 6 Kasım 1915, M 1271, Dosya 8544-1, Bülten 446. Williams Anzak çıkarma kıyısından atılan, "sıklıkla yüksekte infilak eden, oldukça etkisiz topçu ateşi"ni bizzat gözlemlemişti. Türk subayları kendisine "İngiliz topçusunun ateşinin baştan sona etkisiz olduğunu, mesafe düzeltme işleminden önce çok atış yapmaları gerektiğini" iletilmişlerdi.
- 114 Montgomery'nin "muharebe sahası hâkimiyeti" kavramının geniş açıklaması için bkz. Nigel Hamilton, *Master of the Battlefield, Monty's War Years, 1942-1944* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1983), 124-125. Yazar Montgomery'nin hareketlerinin etrafındaki ihtilafları kabul etmektedir, fakat eğitimli bir kurmay subay olarak temel "muharebe sahası hâkimiyeti" kavramına inanmaktadır.
- 115 İhsan Ilgar ve Nurer Uğurlu, editörler, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 1975 baskısının 2003 tarihli yeni basımı), 509, Ek VI: Fahrettin Altay, *Çanakkale Savaşı*.
- 116 A.g.e., 48-50.
- 117 A.g.e., 426, Ek IV: Mustafa Kemal'in *Arıburnu Muharebeleri Raporu*.
- 118 A.g.e., 48, 508. Bunlar Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da bulunan aşiretlerdir.
- 119 Kara Harp Okulu Arşiv Bölümü'nden Dr. Yzb. Mesut Uyar'la 12 Nisan 2004 tarihinde yapılan mülakat. 77. Piyade Alayı'nın gönüllü er toplama alanı "Türk nüfusunun hâkim olduğu" Halep kenti idi. Mesut Uyar I. Dünya Savaşı sırasındaki Osmanlı ordusunun Arap asker yapısının araştırmasını yapıyor ve 77. Piyade Alayı'nın "Arap" olarak tanımlanmasını yanlış bir yorumlama olarak kabul ediyordu.
- 120 ATASE, Beşinci Ordu'nun Harbiye Nezareti'ne mesajı, 26 Nisan 1915, saat 01.50, ATASE Klasör 180, Dosya 776, Fihrist 4/4-1.
- 121 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)* (Genelkurmay Basımevi, 1979), 127.
- 122 1911 yılı ordu teşkilatındaki birliklerin seferi (savaş) kadrolarını gösteren çizelgede bütün piyade tümeni karargâhında yirmi iki subay (tümen komutanı general ve kurmay başkanı dahil) ve üç astsubay vardı. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), Ek-4. Karşılaştırma yapıldığında, Britanya Ordusu'nda 1914 yılında piyade tümen karargâhında beş general ve on dört nitelikli karargâh subayı da dahil, toplam yetmiş bir personel olduğu görülmektedir. Konu için bkz. Middlebrook'un *Your Country Needs You, From Six to Sixty-five Divisions*, 2, 10-12.
- 123 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 132-133.
- 124 A.g.e., 137.
- 125 ATASE, Harbiye Nezareti'nden III. Kolordu Komutanlığı'na 28 Nisan 1915 sabahı gönderilen mesaj, ATASE Klasör 2453, Dosya H-61, Fihrist 1-27.
- 126 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 155.
- 127 A.g.e., 157. Osmanlı ordusunun taarruzu, eski ve eksik bilgileri esas aldığı bilinen 1/25.000 ölçekli harita kullanılarak tümen seviyesinde planlanmıştı. Bu nedenle, ko-

mutanlara kontrollerin fiziki olarak yapılması ve gerekli düzeltmelerin yerine getirilmesi talimatı verildi.

- 128 A.g.e., 157. Bu sayfa Atatürk Arşivi'ndeki bir emirden yapılan bir alıntıyı kapsamaktadır. Atatürk Arşivi, Klasör 6-35, Dosya 10, Fihrist 1-7.
- 129 A.g.e., 158.
- 130 A.g.e., 160.
- 131 A.g.e., 162.
- 132 ATASE, 15. Piyade Alay Tarihçesi, 5, Klasör 91/1.
- 133 ATASE, 19. Piyade Alay Tarihçesi, 6, Klasör 91/1.
- 134 Seddülbahir çıkarmasının yazılı tarihi Anzak çıkarmasıyla büyük ölçüde aynıdır, çünkü yazarlar bütün çıkarma türlerini konuya geniş bir açıdan bakarak yazmayı tercih etmiştir.
- 135 ATASE, 26. Piyade Alay Tarihçesi, 8-9, Klasör 91/2.
- 136 A.g.e., 12.
- 137 A.g.e., 12.
- 138 ATASE, 26. Piyade Alay Muharebe Emirleri, ATASE Klasör 5337, Dosya H-5, Fihrist 1-23.
- 139 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, Kroki, 28 ve 29.
- 140 A.g.e., 226.
- 141 Düzeltme tanzimi ve "harita üzerinde hedef mevkiini işaretleme" 1917 yılına kadar Osmanlı ordusunda kullanılmayan atış tekniği usulleriydi.
- 142 A.g.e., 227.
- 143 ATASE, 26. Piyade Alayı Muharebe Emirleri, ATASE Klasör 5337, Dosya H-1, Fihrist 1-1.
- 144 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 232.
- 145 "Atışla dövülen bölge" (Vuruş sahtı) makineli tüfek mermilerinin birçoğunun isabet ettiği bölgeyi belirten teknik bir terimdir. Top hedef hattı (bir toptan hedefe doğru uzanan hayali hat) boyunca elips şeklindedir.
- 146 ATASE, 26. Piyade Alay Tarihçesi, 12, Klasör 91/2.
- 147 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 235.
- 148 A.g.e., 237-238.
- 149 A.g.e., 242-243.
- 150 ATASE, 26. Piyade Alayı Muharebe Emirleri, ATASE Klasör 5337, Dosya H-5, Fihrist 1-26.
- 151 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 243-244.
- 152 ATASE, 26. Piyade Alayı Durum Raporu, ATASE Klasör 5337, Dosya H-5, Fihrist 1-27.
- 153 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 265.
- 154 A.g.e.
- 155 9. Piyade Tümen Komutanı Halil Sami'ye haksızlık etmemek için, onun Esat Paşa tarafından Anzak bölgesindeki bütün sorumluluğundan affedildiği ikindi vaktine kadar bütün sahil bölgesinin teknik sorumluluğunu taşıdığını belirtmek gerekir.
- 156 Selahattin Adil Paşa, *Çanakkale Hatıraları* (İstanbul: Arma Yayınları, 2001), 144. Muharebeye katılan paşanın anılarının tekrar baskısı.
- 157 ATASE, III. Kolordu'dan Beşinci Ordu'ya Rapor, 25 Nisan 1915, saat 15.20, ATASE Klasör 180, Dosya 777, Fihrist 4-9.

- 158 A.g.e.
- 159 Halil Sami'nin performansı düşmeye devam ediyordu. Nihayet "yorgun" olduğu gerekçesiyle 7 Temmuz 1915'te görevden alınıp İstanbul'a gönderildi. İsmet Görgülü, *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar* (İstanbul: Harp Akademileri Yayını, 1983), 437.
- 160 Bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 83-84. Yahya Çavuş'un mevzisini azimle savunmasının İngilizce öyküsü.
- 161 ATASE, 25. Piyade Alay Tarihçesi, 12, yayımlanmamış karargâh çalışması (Doğancı), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-485.
- 162 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 270-271.
- 163 ATASE, 26. Piyade Alay 3. Tabur 'un Muharebe Emirleri, 26 Nisan 1915, saat 01.00, ATASE Klasör 5337, Dosya H-1, Fihrist 1- 3.
- 164 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 270-271.
- 164 ATASE, 26. Piyade Alayı 3. Tabur'un Muharebe Emirleri, 26 Nisan 15, saat 01.00, Klasör 5337, Dosya H-1, Fihrist 1- 3.
- 164 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 278-279.
- 165 Britanya ordusu I. Dünya Savaşı sırasında on iki düzenli piyade tümenini ve ayrıca seçkin Muhafız Piyade Tümeni'ni seferber etti. Bkz. Middlebrook, *Your Country Needs You*, 21-35.
- 166 Yüzbaşı Stair Gillon, *The Story of the 29th Division. A Record of Gallant Deeds* (Londra: Thomas Nelson, 1925), 7-15.
- 167 Hunter-Weston daha sonra Batı cephesinde etkili bir kolordu komutanı olacaktı.
- 168 Tümgeneral J. C. Latter, *The History of the Lancashire Fusiliers, 1914-1918* (Aldershot: Gale & Polden, 1949), 46-51. Müttekip paragraf için gerekli bilgiler bu çalışmadan alınmıştır.
- 169 Geoffrey Moorhouse, *Hell's Foundations, A Tow, its Myths and Gallipoli* (Sevenoaks: Hodder & Stoughton, 1992), 57-59.
- 170 Latter, *The History of the Lancashire Fusiliers, 1914-1918*, 49.
- 171 A.g.e., 50-51. Lancashire Teke Koyu'na yaptıkları çıkarmalarda Fusiliers'ler "hemen altı Victoria Nişanı" kazanmışlardı.
- 172 T. H. E. Travers, "Command and Leadership Styles in the British Army: The 1915 Gallipoli Model", *Journal of Contemporary History*, 29 (1994): 403-442, 412-413.
- 173 Travers, *Gallipoli 1915*, 61.
- 174 Mareşal Lord Carver, *The Turkish Front, 1914-1918* (Londra: Sidgwick & Jackson, 2003), 34. Hunter-Weston nihayet 27 Nisan 1915'te kıyıya çıktı.
- 175 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 288.
- 176 A.g.e., 292.
- 177 Travers, *Gallipoli 1915*, 92. Travers bu fikrini desteklemek için Türk kaynaklarından ziyade İngiliz harp ceridelerinden ve bir Alman mektubundan yararlanmıştır.
- 178 ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 1977, 23, yayımlanmamış karargâh çalışması (Lütfi Doğancı), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-326.
- 179 ATASE, 9. Piyade Tümen Tarihçesi, 9, ATASE Klasör 3459, Dosya 7, Fihrist 1-112.
- 180 ATASE, 9. Piyade Tümen Muharebe Emirleri, 27 Nisan 1915, ATASE Klasör 4836, Dosya H-10, Fihrist 1-83.
- 181 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 299.

- 182 A.g.e., 299.
- 183 Türk resmi harp tarihi Albay Halil Sami'yi özellikle bütün hazırlıklar tamamlanana kadar taarruzu bekletmediği için eleştirmiştir.
- 184 ATASE, 9. Piyade Tümen Muharebe Emirleri, 28 Nisan 1915, ATASE Klasör 4836, Dosya H-11, Fihrist 1- 27.
- 185 A.g.e.
- 186 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 304.
- 187 A.g.e., 304-305.
- 188 A.g.e., 305. Travers Yüzbaşı Mühlmann'ın çağdaş bir eleştirisine dikkat çeker. Buna göre Türk Müstahkem Mevki topçusu Seddülbahir'deki çarpışmaları desteklememiştir. (Travers, *Gallipoli 1915*, 97). Türk resmi harp tarihine göre bu tespit doğru gözükmemektedir.
- 189 A.g.e., 307.
- 190 ATASE, 9. Piyade Tümen Muharebe Emirleri, 28 Nisan 1915, ATASE Klasör 4836, Dosya H-11, Fihrist 1- 27.
- 191 Carver, *The Turkish Front 1914-1918*, 36. Ertesi sabah saat 08.00 için planlanan taarruzun emirleri saat 23.00'e kadar 29. Tümen karargâhından gönderilmemişti.
- 192 A.g.e.
- 193 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 309.
- 194 ATASE, 9. Piyade Tümen Muharebe Emirleri, 28 Nisan 1915, ATASE Klasör 4836, Dosya H-10, Fihrist 1- 85.
- 195 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 311
- 196 Liddle Koleksiyonu, 150 mm'lik Obüs Gösteri Taburu, 3. Batarya Gözetleme Subayı General Askir Arkayan'la mülakat, Temmuz 1972, 216/1, madde 1.
- 197 Travers, *Gallipoli 1915*, 93.
- 198 Travers ve Erickson Osmanlı ordusunun kolordu seviyesindeki performanslarını belirli yönleriyle incelemiştir. Bununla beraber, bu çalışma zaman ve mekân açısından bölgeseldir ve Osmanlı ordusunun kolordu seviyesindeki harekâtlarının eksiksiz bir tahlili tamamlanmış değildir.
- 199 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 140-141. Osmanlı ordusunun yeniden yapılanma çalışmalarının ayrıntılı bilgisi için bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, 24-33.
- 200 Bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, 77-162, Mahmut Muhtar'ın III. Kolordusu'nun Balkan Savaşları muharebe kayıtları.
- 201 Komuta Değişiklikleri Talimatları, 6 Ocak 1914, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarih, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 175-176, Başbakanlık Arşivi'nden tekrar basım.
- 202 Esat Paşa (Korg. Bülkat) hakkındaki bilgiler İsmet Görgülü'nün *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar* adlı eserinden alınmıştır. (İstanbul: Harp Akademileri Yayını, 1983), 298-300.
- 203 Esat Paşa'nın Yanya savunmasının daha ayrıntılı bilgileri için bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913), III. Cilt, 2. Kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu, Yunan Cephesi Harekâtı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 518-672 ve Erickson, *Defeat in Detail*, 293-316.
- 204 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 78-79.
- 205 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 61-62.
- 206 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 175-176.

- 207 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, (Haziran 1914-Nisan 1915), 96-101.
- 208 ATASE, III.Kolordu Emirleri, 8 Kasım 1914, ATASE Klasör 3964, Dosya H-5, Fihrist 1-10/11.
- 209 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (Haziran 1914-Nisan 1915), 228.
- 210 ATASE, III.Kolordu Emirleri, paragraf 1-9, 7 Nisan 1915, ATASE Klasör 3475, Dosya H- 4, Fihrist 2-20.
- 211 ATASE, III.Kolordu Emirleri, paragraf 10, 7 Nisan 1915, ATASE Klasör 3475, Dosya H-4, Fihrist 2-20.
- 212 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913)*, II. Cilt, 1. Kitap *Birinci Çatalca Muharebesi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 62-63 ve Erickson, *Defeat in Detail*, 127.
- 213 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, A.B.D. (NARA), Gelibolu'nun Tahliyesi Raporu-3 Mayıs 1915, Amerikan Büyükelçiliği, İstanbul, Arşiv Grubu (RG) 353, Belge 41.
- 214 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 30.
- 215 A.g.e., 32.
- 216 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 64.
- 217 III. Kolordu Emirleri, 25 Nisan 1915, saat 10.10. Metnin tamamı için bkz. tekrar basım olarak: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)*, 32.
- 218 A.g.e., 32-33.
- 219 Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 172-174.
- 220 ATASE, 48. Piyade Alay Tarihçesi, 8, Klasör, Göz 91, Dosya 34, Raf 3, Fihrist 202. Bu taarruzda ayrıca beş subay ölmüş, dokuz subay da yaralanmıştı.
- 221 A.g.e., 8.
- 222 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980), 538-540, Osmanlı değiştirme personeli ikmal sistemi konusundaki bilgiler bu sayfalardan alınmıştır.
- 223 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, A.B.D. (NARA), İstanbul'daki birlikler ve olaylar üzerine genel bilgiler. Gönderen: Yüzbaşı R.H.Taylor, İstanbul Büyükelçiliği, 14 Şubat 1916, M 1145, Bülten 503.
- 224 A.g.e.
- 225 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, A.B.D. (NARA), İstanbul'daki genel askeri koşullar. Gönderen: Yüzbaşı R. H. Taylor, İstanbul Büyükelçiliği, 21 Mart 1916, M 1147, Bülten 518.
- 226 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 391-394. Osmanlı ordusu erlerinin eğitim sırasında kullandığı mermisayısı ancak yirmi ila otuz civarında değişiyordu, 393.
- 227 Liddle Koleksiyonu, Orgeneral Fahrettin Altay ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 69.
- 228 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, Kroki, 8,9.
- 229 A.g.e., 5. Piyade Tümeni, 5 Temmuz 1915 tarihli genel mevcudu, ATASE Klasör 3849, Dosya H-22, Fihrist 1-37, s. 206, tekrar baskı.

- 230 A.g.e., 205-206.
- 231 A.g.e., 207. Bu ilave zayıatın meydana geldiği piyade tümen adları aşağıdadır: 1. Tümen (2.853), 4. Tümen (963), 6. Tümen (2.932), 7. Tümen (265), 11. Tümen (3.311), 12. Tümen (534).
- 232 A.g.e., 545-552.
- 233 A.g.e., 547-548.
- 234 Liddle Koleksiyonu, Yarbay Abil Savaşman ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 49.
- 235 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, 538.
- 236 Liddle Koleksiyonu, Korgeneral Fahri Belen ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 67.
- 237 A.g.e., ayrıca bkz. Liddle Koleksiyonu, Yüzbaşı A. Ozgan ile mülakat, 27. Piyade Alayı, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 69 ve Liddle Koleksiyonu, Emir Subayı S. Artım ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 46.
- 238 Liddle Koleksiyonu, Erin babasına 7 Mayıs 1915 ve karısına 16 Haziran 1915 tarihli mektupları, Fahrettin Altay, Temmuz 1972, Kutu 01, Fahrettin Altay erin babasından oğluna kurabiye, meyve, kolonya, şeker ve yeni gömlek göndermesini istemiştir.
- 239 Liddle Koleksiyonu, Korgeneral Fahrettin Altay ile mülakat, Temmuz 1972, Kutu 01, bant 69.
- 240 A.g.e.
- 241 Albay Henry Wilson, Britanya Ordusu (Ekim 1913). Bu alıntının kaynağı için bkz. Bölüm 1, not 4.
- 242 NARA, Yüzbaşı Williams'tan Akademi Kurmay Başkanlığı'na, Gelibolu yarımadası hakkında genel bilgiler, 6 Kasım 1915, M 1271, Dosya 8544-1, Bülten 446. Williams sefer boyunca Türk subaylarla yarımada hakkında pek çok kez ayrıntılı müzakerelerde bulunmuştu.
- 243 A.g.e.

III KUTÜ'L-AMARE, 1916 (Sayfa 103-150)

- 1 G.H. Allen'ın anılarındaki "Birliklere Tainim" in sureti, Liddle Koleksiyonu, MES 001.
- 2 Victoria dönemi askeri geleneği Lucknow, Rorke's Drift, Chitral Fort, Ladysmith, Mafeking ve Pekin'deki başarılı askeri kuşatmaları kapsamıştı. Ayrıca bu dönem Isandhlwana'daki son direnme noktasını ve Gordon'un Hartum'daki son direnme noktasını da kapsamıştı. Victoria döneminde İngiliz askerleri ya öldüler ya da direndiler fakat teslim olmadılar. Bu konu İngiliz kamuoyu ve İngiliz basını tarafından 1914 öncesinde çok popüler hale getirilmişti. Bkz. Cecil D. Eby, *The Road to Armageddon, The Martial Spirit in English Popular Literature, 1870-1914* (Durham NC: Duke University Press, 1988), 4-8.
- 3 Bkz. örneğin Nikolas Gardner, "Sepoys and the Siege of Kut-al-Amara, December 1915-April 1916", *War in History*, 11 (3) (2004): 307-326.
- 4 Kutü'l-Amare Muharebeleri konusunda halen en iyi bilinen eser Ronald Millar'ın bizzat kuşatmaya odaklanan *Death of an Army, The Siege of Kut, 1915-1916* (Boston

- MA: Houghton Mifflin, 1970) adlı kitabıdır. Diğer kitaplar: A. J. Barker, *The Neglected War, Mesopotamia, 1914-1918* (1967) ve Tuğgeneral F. J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia, 1914-1918* (4 cilt) (Londra: HMSO, 1923-27). Mezopotamya Seferi konusunda en son çalışmalar, Erickson'un *Ordered to Die, A History of the Ottoman Army in the First World War* (2000) ve Mareşal Lord Carver'in *The National Army Museum Book of the Turkish Front, 1914-1918* (Londra: Sidgwick & Jackson, 2003) adlı kitaplarıdır.
- 5 Yazar "From Kırkkilise to the Great Offensive, Turkish Operational Encirclement Planning 1912-22", *Middle Eastern Studies*, 40 (1) (January 2004): 45-64 adlı makalesinin, Kutü'l-Amare Muharebesi'ni Türkçe dışında bir dilde bir kuşatma hareketi olarak tartışan ilk makale olduğuna inanmaktadır.
 - 6 Tuğgeneral F. J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia, 1914-1918* (Cilt 1) (Londra: HMSO, 1923), 99.
 - 7 A.g.e., 69-70, Savaş Bakanlığı'ndaki Genel Karargâh Mezopotamya ve Arabistan'ın büyük bölümünden sorumluydu.
 - 8 Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 212-220. Osmanlı ordusu yığınak planı on üç kolordudan altısını Trakya'ya, dördünü Kafkasya'ya, ikisini Filistin'e ve birini de Arabistan'a gönderdi. Barış zamanında iki kolorduyu (dört piyade tümeni) barındıran Mezopotamya, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na (bir piyade tümeni) dönüştürüldü.
 - 9 Milli Arşiv (TNA), Sir J. E. Nixon, Hindistan Genel Karargâhu Kurmay Başkanlığı'na Kutü'l-Amare Raporu'nu gönderdi. 28 Eylül 1915, Savaş Bakanlığı (WO). 32 / 5207. Nixon Türklerin "tahkimatlarının geniş ve iyi gizlenmiş... en gelişmiş türden olduğu, siperlerin önünde dikenli tel, avcı çukurları ve kara mayınları, arkasında irtibat hendekleri" olduğu yorumunu yapmıştı.
 - 10 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, Irak-İran Cephesi 1914-1918, 1. Kısım* (Ankara: Genelkurmay Basınevi, 1979), Kroki 32.
 - 11 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 223.
 - 12 A.g.e., Kuruluş Çizelgesi 15. 36. ve 38. Piyade Tümenlerinin bir topçu taburu, 35. ve 37. Piyade Tümenlerinin de ikişer topçu taburu vardı.
 - 13 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basınevi, 1985), Ek (Belge) 7.
 - 14 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri* (Genelkurmay Basınevi, 1964), 54.
 - 15 ATASE, XII. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'den Harbiye Nezareti'ne 28 Eylül 1914 tarihli şifreli mesaj, Klasör 3641, Dosya 176, Fihrist 1.
 - 16 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 290. 1914 yılının Eylül ayı sonunda bütün Mezopotamya'da Türklerin toplam otuz altı sahra topu ve üç makineli tüfeği vardı.
 - 17 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'ndan (Bağdat) 38. Piyade Tümeni'ne 7 Eylül 1914 tarihli emirler. Klasör 3644, Dosya H-3, Fihrist 1-6.
 - 18 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 159.
 - 19 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı hareketleri, V. cilt* (Genelkurmay Basınevi, 1967), Ek-1 Tümen Kuruluş Çizelgesi.
 - 20 ATASE, Enver Paşa'dan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na 9 Eylül 1915 tarih ve 45837 sayılı şifreli telgraf, Klasör 3606, Dosya 25, Fihrist 1.
 - 21 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 349.

- 22 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 375-378.
- 23 ATASE, Enver Paşa'dan Kâzım Bey'e 12 Aralık 1914 tarihli Görev Talimatı, Klasör 5240, Dosya H-3, Fihrist 1.
- 24 Bkz. sefer kuvvetlerinin oluşumu ve destek birliklerinin yapısıyla gücünün ayrıntılı olarak irdelendiği Erickson, *Ordered to Die*, 62-67.
- 25 Milli Arşiv (TNA). Bkz. Tutanak No. 49832, Aralık 1914, Dışişleri Bakanlığı, FO 371/ 1971. Grave'in raporları (her ne kadar hatalarla dolu olsa da) Cheeham, Lord Kitchener ve Kral tarafından çok iyi karşılanmıştı. Graves'in Osmanlı ordusunun seferberliği üzerine değerlendirmeleri için bkz. Not 26.
- 26 Britanya Genel Karargâhu, İstihbarat Kısmı, Kahire, *Handbook of the Turkish Army, Eighth Provisional Edition 1916* (Londra: İmparatorluk Savaş Müzesi tekrar baskı, 1996). Künye sayfasının arkası.
- 27 İstihbarat Kısmı, Kahire, *Handbook of the Turkish Army, Eighth Provisional Edition 1916*, 36-39. El kitabındaki "ihtiyat ve mükerrer numaralı birlikler" tartışması bu durumun oldukça karışık bir açıklamasını içermektedir, fakat Muharebe Düzeni eski sefer kuvvetlerini gereği gibi açıklamıştır.
- 28 Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, 105; Sheffy bu durumu kısmen hatalı bilgilere dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun seferberliğini eksik değerlendiren Rus istihbaratına duyulan aşırı güvene bağlıdır.
- 29 Bununla beraber kitabın 1916 yılındaki sekizinci baskısında İngilizler gerçeği buldular.
- 30 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, Cilt 1* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 570-577.
- 31 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan Birinci Dünya ve İstiklal Harbi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 21, 31. Halil aynı zamanda Enver Paşa'nın yaşça küçük amcasıydı.
- 32 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, 575-580.
- 33 A.g.e., 597.
- 34 Üçüncü Ordu Genel Mevcut Raporu, 4 Haziran 1915, Klasör 2050, Dosya H-14, Fihrist 1-49.
Yeniden basımı için bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, 698. Birinci Sefer Kuvveti'nin 7.500, Beşinci Sefer Kuvveti'nin 4.725 askerden oluşan hazır kıtası vardı.
- 35 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, 699.
- 36 A.g.e., Kuruluş Çizelgesi 16.
- 37 A.g.e., 741.
- 38 A.g.e., Kroki 59.
- 39 A.g.e., 755. 36. Piyade Tümeni'ne kolordunun güney kanadında düşmanı mevzilerinde tutma ve yanıltma görevi verilmişti.
- 40 A.g.e., 757-775 ve Kroki 60.
- 41 A.g.e., 775. Sağ Cenah (Kanat) Grubu karargâhu kendisine bağlı bulunan kolorduya 27 Temmuz 1915 tarihli telgraf mesajıyla "taarruza ve düşmanı takip etmeye devam etmesi" emrini verdi.
- 42 A.g.e., 777-791 ve Kroki 61.
- 43 A.g.e., Kroki 65 ve 66.
- 44 A.g.e., Kroki 67.
- 45 A.g.e., Kroki 68 ve 69.
- 46 A.g.e., 830.

- 47 A.g.e., 830.
 48 A.g.e., 855.
 49 A.g.e., 857.
 50 A.g.e., 857.
 51 A.g.e., 857.
 52 A.g.e., 859.
 53 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, 280.
 54 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Kafkas Cephesi*, 859.
 55 ATASE, Enver Paşa'dan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na gönderilen 5-6 Ekim 1915 tarihli ve 51837 sayılı şifreli telgrafla, Üçüncü Ordu'dan nizamiye piyade tümenlerinin gönderilmekte olduğunu ve tümenlerin bir buçuk ay zarfında yerlerine varacağını bildirildi. Klasör 3614, Dosya 58, Fihrist 4.
 56 Bu tümenler 3., 13., 14. ve 15. Piyade Tümenleriydi.
 57 General M. Cowper Mezopotamya Komisyonu'ndaki tanıklığında, Townshend'in Türkleri Selmanipak'ta kolayca mağlup edeceğine ilişkin genel izleniminden çok etkilendiğine işaret etmişti. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 50.
 58 A.g.e., 52.
 59 A.g.e., 56-57. Osmanlı muharebe düzeni hakkındaki yanlış adlandırma Britanya istihbaratına girdi, çünkü Birinci Sefer Kuvveti'ndeki iki alay aslında Osmanlı 3. Piyade Tümeni'nden alınmışlardı. Bu nedenle, 51. Piyade Tümeni "3. Karma Tümen" ya da bazen "3. Mükerrer Piyade Tümeni" olarak biliniyordu.
 60 Millî Arşiv (TNA), Özel Eniz, 6. Piyade Tümeni, 13 Kasım 1915, Savaş Bakanlığı (WO) 32/ 5204.
 61 Albay W. H. Beach, *Note on Military Intelligence in the Mesopotamia Campaign*, Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, ek XXX.
 62 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 376-377.
 63 ATASE, Enver Paşa'dan von der Goltz'a gönderilen 22 Ekim 1915 tarihli şifreli telgrafın tıpkı baskısı, Klasör 3644, Dosya H-1, Fihrist 1- 11. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 377.
 64 Von der Goltz ya da Halil Paşa'nın Kutü'l-Amare kuşatmasını planladıkları doğru değildir. Bu yaygın yanlış kanı, Paul K. Davis'in *Ends and Means, The British Mesopotamian Campaign and Commission* (Londra: Associated University Presses, 1994, 137) adlı kitabında devam ettirilmektedir. Davis, "Bu iki kişi 6. Tümen'in takip ve nihai kuşatmasını sevk ve idare ettiler" iddiasında bulunmuştur.
 65 Nurettin Paşa'nın (Korg. Sakallı) biyografisine dair bilgiler: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (İkinci Baskı)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), 29-31.
 66 Her ne kadar Mezopotamya'da Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ile değiştirildiyse de, Nurettin Paşa Ocak 1916'da IX. Kolordu'ya komuta etmeyi ve Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı görevini sürdürdü. 1918 yılına gelindiğinde, Antalya ve Havalisi Komutanı, XXI. ve XI. Kolordu Komutanı olarak hizmet vermişti. Kurtuluş Savaşı'nda Birinci Ordu Komutanı oldu ve 1922/23'te Yunanların kuşatılmasında ve Anadolu'dan atılmasında önemli bir rol oynadı. 1925 yılında korgeneral rütbesinden emekli oldu.
 67 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 363-364. Türklerin 11.400 tüfeği ve kırk altı topu (obüs, top) vardı. İngilizlerin 11.103 tüfeği, kırk sekiz top (obüs, top) ve üç gambotu vardı.
 68 A.g.e., 366.

- 69 A.g.e., 201. Süleyman Askeri'nin intiharı konusunda açıklama için bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 110-111.
- 70 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 384. Ayrıca Townshend'in elinde bulunan kırk altı makineli tüfeğine ve otuz parça topuna karşılık (ayrıca Dicle filotillasına bağlı topları vardı), Nurettin on sekiz makineli tüfek ve kırk dört topu mevzilendirebildi.
- 71 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 64-73.
- 72 A.g.e., Muharebe Kadrosu Çizelgesi, 71 ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 388.
- 73 Millar, *Death of an Army*, 43. Aslında Townshend tuhaf bir şekilde kılı kırk yararak "düşman muharebe sahasını bana terk ettiğinden" dolayı Selmanipak'ta zafer kazanmış olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Charles V. F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia* (Londra: Thornton Butterworth, 1920), 178.
- 74 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 108.
- 75 A.g.e., 64-73.
- 76 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 406.
- 77 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'ndan Enver Paşa'ya 28-29 Ekim 1915 tarihli şifreli telgraf, Klasör 3644, Dosya H- 25, Fihrist 1- 15.
- 78 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Kroki, 32.
- 79 ATASE, 28 no.'lu ordu emri, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, 24 Kasım 1915, saat 15.45, Klasör 3609, Dosya 26, Fihrist 39- 4.
- 80 NARA, General Townshend'le mülakat, Yüzbaşı R. H. Williams, ABD Askeri Ataşesi, İstanbul, 28 Ağustos 1916, Bülten no 567, M 1271, Dosya 8759-139.
- 81 A.g.e. Townshend'in mülakatta ayrıca harekât alaiu komutanı General Nixon'ın kendisinin daha iyi fikrine karşılık çok küçük birliklerle ilerlemesini emrettiğini ifade etmiştir.
- 82 Aşağıdaki paragraftaki malzeme ve fikirler, Millar, *Death of an Army*, 20-22 ve Byron Farwell, *Queen Victoria's Little Wars* (New York: Harper & Row, 1972, 301-305) adlı kitaplarından alınmıştır. Ayrıca Townshend usta bir taklitçi ve amatör bir oyuncuydu.
- 83 Millar, *Death of an Army*, 21.
- 84 Townshend'in orduyu kol düzenlerine ayırması kendisinin koloni tecrübesini, "Asıl Kuvvet" gibi bir terminoloji ve Fransızca tabirler kullanması da Fransız yöntemlerine eğilimini yansıtmaktaydı.
- 85 Townshend ciddi bir askeri tarih araştırmacısıydı ve anılarında sık sık taktik planları için referans noktaları olarak Napoléon dönemine ait ve klasik askeri konulara atıfta bulunuyordu. (Bkz. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, çeşitli yerlerde). Bunu geçmişe dönüp muharebelerini haklı çıkarmak amacıyla mı yaptığı, yoksa tarihi örnekleri harekât ve taktik anlamda mı kullandığı belli değildir.
- 86 Ian Sumner, *The Indian Army, 1914-1947* (Oxford: Osprey Publishing, 2001), 3- 4.
- 87 Roger Beaumont, *The Sword of the Raj, The British Army in India, 1747-1947* (New York: Bobbs-Merrill, 1977), 160-163.
- 88 A.g.e.
- 89 Sumner, *The Indian Army 1914-1947*, 5.
- 90 Philip Mason, *A Matter of Honour, An Account of the Indian Army, its Officers and Men* (Londra: Jonathan Cape, 1974), 410-411.
- 91 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 63.
- 92 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nun 26 Kasım 1915 tarihli günlük emri, Klasör 3609, Dosya 26, Fihrist 41-1.

- 93 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın Diyala yakınlarında bulunan Mazhar Paşa'ya 26 Kasım 1915'te, saat 10.00'da gönderdiği şifreli telgraf, Klasör 3609, Dosya 27, Fihrist 11-24.
- 94 ATASE, Albay Nurettin'in Fazıl Paşa'ya 26 Kasım 1915'te, saat 11.45'te gönderdiği ivedi telgraf, Klasör 3609, Dosya 27, Fihrist 11-16.
- 95 Albay Nurettin'in azimli ve kati kararları Mustafa Kemal'in Gelibolu'da 25 Nisan 1915 tarihindeki kararlarına benzetilebilir. Her iki olayda da komutanlar çok süratli kararlarla inisiyatif ele geçirmeye çalışmıştı. Tuhaftır, Ronald Millar Albay Nurettin'i "aşırı temkinli" olarak nitelendirmişti. (Millar, *Death of an Army*, 118).
- 96 Townshend'den Nixon'a 28 Kasım 1915 tarihinde, saat 16.00'da gönderilen telgraf, Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 112'den yapılan alıntı.
- 97 ATASE, 28 Kasım 1915 tarih ve 16.00 saatli Ordu Emri (Özet), Klasör 3644, Dosya H-31, Fihrist 1. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 408-409.
- 98 Townshend'den Nixon'a 29 Kasım 1915 tarihinde, saat 17.30'da gönderilen telgraf, Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 114-115.
- 99 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na 30 Kasım 1915 tarihinde, saat 10.30'da gönderilen 35 numaralı Ordu Emri, Klasör 3610, Dosya 33, Fihrist 3-1.
- 100 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt, II, 120-121 ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 416.
- 101 Milli Arşiv (TNA), 11 Kasım-3 Aralık 1915 dönemi için Tümgeneral Townshend'den Korgeneral Sir P. H. N.Lake'e gönderilen Harekât Raporu, Savaş Bakanlığı (WO) 32/5195.
- 102 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt, II, 126-130.
- 103 A.g.e., 131-137.
- 104 Milli Arşiv (TNA), 11 Kasım-3 Aralık 1915 tarihli Tümgeneral Townshend'den Korgeneral Sir P. H. N.Lake'e gönderilen Harekât Raporu, Savaş Bakanlığı (WO) 32/5195. Townshend geri çekilme esnasında top kaybetmediğini ve esir vermediğini belirtmiştir (sadece hareket etmeleri mümkün olmayan bazı hastaları bırakmak zorunda kaldıklarını söylemiştir).
- 105 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 420-421.
- 106 A.g.e., 422.
- 107 A.g.e., 422.
- 108 A.g.e., Kroki 38.
- 109 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın 6 Aralık 1915 tarihli günlük emri, Klasör 3644, Dosya H-31, Fihrist 1-29. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 430'da tekrar baskısı mevcuttur.
- 110 ATASE, Albay Nurettin'den Altıncı Ordu'ya 7 Aralık 1915 tarihli mesaj, Klasör 4274, Dosya H-1, Fihrist 1024, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 431-432'de tekrar baskısı mevcuttur.
- 111 Julius Caesar'ın uyguladığı yöntem, ipe bakan savunma hattı ve onunla ortak dışa bakan duvar siper hattıydı. Bu usuller Caesar tarafından M.Ö. 52'de Alesia'da Vercingetorix'i kuşattığında kullanıldı.
- 112 Milli Arşiv (TNA), W.E. Vian'dan Başkomutanlığa 16 Aralık 1915 tarihli Stratejik Durum Raporu, Savaş Bakanlığı (WO), 106/ 903.
- 113 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 448.
- 114 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na gönderilen 9 Aralık 1915 tarih ve 17.05 saatli ve 44 sayılı Ordu Emri, Klasör 3644, Dosya H-32, Fihrist 1-4. T.C. Ge-

- nelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 45-451'de tekrar baskısı mevcuttur.
- 115 ATASE, Albay Nurettin'den Enver Paşa'ya gönderilen 9 Aralık 1915 tarihli telgraf, Klasör 3644, Dosya H-32, Fihrist 1-4. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 451-452'de tekrar baskısı mevcuttur.
- 116 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 454-455.
- 117 A.g.e., 455.
- 118 A.g.e., 457.
- 119 A.g.e., 546.
- 120 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, Ek- 4-5.
- 121 Middlebrook, *Your Country Needs You*, 10.
- 122 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 165.
- 123 Bu bir harp akademisi mezunu olan yazar tarafından anlatılan bir anekdot.
- 124 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, Ek XI ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 463.
- 125 Bruce I. Gudmundsson, *On Artillery* (Westport CT: Praeger, 1993), 29-39. Üçüncü bölüm obüslerin sahra toplarıyla kıyaslandıklarında siper savaşlarındaki üstünlüklerinin ayrıntılı açıklamasını ihtiva ediyor.
- 126 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 461- 462.
- 127 A.g.e. Albay Nurettin, Binbaşı Şevket komutasındaki 45. Piyade Tümeni'ninden iki, 51. Piyade Tümeni'nden bir piyade olmak üzere toplam üç piyade taburu, makineli tüfek müfrezesi, iki topçu bataryası ve bir süvari müfrezesi gönderdi. Bu takviyeli bir alay kuvvetine denkti.
- 128 A.g.e., 462.
- 129 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 173.
- 130 A.g.e., 176.
- 131 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 461- 462.
- 132 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın Bağdat Valisi'ne, Musul Kolordu Komutanlığı'na, Halep Menzil Komutanlığı'na ve mahalli komutanlıkları gönderilen 15 Aralık 1915 tarihli tamimi, Klasör 3611, Dosya 34, Fihrist 14.
- 133 ATASE, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın 17 Aralık 1915 tarihli, ve 49 sayılı Ordu Emri, Klasör 3611, Dosya 34, Fihrist 23.
- 134 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 465- 467.
- 135 A.g.e., 469.
- 136 A.g.e., 472.
- 137 A.g.e., 472-474.
- 138 A.g.e., 478-479.
- 139 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 177-183.
- 140 Liddle Koleksiyonu, Tümgeneral Townshend'den birliklere 16 Ocak 1916 tarihli tamim, G.H. Allen'in anıları.
- 141 Millar, *Death of an Army*, 118.
- 142 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 476-478.
- 143 Milli Arşiv (TNA), Teğmen H. S. D. McNeal tarafından Kutü'l-Amare kuşatması üzerine hazırlanan 5 Aralık 1915-29 Nisan 1916 dönemine ait rapor. Savaş Bakanlığı (WO) 32/ 5204. Yazar bir sahra topçu subayıdır ve sorunu kötü mermiden ziyade kötü tapaya mal eder.
- 144 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-İran Cephesi 1914-1918*, 475.
- 145 A.g.e., 483-484.

- 146 A.g.e., 492.
- 147 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Lojistik*, 215.
- 148 Erickson, *Ordered to Die*, ek F4, Ottoman Casualties, 241. Bu kitap I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayırlığını doğru olarak toplayan bütün dillerdeki tek çalışmadır.
- 149 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Lojistik*, 215.
- 150 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Irak-Iran Cephesi 1914-1918*, 481.
- 151 ATASE, Piyade Silah ve Cephane Durum Raporu (1 Ağustos 1914), Klasör 58, Dosya 286, Fihristler 21-21/ 2 ve ATASE, Top ve Cephane Durum Raporu, Klasör 58, Dosya 287, Fihrist 1-1-12. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Lojistik*, X. Cilt (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985). İki rapor da Ek-6 ve Ek-7 olarak basılmıştır.
- 152 A.g.e., 280. Bu toplamalar sırasıyla 51. ve 52. Piyade Tümenleri tarafından Kafkasya'dan getirilen 2.800 ve 5.600 adet topçu mermilerini kapsamamaktadır. Gelen bu ek 8.400 merminin etkisi hemen görülür.
- 153 A.g.e., 481. Anzak çıkartma koyunun 19-20 Aralık 1915 tarihinde tahliyesinden sonra diğerleri gibi bu tümene de harekât yönünden ihtiyaç duyulmamıştı.
- 154 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 204.
- 155 A.g.e., 205.
- 156 Mason, *A Matter of Honour*, 412-413.
- 157 A.g.e., 414-419.
- 158 Gardner, *Trial by Fire*, 198.
- 159 Mason, *A Matter of Honour*, 414-421.
- 160 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, 204-205.
- 161 Ray Westlake, *British Territorial Units, 1914-18* (Londra: Osprey, 1991), 6.
- 162 *Mesopotamia Commission Report*, 112-113.
- 163 Moberly, *The Campaign in Mesopotamia*, cilt II, XXI-XXVI. Bölümler, çeşitli yerlerde.

IV ÜÇÜNCÜ GAZZE-BİRÜ'S-SEBİ MUHAREBESİ, 1917 (Sayfa 151-196)

- 1 Milli Arşiv (TNA), Mısır Genel Karargâhı'ndan İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'na 5 Ekim 1917 tarihli Harekât Raporu, Savaş Bakanlığı (WQ) 106/ 718, 79.
- 2 İngilizler Osmanlı ordusunun 16.366 piyade, altmış beş adet makineli tüfek ve yetmiş dört topuna karşılık muharebeye 65.000 piyade, 170 makineli tüfek, 170 parça (top, obüs) ve sekiz tank sürdüler. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, IV. Cilt, 1. Kısım, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 600-601.
- 3 Cyril Falls ile George McMunn, *Official History, Military Operations, Egypt and Palestine* (Londra: HMSO, 1928 ve 1930) ve Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (Londra: Hutchinson, 1925).
- 4 Archibald Wavell, *Allenby, A Study in Greatness* (New York: Oxford University Press, 1941) ve Clive Garsia, *A Key to Victory, A Study of War Planning* (Londra: Eyre & Spottiswoode, 1940).
- 5 Matthew Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-1919* (Londra: Frank Cass, 1999) ve Yigal Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918* (Londra: Frank Cass, 1998).

- 6 Anthony Bruce, *The Last Crusade, The Palestine Campaign in the First World War* (Londra: John Murray, 2002).
- 7 Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 18.
- 8 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 516. Gazze Grubu'nun komutanı Alman Binbaşı Tiller'di ve grup üç piyade alayından meydana gelmişti.
- 9 Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, 210-214.
- 10 Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 18-20.
- 11 Archibald Murray, *Sir Archibald Murray's Dispatches (June 1916-June 1917)* (Londra: J. M. Dent, 1920), 153. Murray'nin 28 Haziran 1917 tarihli Dördüncü Bülteni Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerini ele almaktadır. Bundan başka Murray "benim asıl ve tali hedeflerim tamamen ele geçirilmişti, fakat üçüncü hedefi ele geçirmedeki başarısızlık... Gazze'nin ele geçirilmesi ... o da gerçekleşseydi düşman tamamen felakete uğrayacaktı" diyerek yenilgisini gizlemiştir.
- 12 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 555.
- 13 Bruce, *The Last Crusade*, 100-101. İngilizler Türk cephelerinde ilk kez tank ve zehirli gaz kullandılar.
- 14 A.g.e., 104.
- 15 Murray, *Sir Archibald Murray's Dispatches*, 160-163. Murray Dördüncü Bülteni'nde "birkaç haftadır güneşin altında kalmaktan ciddi şekilde rahatsız olan Dobell'in sağlığı gelecek yaz mevsiminin sıcaklığında başka harekâtların gerginliğini taşımaya uygun değildi... Onu komutanlıktan almanın görevim olduğunu hissettim" düşüncesini gündeme getirerek Dobell'a nezaket göstermişti.
- 16 Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 21.
- 17 Bruce, *The Last Crusade*, 104.
- 18 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 512.
- 19 A.g.e., 506.
- 20 Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, 1914-1918, 209-211.
- 21 ATASE, Dördüncü Ordu'dan Harbiye Nezareti'ne 22 Mart 1917 tarihli 1. Sefer Kuvveti'nin teklifi, Klasör 3221, Dosya H-48, Fihrist 1-6. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 506. sayfasında tekrar basımı mevcut.
- 22 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 516-517.
- 23 A.g.e.; Kroki, 40.
- 24 A.g.e.
- 25 Rafael DeNogales, Türk süvari birliğinde görev yapan Venezuelalı paralı asker Rafael DeNogales'e göre Osmanlı 3. Süvari Tümeni'nin şimdiye kadar Birü's-Sebi'nin güneyinde ve batısında görünmesi İngilizleri taarruzu iptal etmeye ikna etti. Rafael DeNogales, *Four Years beneath the Crescent* (New York: Charles Scribner's, 1926), 331.
- 26 ATASE, Dördüncü Ordu'dan XXII. Kolordu'ya 14/15 Nisan 1917 tarihli mesaj, Klasör 3221, Dosya H- 51, Fihrist 1- 41. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 585.
- 27 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 585.

- 28 A.g.e., 600-601.
- 29 A.g.e., 612.
- 30 A.g.e., 612-613 ve 630-631. Türk resmi harp tarihi Türk harp harekât alanında yeni olan bu silahlar karşısında Türk askerlerinin sarsılmazlığını belirtir (birkaç kez).
- 31 ATASE, 53. Piyade Tümeni'nden XXII. Kolordu'ya 19 Nisan 1917 tarihli ve 16.10 saatli mesaj, Klasör 4524, Dosya H-2, Fihrist 1-20, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 621. sayfasında tekrar baskısı mevcuttur.
- 32 ATASE, 48, Piyade Tümeni'nden 53. Piyade Tümeni'ne 19 Nisan 1917 tarihli mesaj, Klasör 4524, Dosya H-2, Fihrist 1-16. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 623. sayfasında tekrar baskısı mevcuttur.
- 33 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından Sonuna Kadar* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979), 631.
- 34 A.g.e., 637.
- 35 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, ABD (NARA), Özel Amerikan Ajansı'nın Gazze Muharebesi konusundaki 2 Mayıs 1917 tarihli yorumları, UY2, M 1271, 8544-30.
- 36 Yıldırım Orduları Grubu'nun yapısı ve stratejisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 166-172.
- 37 ATASE, 7. Piyade Tümeni Tarihçesi, 20, yayımlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-518. 7. Piyade Tümeni 19. Piyade Alayı'nı kaybetti ve 54. Piyade Alayı bağlandı. Tümen ayrıca 54. Piyade Tümeni'nden er, hayvan ve silah alarak kadrosunu tamamladı.
- 38 ATASE, 20. Piyade Alayı Tarihçesi, 53-57, yayımlanmamış karargâh çalışması, (Lütfi Doğançlı), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-326.
- 39 A.g.e., 21.
- 40 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 28, yayımlanmamış karargâh çalışması (Meki Ererem), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-361.
- 41 A.g.e., 21. Osmanlı ordusunun 1917 yılındaki taktik olarak yeniden düzenlenmesi Alman ordusunun devam eden yeniden düzenleme çalışmalarını yansıtmaktadır.
- 42 A.g.e., 21.
- 43 Almanya, Fransa ve Britanya tümenleri 1917 yılında benzer yeniden düzenleme süreçlerinden geçtiler.
- 44 Friedrich Kress von Kressenstein, *Zwischen Kaukasus und Sinai* (Berlin, 1921), 268.
- 45 A.g.e.
- 46 Ahmed Sedat, *Hücum Kışaatının Talim ve Terbiyesi* (İstanbul: Erkân-ı Harbiye Matbaası, 1336 [1920]). Yazar talimnameyi dikkatine sunduğundan dolayı Mesut Uyar'a müteşekkirdir.
- 47 Cyril Falls Osmanlı ordusu hücum taburlarının 1918 yılı Mayıs ayı başında Şeria Vadisi'ndeki karşı taarruzlara iştirak etiklerinden kısaca bahsetmiş ancak teşkil edilme nedenlerinden ve kullanımlarından bahsetmemiştir. Bkz. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 375-393.
- 48 David Nicolle, *The Ottoman Army, 1914-1918* (Londra: Osprey Press, 1994), 23. Aynı fotoğraf Perrett'te de görülebiliş, *Megiddo 1918*, 30. Nicolle fotoğrafın İmparatorluk Savaş Müzesi'ne (Imperial War Museum) ait olduğunu belirtmiştir. (Q80044).
- 49 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, ABD (NARA), 27 Şubat 1918 tarihli Yakınoğlu İstihbarat Raporu, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.

- 50 A.g.e.
- 51 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 209 ve İngilizce olarak bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, 342-344. 1910 yılından 1914 yılına kadar her Osmanlı kolordusunda üç piyade tümeni ve bir nişancı alayı vardı. Her Osmanlı piyade tümeninde üç piyade alayı (üç piyade taburu) ve bir nişancı taburu vardı.
- 52 "Rifleman" kelimesini "nişancı" yerine kullandım. "rifle battalion", *nişancı taburu*. Askeri kavram çerçevesinde *nişancı*, Almanca *Jäger* ya da "avcı" yerine kullanılmıştır.
- 53 A.g.e. Aslında Osmanlı ordusunun nişancı taburları lağvedilmedi, Birinci Balkan Savaşı'nda kaybedilen piyade birliklerini yeniden teşkil etmek amacıyla klasik piyade taburlarına dönüştürüldü.
- 54 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 28, Dosya 26-361.
- 55 ATASE, 16. Piyade Tümeni Tarihçesi, 40-45, yayımlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-441.
- 56 Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002), Mayıs 1921 baskısının tekrarı Ek-21. "15.10.1917 tarihli 8. Ordu Piyade Kuvveti."
- 57 ATASE, 16. Piyade Tümeni Tarihçesi, 49, Dosya 26-411. Osmanlı ordusunun piyade taburlarının 4. bölüklerinin 1917 yılı yaz mevsiminde lağvedilmeleri sonucunda kadroda 1.012 olan er mevcudundan 250 er eksilmişti.
- 58 ATASE, 3. Süvari Tümeni Tarihçesi, 13, yayımlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-421.
- 59 A.g.e., 14.
- 60 A.g.e., 15.
- 61 2 Kasım 1917 tarih ve 19.40 saatli XX.Kolordu Emri. ATASE, 3. Süvari Tümen Tarihçesi, 19, Dosya 26-421 içinde yeni basımı bulunuyor. Örneğin bu emirlerde Birü's-Sebi'den geri çekilmeyi örtmesi için 125. ve 177. Piyade Alayları ve 16. Topçu Alayı tümen emrine verilmişti.
- 62 ATASE, 3. Süvari Tümen Tarihçesi 17, Dosya 26-421. 3. Süvari Tümen Komutanı Esat Paşa Gelibolu'da III. Kolordu komutanlığı yapan Esat Paşa (Korg. Bülkat) ile aynı kişi değildi. Esat Paşa işgalde polis müdürü ve millî hükümetin ilk İstanbul valisidir. DeNogales Esat Paşa'yı "çok enerjik ve inisiyatif sahibi" bir şahsiyet olarak tanımlamıştı. Bkz. DeNogales, *Four Years Beneath the Crescent*, 311.
- 63 ATASE, 3. Topçu Alayı Tarihçesi, 14, yayımlanmamış karargâh çalışması (Meki Ererem), ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-413.
- 64 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. Cilt, 2. Kısım, 'Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 23.
- 65 A.g.e., 23-24.
- 66 A.g.e., 23. Müteakip paragraftaki bilgiler bu kaynaktan alınmıştır. Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde bulunan tümeninde görevli subayların birçoğu çok gençti, ayrıca Türkçeleri yetersizdi.
- 67 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri V. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), EK-1 "Türk Tümenlerinin Faaliyete Geçirilmeleri". Türkler son piyade tümenlerini Temmuz 1918'de seferber edeceklerdi.
- 68 Erickson, *Ordered to Die*, Çizelge F. 4. "Savaş Yıllarına göre Birleştirilmiş Osmanlı Zayıfları", 241.
- 69 Erik J. Zürcher, "Between Death and Desertion", *Turcica*, 28 (1996), 235-258, 241.

- 70 ATASE, 1917 Yılıortası Raporu, 1315 1900 doğumlular askere alındı. Klasör 2024, Dosya 549A, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, X. Cilt (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), 413'te tekrar basımı vardır.
- 71 A.g.e.
- 72 A.g.e.
- 73 A.g.e.
- 74 Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 47.
- 75 Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları* (İstanbul:Kültür Yayınları, 2003), 315-318, 341-342.
- 76 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri IV. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), 100. General Belen Gelibolu'da düşük rütbeli bir subaydı ve savaş sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görevine devam etti.
- 77 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, ABD (NARA), Özel Amerikalı Ajan'ın Suriye cephesindeki Türk Ordusu hakkındaki 2 Mayıs 1917 tarihli Raporu. "UY2", M 1271, 8544-29.
- 78 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 49.
- 79 Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin öğrenci seçme kriterleri ve müfredat programının ayrıntıları için bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, 56-57.
- 80 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), 67, 98, 113, 127, 165, 216.
- 81 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Londra'dan Mısır'daki Kurmay Başkanı'na 10 Mayıs 1917 tarihli şifreli mesaj, 42626, Türkiye'nin Genel Koşulları, Savaş Bakanlığı (WO) 158/ 611.
- 82 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Sir R. Wingate'ten Balfour'a, 11 Haziran 1917 tarih ve 127 sayılı Bülten, CAB 21/60.
- 83 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Korgeneral Philip W.Chetwode'un 21 Haziran 1917 tarihli Filistin Harekâtı üzerine notları, Savaş Bakanlığı (WO) 158/ 611.
- 84 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), 9 Ekim 1917 tarihli şifre, Savaş Bakanlığı (WO), 158/611.
- 85 Sonraki paragraf için bkz. Middlebrook, *Your Country Needs You, From Six to Sixty-five Divisions*, 50, 111-113, 124-125 ve 139-142.
- 86 Malarya Selanik'ten getirilen birçok birlik için bir sorundu.
- 87 Ross Mallet, "The Interplay between Technology, Tactics and Organisation in the First AIF", yayımlanmamış lisans tezi (MA), Australian Defence Force Academy, 1999, 151.
- 88 Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 44-46.
- 89 Paddy Griffith, *Battle Tactics of the Western Front, The British Army's Art of Attack, 1916-1918*, (New Haven CT: Yale University Press 1994, 78. Ayrıca Britanya ordusunun bu dönemde artan etkinliği konusunda daha geniş bilgi için bkz. Martin Samuels, *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918* (Londra: Frank Cass, 1995).
- 90 Gudmundsson, *On Artillery*, 89.
- 91 1917 yılında Fransa'daki İngiliz topçu taktikleri topçu komuta sistemi ve düşman topçusuyla muharebe için ağır topçunun gruplandırılmalarının geliştirilmesinde etki-

- li bir rol üstlenen Tuğgeneral J. F. N. Birch'ün çalışmalarının sonucunda hızla değişiyordu. Ateş planlama sistemi Bird'ün sevk ve idaresi altında çok karmaşık ve karışık bir hale gelmişti. Bkz. E.K.G. Sixsmith, *British Generalship in the Twentieth Century* (Londra: Arms and Armour Press, 1970), 89-92.
- 92 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 660-666.
- 93 Mallet, "The Interplay between Technology, Tactics and Organisation in the First AIF."
- Mallet'in Sahra Süvari Kolordusu'ndan Mısır Sefer Kuvveti Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği 27 Ağustos 1917 tarihli notlar, AWM 45 7/23.
- 94 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Ahyude Bell 'den Askeri Harekât Başkanı Tümgeneral F. B. Maurice'e 18 Temmuz 1917 tarihli mektup, Savaş Bakanlığı Belgeleri, (WO) 106/718.
- 95 A.g.e.
- 96 24 Ekim 1917 tarihli XXI. Kolordu Emri No 11, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 689-690.
- 97 Wavell, Allenby, *A Study in Greatness*, 200-201.
- 98 Allenby'nin liderlik özellikleri ve ekip ruhu için bkz. T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (yeni basım, Stockholm: Continental Book Company, 1946), 392-393.
- 99 Hughes "bunu harekâta başarı kazanmak için uygun hazırlık yapmayı gerektiren harp şekli" olarak adlandırmaktadır. Matthew Hughes, *Allenby in Palestine, The Middle East Correspondence of Field Marshal Viscount Allenby, June 1917-October 1919* (Stroud: Sutton Publishing, 2004), 16.
- 100 Bkz. Clive Garsia, *A Key to Victory, A Study of War Planning* (Londra: Eyre & Spottiswoode, 1940) ve Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, 56. Hughes, Garsia'nın kitabının yarısını oluşturan planlama sisteminin "neredeyse anlaşılmaz" olduğunu belirtmiştir.
- 101 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), 9 Ekim 1917 tarihli EA 391 şifre, Savaş Bakanlığı (WO) 158/611.
- 102 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), Kuruluş, 4.
- 103 Hughes, *Allenby and British Strategy in Middle East*, 46-48.
- 104 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, Ek 7-11, 676-690.
- 105 A.g.e., 676-680.
- 106 A.g.e., 680-685.
- 107 Yıldırım Orduları Grubu hakkında kapsamlı bir açıklama için bkz. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, 3-7 ve Erickson, *Ordered to Die*, 166-172.
- 108 ATASE, Osmanlı Genelkurmayı'nın 2 Ekim 1917 tarihli emri, Klasör 1137, Dosya 66, Fihrist 85, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 115-116'da tekrar baskısı var.
- 109 Yedinci Ordu kısa bir süre Enver Paşa'nın Ekim 1917 başındaki stratejik talimatını protesto amacıyla istifa eden Mustafa Kemal'in komutasındaydı. Mustafa Fevzi (daha sonra Mrş. Çakmak) sekiz dil bilen parlak bir subaydı. Çakmak 1898 yılında Er-kân-ı Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuş, orduya katılmış

- ve mareşal olarak emekli olmuştu. Balkan Savaşları'nda tümen komutanı ve Gelibolu'da V. Kolordu komutanı ve Esat Paşa'nın Anafartalar Grubu'nda kurmay başkanı olarak görev yapmıştır. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Komutanların Biyografileri*, 55-58.
- 110 A.g.e., 119.
- 111 ATASE, Yıldırım Orduları Grubu, 28 Ekim 1917 tarihli emri, Kudüs, Klasör 3704, Dosya H-1, Fihrist H-1. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 119-120.
- 112 Bu bölümün canlı açıklaması bkz. Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*, 272-274.
- 113 Hüsnü, *Yıldırım*, 102-103. Bu ayrıca hem Türk resmi harp tarihinde, hem de Kress von Kressenstein'in anılarında teyit edilmektedir.
- 114 "Sırt çantası" konusu için bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 120. Türk resmi harp tarihi Meinertzhagen'in sırt çantasında bulunan sahte harekât belgelerinin tek eksiksiz basılı açıklamasını bulundurmaktadır. Sırt çantasının muhteviyatının genel bir listesi belki Meinertzhagen'in anılarında bulunabilir. Bkz. R. Meinertzhagen, *Army Diary, 1899-1926* (Londra: Oliver & Boyd, 1960), ek A, 283-287.
- 115 Hüsnü, *Yıldırım*, 124-125.
- 116 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 125-127.
- 117 Sekizinci Ordu'nun Yıldırım Orduları Grubu Karargâhu'na 17 Ekim 1917 tarihli raporu, bkz. Hüsnü, *Yıldırım*, 121-122.
- 118 A.g.e.
- 119 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 129.
- 120 ATASE, 19. Piyade Tümen Tarihçesi, 27, Dosya 26-349. Osmanlı Genelkurmayı o zaman 19. Piyade Tümeni'ni Osmanlı ordusu muharebe düzeninin en kuvvetli tümeni olarak kabul ediyordu. Bu tümenin ünü Galiçya'daki hizmetlerinden ve çok güçlü topçusundan ileri geliyordu.
- 121 Bkz. örneğin Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 25-105. ve Bruce, *The Last Crusade*, 111-153.
- 122 Hüsnü, *Yıldırım*, 113.
- 123 ATASE, Von Kress von Kressenstein'in Birü's-Sebi'nin kaybı üzerine Yıldırım Orduları Grubu Karargâhu'na gönderdiği 17 Kasım 1917 tarihli rapor. Klasör 3712, Dosya 15, Fihrist 1-44. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), Ek-2. 783-784 sayfalarında tekrar baskısı var.
- 124 İsmet İnönü'nün Kurtuluş Savaşı'nda çok seçkin bir kariyeri vardır ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olmuştur. Topçu subayı idi ve 1906 yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Birü's-Sebi'den önce IV. ve XX. Kolordulara komuta etti, Kafkasya'daki Osmanlı İkinci Ordusu'nun Kurmay Başkanlığı görevini yaptı ve Osmanlı Genelkurmayı'nun Harekât Şube Müdürlüğü görevinde bulundu. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Komutanların Biyografileri*, 216-218.

- 125 ATASE, Birü's-Sebi'nin kaybı üzerine III. Kolordu Komutanı'ndan rapor, tarihsiz, Klasör 3712, Dosya 15, Fihrist 1-17. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), Ek-3. 785-816.
- 126 Hüseyin Hüsnü, Osmanlı III. Kolordu karargâhının Birü's-Sebi'nin iki İngiliz tümeni-ne karşı otuz altı saat dayanabileceğini düşündüklerini kaydetmektedir. Hüsnü, *Yıldırım*, 124-125.
- 127 ATASE, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nın Birü's-Sebi'nin kaybı için düzenlediği ve Enver Paşa'ya gönderdiği 24 Kasım 1917 tarihli Faaliyet Sonu İncelemesi, Klasör 3712, Dosya 15, Fihrist 1. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), Ek-4. 817-818.
- 128 Fahri Belen, *1917 Yılı Hareketleri*, 130.
- 129 Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995), çeşitli yerlerde.
- 130 A.g.e., 75-76.
- 131 ATASE, Yıldırım Orduları Grubu'nun 28 Ekim 1917 tarihli Emri, Klasör 3704, Dosya H-1, Fihrist 1, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 129.
- 132 A.g.e.
- 133 Ali Fuat Cebesoy, *Birü's-Sebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1938), 69.
- 134 Fahri Belen, *1917 Yılı Hareketleri*, 132-133.
- 135 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 148.
- 136 A.g.e., 148.
- 137 A.g.e., Yıldırım Orduları Grubu'nun 31 Ekim 1917 tarih ve 23.00 saatli emrinden yapılan alıntı, 149.
- 138 ATASE, Yedinci Ordu'nun 1 Kasım 1917 tarih ve 03.00 saatli emri, Klasör 3704, Dosya H-1, Fihrist 1- 14 ve 1- 15. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 149.
- 139 Belen, *1917 Yılı Hareketleri*, 132.
- 140 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 140 ve Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 51, 59.
- 141 Fahri Belen Ebu Hof yakınlarında bulunan 27. Piyade Tümeni'nin 2 Kasım 1917 tarihli raporuna göre genel mevcudunun 124 subay, 2.176 er, 1.361 tüfek, on makine-li tüfek ve yedi top olduğunu belirtmiştir. Belen, *1917 Yılı Hareketleri*, 134.
- 142 Osmanlı ordusunun hücum kıtalarının teşkil nedenleri ve kullanımları hakkındaki geniş açıklama 5. Bölüm'de yer almıştır.
- 143 Bkz. Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, 7. ve 8. Bölümler.
- 144 Bkz. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, Ek 8 ve 11 (harekât planları).

- 145 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm I, 76 ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 162.
- 146 ATASE, XXII. Kolordu'dan Yıldırım Orduları Grubu'na gönderilen 18 Ocak 1918 tarihli Gazze'nin Tahliyesi'ne ait Faaliyet Sonu İncelemesi, Klasör 3712, Dosya 15, Fihrist 3-2. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 177. Albay İbrahim Refet (Tümg. Bele) 1909 yılı Erkân-ı Harbiye mezunudur ve Gelibolu'da 3. ve 23. Piyade Tümen Komutanlıkları görevlerinde bulunmuştur. XXII. Kolordu Komutanlığı görevinden (17 Ağustos 1917) önce Filistin cephesinde 53. Piyade Tümeni'ne komuta etmiştir. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Komutanların Biyografileri*, 98-100.
- 147 ATASE, XXII. Kolordu'nun 6 Kasım 1917 tarih ve 17.00 saatli Muharebe Emri, Klasör 3712, Dosya 15, Fihrist 1- 6. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 175. sayfada tekrar baskısı mevcuttur.
- 148 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 163.
- 149 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), 17 Ekim 1917 tarihli Kudüs'e Harekât için yapılan Durum Muhakemesi, İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı, Savaş Bakanlığı (WO) 106/ 726.
- 150 A.g.e.
- 151 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), İrtibat Subayı Yarbay A. P. Wavell'in 17 Kasım 1917 tarihli Filistin Cephesi Harekâtı üzerine notları, Savaş Bakanlığı (WO) 106/ 718.
- 152 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Mısır Genel Karargâhı'ndan İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'na 16 Kasım 1917 tarih 45777 numaralı şifreli mesaj, Savaş Bakanlığı, (WO) 106/ 718.
- 153 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), Mısır Kuvvetleri'nden Londra'ya 28 Kasım 1917 tarihli mesaj, Savaş Bakanlığı, (WO) 158/ 611.

V MEGIDDO MUHAREBESİ, 1918 (Sayfa 197-238)

- 1 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 713-715 sayfalarında Ek-23 olarak tekrar basımı mevcuttur.
- 2 Örneğin, Bruce, *The Last Crusade*; Falls, *Military Operations, Egypt and Palestine*; Garsia, *A Key to Victory, A Study of War Planning*; Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East 1917-1919*; Hughes, *Allenby in Palestine*; Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918*; Thomas, *With Lawrence in Arabia* ve Wavell, *Allenby, A Study in Greatness*. Ayrıca bu çalışmalara Cyril Falls, *Armageddon*, 1918 (Philadelphia: J.B. Lippincott, 1964) ve Bryan Perrett, *Megiddo 1918, The Last Great Cavalry Victory* (Oxford: Osprey, 1999).
- 3 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm I, 262. Britanya resmi harp tarihi Türk Genelkurmayı'nın verdiği toplam 28.443 ölü, yaralı ve kayıp subay ve er sayısını kaynak göstermiştir.

- 4 Bruce, *The Last Crusade*, 165.
- 5 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basınevi, 1986), 757. Türkler 28.337 subay ve erin ölü, yaralı ve esir olduğunu, bunların arasından 3.000 subay ve erin tekrar görevlerine döndüklerini ileri sürmüştü.
- 6 1 Ekim 1917 tarihli Sekizinci Ordu Genel Kuvveti, Hüsnu, *Yıldırım*, 350, Ek-20.
- 7 İngilizlerle yapılan diğer muharebelerde Osmanlı ordusundan esir alınan ya da kayıp olarak bildirilen asker sayısı muharebe eden toplam mevcudun yüzde birinden azdı. Bkz. Erickson, *Ordered to Die*, Ek-F, Çizelge F.1 (Osmanlı Ordusu Muharebe Zayiatı), 237-239.
- 8 NARA, 21 Ocak 1918 tarihli Yakın Doğu İstihbarat Raporu, AEF G-2, Amerikan Sefer Kuvveti Belgeleri, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 9 Hüsnu, *Yıldırım*, 346.
- 10 Değiştirme ve personel ikmali mevcudiyeti konusu bu bölümde daha sonra incelenecektir.
- 11 Milli Arşiv (TNA), G. Dawnay'ın 13 Aralık 1917 tarihli Durum Muhakemesi, Savaş Bakanlığı (WO) 158/ 611.
- 12 A.g.e.
- 13 "Baskın" kelimesi bu olayla ilgili herhangi bir emirde yer almaz. Ancak savaştan sonradır ki Cyril Falls "baskın" terimini Allenby'nin Mart 1918'deki harekâtları için kullanmıştır. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 328-349.
- 14 16 Mart 1918 tarihli 60. Tümen Harekât Emri, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, Ek 20, 705-707.
- 15 Yazar Allenby'nin Türkleri uyuklarken yakalamak ve cepheyi yarmak istediğine inanıyor. Şubat ayının sonlarında Allenby "nehri geçip, Hicaz demiryoluna ulaşip, Araplarla işbirliği yaparak gerçekten cepheyi yarmayı" umuyordu. Allenby'den Robertson'a 23 Şubat 1918 tarihli mesaj, Robertson Belgeleri 7/5/86, Hughes, *Allenby in Palestine*, 133.
- 16 XXI. Kolordu'nun 1 Nisan 1918 tarihli Harekât Emri, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, Ek 21, 707-709.
- 17 A.g.e., 421.
- 18 Bu konu bu bölümde daha sonraki sayfalarda ayrıntılı incelenecektir.
- 19 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basınevi, 1986), 615. Bununla beraber bu birliklerin büyük bir kısmı kıyı boyunca ya da muhabere hatları boyunca tertiplendiler ve cephede mevcut değildiler.
- 20 A.g.e., 617.
- 21 Falls "Falkenhayn'ın manevra ile savunma yaptığını; Liman'ın (alınında böyle yazmaktadır) ise siperlerde direnerek savunma yaptığına" dikkat çeker. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm I, 311.
- 22 ATASE, 16. Piyade Tümeni Tarihçesi, 53, Dosya 26-441.
- 23 ATASE, 19. Piyade Tümeni Tarihçesi, 33, Dosya 26-349.
- 24 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 28, Dosya 26-327.
- 25 A.g.e., 28.
- 26 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 259-260.

- 27 Sekizinci Ordu, İaşe Stokları, 1918, Klasör 1247, Dosya 472, Fihrist 4-2, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *İdari Faaliyetler ve Lojistik* 557.
- 28 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 31, Dosya 26-327. Bkz. Harp Ceridesi, 18 Mart 1918.
- 29 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 358. Osmanlı ordusu askerlerinin günlük tayını 3.149 kalori olarak hesap edilmişti. Tavsiye edilen günlük yiyecek istihkakı ise 900 gr. ekmek, 250 gr. et, 150 gr. bulgur, 20 gr. zeytinyağı, 20 gr. tuz ve 9 gr. sabundu.
- 30 NARA, 18 Şubat 1918 tarihli Türk Askeri Bilgileri, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 31 M. Neş'et, "Büyük Harpte 'Suriye' Cephesi'nde 48. Piyade Fırkası", bkz. 1 Temmuz 1930 tarih ve 18 numaralı Askeri Mecmua (İstanbul: Askeri Matbaa), 89.
- 32 ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 1977, 55, Dosya 26-326.
- 33 Liddle Koleksiyonu, S.Dilman ile mülakat, tarihsiz, Kutu TU 01, bant 46.
- 34 ATASE, 23. Piyade Tümen Tarihçesi, 28, yayımlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-412.
- 35 A.g.e., 29. 23. Piyade Tümen karargâhı 68. Piyade Alayı 3. Tabur'dan Yüzbaşı Ze-ki'yi, 69. Piyade Alayı'ndan Teğmen Ahmet Hikmet'i ve 68. Piyade Alayı 2. Ta-bur'dan Asım'ı ve 69. Piyade Alayı'ndan kıdemli bir astsubayı tümen hücum müfre-ze komutanlıkları için seçtiler.
- 36 A.g.e., 28.
- 37 ATASE, 16. Piyade Tümeni Tarihçesi, 48, Dosya 26-441.
- 38 ATASE, 19. Piyade Tümeni Tarihçesi, 27. Bunlar Osmanlı ordusunun ilk hücum kı-talarıydılar. Bu personel özel olarak seçilmiş ve ardından el bombası, mania aşma, hü-cum ve ateş taktiği kurslarına gönderilmişlerdi.
- 39 Neş'et, "Büyük Harpte 'Suriye' Cephesi'nde 48. Piyade Fırkası", 16.
- 40 A.g.e., 22.
- 41 A.g.e., 40-44. 48. Piyade Tümeni'nin 28 Mart 1918 günü toplam mevcudu 130 su-bay, 2.037 asker, 1.841 tüfek, otuz dört makineli tüfek ve sekiz çeşitli top idi (ya da yaklaşık bir İngiliz tugayı kuvvetinde).
- 42 A.g.e., 50.
- 43 A.g.e., 60.
- 44 A.g.e., 68.
- 45 ATASE, 19. Piyade Tümeni Tarihçesi, 28, Dosya 26-349.
- 46 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonun-dan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basıme-vi, 1986), 585-614.
- 47 (NARA), 30 Kasım 1917 tarihli Yakın Doğu İstihbarat Raporu, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 48 Tom Johnstone, *Orange, Green and Khaki. The Story of the Irish Regiments in the the Great War, 1914-1918* (Dublin: Gill & Macmillan, 1992), 401. Johnstone "Hint-ileştirme" terimini 1918 yılında Filistin cephesindeki 10. (İrlanda) Piyade Tüme-ni'nin ne hale geldiğini anlatmak için kullanmıştı.
- 49 Bkz. Bruce, *The Last Crusade*, 197-198; Falls, *Military Operations Egypt and Pales-tine*, 411- 421 ve Falls, *Armageddon*, 15-16.
- 50 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 418.
- 51 Liddle Koleksiyonu, Teğmen A.T.P. Robertson, Experiences of a British Intelligence Officer, Palestine 1917-1918, Bölüm II, 25, Yayımlanmamış anılar, EP 066.

- 52 Milli Arşiv (TNA), 28 Mayıs 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni, Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 53 Milli Arşiv (TNA), 31 Mayıs 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni, Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 54 Milli Arşiv (TNA), 8 Haziran 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni, Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 55 Milli Arşiv (TNA), 9 Haziran 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni, Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 56 Milli Arşiv (TNA), 27 Haziran 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni, Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 57 Milli Arşiv (TNA), 12 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 232. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4688.
- 58 Milli Arşiv (TNA), 17 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 232. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4688.
- 59 Milli Arşiv (TNA), 1 Temmuz 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 179. Piya-de Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4667.
- 60 Johnstone, *Orang, Green and Khaki*, 402.
- 61 *A.g.e.*
- 62 *A.g.e.*, 403. Johnstone, sonuç olarak, Leinsters'un o geceki tahkimat sonucunda en ağır zayıfları verdiklerini belirtmişti.
- 63 7. Pi-yade Tümeni'nin 21. ve 28. Hint Tugayları ve 60. Pi-yade Tümeni'nin 179. ve 181. Tugaylarının da benzer tecrübeleri için bkz. Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Part II, 425-429.
- 64 1915/1916 yıllarında ordunun Mezopotamya'daki İngiliz ve Hint askerlerinin taktik ve teşkilat yönlerinden entegrasyonunun umutsuz bir durumda gösterilmesinin yarattığı tezat şaşırtıcıdır. Bkz. Gardner, *Trial by Fire*, 307-326.
- 65 Milli Arşiv (TNA), 17 Mayıs 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Pi-yade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 66 Milli Arşiv (TNA), 5 Haziran 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Pi-yade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 67 Milli Arşiv (TNA), 11-12 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Pi-yade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 68 Milli Arşiv (TNA), 5-6 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 158. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4625. Daha sonra, 1940 yılında "Gazze Okulu"nu geliştiren aynı Clive Garsia idi.
- 69 Milli Arşiv (TNA), 12-13 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 158. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4625.
- 70 Milli Arşiv (TNA), 11 ve 21 Temmuz 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Pi-yade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 71 Milli Arşiv (TNA), 6 Temmuz 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 158. Piya-de Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4625.
- 72 Milli Arşiv (TNA), 1 Temmuz 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 179. Piya-de Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4667.
- 73 Milli Arşiv (TNA), 29 Ağustos 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 179. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4667.
- 74 Milli Arşiv, İngiltere (TNA), 9 Eylül 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 31. Pi-yade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Dairesi (WO) 95/ 4585.
- 75 Middlebrook, *Your Country Needs You*, 147-149.

- 76 Robin Prior and Trevor Wilson, *Command on the western front, The Military Career of Sir Henry Rawlinson, 1914-1918* (Oxford: Blackwell Publishers, 1992), 311.
- 77 Milli Arşiv (TNA), 21 Ağustos-11 Eylül 1918 tarihli 31. Piyade Tugayı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4585.
- 78 Milli Arşiv (TNA), 7 Eylül 1918 tarihli, İrlanda Kraliyet Fusiliers 2. Tabur Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4585.
- 79 Milli Arşiv (TNA), 10. Tümen'in icra ettiği harekât hakkında 12-13 Ağustos 1918 tarihli Genel Karargâh raporu, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4568.
- 80 Milli Arşiv (TNA), 7 Haziran 1918 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 81 Liddle Koleksiyonu, 53. Piyade Tümeni'nden Yüzbaşı T. M. MacQuaker'e ait alt yazılı tarihsiz resim. EP 047. Yüzbaşı MacQuaker'in resmin arkasına düştüğü not: "Çok yorucu eğitim sonucunda formdaydık. Düşmana yapılacak taarruz için uçaklar tarafından yapılan keşif uyarınca elde edilen fotoğraflardan düşmana saldıracağımız gerçek mevziler esas alınarak cephe gerisinde inşa edilen 'sahte' mevzilerde prova yapıldı."
- 82 Milli Arşiv (TNA), 6 Eylül 1918 tarihli, 179. Piyade Tugayı Karargâhı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4667. Örneğin bugün tugay "piyadeyi makineli tüfeğin aşırma ateşiyle destekleyen" atış tatbikat (hakiki mermiyle yapılan tatbikat) –yazarın bizzat yaşadığı hem korkutucu ve hem tehlikeli olabilen bir teknik– icra etmişti.
- 83 Murray, *Sir Archibald Murray's Dispatches*, 7-8. Murray'nin 1 Haziran 1916 tarihli İlk Bülteni Mısır'da geniş kapsamlı bir eğitim programını nasıl oluşturduğunu ayrıntılarıyla açıklamaktadır.
- 84 Milli Arşiv (TNA), 2 ve 3 Haziran 1916 tarihli Mısır Sefer Kuvveti Karargâhı, 53. Piyade Tümeni Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4615.
- 85 Milli Arşiv (TNA), 24 Ağustos 1918 tarihli 232. Piyade Tugayı Karargâhı Harp Ceridesi, Savaş Bakanlığı (WO) 95/ 4688.
- 86 A.g.e. "Açık arazide eğitim" teriminin kullanılması siper savaşı eğitiminden önemli bir farkı temsil ettiğinden önemlidir; ordu bunu icra etmekteydi ve muhtemelen Fransa'da edinilen tecrübeleri yansıtıyordu.
- 87 9 Eylül 1918 tarihli 68 numaralı Harekât Emri, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 713-715, Ek-23.
- 88 A.g.e.
- 89 17 Eylül 1918 tarih ve 42 numaralı XXI.Kolordu Emri, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 715-718, Ek-24.
- 90 A.g.e., 718.
- 91 Sahra Süvari Kolordusu'nun 12 Eylül 1918 tarih ve 21 numaralı harekât emri, Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 720-723, Ek-26.
- 92 Paddy Griffith, *Battle Tactics of the western front, The British Army's Art of Attack, 1916-1918* (New Haven CT: Yale University Press, 1994), Bölüm 2, 3 ve 4, 84-186.
- 93 J. P. Harris, *Amiens to the Armistice, The BEF in the Hundred Day Campaign, 8 August-11 November 1918* (Londra: Brassey's, 1998), 77-107. Bu paragrafın bilgileri bu kaynaktan sağlanmıştır.
- 94 Sidney F. Wise, "Amiens, August 1918: A Glimps of the Future", Ed.: Briton C. Busch, *Canada and the Great War* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003), 172.

- 95 Falls, *Armageddon 1918*, 36.
- 96 Jonathan Newell, "Allenby and the Palestine Campaign" Brian Bond, *The First World War and British Military History* (Oxford: Clarendon Press, 1991), 199-200.
- 97 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 618. Savaş öncesi Osmanlı ordusunun doktrinine göre bir piyade tümeni ne tahsis edilen savunma cephesi 3,5 km'yd, fakat 1918 yılında (ilave makineli tüfek ve topçuyla) bu cephe 5 km'ye kadar genişletilmişti. 1914 öncesi savunma cepheleri için bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), 312.
- 98 A.g.e.
- 99 A.g.e., 616-618 ve Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri, V. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), Kroki 15.
- 100 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 32, Dosya 26-327.
- 101 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), 745-772.
- 102 ATASE, Sekizinci Ordu'dan Yıldırım Orduları Grubu'na 17 Eylül 1918 tarihli mektup, Klasör 3787, Dosya H-37, Fihrist 11, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 621.
- 103 NARA, Fevzi Paşa'dan (Mrş. Çakmak) von Falkenhayn'a 15 Şubat 1918 tarihli mektup, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5836.
- 104 Örneğin bkz. Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, 300-307.
- 105 NARA, Türkiye'de Askeri Durum, 30 Ağustos 1918, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5836. Göz 43-3.
- 106 Bu sorun Enver Paşa'nın Mayıs 1918'de Gürcistan'a karşı güttüğü yayılmacı politika nedeniyle Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kötüleşen ilişki sonucunda büyütüldü. (Brest-Litovsk anlaşmasının ihlali.) Bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 186-187.
- 107 NARA, 18 Şubat 1918 tarihli Yakınoğu İstihbarat Raporu, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 108 A.g.e.
- 109 NARA, 27 Şubat 1918 tarihli Yakınoğu İstihbarat Raporu, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 110 NARA, 21 Ocak 1918 tarihli Yakınoğu İstihbarat Raporu, AEF G-2, RG 120, NH 91, Kayıt 187, Kutu 5828.
- 111 A.g.e.
- 112 A.g.e.
- 113 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 467. Falls bu ifadesini Nasıra'da ele geçirilen 17 Eylül 1918 tarihli Osmanlı istihbarat haritasına dayandırmıştır.
- 114 Bkz. Bruce, *The Last Crusade* (2002), 220; Carver, *The Turkish Front 1914 -1918* (2003), 231-233; Falls, *Armageddon 1918* (1964), 46; Michael Hickey, *The First World War, The Mediterranean Front, 1914-1923*, 60 ve Perett, *Megiddo 1918* (1999), 36.

- 115 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 620.
- 116 ATASE, Sekizinci Ordu'dan Yıldırım Orduları Grubu'na 17 Eylül 1918 tarihli mesaj, Klasör 3787 Dosya H-37, Fihrist 11, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 621.
- 117 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 468.
- 118 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 272-280.
- 119 Belen, *Birinci Cihan Harbinde, Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri V. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), Kroki 15.
- 120 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 625 ve Belen, *Birinci Cihan Harbinde, Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri V. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), Kroki 15.
- 121 Örneğin bkz. ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 72, Dosya 26-327 ve ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 32, Dosya 26-327.
- 122 Örneğin Alman ordusunda Georg Bruchmüller'in ünlü ağır topçu desteği taktiği ordunun asıl taarruzunu desteklemek için her muharebede yer aldı. Gudmundsson, *On Artillery*, 87-91.
- 123 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 625.
- 124 Belen, *1918 Yılı Hareketleri V. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), 5 numaralı Kuruluş Çizelgesi.
- 125 Osmanlı ordusunun Galiciya'da 19. Piyade Tümeni'nin de katıldığı muharebelerinin açıklayıcı bilgileri için bkz. Erickson, *Ordered to Die*, 137-142.
- 126 Bkz. Örneğin Perrett, *Megiddo 1918*, 36 ve Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 452-453. Falls İngiliz istihbaratının 7. ve 20. Tümenlerin toplam piyade mevcudunu 1.970 asker olarak bildirmediğini işaret etmektedir.
- 127 Belen, *1918 Yılı Hareketleri*, 73.
- 128 ATASE, 7. Piyade Tümen Tarihçesi, 29, yayımlanmamış karargâh çalışması, ATASE Kütüphanesi, Dosya 26-518.
- 129 ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 72, Dosya 26-327.
- 130 A.g.e., 64.
- 131 A.g.e.
- 132 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 32, Dosya 26-327.
- 133 A.g.e.
- 134 ATASE, 20. Piyade Alay Tarihçesi, 73, Dosya 26-327.
- 135 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 32, Dosya 26-327.
- 136 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 626.
- 137 A.g.e.
- 138 ATASE, Sekizinci Ordu'dan Yıldırım Orduları Grubu'na 19 Eylül 1918 tarih ve 08.50 saatli rapor, Klasör 3787, Dosya H-37, Fihrist 1- 14, T.C. Genelkurmay Başkanlığı,

- Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 626-627.
- 139 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 275.
- 140 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 627.
- 141 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 476.
- 142 ATASE, 19. Piyade Tümen Tarihçesi, 33, Dosya 26-349.
- 143 ATASE, 16. Piyade Tümen Tarihçesi, 58, Dosya 26-441. Bu tümen Eylül 1918'de daha uzun bir süre dayandı ve harp cerideleri, 7. ve 20. Tümenlerin 21 Eylül 1918'e geldiğinde imha edilmiş olan harp ceridelerinden daha tamam haldeydi.
- 144 A.g.e.
- 145 A.g.e.
- 146 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 627.
- 147 A.g.e.
- 148 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 468-495, Carver, *The Turkish Front*, 225-235 ve Bruce, *The Last Crusade*, 224-232.
- 149 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 485.
- 150 A.g.e., 481.
- 151 Liddle Koleksiyonu, Teğmen A. T. P. Robertson, Experiences of a British Intelligence Officer, Palestine 1917-1918, Bölüm II, 30, yayımlanmamış anılar, EP 066.
- 152 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 479-480.
- 153 A.g.e., 476-478.
- 154 Erickson, *Ordered to Die*, 7.4 ve 7.5 numaralı çizelgeler.
- 155 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 277.
- 156 ATASE, 7. Piyade Tümen Tarihçesi, 30, Dosya 26-518.
- 157 ATASE, 21. Piyade Alay Tarihçesi, 32, Dosya 26-327.
- 158 ATASE, 16. Piyade Tümen Tarihçesi, 61, Dosya 26-441.
- 159 ATASE, 16. Piyade Tümeni'nin 22 Eylül 1918 tarihli Günlük Kuvveti, Klasör 3730, Dosya H-4, Fihrist G-12. Bu tarihte tümenin 125. Piyade Alayı'nın 2. ve 3. Taburlarında 200 asker vardı. 47. Piyade Alayı'nda 100 asker ve müşterek istihkâm hücum bölüğünde seksen asker vardı.
- 160 ATASE, 16. Piyade Tümen Tarihçesi, 61, Dosya 26-441.
- 161 A.g.e., 62.
- 162 Belen, *1918 Yılı Hareketleri*, 81.
- 163 Harris, *Amiens to the Armistice*, 103-104.
- 164 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 488.
- 165 Yazarın tahmini. Türkler Sekizinci Ordu'daki mevcudu 10.393'ü piyade olmak üzere 19.157 asker olarak bildirmişlerdi. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 617.

- 166 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 269.
 167 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 752-753. Bkz. Sağlık, *Veteriner Hizmetleri ve Hayvan Sağlığı*.
 168 Belen, *1918 Yılı Hareketleri*, 72.
 169 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 276.

VI SONUÇ: BİR ORDUNUN GÜCÜ (Sayfa 239-258)

- 1 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III/4* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991), 763 ve T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Genelkurmay Basımevi, 1962), 64-67, 77. Önemli bir Türk tarihçisi olan Prof. Bayur, Mustafa Kemal'in mütareke döneminde Anadolu'nun kati savunmasını hazırlamakta olduğunu altını çizmektedir.
- 2 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, 256-257.
- 3 Bkz. örneğin Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, 495 ya da A. L. Macfie, *The End of the Ottoman Empire, 1908-1923* (Londra: Longman, 1998), 157. Macfie şöyle yazmaktadır: "Bu arada Suriye cephesinde, Enver Paşa'nın gönderdiği birlikleri Osmanlı'nın Kafkasya'daki durumunu güçlendirmek amacıyla geri çekmesiyle zayıflayan Osmanlı ordusuna karşı İngilizlerin kalkıştıkları taarruz, Osmanlı cephesinin tamamen çökmesine neden olmuştu."
- 4 Erickson, *Ordered to Die*, 182. Bu birlikler 15. Piyade Tümeni ve 123. Piyade Alayı idi.
- 5 Örneğin eski Rus kalesi olan Kars'ın ele geçirilmesi esnasında Türkler 220 top ve 106 adet makineli tüfek ele geçirmişlerdi. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *3. Ordu Harekâtı*, Kroki 79.
- 6 Belen, *1918 Yılı Hareketleri*, 174.
- 7 A.g.e.
- 8 A.g.e., 177.
- 9 ATASE, 38. Piyade Alayı Tarihçesi, 1970, 58, yayımlanmamış karargâh çalışması, (Muhittin Turagay), ATASE Kütüphanesi 26-360.
- 10 A.g.e., 61.
- 11 Özellikle Toros ve Amanos Dağları arasındaki demiryolları Eylül 1918'e kadar tamamlanmamıştı. Berlin-Bağdat demiryolunun tamamlanmayan bu kısımları 53 ve 35 km uzunluğundaydı ve bütün yüklerin bu arada tekrar taşınmasını gerektiriyordu.
- 12 Falls, *Military Operations Egypt and Palestine, From June 1917 to the End of the War*, Bölüm II, 642. Falls'un özellikle belirttiği bir konu, Fransa'da kullanılan "yaklaşma baraj ateşinin" çok sayıda İngiliz taarruzunda kullanılmadığıydı.
- 13 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Çanakkale Boğazı, Toros ve Amanos tünelleri gibi stratejik noktaların teslimini öngörüyordu, fakat Osmanlı ordusu teslim olmak zorunda değildi. Bkz. David Fromkin, *A Peace to End All Peace, The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York: Henry Holt, 1989), 373.
- 14 Bu belki Almanya ile yapılan ve Alman ordusunun 5.000 topunu ve 25.000 makineli tüfeğini teslim etmek zorunda kaldığı "mütareke" koşullarından farklı olabilir. Bkz. Cyril Falls, *The Great War* (New York: G. P. Putnam's, 1959), 416.

- 15 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 46-47.
- 16 A.g.e., 68-69.
- 17 A.g.e., 184-185.
- 18 A.g.e. 185.
- 19 A.g.e. 185.
- 20 A.g.e., 177-178.
- 21 A.g.e., 180.
- 22 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, 583.
- 23 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 197-213.
- 24 Bkz. 4. Bölüm'de 82 numaralı not, 5. Bölüm'de 83 ve 100 numaralı notlar (örneğin Bond, Griffith, Samuels ve Travers).
- 25 Gordon R. Sullivan, *Hope is not a Method, What Business Leaders can learn from America's Army* (New York: Random House, 1996), 189-192.
- 26 Carver, *The Turkish Front 1914-1918*, 245. Carver özellikle Türk cephesindeki savaş stratejik açıdan tatmin edici bir getirisi bulunmayan bir kaynak israfı olarak eleştirmiştir.
- 27 Bkz. Erickson, *Ordered to Die*, çizelge 7.5, 202. Türk hükümeti zayıf, kayıp ya da elde kalan birlikler hakkında istatistiki bir bilgiyi asla yayımlamamıştır. *Ordered to Die* (Ek F: Osmanlı Zayıfı, 237-243) bu konuda Türk resmi harp tarihinin I. Dünya Savaşı'yla ilgili yirmi yedi kitabından yararlanarak birleştirilmiş bir çizelge yayımlayan tek çalışmadır.

EK B: 1918 YILINDAKİ DİĞER HAREKÂT ALANLARI (Sayfa 267-271)

- 1 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 3. *Ordu Harekâtı*, 580-581.
- 2 Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, 495.
- 3 A.g.e., 544.
- 4 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III/4 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991), 763.

EK C: OSMANLI PİYADE TÜMENİ (Sayfa 273-280)

- 1 Bu bölüm için gerekli bilgiler Erickson, *Defeat in Detail*'den (24-28) alınmıştır.
- 2 Pertev Demirhan, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz. Das Lebensbild eines grossen Soldaten* (Göttingen, Germany: Göttinger Verlagsanstalt, 1960), 74-91.
- 3 Ahmet İzzet Pascha, *Denkwürdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha* (Leipzig, Germany: K. F. Koehler, 1927), 165-172.
- 4 A.g.e., 295-302.
- 5 A.g.e., 130-142.
- 6 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, 140-141.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

ATASE 180 – Beşinci Ordu
 ATASE 2453 – Harbiye Nezareti
 ATASE 2950 – Üçüncü Ordu
 ATASE 3474 Güney Grubu
 ATASE 3475, 3964 – III. Kolordu
 ATASE 3606, 3609, 3610, 3611, 3614, 3641, 3644 – Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı
 ATASE 4275 – 31. Piyade Alayı
 ATASE 4618, 4836 – 9. Piyade Tümeni
 ATASE 4775 – 7. Piyade Tümeni
 ATASE 4898 – 9. Piyade Tümeni Harp Ceridesi
 ATASE 5018 – 19. Piyade Alayı
 ATASE 5025, 5337 – 26. Piyade Alayı
 ATASE 5026 – 27. Piyade Alayı
 ATASE 5030 – 31. Piyade Alayı
 ATASE 5046 – 47. Piyade Alayı
 ATASE 5047 – 48. Piyade Alayı
 ATASE 5240 – Birinci Sefer Kuvveti
 ATASE 8749 – Osmanlı Genelkurmayı

Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) – T.C. Genelkurmay Başkanlığı Arşivleri - yayımlanmamış karargâh çalışmaları

ATASE 3459 – 9. Piyade Tümeni
 ATASE 3461 – 11. Piyade Tümeni
 ATASE 6/9 – 11. Piyade Tümeni
 ATASE 91/1 – 15. ve 19. Piyade Alayları
 ATASE 91/2 – 25., 26., 27., 31. ve 32. Piyade Alayları
 ATASE 91/3 – 46., 47. ve 48. Piyade Alayları
 ATASE 91/4 – 125. Piyade Alayı
 ATASE 91/6 – 15. Topçu Alayı

Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE Kütüphanesi) - T.C. Genelkurmay Başkanlığı Arşivleri - yayımlanmamış karargâh çalışmaları

ATASE 26 – 326 – 20. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 327 – 21. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 336 – 77. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 344 – 41. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 346 – 9. Topçu Alayı
 ATASE 26 – 349 – 19. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 351 – 8. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 359 – 36. Piyade Alayı

ATASE 26 – 360 – 38. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 361 – 21. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 412 – 23. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 413 – 3. Topçu Alayı
 ATASE 26 – 415 – 6. Topçu Alayı
 ATASE 26 – 421 – 3. Süvari Tümeni
 ATASE 26 – 441 – 16. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 466 – 57. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 479 – 1. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 485 – 25. Piyade Alayı
 ATASE 26 – 518 – 7. Piyade Tümeni
 ATASE 26 – 834 – 19. Piyade Tümeni

Leeds: Brotherton Kütüphanesi, Liddle Koleksiyonu (LC)

EP 066 – 077 – Mısır – Filistin Mülakatları
 Gall 216 – Gelibolu Mülakatları
 MES 001 – 025 Mezopotamya Mülakatları
 TU 01 – Türkçe Mülakatlar
 Kew: (TNA) İngiltere Milli Arşiv
 CAB 19/1 – 8 Kabine Yazışmaları – Mezopotamya Komisyonu
 FO 371 / Dışişleri Bakanlığı Genel Yazışmaları
 FO 424 / 251-252 / Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Yazışmaları
 FO 438/ 3 Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Yazışmaları
 WO 32/ 5195 – 5207 Mezopotamya Harekâtları
 WO 95/ 4568 – 4718, Mısır Sefer Kuvveti Harp Cerideleri
 WO/ 106/ 726 – 728 Askeri İstihbarat ve Harekât Başkanlığı
 WO 157 1914 – 1918 Savaşı İstihbarat Özetleri
 WO 158/ 611 Mısır Kuvvetleri Harekâtları
 Milli Arşiv ve Sicil İdaresi, Washington, DC, ABD (NARA)
 RG 120, Kutular 5828, 5836 – Genel Karargâh, AEF
 RG 353 ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye İç İşleri
 RG 1271 – Dosya 6368, 844, 8759, Harp Akademisi Bölümü, Genel Karargâh
 Washington DC: National Defense University (NDU) Kütüphanesi
 Gelibolu Koleksiyonu

Yayımlanmış orijinal kaynaklar

Gooch G.P. ve Harold Temperley, ed., *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Cilt IX, Bölüm 1, *The Balkan Wars*, Londra: HMSO (Her Majesty's Stationery Office), İngiliz Kraliyet Gemisi, 1933.
 Gooch G. P. ve Harold Temperley, ed., *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Cilt X, Bölüm 1, *The Near and Middle East on the Eve of War*, Londra: HMSO, 1937.
 Gooch G. P. ve Harold Temperley, ed., *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Cilt X, Bölüm 2, *The Last Years of Peace*. Londra: 1937. HMSO, 1937.
 Hughes, Matthew. *Allenby in Palestine, The Middle East Correspondence of Field Marshal Viscount Allenby*. Stroud, Gloucestershire: Army Records Society, Sutton Publishing, 2004.

Murray, Sir Archibald. *Sir Archibald Murray's Dispatches (June 1916-June 1917)*. Londra: J. M. Dent, 1920.

Osmanlı ve Alman Ordusu eğitim talimnameleri

Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi (Felddienst Ordnung [1908])

Piyade Talimnamesi (Exerzier-Reglement für die Infanterie [1906])

Takımın Muharebe Talimi ve Bölüğün Muharebe Talimi (Beifrage zur Taktischen Ausbildung unser Offiziere [1904])

Resmi kayıtları esas alan resmi tarih yayınları

Akbay, Cemal. *Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbi, 1. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.

Arı, Kemal. *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997.

Aspinall-Oglander, C. F. *History of the Great War, based on Official Documents: Military Operations Gallipoli, Cilt I-II*. Londra: HMSO (Her Majesty's Stationery Office), İngiliz Kraliyet Gemisi, 1924-1930.

Bean, C. E. W. *Official History of Australia in the War of 1914-1918, The Story of AN-ZAC, Cilt I-II*. Brisbane: University of Queensland Press, 1981 (1942 edisyonunun tekrar baskısı).

Belen, Fahri. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 Yılı Hareketleri, Cilt I-V*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965-1967.

British General Staff, *Armies of the Balkan States, 1914-1916*. Nashville TN: Battery Press, 1997 (tekrar baskı).

Demirel, Muammer. *Birinci Dünya Harbî'nde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Falls, Cyril. *History of the Great War, based on Official Document, Military Operations Egypt and Palestine, 1914-1918, Cilt I*, Londra: HMSO, 1926.

Hellenic Army General Staff. *A Concise History of the Balkan Wars, 1912-1913*. Atina: Army History Directorate, 1998.

Hurewitz, J.C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record. Cilt I, 1535-1914 ve Cilt II, 1914-1956*, Princeton NJ: Van Nostrand, 1956.

Intelligence Section, Cairo, British Army, *Handbook of the Turkish Army*, 8. edisyon, Şubat 1916, Nashville TN: Battery Press (tekrar baskı).

İskora Muharrem Mazlum (E.Org.) *Harp Akademileri Tarihçesi, 1846-1965, Cilt I (2. baskı)* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.

Moberly, F. J. *History of the Great War, based on Official Documents: The Campaign in Mesopotamia 1914-1918, Cilt 1-4* Londra: HMSO, 1923-1927.

Şükrü, Mahmut Nedim. *Filistin Savaşı (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Tekeli, Sadık. *Askeri Müze Resim Koleksiyonu..İstanbul: Harbiye, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 1995.*

Thomazi, Albay A. *Çanakkale Deniz Savaşı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Askeri Tarih Yayınları Belgelerle Ermeni Sorunu*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Balkan Harbî'nde 1912-1913 Türk Bulgar Harbi I. Cilt, Harbin İhzarı* Ankara: Genelkurmay Basımevi, X. Şube, 1943.

- T.C.Genelkurmay Başkanlığı. *Balkan Harbi'nde 1912-1913 Türk Bulgar Harbi II. Cilt, Kırklareli Muharebesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, X. Şube, 1943.
- T.C.Genelkurmay Başkanlığı. *Balkan Harbi'nde 1912-1913 Türk Bulgar Harbi III. Cilt, Iüleburgaz-Pınarhisar Muharebesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, X. Şube, 1943.
- T.C.Genelkurmay Başkanlığı. *Balkan Harbi 1912-1913 Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Balkan Harbi Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbi IX. Cilt, Türk Hava Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1969.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi VI. Cilt, Ilıcay, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Basımevi, 1978.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi III. Cilt, Irak-Iran Cephesi 1914-1918, 1. Kısım*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. Cilt, 1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1979.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. Cilt, 2. Kısım, Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne Kadar Yapılan Harekât 21 Nisan 1917-30 Ekim 1918* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986)
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-Nisan 1915)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, Cilt I-II* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı, Cilt I-II* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı 1., 2. ve 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 2002.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1962.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1989.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1971.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 5. Kısım (1793-1908) 1. Kitap* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1978.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 3. Kitap Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1980.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1985.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 II. Cilt, Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 II. Cilt, 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 II. Cilt, 2. Kısım, 1. Kitap, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 II-I. Cilt, 2. Kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu, Yunan Cephesi Harekâtı*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 II-I. Cilt, Garp Ordusu, Vardar Ordusu, ve Ustruma Kolordusu*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913, II-I. Cilt, 3. Kısım Garp Ordusu, Karadağ Cephesi*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi 1912-1913 VI-I. Cilt, Osmanlı Deniz Harekâtı*. (Ankara: Genelkurmay Basımevi), 1993.
- Türk Hava Kuvvetleri, *Türk Havacılık Tarihi 1912-1914 (Birinci Kitap)*. (Eskişehir: Uçuş Okulları Basımevi), 1950.
- Türk Hava Kuvvetleri, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 (İkinci Kitap)*. (Eskişehir: Uçuş Okulları Basımevi), 1951.
- Türk Hava Kuvvetleri, *Havacılık Tarihi Türkler*, Etimesgut: Hava Kuvvetleri Basımevi, 1971.
- T.C. Kültür Bakanlığı, *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na, İmparatorluktan Cumhuriyete*. İstanbul: Cenk Ofset, 1992.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz Cilt 1-5*. Ankara-Milli Savunma Bakanlığı, 1998.

Anılar

- Adil, Selahattin, *Çanakkale Hatıraları* (1982) I. Cilt, İstanbul: Arma Yayınları, 2001.
- Ahmad İzzet Pascha, *Denkwurdigkeiten des Marschalls İzzet Pascha*, Leipzig: K. F. Kochler, 1927.
- Aker, Şefik, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay* (1935) İstanbul: Arma Yayınları, 2001.
- Altay, Fahrettin, *Çanakkale Hatıraları, II. Cilt*, İstanbul: Arma Yayınları, 2002.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Anafartalar Hatıraları, Çanakkale Hatıraları* (1955), I. Cilt, İstanbul: Arma Yayınları, 2001.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Biri's-Sebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu*, İstanbul: Askeri Matbaa, 1938.
- Conk, Cemil, *Çanakkale Hatıraları ve Conkbayır Savaşları* (1955) II. Cilt, İstanbul: Arma Yayınları, 2002.
- Daşışman, H.B. Gallipoli, 1915, *Bloody Ridge Diary of Lt. Mehmet Fasih*, İstanbul Denizler Kitabevi, 2003.
- DeNogoles, Rafael, *Four Years Beneath the Crescent*, New York: Charles Scribner's, 1926.
- Djemeal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*, Londra: Hutchinson.
- Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul Kültür Yayınları, 2003.
- Erkilet, Hüseyin Hüsnü, *Yıldırım*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.

- Eşref, Ruşen. *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat (1930) III. Cilt*, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Güçüyenç, Şükrü Fuad. *Çanakkale'de Kumkale Muharebesi, Çanakkale'de İnce Topçuları (1932) (Binbaşı Şevki Bey, Taşköprülülü Aloş, Bursalı Mehmet Onbaşı, Çerkeşli Ömer, Aydınlı Ethem Çavuş) Çanakkale Hatıraları III. Cilt*. İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Gündüz, Asım. *Hatırlarım*. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1973.
- Güralp, Şerif. *Çanakkale Cephesi'nden Filistin'e*. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003.
- İlgar, İhsan ve Uğurlu Nureç, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003 (1975 edisyonunun tekrar baskısı).
- İncesu, Sokrat. *Birinci Dünya Dünya Savaşı'nda Çanakkale-Arıburnu Hatıralarım. I. Cilt*. İstanbul: Arma Yayınları, 2001.
- Halis Bey (Ataksor), Binbaşı, *Çanakkale Raporu*. İstanbul: Arma Yayınları, 2001. (1975 edisyonunun tekrar baskısı).
- Hochwaechter, E.von. *Mit den Türken in der Front im Stabe Mahmud Muchtar Paschas*. Berlin: Ernst Siegfried Rittler, 1913.
- Kannengiesser, Hans. *The Campaign in Gallipoli*. Londra: Hutchinson.
- Karabekir, Kâzım. *Birinci Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik? Cilt 2*. İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Kemalyeri, Mucip. *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu? (1972) Çanakkale Hatıraları III. Cilt*, İstanbul:Arma Yayınları, 2003.
- Kiesling, Hans von. *Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1922.
- Lawrence, T.E. *Revolt in the Desert*. Garden City NY: Doubleday, 1927.
- Lawrence, T.E. *Seven Pillars of Wisdom, A Triumph*. Stockholm: Alb. Bonniers, 1946.
- Liman von Sanders, Süvari Generali, *Five Years in Turkey*. Londra: Bailliere, Tindall&Cox, 1928.
- Mahmoud Moukhtar Pacha. *Mon commandement au cours de la campagne des Balkans de 1912*. Paris: Berger-Levrault, 1913.
- Meinertzhagen, R. *Middle East Diary, 1917-1956*, Londra: Cresset Press, 1959.
- Meinertzhagen, R. *Army Diary, 1899-1926*. Londra: Oliver & Boyd, 1960.
- Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*. Garden City NY: Doubleday Press, 1918.
- Mühlmann, Carl. *Der Kampf um die Dardanellen 1915*. Berlin: Gerhard Stalling, 1927.
- Münim, Mustafa, *Cepheden Cepheye, Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları*, İstanbul: Arma Yayınları, 1998 (1940 edisyonunun tekrar baskısı).
- Nekludoff, A. *Diplomatic Reminiscences, Before and During the World War, 1911-1917*. New York, E. P.Dutton, 1928.
- Neç'et M. "Büyük Harpte 'Suriye'Cepesinde 48. Piyade Fırkası", *Askeri Mecmua*, 18 (1), (Temmuz 1930). İstanbul: Askeri Matbaa.
- Pomiankowski, Joseph. *Der Zusammenbruch Des Ottomanischen Reiches*. Graz: Akademische Druk und Verlagsanstalt, 1969 (1928 edisyonunun tekrar baskısı).
- Rohde, Hans. *Die Operationen and den Dardanellen im Balkankrieg 1912/13*. Berlin: R.Eisenschmidt, 1914.
- Sabri, Mahmut. *Seddülbahir Muharebeleri ve 26. Alay 3. Tabur Harekâtı (1933), Çanakkale Hatıraları, III. Cilt*, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Sunata, İ. Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, İstanbul: Kültür Yayınları 2003.

- Townshend, Sir Charles V. F. *My Campaign in Mesopotamia*. Londra: Thornton Butterworth, 1920.
- Tunççapa, M.Şakir, *Çanakkale Muharebeleri Hatıralarım* (1958), Çanakkale Hatıraları, II- I. Cilt, İstanbul: Arma Yayınları, 2003.

Tali kaynaklar

- Abadan, Yavuz. *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul: Varlık Kitabevi, 1972.
- Albertini, Luigi. *The Origins of the War of 1914*. Londra: Oxford University Press, 1952.
- Allen, W. E. D. ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 1953.
- Anderson, M.S. *The Eastern Question, 1774-1923*. New York: St.Martin's Press, 1966.
- Andonyan, Aram ve Zavren Biberyan. *Balkan Harbi Tarihi*. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.
- Ataöv, Türkkaya. *The Armenians in the late Ottoman Period*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 2001.
- Atasu, Remzi. *Demiryollarının Askeri Roller ve Yarına Hazırlanışları*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1939.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.
- Bailey, J. B. A. *Field Artillery and Firepower*, 2. basım. Annapolis MD: Naval Institute Press, 2004.
- Balakian, Peter. *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America's Response*. New York: HarperCollins Publishers, 2003.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi. Cilt III/4* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.
- Beaumont, Roger. *The Sword of the Raj, The British Army in India. 1747-1947*. New York: Bobbs-Merrill, 1977.
- Becker, Alfred. *General der Infanterie Karl Litzmann*. Donauworth: Eduard Mager.
- Bond, Brian. *The Victorian Army and the Staff College, 1854-1914*. Londra: Eyre: Methuen, 1972.
- Bond Brian. *The First World War and British Military History*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Bruce Anthony. *The Last Crusade. The Palestine Campaign in the First World War*. Londra: John Murray, 2003.
- Carnegie Endowment for International Peace. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*. Washington DC: Bryon S. Adams, 1914.
- Carver, Field Marshal Lord. *The Boer War*. Londra: Sidgwick & Jackson, 1999.
- Carver, Field Marshal Lord. *The Turkish Front, 1914-1918*. Londra: Sidgwick&Jackson, 2003.
- Cassar, George H. *Kitchener's War, British Strategy from 1914 to 1916*. Washinton DC: Brassey's 2004.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Sınıf Arkadaşım Atatürk*. İstanbul: Kanaat, 1996.
- Cecil, Hugh ve Peter Liddle, *Facing Armageddon. The First World War Experienced*. Londra: Leo Cooper, 1996.
- Churchill, Winston S. *The World Crisis*. New York: Charles Scribner's, 1931.
- Cohen, Eliot A. ve John Gooch. *Military Misfortunes, The Anatomy of Failure in War*. New York: Free Press, 1990.

- Çulcu, Murat. *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916 (Cilt I-II)*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2004.
- Davis, Paul K. *Ends and Means, The British Mesopotamian Campaign and Commission*. Londra: Associated University Presses, 1994.
- Demirhan, General Percev. *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz. Das Lebensbild eines grossen Soldaten*. Göttingen: Göttinger Verlagsanstalt, 1960.
- Drury, Ian. *The Russo-Turkish War, 1877*. Londra: Osprey, 1994.
- Dupuy, T. N. *Numbers, Predictions, and War, Using History to Evaluate Combat Factors and Predict Outcomes of Battles*. New York: Bobbs-Merrill, 1979.
- Erickson, Edward J. *Ordered to Die. A History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport CT: Greenwood Press, 2000.
- Erickson, Edward J. *Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. Westport CT: Praeger, 2003.
- Falls, Cyril. *The Great War*, New York: G. P. Putnam's, 1959.
- Falls, Cyril. *The Armageddon, 1918*, Philadelphia: J. B. Lippincott, 1964.
- Ferguson, Niall. *The Pity of War*, New York: Basic Books, 1999.
- Fosten, D. S. V. ve R. J. Marrion. *The British Army, 1914-1918*. Londra: Osprey Publishing, 1978.
- French, David ve Brian Holden Reid, *The British General Staff, Reform and Innovation 1890-1839*. Londra: Frank Cass, 2002.
- Fromkin, David. *A Peace to End all Peace, The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Henry Holt, 1989.
- Gardner, Nikolas. *Trial by Fire. Command and the British Expeditionary Force in 1914*. Westport CT: Praeger, 2003.
- Garsia, Clive. *A Key to Victory. A Study in War Planning*. Londra: Eyre & Spottiswoode, 1940.
- Gillon, Yüzbaşı Stair. *The Story of the 29th Division, A Record of Gallant Deeds*. Londra: Thomas Nelson, 1925.
- Glenny, Misha. *The Balkans, Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*. New York: Viking Penguin, 1999.
- Godwin-Austin, A. R. *The Staff and the Staff College*. Londra: Constable, 1927.
- Goerlitz, Walter. *History of the German General Staff, 1657-1945*. New York: Praeger, 1956.
- Goltz, Friedrich Freiherr von der ve Wolfgang Foerster. *General Feldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Denkwürdigkeiten*. Berlin E.G.Ritter, 1929.
- Gooch, John. *The Plans of War. The General Staff and British Military Strategy, 1900-1916*. New York: John Wiley, 1974.
- Görgülü, İsmet. *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*. İstanbul: Harp Akademileri Yayını, 1983.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Griffith, Paddy. *Battle Tactics of the Western Front*, New Haven CT: Yale University Press, 1994.
- Gudmundsson, Bruce I. *Stormtroop Tactics, Innovation in the German Army, 1914-1918*. Westport CT: Praeger, 1989.
- Gudmundsson, Bruce I. *On Artillery*. Westport CT: Praeger, 1993.
- Gündag, Nevzat. *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*. Ankara: Kültür Eserleri Dizisi: 1987.

- Gündüz, Asum. *Balkan Harbi'nde Neden Mağlup olduk?* İstanbul, 1913.
- Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.
- Hale, William. *Turkish Politics and the Military*. New York: Routledge, 1994.
- Hall, Richard C. *The Balkan Wars, 1912-1913. Prelude to the First World War*. Londra: Routledge, 2000.
- Hamilton, Nigel. *Master of the Battlefield, Monty's War Years, 1942-1944*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1983.
- Harris, J. P. *Amiens to Armistice, The BEF in the Hundred Days' Campaign, 8 August-11 November 1918*. Londra: Brassey's, 1998.
- Haythornthwaite, Phillip J. *Gallipoli, 1915*. Londra: Osprey Press.
- Heller, Joseph. *British Policy towards the Ottoman Empire*, Londra: Frank Cass, 1983.
- Hermann, David G. *The Arming of Europe and the Making of the First World War*. Princeton University NJ: Princeton University Press, 1996.
- Herwig, Holger H. *The First World War, Germany and Austria-Hungary, 1914-1918*. Londra: Arnold, 1997.
- Hickey, Michael. *Gallipoli*. Londra: John Murray, 1995.
- Hickey, Michael. *The First World War, The Mediterranean Front, 1914-1923*. Oxford: Osprey Publishing, 2002.
- Hughes, Matthew. *Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-1919*. Londra: Frank Cass, 1999.
- Jackh, Ernest. *The Rising Crescent, Turkey Yesterday, Today and Tomorrow*. New York: Farrar & Rinehart, 1944.
- James, Robert Rhodes. *Gallipoli*, New York: Macmillan, 1965.
- Johnstone, Tom. *Orange Green and Khaki, The Story of the Irish Regiments in the Great War 1914-1918*. Dublin: Gill & Macmillan, 1992.
- Kazancıgil, Dr. Ratip. *Balkan Savaşı'nda Edirne Savunması Günleri*, Kırklareli-Vize: Sermet Matbaası, 1986.
- Kearsy, A. *A Study of the Strategy and Tactics of the Mesopotamia Campaign, 1914-1917*. Aldershot: Gale & Polden.
- Keegan, John. *A History of Warfare*, New York: Alfred A. Knopf, 1994.
- Keegan, John. *The First World War*, New York: Alfred A. Knopf, 1999.
- Kent, Marian. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Londra: Allen & Unwin, 1984.
- Kiraly, Bela K. ve Nandor F. Dreisziger. *East Central European Society in World War I*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Kiraly, Bela K. ve Dimitrije Djordjevic. *East Central European Society and the Balkan Wars*. New York: Columbia University Press, 1987.
- Lackey, Scott W. *The Rebirth of the Habsburg Army, Friedrich Beck and the Rise of the General Staff*. Westport CT: Greenwood Press, 1995.
- Langensiepen, Bernd ve Ahmet Gülerüz. *The Ottoman Steam Navy*. Annapolis MD: Naval Institute Press, 1995.
- Larcher, Cominadant M. *La Guerre turque dans la Guerre mondiale*. Paris: Chiron & Berger-Levrault, 1926.
- Lee, John. *A Soldier's Life, General Sir Ian Hamilton, 1853-1947*. Londra: Macmillan, 2000.
- Latter, Tümgeneral J.C. *The History of the Lancashire Fusiliers, 1914-1918*. Aldershot: Gale & Polden, 1949.
- Liddle, Peter. *Men of Gallipoli, The Dardanelles and Gallipoli Experience, August 1914 to January 1916*. Londra: Allen Lane, 1976.

- Macleod, Jenny. *Gallipoli: Making History*. Londra: Frank Cass, 2004.
- Mango, Andrew. *Atatürk, The Biography of the Founder of Modern Turkey*. Woodstock NY: Overlook Press, 1999.
- Mason, Phillip. *A Matter of Honour, An Account of the Indian Army, its Officers & Men*. Londra: Jonathan Cape, 1974.
- McCarthy, Justin. *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York: Londra Press, 1983.
- Middlebrook, Martin. *Your Country Needs You. From Six to Sixty-five Divisions*. Barnsley: Leo Cooper, 2000.
- Millar, Ronald. *Death of an Army, The Siege of Kut, 1915-1916*. Boston MA: Houghton Mifflin, 1970.
- Miller, Geoffrey. *Straits: British Policy towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*. Hull: University of Hull Press, 1997.
- Milet, Allan R. ve Peter Maslowski. *For the Common Defense, A Military History the United States of America*. New York: Free Press, 1984.
- Milet, Allan R. ve Williamson Murray. *Military Effectiveness, Cilt I: The First World War*, Boston MA: Unwin Hyman, 1988.
- Moorehead, Alan. *Gallipoli*. New York: Harper & Row, 1956.
- Moorehouse, Geoffrey. *Hell's Foundations: A Town, Its Myths and Gallipoli*. Sevenoaks: Hodder & Stoughton, 1992.
- Mühlmann, Carl. *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig: Koehler & Amelang, 1940.
- Nedim, Şükrü Mahmut. *Filistin Savaşı (1914-1918)* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Nicolle, David. *The Ottoman Army, 1914-1918*. Londra: Reed International Books, 1996.
- Pakenham, Thomas. *The Boer War. 1914-1918*. New York: Random House, 1979.
- Perrett, Bryan. *Megiddo 1918. The Last Great Cavalry Victory*. Oxford: Osprey Publishing, 1999.
- Prior, Robin ve Trevor Wilson. *Command on the western front, The Military Career of Sir Henry Rawlinson 1914-1918*. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.
- Reid, Brian Holden J. F. C. Fuller, *Military Thinker*. New York: St. Martin's Press, 1987.
- Robertson, John. *Anzac and Empire, The Tragedy and Glory of Gallipoli*. Londra: Leo Cooper, 1990.
- Samuels, Martin. *Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888-1918*, Londra: Frank Cass, 1995.
- Schulte, Bernd F. *Vor dem Kriegausbruch 1914. Deutschland, die Türkei und der Balkan*. Düsseldorf: Drost Verlag, 1980.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire, Cilt 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Sheffy, Yigal. *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*. Londra: Frank Cass, 1998.
- Sixsmith, E. K. G. *British Generalship Intelligence in the Twentieth Century*. Londra: Arms and Armour Press, 1970.
- Steele, Nigel ve Peter Hart. *Defeat at Gallipoli*. Londra: Macmillan, 1994.
- Stevenson, David. *Armaments and the Coming of War: Europe, 1904-1914*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Strachan, Hew. *The First World War, Cilt I, To Arms*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

- Sullivan, Gordon R. *Hope is not a Method, What America's Business Leaders can learn from America's Army*. New York: Random House, 1996.
- Sumner, Ian. *The Indian Army, 1914-1947*. Oxford: Osprey Publishing, 2001.
- Travers, Tim. *The Killing Ground*. Londra: Allen & Unwin, 1987.
- Travers, Tim. *Gallipoli, 1915*. Charleston SC: Tempus Publishing 2001.
- Trumpener, Ulrich. *Germany and the Ottoman Empire*. Princeton NJ: Princeton University Press: 1968.
- Turfan, M. Naim. *Rise of the Young Turks*. Londra: I. B.Tauris, 2000.
- Van Creveld, Martin. *Command in War*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1985.
- Wallach, Jehuda L. *Anatomie Einer Militärhilfe. Die preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1976.
- Wallach, Jehuda L. *The Dogma of the Battle of Annihilation. The Theories of Clausewitz and Schlieffen and their Impact on the German Conduct of Two World Wars*. Westport CT: Greenwood Press, 1986.
- Wavell, Archibald. *Allenby. A Study in Greatness*. New York: Oxford University Press, 1941.
- Weber, Frank G. *Eagles on the Crescent, Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*. Ithaca NY: Cornell University Press, 1970.
- Westlake, Ray. *British Territorial Units, 1914-1918*. Londra: Osprey Publishing, 1991.
- Wilkinson, Spenser. *The Brain of an Army, A Popular Account of the German General Staff*. Westminster: Constable, 1985.
- Woodward, David. *Armies of the World 1854-1914*. New York: G. P. Putnam's 1978.
- Yalman, Ahmed Emin. *Turkey in the World War*. New Haven CT: Yale University Press, 1930.
- Yılmaz, Veli. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımları*. İstanbul: Gem Ofset, 1993.

Yayımlanmamış PhD/ MA tezleri

- Dendy, Scott Justin. *The British Garrison in the Siege of Kut-al-Amara, 1915-1916: A Study in Morale*, MA tezi, School of History, University of Leeds,(Birleşik Krallık), 1997.
- Green, Andrew Samuel. *Sir James Edmonds and the Official Military Histories of the Great War 1915-1948*. Doktora tezi, School of History, University of Leeds, İngiltere, 1999.
- Hall, Edward A. *The Abortive Partnership: Britain and Greece in the First World War, 1914-1915*. Doktora tezi, Tarih Bölümü, University of Lancaster (Birleşik Krallık), 1996.
- Mallet Ross. *The Interplay between Technology, Tactics and Organization in the First AIF*. MA Onur tezi, Australian Defence Force Academy (Avustralya), 1999.
- Nezir, Handan. *Aspects of the Social and Political Thought of the Ottoman Military, 1908-1914*. Doktora tezi, Department of the Middle Eastern Studies, University of Manchester (Birleşik Krallık), 2001.
- Reynolds, Michael A. *The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order*. Doktora tezi, Department of the Near Eastern Studies, Princeton University (ABD), 2003.

Makaleler ve Bölümler

- Arıkan, Dr. Zeki. "Balkan Savaşı ve Kamuoyu", *Bildiriler*, 4. *Askeri Tarih Semineri*, (1989): 168-190.
- Arslantürk, Yüzbaşı Hakan. "Bir Osmanlı Paşasının oğlu Mahmut Muhtar Paşa", *Askeri Tarih Bülteni*, 50 (Şubat 2001): 53-64.
- Cain, Frank. "A Colonial Army in Ottoman Fields: Australia's Involvement in the Gallipoli Debacle", Sheffy, Yigal ve Saul Shai. *The First World War: Middle Eastern Perspectives*. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2000.
- Doyle, Peter ve Matthew R. Bennett. "Military Geography: the influence of terrain in the outcome of the Gallipoli Campaign 1915", *Geographical Journal*, 165 (1) (Mart 1999): 12-36.
- Dye, Gwynne. "The Origins of the "Nationalist" group of officers in Turkey 1908-1918", *Journal of Contemporary History*, 8 (1973): 121-164.
- Erickson, Edward J. "One More Push: Forcing the Dardanelles in March 1915", *Journal of Strategic Studies*, 24 (3) (Eylül 2001): 158-176.
- Erickson, Edward J. "Strength Against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli 1915", *Journal of Military History*, 65 (Ekim 2001): 981-1012.
- Erickson, Edward J., "The Turkish Military History of the First World War: A Bibliographic Essay", *Middle Eastern Studies*, 39 (3) (Temmuz 2003): 190-198.
- Erickson, Edward J., "Ottoman Encirclement Operations, 1912-1922". *Middle Eastern Studies*, 40 (1) (Ocak 2004): 45-64.
- Erickson, Edward J., "Bayonets on Musa Dağı, Ottoman Counterinsurgency Operations-1915", *Journal of Strategic Studies*, 2005.
- Gardner, Nikolas, "Sepoys and the Siege of Kut-al-Amara, December 1915-April 1916", *War in History*, 11 (3) (2004): 307-326.
- Grant, Jonathan. "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", *Journal of Military History*, 66 (1) (Ocak 2002): 9-36.
- Kürkçüoğlu, Ömer. "An Evaluation of the Ottoman Empire's Entry into the World War", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 38 (1983): 227-243.
- Lechowich, Richard A. "Balkan Wars: Prelude to Disaster, 1912-1913", *Strategy and Tactics*, 164 (Kasım 1993): 5-23.
- Newell, Jonathan. "Allenby and the Palestine Campaign", Bond, Brian, *The First World War and British Military History*. Oxford: Clarendon Press, 1991, 189-226.
- Travers, T. H. E. "Command and Leadership Styles in the British Army: the 1915 Gallipoli Model", *Journal of Contemporary History*, 29 (Temmuz 1994): 403-442.
- Travers, T.H.E. "When Technology and Tactics Fail: Gallipoli 1915". Chiabotti, Stephen D. *Tooling for War: Military Transformation in the Industrial Age*, Chicago: Imprint Publications, 1996.
- Travers, T. H. E. "The Other Side of the Hill", *Military History Quarterly*, 12 (3) (bahar 2000): 2-20.
- Trumpener, Ulrich, "Suez, Baku, Gallipoli: the Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918", Kiraly, Bela K. ve Nandor F. Dreisziger, *East Central European Society in First World War*. New York: Colombia University Press, 1985.
- Wise, Sidney F. "Amiens, August 1918: A Glimpse of the Future", Busch, Briton C. *Canada and the Great War*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2003.
- Wolf, John B. "The Diplomatic History of the Baghdad Railroad", *University of Missouri Studies: A Quarterly of Research*, 11 (2) (1936): 1-107.

- Yanıkdağ, Yücel. "Educating the Peasants: the Ottoman Army and Enlisted Men in Uniform", *Middle Eastern Studies*, 40 (6) (Kasım 2004): 92-108.
- Yasamee, F. A. K. "Abdülhamid II and the Ottoman Defence Problem", *Diplomacy and Statecraft*, 4 (1) (Mart 1993): 20-36.
- Yasamee, F. A. K. "Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire", *Diplomacy and Statecraft*, 9 (2) (Temmuz 1998): 91-128.
- Yasamee, F. A. K. "Some Military Problems faced by the Ottoman Empire at the beginning of the Twentieth Century", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı*, 2000: 71-79.
- Yasamee, F. A. K. "Colmar Freiherr von der Goltz and the Boer War", Keith Wilson, *The International Impact of the Boer War*. Londra: Acumen, 2001.
- Zürcher, Erik-Jan. "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918". *International Review of Social History*, 43 (3) (1988): 437-449.

Çeviride Yararlanılan Kaynaklar

- Akbay, Cemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, 1. Cilt, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.
- Akbay, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, İkinci Baskı.
- Altay, Fahrettin, *Çanakkale Hatıraları*, II. Cilt, İstanbul: Arma Yayınları, 2002.
- Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, Mayıs 1995.
- Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), ATASE Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004.
- Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul Kültür Yayınları, 2003.
- Erkilet, Hüseyin Hüsnü, *Yıldırım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1913, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Liman von Sanders, Süvari Generali, *Türkiye'de Beş Yıl*, Cumhuriyet Gazetesi, Aralık 1999.
- Şükrü, Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi 1912-1913 Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi III. Cilt, Irak-İran Cephesi 1914-1. Kısım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. Cilt, 1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi, İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar Yapılan Harekât* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Amfibi Harekât,)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-Nisan 1915)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı 1'inci, 2. ve 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002).

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1962).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920) 1. Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 3. Kitap Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985).

DİZİN

- Abadan 105
Abdülkerim (Öpelimi) Paşa 113, 114
Abil (Savaşman), Yarbay 98
Adana 270, 271
Agamemnon zırhlısı 271
Ahmet İzzet Paşa 14-16, 149, 243, 253, 271, 274, 275
A Key to Victory 177
Alçıtepe 70-72, 81, 84-86, 96
Ali Fuat (Erden), Albay 168, 170, 171
Ali İhsan (Sabis), Albay 113, 115
Ali Rifat, Yarbay 66
Ali Rıza (Sedes) Paşa 42
Ali Tefrik, Yüzbaşı 42
Allenby, General Edmund 151, 152, 172-179, 183, 190, 191, 193-195, 197-200, 202-205, 210-223, 225-229, 231, 232, 235-239, 242, 249-252, 269-271
Alman Askeri İslah Heyeti 12, 16, 20, 21, 118
Amerika Birleşik Devletleri 12, 163, 168, 257
Amanos Dağları 23, 166, 271
Amiens 220, 232, 235-237, 252
Amman 203, 208
Anglo-Iranian Oil Company 105
Anzak 31, 49, 50, 52, 55, 60, 64, 65, 67-69, 77, 79, 85, 93, 102, 246
Araplar 40, 105, 108, 136, 168, 182, 185, 190, 224, 256
ve güvenilirlik 168, 172, 185
Arıburnu 30, 36, 37, 39, 50, 51, 54, 57, 58, 66, 68, 76, 77, 92, 93
Askeri Mecmuası 8, 9
Asım (Gündüz), Binbaşı 13, 14, 17, 18, 170, 171, 208
Askir Arkayan 42
ATASE 8, 97, 107, 133, 242
Avni (Arıburnu), Binbaşı 45, 66
Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu *bkz.* Anzak
Avusturya-Macaristan ordusu 3, 21, 44, 240, 271
Aylmer, Korgeneral 144
Aytepe 71, 76-78
Aziziye 106, 126, 127, 131
Baalbek 270
Bağdat 103, 105, 106, 109, 110, 115-117, 129, 131, 135, 136, 140-142, 144, 146, 148, 160, 167, 179
Baki, Teğmen 45
Balkan Savaşları 2, 4, 11-15, 18, 19, 24, 28, 29, 31, 42-45, 49, 60, 87-89, 91, 101, 102, 112, 149, 163, 169, 171, 243-246, 276, 278
baraj ateşi 78, 132, 214, 220, 233
Basra 38, 105
Basra Körfezi 105, 108, 125, 136, 144
Bean, Charles E. W. 20, 49, 55, 57
Beerşeba *bkz.* Birü's-Sebi
Beerşeba Muharebesi *bkz.* Birü's-Sebi Muharebesi
Bekir Sami (Günsav), Albay 113, 115, 137, 139
Belen, General Fahri 168, 228
Beytül'r-Reşit 129
Birdwood, Korgeneral William 59, 101
birlik gücü (birlik kuvveti) 94, 163
Birü's-Sebi 7, 151, 153, 158, 160, 161, 164, 172, 178, 180-190, 192, 194, 195, 198, 200, 205, 227, 249, 250
Birü's-Sebi Muharebesi 151, 178, 183, 189, 193, 199, 258
Bitlis Muharebeleri 112, 114
Blitzkrieg (yıldırım savaşı) 6
Boer Savaşı 59, 123
Bolayır 29, 31, 32, 62, 82, 90, 92
Bols, Tümgeneral Louis 176
Bridges, Tümgeneral W.T. 57, 59
Britanya orduları:
İngiliz Sefer Kuvveti (BEF) 47, 48, 127, 214, 219
Mısır Sefer Kuvveti (EEF) 151, 154, 174-176, 185, 195, 202, 210, 212, 213, 215, 217, 218, 220, 249

Britanya ordusu:

- Camberley Kraliyet Akademisi 17, 47
- Öğrenen bir teşkilat olarak Britanya ordusu 254, 255
- Sahra Hizmet Talimnameleri 60
- Victoria Nişanı (Haçı) 72
- Avustralya 4. Hafif Süvari Tugayı 185

Britanya ordusu süvari tümenleri:

- Avustralya Süvari Tümeni 174, 229, 234
- Anzak Süvari Tümeni 174, 191
- Gönüllü (Yeomanry) Süvari Tümeni 153, 173, 174

Britanya ordusu kolorduları:

- XX. 174, 175, 178, 184, 185, 190, 192, 195, 211, 212, 214, 250, 270
- XXI. 174-176, 191, 192, 195, 203, 218, 219, 225, 227, 235, 250
- Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (Anzak) 31, 49, 50, 52, 55, 59, 60, 64, 65, 67-69, 77, 79, 85, 93, 102, 246
- Sahra Süvari Kolordusu 174, 176, 184, 191, 192, 218, 219

Britanya ordusu piyade taburları:

- 1. Lancashire Fusiliers 80
- 1. Leinsters Taburu 212
- 1. İrlanda Kraliyet Taburu (Royal Irish Rifles) 80
- 2. Kraliyet İrlanda Fusiliers 216
- 5/6 Kraliyet Welsh (Gal) Fusiliers 213

Britanya ordusu piyade tugayları:

- 2. Avustralya 59
- 3. Avustralya 52, 56
- 31. 214, 215
- 158. 213, 214
- 159. 214
- 160. 214.
- 179. 212, 214
- 180. 233
- Yeni Zelanda 56

Britanya ordusu piyade tümenleri:

- 1. Avustralya 59
- 2. Avustralya ve Yeni Zelanda 59
- 29. 72, 79-81, 85, 102, 246
- 52. 159, 176
- 53. 153, 173, 181, 211, 213, 214, 228, 270
- 54. 153, 159, 173, 176, 231

60. 176, 185, 212, 214, 227, 232

74. Yeomanry 153, 173, 174, 204

75. 173, 211, 227, 233

Britanya ordusunun yer değiştiren birlikleri:

Ağır Topçu Grupları 174, 175, 179, 193

Çöl Kolu 153, 154

Doğu Kuvveti 153, 154

D Kuvveti 104, 105

Bulfin, Tümgeneral Edward 176, 191, 195, 219, 249

Bursa Sahra Jandarma Taburu 38, 82-84

Büyük Britanya İmparatorluğu 7, 173, 215, 256

Bruce, Anthony 152, 178

Caesarea 218

Cavit Paşa 108

Cemal Paşa 41, 158, 159, 179

Cevat (Çobanlı) Paşa 44, 221, 222, 225, 226, 228, 230, 232, 235-238

chasseurs 162

Chauvel, Tümgeneral Henry 176

Chetwode, Korgeneral Philip 154, 172, 173, 176, 178

Conkbayırı 52

Cunliffe-Owen, Yarbay Fredrick 12, 24

Çanakkale Boğazı 28, 29, 31-34, 72, 90

Çanakkale Komisyonu 1, 4

Çoruh 112

Dawnay, Tuğgeneral Guy 176, 202

Delabiha 127, 131, 133

Delamain, Tuğgeneral W.S. 104, 105

Der'a 208

Der'a-Hicaz Demiryolu Hattı 202, 203

devre sonu kuvvesi 274

Dicle 25, 103, 105, 115, 116, 119, 120, 122, 128, 129, 130, 132, 137, 145, 147

Dilman 269

Diyala Nehri 120

Dunsterville, Tümgeneral L. C. 268

Dobell, Tümgeneral Charles 154, 155

Dupuy, Albay Trevor N. 5

Ebu Hof 187, 188

Eceabat (Maydos) 29-31, 38, 41, 63, 92

Ed-Dahariye 187

- El-Ariş 153, 154
 Enver Paşa 16-18, 20, 35, 41, 43, 61, 62, 65, 108, 110, 112, 115, 116, 118, 122, 131, 142, 147, 162, 164, 170, 179, 202, 243, 244, 247, 256, 259, 278
 Eriha 202
 Erkân ve ümera 18
 Esat (Bülkat) Paşa 43, 45, 49, 56-58, 61, 64, 65, 85, 87-93, 97, 100, 226
 Esat, Albay 164, 187
 Fahrettin (Altay), Albay 45, 61, 96, 99, 170, 171
 Fahri Paşa 29
 Falkenhayn, General Erich von 167, 179, 180, 182, 184-186, 202
 Falls, Cyril 152, 178, 192, 199, 210, 211, 220, 225, 227, 231, 251
 Fav mevkii 104, 105
 Fazıl Paşa 126, 129
 Felahiye 131, 146
 Fevzi (Çakmak) Paşa 179, 180, 186-188, 190, 192, 223
 fiili kuvve 115, 134, 164, 168, 174, 221, 274
 Fırat Nehri 25, 142, 147
 Fransız ordusu 1, 3, 44, 162, 215, 258
 Fuller, J. F. C. 17
 Gammel, Binbaşı 213
 Garsia, Yarbay Clive 152, 177, 193, 213
 Gazze 151, 153-159, 167, 168, 177, 178, 180-183, 186, 187, 189, 191-195, 198, 199, 201, 202, 249, 250, 258
 Birinci Gazze Muharebesi 151, 153, 156, 182
 İkinci Gazze Muharebesi 151, 153, 154, 158, 159, 164, 200
 Üçüncü Gazze Muharebesi 7, 151, 176, 180, 191, 194, 249
 Gazze Okulu 177, 178, 193
 Gelibolu:
 Anzak Koyu 4, 31, 39, 49, 58, 68, 72, 76, 97, 158
 Balkan Savaşları 28
 Gelibolu Muharebeleri 86, 112
 Seddülbahır (Cape Helles) 4, 31, 38, 50, 55, 57, 62, 69-72, 74, 76-78, 81, 85, 86, 91, 93, 96, 173
 George V., Kral 80
 Godley, Tümgeneral Alexander 57, 59
 Goeben (Yavuz) 62
 Goltz, Mareşal Colmar von der 89, 117, 118, 129, 135, 136, 140, 273-276
 Graves, Phillip 11, 111
 Griffith, Paddy 219
 Gözcübaba 77, 78
 Güse 22
 hâkimiyet 60, 61, 68, 79, 130, 191, 238, 251
 Halep 18, 41, 108, 112, 136, 160, 164, 179, 180, 197, 239, 252, 270
 Halilü'r-Rahman 180
 Halil (Kut) Paşa 112-117, 126, 131, 139, 147, 148, 150, 247, 267
 Halil Sami, Albay 37, 45, 49, 51, 52, 54, 55, 57, 70, 76, 77, 82-86, 100, 101
 Halis (Ataksor), Binbaşı 37, 49
 Hama 270
 Hamilton, General Ian 1, 4, 59, 62
 Harap kale 73, 78
 hareket harbi 219
 Hart, Peter 49
 Hergote, Albay 161, 187
 Hickey, Michael 49
 Hint ordusu:
 Hint Ordusu Genelkurmayı 105
 6. Süvari Tugayı 124, 127, 134
 Hint ordusu süvari tümenleri:
 4. 229, 234
 5. 229, 234
 Hint ordusu kolorduları:
 Hint Kolordusu 143, 144
 Dicle Kolordusu 144, 145
 Hint ordusu piyade taburları:
 1/54. Sih 212
 1/101. Grenadiers 212
 Keşmir Piyade Taburu 211
 Hint Ordusu piyade tugayları:
 16. 105, 124
 17. 124, 137
 18. 124
 30. 124, 134
 35. 144
 36. 144
 Hint ordusu piyade tümenleri:
 3. (Lahore) 125, 128, 142
 7. (Meerut) 125, 128, 142

6. (Poona) 105, 123, 124, 128, 134, 142, 144
 12. 106, 128, 142
 Hughes, Matthew 152, 155, 167, 174, 178
 Hulusi, Binbaşı 45
 Humus 270
 Hunter-Weston, Tümgeneral Ayliner 80, 81, 83, 85, 86, 101
 Hüseyin Hüsnü (Erkilet), Yüzbaşı 167, 169, 180, 201
 Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı 106-109, 115, 118, 119, 125, 133, 135, 139-142, 145, 147, 148
 İskenderun 270
 İsmet (İnönü), Albay 171, 184-188, 190, 192
 İtilaf devletleri 1, 2, 22, 23, 27, 110
 İtilaf kuvvetleri 2, 33, 34, 39, 43, 50, 51, 56, 62, 64, 67-70, 72, 73, 77, 83, 92, 253
 İzzettin (Çalışlar), Binbaşı 62, 64
 Jäger 162
 James, Robert Rhodes 49
 Jones, David 44
 Jön Türk 16
 Kabatepe 30, 36-39, 50, 51, 57, 58
 Kabaktepe 238
 Kadri, Binbaşı 37, 70, 71, 100
 Kafkas Dağları 25, 116, 164, 269
 Kalvert Çiftliği 43
 Kannengiesser, Yarbay 22
 Kauna 270
 Kavaktepe 39, 40, 50-54, 58
 "kayıp sırt çantası" 181, 182, 186
 Kâzım (Dirik), Albay 160, 170, 171
 Kâzım (Karabekir), Albay 20, 112
 Kâzım (Özalp), Yarbay 113
 Kemalyeri 39, 55, 63, 93
 Kiehl, Binbaşı 161
 Kiesling, Yarbay 135
 Kirte 30, 36, 70, 73, 75-77, 83-85
 Kocadere 63
 Kressenstein, General Friedrich Kress von 22, 153, 155, 156-158, 161, 164, 168, 179, 180-190, 195, 199, 249, 258
 Kudüs 151, 152, 160, 164, 172, 180, 187, 188, 194, 198, 199, 201, 224
 Kudüs Seferi 198, 199
 Kumkale 31, 40, 62, 96
 Kutü'l-Amare 4, 7, 103, 104, 106, 110, 131, 148, 247, 258, 267
 Lawrence, Albay Thomas E. 152
 Liman von Sanders, General Otto 12, 16, 20, 22, 28, 34, 35, 43, 49, 62, 64, 82, 88, 89, 90, 92, 93, 118, 202, 205, 206, 218, 221-223, 225-227, 230, 231, 234, 236, 238, 240, 269-271
 Ludendorff, Erich Friedrich Wilhelm 163, 204, 220, 242
 Lynden-Bell, Tümgeneral Arthur 176
 MacLagan, Tuğgeneral 56
 Mahmut Kâmil Paşa 113
 Mahmut Muhtar Paşa 88
 Mahmut Sabri, Binbaşı 37, 72-79, 81, 82, 86, 100
 Malazgirt 112
 Maltepe 56, 92, 93
 Materialschlacht (malzeme savaşı) 5
 Maude, General Stanley 179
 Maydos Bölge Komutanlığı 38
 Megiddo 7, 152, 177, 178, 198, 251
 Megiddo (Nablus) Muharebeleri 197, 198, 214, 219, 223, 227, 229, 232, 235, 237, 239, 250, 251
 Mehmet Ali, Albay 37, 72, 76, 115
 Mehmet Nuri (Conker), Binbaşı 14
 Mehmet Şefik (Aker), Albay 37, 38, 45, 49-52, 54, 55, 63, 66, 67, 100
 Meinertzhagen, Binbaşı Richard 181, 186
 Mezopotamya cephesi 8, 25, 106, 118, 141, 177, 204, 210, 248
 Mısır 59, 80, 123, 124, 127, 216
 Millar, Ronald 123, 138, 139
 Moberly, Tuğgeneral 121, 127, 135, 138, 142, 143
 Mondros limanı 271
 Montgomery, Mareşal Bernard 60, 61, 122, 151
 Moorehead, Alan 49
 muharebe etkinliği 1-3, 5-7, 11, 13, 21, 28, 55, 61, 100, 102, 145, 147, 152, 172,

174, 177, 194, 195, 203, 210, 237, 239, 240, 243, 244, 246, 249, 250, 252
 Murray, General Archibald 151, 153-159, 172, 174, 177, 216
 Mustafa Kemal (Atatürk), Yarbay 14, 28, 34, 37, 40, 45, 49, 52, 55, 57, 93, 100
 muvazzaf ordu 47
 müfrez görev 38
 Mühlmann 22
 mümtaz subay 40
 müşterek sınıf eğitimi 43, 59, 80, 101, 102, 124, 149, 160, 174, 217, 244-246, 248

 Nablus 197, 198, 207, 218, 235
 Nasuhi, Yarbay 227
 Newell, Jonathan 220
 Nicolle, David 162
 Nixon, General John E. 127, 128
 Nizamiye birlikleri 13-15
 Nurettin (Sakallı) Paşa 117
 Nusayri 61
 Nusret (mayın gemisi) 99

 Oppen, Albay von 230, 231
 Osmaniye 270
 Osmanlı Devleti 1, 9
 Osmanlı orduları:
 Birinci Ordu 43, 118, 162
 İkinci Ordu 41, 42, 167, 270
 Üçüncü Ordu 18, 89, 112, 113, 118, 140, 141, 164, 165, 176, 274
 Dördüncü Ordu 106, 108, 109, 151, 156, 158, 162, 165, 167, 168, 179, 205,
 Beşinci Ordu 40, 43, 44, 50, 51, 62, 63, 65, 69, 92, 93-96, 98, 116, 140, 141
 Altıncı Ordu 24, 118, 135, 140, 141, 167, 168, 180
 Yedinci Ordu 179, 180, 186-190, 202, 208, 221, 223, 225, 226, 231, 235, 252, 270
 Sekizinci Ordu 152, 160, 163, 167, 171, 179, 180, 182, 185, 187, 188, 190, 194, 197-200, 205, 206, 218, 221, 225, 226, 230, 231, 235-237, 249, 251, 270
 Dokuzuncu Ordu 267-269
 Irak Ordusu 140
 İslam Ordusu 267, 268

Osmanlı ordusu ve
 Alman nüfuzu 19
 Anadolu Grubu 93
 etnik azınlık 168, 256
 etnik bileşim 61
 etnik köken 2, 3, 201
 etnik yapı 201
 etnisite 61, 168
 insan gücü 140, 166, 170, 205, 206, 224, 236, 238, 242, 251
 Harp Cerideleri (Günlükleri) 8, 19, 67, 125, 206, 228, 243
 Güney Grubu 93, 97
 Kuzey Grubu 93, 97
 Sahra Hizmet Talimnameleri 60
 Seferberlik 12, 13, 15, 16, 18, 23, 24, 32, 41, 46, 87, 90, 100, 101, 244, 246
 üçlü tümen ve kolordu teşkilatı 243, 258
 Von Oppen Grubu (Asya Kolu Grubu) 228, 229, 231
 Von Oppen Group 221
 Osmanlı ordusu topçu alayları:
 3. 164
 7. 63
 8. 34
 9. 38, 40
 25. 109
 27. 109
 Osmanlı ordusu taburları:
 1. hücum taburu 162
 2. hücum taburu 162
 3. hücum taburu 162
 3. Dağ Obüs Taburu 38, 111
 17. İstihkâm Taburu 230
 72. ağır topçu taburu 226
 73. ağır topçu taburu 226
 74. ağır topçu taburu 187
 75. ağır topçu taburu 226
 Bursa Sahra Jandarma Taburu 38, 82-84
 Gelibolu Sahra Jandarma Taburu 38
 Obüs Gösteri Taburu 42
 Osmanlı ordusu süvari tümenleri:
 2. Kafkas Süvari Tümeni 205, 226, 241
 3. Süvari Tümeni 156, 157, 160, 164, 180, 182, 184, 187, 188-190, 203, 205, 208, 209, 270

Osmanlı ordusu komutanlıkları:

Çanakkale Boğazı Kuva-yı Mürettep
Komutanlığı 29

Çanakkale Müstahkem Mecvi Komu-
tanlığı 31-34, 44, 72, 85, 90

Osmanlı ordusu kolorduları:

I. 18, 264

III. 16, 23, 32-35, 38-40, 43-46, 49, 51,
52, 54, 56, 60, 61, 63-65, 76, 82, 85,
87-93, 96, 99-102, 107, 171, 180, 182,
184-186, 188, 190, 195, 227, 244,
245, 249, 270

VI. 18, 40-42, 107, 166, 167

VIII. 24, 107, 166, 167, 168

IX. 107

X. 18, 107

XII. 106-108, 140, 158, 168, 270

XIII. 106-108, 121, 122, 126, 129,
136, 140, 142, 167

XV. 62, 63, 162, 270

XVIII. 114, 115, 121, 126, 129-132,
136-139, 148, 247

XX. 175, 180

XXII. 158, 171, 180, 192, 194, 221,
222, 226, 227, 228, 230-232, 238

Osmanlı ordusu depo alayları:

7. 241

9. 141

12. 169, 187, 188, 224

Osmanlı ordusu grupları:

Sağ Cenah Grup 112-114

Yıldırım Orduları Grubu 160, 162,
167, 179, 180, 185, 188, 192, 198,
202, 204, 205, 222, 224, 226, 227,
230, 235, 237, 242, 252, 270, 271

Osmanlı ordusu piyade tümenleri:

1. 14, 109, 270

2. 142

3. 96, 97, 109, 111, 156, 157, 159, 160

5. 41, 65, 66, 96, 97

7. 16, 23, 31, 33, 34, 41, 44, 62, 63,
82, 83, 87, 90, 92, 160, 161, 181, 183,
206, 222, 227, 228, 234

8. 16, 23, 33, 87, 165

9. 16, 23, 31-34, 38-41, 45, 49, 50-52,
57, 58, 60, 62, 70, 71, 73, 75, 76, 78,
82, 84, 86-88, 90-92,

11. 43, 63, 73, 269, 270

15. 111, 241, 267-269

16. 41, 42, 124, 156, 157, 160, 164,
169, 171, 180, 187, 205, 207, 231, 234

19. 33-35, 40, 41, 45, 49-52, 55, 57-
59, 61, 63-65, 84, 90, 92, 161, 180,
182, 183, 186, 205, 207, 209, 222,
224, 226, 231, 232, 235

20. 222, 227, 230, 234, 238

23. 89, 158, 171, 207, 270

24. 158, 169, 180, 182, 183, 186, 203,
208, 209, 270

26. 160, 169, 171, 270

27. 29, 31, 109, 160, 169, 180, 182,
184, 187, 189, 190

35. 106, 108, 116, 119-122, 125, 126,
129, 130, 133, 144, 165

36. 106, 113

37. 106, 165, 207, 241

38. 105-108, 116, 119, 125, 126, 129,
130, 133, 165

45. 106, 108-110, 115, 116, 119-121,
126, 129-131, 133, 134, 139, 148, 165

46. 208, 221, 222, 226, 228-230, 237,
238, 251

48. 203, 207, 208, 270

51. 106, 110, 114-116, 118-121, 126,
127, 130, 131, 133, 138, 139, 148

52. 110, 114-116, 118, 131, 133, 137-
139, 148, 153, 159, 165, 176

53. 153, 158-160, 169, 171, 176, 181,
183, 208, 211, 213, 214, 228, 270

54. 153, 158-160, 165, 169, 176, 229,
231

59. 165

5. Kafkas Tümeni 241, 268

10. Kafkas Tümeni 267

Osmanlı ordusu piyade alayları:

2. 182

3. 109

9. 111, 118, 241

14. 66

15. 41, 66, 67, 83, 84, 86

19. 40, 41, 68, 83, 84, 86, 230

20. 41, 82-86, 160, 207, 228, 230, 234

21. 41, 160, 161, 163, 206, 228, 230,
234

25. 40, 70, 71, 77-79, 83, 86, 91

26. 38, 69-72, 75, 79, 82-86

27. 38, 39, 45, 49-55, 57, 58, 61, 63,
64, 71, 77
33. 62-64
37. 111, 131, 138
38. 241, 242
43. 111, 138
44. 111, 138
47. 42, 157, 207, 231
48. 41, 94, 157, 231
57. 36, 40, 45, 53, 55, 57, 61, 64
58. 40
59. 40, 224
64. 62-64
67. 185
72. 40, 54, 56, 61, 63, 64
77. 40, 41, 54, 55, 57, 61, 66
78. 164
81. 157, 185
104. 129
110. 231
125. 42, 65, 66, 157, 231, 232, 235
141. 109
142. 109
143. 209
145. 208
146. 209
- Osmanlı ordusunun yer değiştiren birlikleri:
Birinci Sefer Kuvveti 111-114, 153,
156-158, 164
Beşinci Sefer Kuvveti 111-114
Afyonkarahisar Redif Tümeni 31
Çanakkale Redif Tümeni 30, 31
Edremit Redif Tümeni 30, 31
Menderes Müfrezesi 29, 31
İran Kolu 140
- Osmanlı ordusu emirnameleri:
No. 1 17, 35, 43, 243, 259
No. 7 18, 243
No. 9 243
- Osmanlı Genelkurmayı 13, 18, 19, 22, 23,
29, 32, 33, 45, 88, 89, 91, 110-112,
115, 118, 162, 163, 169-171, 180,
223, 240, 242, 253, 254, 275, 276
- Osmanlı Harbiye Nezareti
oyalama muharebesi 62, 108, 274
- Papen, Binbaşı von 180
Pertev Paşa 274
- Petrovsk (Mahaçkale) 241, 269
Pozantı Geçidi 108, 141
- Raco 270
rahat yürüyüş 91, 217
Refet (Bele), Albay 170, 171, 192, 193,
195, 238
Remzi, Yüzbaşı 45
River Clyde 74
Robeck, John de 253
Rodosto (Tekirdağ) 32-34, 40, 90
Rotasyon 210
Rus ordusu 3, 114, 116, 252
Rüştü (Sakarya), Albay 171
- sahte mevzi 216
Samaria 218
Sarafim Çiftliği 76, 91
Saros Körfezi 32, 38, 62, 90, 92
Sarıkamış (Muharebesi) 25
Saritepe Koyu 76, 80, 81
Schellendorf, Albay Fritz Bronsart von 18,
20
Selahattin (Kip), Albay 170, 171
Sclanik 45, 118, 173, 174, 256
Selmanipak (Ktesifon) Muharebeleri 106,
109, 110, 116-119, 121-125, 131, 133,
134, 139, 147, 148, 150, 247, 248
Shcffy, Yigal, Prof. 152, 191
sıklet merkezi 137
siper (mevzi) harbi/savaşı 3, 4, 94, 277
Sina 25, 33, 153, 156, 169, 179, 180, 186,
256
Steel, Nigel 49
Strachan, Hew 20
Suriye 106, 107, 109, 166, 168, 220, 252,
269-271
Suriye cephesi 160, 165, 168, 172, 209, 239
Suriye seferi 270
Suvla Körfezi 55, 100, 173
Süleyman Askeri 119
Süveyş Kanalı 25
- Şam 109, 167, 197, 208, 235, 269, 270
Şattü'l-Arab 104
Şorgel Muharebesi 112
Şükrü Mahmut (Nedim), Albay 186

- taciz ateşi 139
Tahran 110
Tarsus 42, 224, 270
Tellü's-Sebi 188, 191
Tellü's-Şeria 164, 165, 185, 187, 192
Territoryal (Gönüllü Ordu)
tesadüf muharebesi 72
tespit taarruzu 56
Tiller, Binbaşı 238
Times 111
Toros Dağları 23, 141, 166
Townshend, Tümgeneral Charles 4, 103, 104, 115-124, 126-139, 144- 148, 150, 247, 248
Transkafkasya 240-242, 271
"Trans-Jordan (Şark el-Ürdün) baskını" 202
Travers, Tım 49, 55, 57, 81, 82
Tulkarım 218, 221, 226, 232, 233
Urumiye 269
Usedom, Koramı ıl Guido von 33
Veysel (Özgür), Yarbay 227
Wavell, Yarbay Archibald 152, 193, 194
Wellington 69
Williams, Yüzbaşı R.H. 27
Wilson, Albay Henry 12
yaklaşma baraj ateşi 233
Yakup Şevki (Subaşı) Paşa 269
Yalçıtepe 71
Yanya 43, 88, 89
Yassıtepe 71, 77, 84-86
Yeni Ordu (K1-Kitchener's Army) 149, 173
Yezidi 61
yoklama taarruzu 63
Yüksektepe 160